

Lietuvos socialinių tyrimų centras

**SOCIALINIS IR
ISTORINIS TEISINGUMAS
DAUGIAETNINĖJE LIETUVOS
VISUOMENĖJE:
SAMPRATOS, PATIRTYS IR
KONTEKSTAI**

Monografija

Monika Frėjutė-Rakauskienė

Neringa Klumbytė

Andrius Marcinkevičius

Kristina Šliavaitė

Socialinis ir istorinis teisingumas daugiaetninėje Lietuvos visuomenėje:
sampratos, patirtys ir kontekstai
Monografija.
Vilnius: LSTC, 2018.

Autoriai ir jų indėlis autoriniais lankais (aut. l.):
Monika Frėjutė-Rakauskienė (4 aut. l.)
Neringa Klumbytė (4 aut. l.)
Andrius Marcinkevičius (4 aut. l.)
Kristina Šliavaitė (4 aut. l.)

Recenzentai:

Vyriausiasis mokslo darbuotojas dr. Donatas Burneika (Lietuvos socialinių tyrimų centras)
Doc. dr. Pavel Lavrinec (Vilniaus universitetas)
Doc. dr. Grigorijus Potašenko (Vilniaus universitetas)

Tyrimą ir monografijos leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIP-031/2016).

Monografija parengta Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute. Monografija apsvartyta ir rekomenduota išleisti Lietuvos socialinių tyrimų centro Mokslo tarybos posėdyje (2018 m. rugsėjo 27 d., posėdžio protokolas Nr. MT-6).

Kalbos redaktorė: Giedrė Junčytė
Vertėjas į anglų kalbą: Justinas Šuliokas
Viršelio dizainas ir maketas: Marta Frėjutė

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

© Monika Frėjutė-Rakauskienė, Neringa
Klumbytė, Andrius Marcinkevičius,
Kristina Šliavaitė, 2018
© Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2018

ISBN 978-609-8193-19-0 (spausdintinis)
ISBN 978-609-8193-21-3 (internetinis)

TURINYS

Įvadas	7
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, N. Klumbytė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė)</i>	
I. Teorinės ir metodologinės tyrimo priegios	15
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, N. Klumbytė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė)</i>	
1.1. Socialinio teisingumo sampratos ir teorinės priegios	15
1.2. Istorinis teisingumas	23
1.3. Žiniasklaidos formuojami diskursai ir teisingumas	27
1.4. Socialinis teisingumas ir švietimas	33
1.5. Socialinis teisingumas ir pilietinis dalyvavimas	35
1.6. Tyrimo metodologija ir metodai	38
II. Istorinio teisingumo diskursų formavimas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba	45
<i>(A. Marcinkevičius)</i>	
2.1. Spaudos vaidmuo formuojant visuomenės sampratą apie praeitį	45
2.2. Spaudos tyrimo metodai	50
2.3. Lietuvos spaudoje vyraujančios istorijos temos ir (ne)teisingumo aspektai	54
2.3.1. Antrojo pasaulinio karo tematika	55
2.3.2. Pokario stalininio laikotarpio tematika	67
2.3.3. Sąjūdžio laikotarpio tematika	78
2.3.4. Politinių ir socialinių Lietuvos spaudos aktualijų istorinis aspektas: Holokausto atvejis	87
2.4. Istorinio teisingumo diskursų formuotojai Lietuvos spaudoje	89
III. Tautybių atskirties ir bendrystės ideologijos istorinio teisingumo politikoje, viešojoje ir kasdieninėje erdvėje	101
<i>(N. Klumbytė)</i>	
3.1. Teisingumas kaip neteisybė	108
3.1.1. Lietuvos ir Rusijos istorinio teisingumo politika	108
3.1.2. Atskirties santykiai viešojoje erdvėje: Antrojo pasaulinio karo atmintinų dienų minėjimas	115
3.2. Teisingumas kaip bendrystė	122
3.2.1. Bendrystė kaip „bendros kañčios“	122
3.2.2. Bendrystė kaip „išlikimas“	127
3.2.3. Bendrystė kaip „sugyvenimas“ sovietmečiu	131

TURINYS

IV. Kalba, istorija ir konstruojamos jungtys su Lietuva: socialinio teisingumo sampratos mokyklose rusų mokomąja kalba <i>(K. Šliavaitė)</i>	141
4.1. Tautinių mažumų švietimas ir socialinis teisingumas Lietuvoje	145
4.2. Nuo etninės tapatybės puoselėjimo iki pilietiškumo ugdymo: mokyklų rusų mokomąja kalba misija	151
4.3. Valstybinė kalba ir lygios galimybės	158
4.4. Iššūkiai istorijos pamokose: diskusijos ir bendrų požiūrio taškų paieškos	168
V. Socialinio teisingumo aspektai ir rusų savanoriškos organizacijos <i>(M. Frėjutė-Rakauskienė)</i>	189
5.1. Valstybės politika tautinių mažumų nevyriausybinų organizacijų atžvilgiu	193
5.2. Rusijos tėvynainių politika ir rusų savanoriškos organizacijos	200
5.3. Geopolitinis kontekstas: „Mes esame Lietuvos piliečiai“	204
5.4. Politinė teisingumo dimensija: „Užtikrinti lygiavertišką dalyvavimą visuomenės gyvenime“	212
5.5. Kultūrinė teisingumo dimensija: „Nereikia mūsų pakišti po grindjuoste“	222
VI. Socialinio teisingumo sampratos ir patirtys: saugumas, lygybė ir pasitikėjimas <i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, N. Klumbytė, K. Šliavaitė)</i>	237
6.1. Socialinis ekonominis (ne)saugumas ir (ne)savirealizacija	239
6.1.1. „Tu man neberekalingas“: neužtikrintumas dėl darbo ir pajamų	239
6.1.2. „Dabar sunku pasakyti, kas bus po savaitės, kas bus kitą dieną“: (ne)tikrumas dėl rytojaus	245
6.1.3. Neišsipildžiusios savirealizacijos	252
6.2. Socialinė ir ekonominė (ne)lygybė	255
6.2.1. „Anksčiau galėjau tai sau leisti“: socialinė ir ekonominė nelygybė	255
6.2.2. „Paprasti“ vs. „įtakingi“ piliečiai: visuomenės diferenciacija ir politinė atskirtis	263
6.3. Suirusios bendruomenės ir tarpusavio nepasitikėjimas	267
Išvados: socialinio ir istorinio teisingumo sampratos, patirtys ir kontekstai <i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, N. Klumbytė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė)</i>	275
Summary: Social and historical justice in multiethnic Lithuania: ideas, experiences, and contexts <i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, N. Klumbytė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė)</i>	291
Literatūros sąrašas	301
Priedas	317

ĮVADAS

Monika Frėjutė-Rakauskienė

Neringa Klumbytė

Andrius Marcinkevičius

Kristina Šliavaitė

ĮVADAS

*M. Frėjutė-Rakauskienė, N. Klumbytė,
A. Marcinkevičius, K. Šliavaite*

XX a. Europoje vienas didžiausių įvykių, formavusių modernias istorinio ir socialinio teisingumo perspektyvas, buvo Antrasis pasaulinis karas, kuris nusinešė milijonus gyvybių ir kuriame panaudotos modernios gyvybės naikavimo priemonės – Holokaustas ir atominis ginklas. Siekdamos išvengti panašių žmonijos katastrofų ateityje, Europos valstybės įsipareigojo įgyvendinti istorinį ir socialinį teisingumą. Vienas iš ryškiausių pavyzdžių – Niurnbergo karo nusikaltimų tribunolas, pirmąkart už nusikaltimus žmoniškumui sėkmingai nuteisęs žmogaus teisių pažeidėjus. XX a. devintajame dešimtmetyje istorinio teisingumo paieškos persikėlė į globalų lygmenį, kai daugelio pasaulio šalių visuomenės grupės ar vyriausybės ėmė kelti istorinio teisingumo klausimus (plg. Sikkink 2011). Po Antrojo pasaulinio karo daugelyje Vakarų Europos valstybių taip pat kuriamos gerovės valstybės, užtikrinančios ne tik socialines teises ir garantijas, bet ir pilietines bei politines teises. Gerovės modelis tampa trečiuoju keliu siekiant išvengti komunizmo ar nereguliuojamo kapitalizmo.

Lietuva, kaip ir kitos Rytų Europos valstybės, buvusios Sovietų Sąjungos dalimi ar patekusios į jos įtakos zoną, patyrė karo ir pokario terorą bei ekonominių ir socialinių visuomenės restruktūrizavimą pasitelkiant kolektyvizaciją, nacionalizaciją bei industrializaciją. Smarkiai apribojusi gyventojų pilietines ir politines

teises, sukurta nauja sovietinės gerovės sistema formaliai laikėsi universalumo principo, t. y. rūpinosi visais savo piliečiais visais socialinės rizikos atvejais; kartu socialinio saugumo sistemą naudojo ir kaip propagandos priemonę (Aidukaitė, Bogdanova, Guogis 2012; Gudžinskas 2014). XX a. devintojo dešimtmečio viduryje paskutinio SSRS lyderio Michailo Gorbačiovo inicijuota pertvarka ir iš jos išaugęs 1988 m. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis į viešumą iškėlė stalininių represijų neteisėtumą. Sovietinės okupacijos ir represijų neteisėtumo klausimai tapo vienais iš pirmųjų, formavusių istorinio teisingumo ideologijas atkurtoje Lietuvos valstybėje (žr. Senn 1990). Po jų sekė dvigubo totalitarizmo ir dvigubo genocido (nacistinio ir sovietinio) pripažinimas, kuris iki šiol tebevienija Rytų Europos valstybes, patyrusias tiek nacių, tiek sovietinę okupacijas. Posovietiniu laikotarpiu istorinis teisingumas susijęs su socialiniu teisingumu: turto grąžinimu nukentėjusiems nuo sovietinės nacionalizacijos, sovietinio turto perkirstymu, sovietinių socialinių garantijų restruktūrizacija.

Orientuojantis į Vakarų valstybes pirmaisiais nepriklausomybės dešimtmečiais Lietuvoje buvo kuriama gerovės valstybė, įtraukianti visus piliečius. Anot Jolantos Aidukaitės, Natalijos Bogdanovos ir Arvydo Guogio (2012: 7), po įstojimo į Europos Sąjungą Lietuvą galima vadinti „minimalios“ gerovės valstybe ES gerovės valstybės modelių kontekste. Autoriai daro išvadą, jog nors „valstybė formaliai prisiima atsakomybę už savo piliečių gerovę, tačiau parama, kurią ji teikia, ne visuomet garantuoja orų pragyvenimo lygį į socialinę riziką patekusiems (susirgusiems, sulaukusiems senatvės, netekusiems darbo ar atsidūrusiems skurde) piliečiams“ (Aidukaitė, Bogdanova, Guogis 2012: 7). Anot Liutauro Gudžinsko (2014: 129), posovietinės valstybės raida pasižymi netolygia visos valstybės modernizacija, kuri gali turėti „nemažą poveikį didėjančiai socialinei atskirčiai, skatinti gyventojų nepasitikimą valdžios institucijomis“.

Siekdami suprasti posovietinio socialinio ir istorinio teisingumo procesus, mokslininkai į jį žvelgė iš pereinamojo laikotarpio teisingumo (Pettai, Pettai 2015), visuomenės integracijos (Kasatkina, Leončikas 2003), europeizacijos (Dzenovska 2018), pokolonijinės istorijos (Kelertas 2006; Oushakine 2013; Annus 2018), atminties politikos (Velmet 2011; Davoliūtė, Balkelis 2012; Bernhard ir Kubik 2014; Laanes 2017) perspektyvų. Išskyrus kelias išimtis (pvz., pereinamojo laikotarpio teisingumo studijos), tyrinėdami posovietinių valstybių istoriją šie autoriai nevertėjo socialinio ir istorinio teisingumo sąvokų kaip analizės priemonių. Socialinio ir istorinio teisingumo analitinės sąvokos leidžia atskleisti visuomenės ir valstybės santykį, gerovės visuomenės formavimo praktikas ir ideologijas viešuoju lygmeniu ir pačių visuomenės narių patirtis bei jausenas. Šioje monografijoje informantai reflektuoja įvairius socialinio ir istorinio teisingumo istorinius

skerspjuvius: vyriausioji karta prisimena karą bei pokarį, Vilniaus ir Klaipėdos sugriovimą ir atstatymą, demografinius pokyčius ir nepriteklus; vyriausioji ir vidurinė – vėlyvąjį sovietmetį, tuometines socialines garantijas ir saugumą bei pilietines nelaisves; jauniausioji – Sąjūdžio laikotarpį, siejamą su demokratinės gerovės visuomenės vizijomis ir nusivylimu jomis. Vyriausiosios kartos informantų patirtys aprėpia Tolimųjų Rytų, Sibiro, europinės Rusijos regionus, o jauniausieji lygina savo patirtis Lietuvoje su Vakarų Europos šalimis.

Šioje monografijoje išskiriame kelis pagrindinius gerovės valstybės kūrimo imperatyvus, kurių svarbą diktavo pati tyrimo medžiaga ir kurie buvo esminiai siekiant suprasti socialinio teisingumo dinamiką: pirmą, socialinės įtraukties (socialinio ir ekonominio saugumo, socialinių garantijų, politinio dalyvavimo ir kt.) ir, antra, lygių galimybių praktikas ir ideologijas. Skirtingų tautybių informantai panašiai kalbėjo apie įvairius socialinio neteisingumo aspektus: socialinį ir ekonominį nesaugumą, socialinių garantijų nebuvimą, bendruomenės santykių suirimą ir visuomenės individualizaciją bei turtingą stratifikaciją, lemiančią nelygias galimybes. Tačiau jų istorinio teisingumo sampratos skyrėsi; kai kurie rusų ar kitų tautybių informantai teigė, jog jų istorija nėra pripažįstama, kartu ieškodami bendrumo tarp lietuvių ir rusų ar rusakalbių istorinių patirčių, kurdami įvairias bendrystės santykių ideologijas.

Monografijoje analizuojama, kaip socialinis ir istorinis teisingumas formuojamas žiniasklaidoje (Andrius Marcinkevičius), viešojoje erdvėje (Neringa Klumbytė), švietimo politikoje (Kristina Šliavaitė), nevyriausybiniam sektoriuje (Monika Frėjūtė-Rakauskienė). Autoriai klausia, kaip individai dalyvauja socialinio ir istorinio teisingumo procesuose ir kokios yra jų socialinio ir istorinio teisingumo patirtys bei sampratos? Kada istorinis ar socialinis teisingumas vienos grupės atžvilgiu tampa neteisybe kitai grupei (plg. Hayden 2014)? Kadangi istorinio teisingumo klausimai iškyla ir vėl užmirštami, kas ir kodėl atkreipia dėmesį į įvairias istorines neteisybes? Kieno balsai pripažįstami, o kieno nutildomi? Kokį vaidmenį istorinio teisingumo procesai vaidina formuojant socialinį teisingumą?

Pirmame monografijos skyriuje „Teorinės ir metodologinės tyrimo priegigos“ autoriai apžvelgia socialinio ir istorinio teisingumo teorines priegigas, aptaria esminių monografijoje vartojamų sąvokų sampratas. Taip pat detaliau pristatoma, kaip socialinis ar istorinis teisingumas tiriamas švietimo srityje, pilietinio dalyvavimo srityje bei žiniasklaidoje.

Antrame monografijos skyriuje „Istorinio teisingumo diskursų formavimas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba“ Andrius Marcinkevičius analizuoja, kaip Lietuvos spauda lietuvių ir rusų kalba 2014–2016 m. konstravo istorinio teisingumo sampratas. Spauda matoma ne tik kaip reikšmingas informacijos šaltinis,

bet ir kaip savita žinių apie Lietuvos istorinę praeitį struktūrinimo priemonė. Pasitelkiant spaudos (interneto dienraščių, spausdintų dienraščių ir savaitraščių) turinio kokybinės analizės duomenis, atskleidžiama, su kokiais XX a. Lietuvos istorijos įvykiais spaudoje siejamas istorinis (ne)teisingumas. Šioje dalyje keliamas klausimas, kokie subjektai (individai, visuomenės grupės ir organizacijos) atlieka istorinio teisingumo sampratų formuotojų vaidmenį Lietuvos viešajame diskurse. Nagrinėjama, kaip gyventojų individualios ir kolektyvinės istorinio (ne)teisingumo patirtys interpretuojamos spaudoje lietuvių ir rusų kalba nūdienos politiniuose ir socialiniuose kontekstuose. Tyrimas atskleidžia, kad Antrojo pasaulinio karo, pokario stalininis ir Sąjūdžio laikotarpiai Lietuvos spaudos dažnai siejami su istorinio teisingumo aspektais, ypač didelį dėmesį skiriant aukų patirtims ir nusikaltėlių atsakomybei pristatyti ir įvertinti (sovietinės okupacijos, Holokausto ir karo veiksmų Lietuvos teritorijoje interpretacija, trėmimus organizavusių ir antisovietinę rezistenciją slopinusių asmenų teismai, Sausio 13-osios byla, Medininkų žudynių byla ir kt.).

Trečiame monografijos skyriuje „Tautybių atskirties ir bendrystės ideologijos istorinio teisingumo politikoje, viešojoje ir kasdieninėje erdvėje“ Neringa Klumbytė analizuoja, kaip Lietuvos ir Rusijos istorinio teisingumo politika institucionalizuoja *istorinį teisingumą kaip neteisybę* (plg. Hayden 2014), t. y. tokį istorinį teisingumą, kuris formuoja atskirtį tarp skirtingų tautybių, kai istorinis teisingumas vienai tautinei grupei pateikiamas kaip neteisybė kitos atžvilgiu. Skyriuje aptariamasis *teisingumas kaip bendrystė* yra reiškinys, pateikiantis alternatyvią tautybių santykių ideologiją, jungiančią anksčiau istorinių, politinių, ekonominių ar socialinių procesų atskirtus individus ar skirtingų tautybių narius. *Teisingumas kaip bendrystė* informantų prisiminimuose atsispindėjo trijose santykių tarp tautybių ar visuomenės grupių ideologijose: 1) „bendrų kančių“ ir 2) „išlikimo“ per Antrąjį pasaulinį karą ir pokarį, taip pat 3) „sugyvenimo“ sovietmečiu bendrystėje. „Bendrų kančių“ ir „išlikimo“ bendrystės ideologija akcentuoja skirtingų tautybių ar visuomenės grupių jungtis, o „sugyvenimo“ sovietmečiu bendrystė formuluoja įsivaizduojamos visuomenės viziją, kurioje informantai mato save kaip orius piliečius, turinčius socialines garantijas, ekonominę gerovę ir pilietines teises. Bendrystės santykių ideologijos akcentuoja jungtis, ne atskirtį, projektuoja toleranciją ir „kito“ (kitos tautybės ar patirties žmogaus) supratimą, susitaikymą ir bendrą būtį, pateikdama alternatyvą *istorinio teisingumo kaip neteisybės* politinės atskirties ideologijai.

Ketvirtame monografijos skyriuje „Kalba, istorija ir konstruojamos jungtys su Lietuva: socialinio teisingumo sampratos mokyklose rusų mokomąja kalba“ Kristina Šliavaitė nagrinėja, kokios socialinio teisingumo sampratos atskleidžia

tyrimui pasirinktame švietimo sektoriuje – mokyklose rusų mokomąja kalba. Apie socialinį teisingumą švietime kalbama atsižvelgiant į kelis lygmenis: interpretuojami švietimo politikos dokumentai, analizuojama lauko tyrimo medžiaga. Švietimo politikos dokumentai padeda atskleisti, kaip nepriklausomybę 1990 m. atgavusi Lietuvos valstybė formuoja tautinių mažumų švietimo politiką ir kaip ji vertintina socialinio teisingumo kontekste. Analizuojant lauko tyrimo duomenis pagrindinis dėmesys skiriamas tam, kaip šio tyrimo dalyviai mato mokyklų rusų mokomąja kalba misiją Lietuvos visuomenėje, kokios įtampos ir iššūkiai kyla mokyklose siekiant tiek įgyvendinti valstybinės (lietuvių) kalbos programą, tiek užtikrinti ugdymą gimtąja (rusų) kalba ir kokie atsiskleidžia socialinės įtraukties ar atskirties momentai mikrokontekstuose (istorijos pamokose), kaip jie sprendžiami mokytojų. Apibendrinant lauko tyrimo duomenis teigiama, jog socialinio (ne)teisingumo sampratos ir patirtys mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenėse skyrėsi, tačiau plačiąja prasme socialinis teisingumas daugelio informantų buvo siejamas su lygiomis galimybėmis ir socialine įtrauktimi pripažįstant kultūrinį skirtingumą, kurio svarbus elementas – gimtoji kalba.

Penktame monografijos skyriuje „Socialinio teisingumo aspektai ir rusų savanoriškos organizacijos“ Monika Frėjūtė-Rakauskienė analizuoja nevyriausybiniame sektoriuje atlikto lauko tyrimo duomenis ir valstybės politiką tautinių mažumų savanoriškų organizacijų atžvilgiu. Šios organizacijos vienija aktyvius visuomenės atstovus, gebančius kelti rusų etninei grupei tikėtinai būdingus arba aktualius klausimus, o jų formuluojami tikslai ir vykdoma veikla nagrinėjami per socialinio teisingumo sampratos prizmę. Tyrime dalyvavusių pilietinių organizacijų tikslai, veikla ir projektai daugiausia susiję su rusų kultūros išsaugojimu ir puoselėjimu. Kultūrinės veiklos dominavimas ir deklaravimas gali būti susijęs su šios etninės grupės statuso visuomenėje nelygybe ir nepakankamu kultūrinių skirtumų pripažinimu. Kita vertus, valstybės vykdoma tautinių mažumų integracijos politika ir mažumų nevyriausybinių organizacijų finansavimo principai taip pat skatina tokias kultūriškai orientuotas veiklas. Tokia politika gali būti vertinama kaip atsakas į geopolitines grėsmes, susiformavusias po Rusijos karinės agresijos Ukrainoje, ir iš dalies skatina nepasitikėjimą rusų etnine grupe, jų atstovais ir savanoriškais organizacijomis.

Šeštame monografijos skyriuje „Socialinio teisingumo sampratos ir patirtys: saugumas, lygybė ir pasitikėjimas“ M. Frėjūtė-Rakauskienė, N. Klumbytė ir K. Šliavaite aptaria, kaip skirtingų kartų ir skirtingos etninės priklausomybės informantai konstruoja socialinio (ne)teisingumo patirtis šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje. Socialinis neteisingumas šioje dalyje išryškėja informantams kalbant apie socialinį nesaugumą kasdieniniame gyvenime, neužtikrintumą dėl savo ar

šeimoms narių ateities, negalėjimą realizuoti savęs profesinėje ar kitoje plotmėje. Socialinis neteisingumas informantų taip pat siejamas su socialine ir ekonomine nelygybe. Kalbėdami apie šias patirtis informantai konstruoja tam tikras teisingos valstybės ir visuomenės sampratas.

Ši monografija nebūtų buvusi parašyta be tyrimo dalyvių, mūsų informantų, kurie mums skyrė savo laiko, dalijosi patirtimis, pasakojimais, atsiminimais, įžvalgomis. Šie susitikimai monografijos autoriams buvo svarbūs ne tik mokslinė, tačiau ir bendražmogiškąja prasme, nes leido prisiliesti prie informantų patirčių ir išgyvenimų. Nuoširdžiai dėkojame tyrimo dalyviams už šias vertingas patirtis ir pasitikėjimą. Ačiū šios monografijos recenzentams Donatui Burneikai, Pavelui Lavrinecui ir Grigorijui Potašenko už svarbias ir konstruktyvias pastabas. Dėkojame savo kolegei Janinai Koliato už atsakingą ir metodišką darbą pažodžiui išrašant interviu. Dėkojame lietuvių kalbos redaktorei Giedrei Junčytei už jos atidų ir nuoseklų darbą.

Laikantis socialinių mokslų etikos principų monografijoje nenurodomi tikri informantų vardai, kai kuriose vietose taip pat pakeisti juos identifikuoti leidžiantys faktai ar miestų pavadinimai. Cituojant informantus interviu kalba netaisyta siekiant išsaugoti autentiškumą ir tikslumą.

Tyrimą ir šios monografijos leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIP-031/2016).

I.

TEORINĖS IR
METODOLOGINĖS
TYRIMO PRIEIGOS

Monika Frėjutė-Rakauskienė

Neringa Klumbytė

Andrius Marcinkevičius

Kristina Šliavaitė

I.

TEORINĖS IR METODOLOGINĖS TYRIMO PRIEIGOS

*M. Frėjutė-Rakauskienė, N. Klumbytė,
A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė*

1.1. Socialinio teisingumo sampratos ir teorinės prieigos

Bandydami suvokti sudėtingą teisingumo problematiką mokslininkai vartoja sąvokas, įtraukdami į jas įvairiausių aspektus: pradedant lygionėmis teisėmis, garantijomis, galimybėmis, įvairių formų socialine parama ir baigiant nelygybės mažinimu. Moksliniuose tekstuose galima sutikti įvairiausių teisingumo įvardijimų: teisingumas (angl. *justice*), socialinis teisingumas (angl. *social justice*), globalus teisingumas (angl. *global justice*), atkuriamasis teisingumas (angl. *restorative justice*), politinis teisingumas (angl. *political justice*), istorinis teisingumas (angl. *historical justice*). Lygiavertiškai vartojama neteisingumo sąvoka, suponuojanti situaciją, priešingą tai, kuri apibrėžiama kaip teisinga. Šioje monografijoje apibrėždami *socialinį ir istorinį teisingumą* remiamės teorinėmis šios srities studijomis, kurios aptariamoms šiame skyriuje, taip pat etnografinė medžiaga, t. y. vykdant tyrimą surinktais duomenimis, kurie taip pat nulėmė tam tikrą socialinio ir istorinio teisingumo sąvokų pasirinkimą. Kokybinio lauko tyrimo duomenys leidžia atskleisti subjektyvias informantų socialinio ir

istorinio teisingumo sampratas, kurios yra viena svarbiausių šios monografijos analizės sričių.

Kaip įvertinti, kas yra socialiai teisinga ar neteisinga? Socialinis teisingumas dažnai apibrėžiamas kaip ideali situacija, kai „visi visuomenės nariai turi tas pačias pagrindines teises, garantijas, galimybes, pareigas, socialinę paramą. Kartu ši sąvoka apima supratimą, jog istoriškai susiformavusios nelygybės turi būti pripažintos ir specialiomis priemonėmis sprendžiamos“ (Barker 2003: 205, cituojama iš Thyer 2010: 263). Visuomenės narių *lygybė* dažnai matoma kaip bet kokios teisingos visuomenės pagrindas, tačiau *lygybė* nereiškia, jog nebelieka jokių skirtumų arba nelygybių (Clark 2006: 276–278). John'o A. Clark'o teigimu, būtent tada, kai nelygybės kyla dėl skirtingumo, politikos priemonės tampa svarbios grįžtant prie socialinio teisingumo principų (Clark 2006: 276). Akivaizdu, jog šis reiškinys skirtingų interesų grupių bus suprantamas nevienodai, pavyzdžiui, švietimo srityje teisingumą gali skirtingai suvokti politikos formuotojai, mokyklos administracija, mokytojai, socialiniai darbuotojai (Gewirtz 2006). Socialiniam teisingumui apibrėžti įvairios teorijos siūlo skirtingus kriterijus, akcentuodamos labiau ekonominius ar kolektyvinio solidarumo kūrimo principus (Žalimienė *et al.* 2011). Jis gali būti vertinamas pasirinkus tik vieną (pavyzdžiui, išteklių paskirstymą visuomenėje) ar keletą skirtingų aspektų (Miller 1991: 391). Šio reiškinio sampratą koreguoja ir ideologinės ištakos, t. y. socialdemokratinė, neoliberalistinė ar kitos politinės ideologijos akcentuoja skirtingus teisingumo principus (Duoblienė 2010). Toliau aptarsime kai kurias socialinių mokslų teorijų išvalgas apie socialinio teisingumo sampratą ir jo santykį su istoriniu teisingumu. Taip pat apžvelgsime, kokį turinį socialinio teisingumo sampratai suteikia šios monografijos autoriai.

Šiuolaikinė socialinio teisingumo sąvoka siejama su JAV filosofu John'u Rawls'u, kuris, remdamasis Aristotelio, Hjumio, Hėgelio, Kanto ir kitų veikalais, teigė, kad „svarbiausias teisingumo objektas yra pagrindinė visuomenės struktūra <...> ir tai, kaip svarbiausios socialinės institucijos

paskirsto pagrindines (angl. *fundamental*) teises bei pareigas ir apibrėžia socialinio bendradarbiavimo pranašumų (angl. *advantages*) pasidalijimą“ (Rawls 1971, cituojama iš Craig 2006: 1266). Šioje sampratoje socialinis teisingumas siejamas su teisių ir pareigų paskirstymu visuomenėje ir tai matoma kaip esminis dalykas, formuojantis visuomenės struktūrą. Daugelis mokslininkų socialinį teisingumą sieja su tam tikru ekonominės gerovės perskirstymu. Pavyzdžiui, britų politologas David’as Miller’is vietoj socialinio siūlo *paskirstomojo teisingumo* (angl. *distributive justice*) sąvoką, nes, jo nuomone, pastaroji geriau paaiškina, kaip „tarp visuomenės narių turi būti paskirstomi įvairūs materialūs gero gyvenimo atributai, tokie kaip pajamos, turtas, švietimas, būstas, sveikatos sistema etc.“ (Miller 2001/1999, cituojama iš Craig 2006: 1267). Kiti autoriai socialinį teisingumą sieja su pilietybe ir įvairiomis teisėmis – „pilietinėmis: nuosavybės teise, teisinėmis garantijomis ir laisve, politinėmis: teise balsuoti, kurti asociacijas ir konstitucinio dalyvavimo teise, ir socialinėmis teisėmis: teise būti įtrauktam į švietimo, sveikatos apsaugos, socialinės rūpybos sistemą, būstą ir pajamas“ (Marshall 1950, cituojama iš Craig 2006: 1267). Teisių, lygių galimybių ir išteklių perskirstymo aspektai svarbūs ir šios monografijos autoriams, tačiau sykiu socialinio teisingumo sąvoka čia suprantama plačiau, ir šiai sampratai poveikį turėjo šiuolaikinių mąstytojų Iris Marion Young (2000, 2004, 2005) ir Nancy Fraser (1996, 2007) koncepcijos, plačiai taikomos moksliniuose darbuose, skirtuose socialinio teisingumo problematikai įvairiose visuomenės srityse, tokiose kaip švietimas, socialinis darbas, lyčių studijos ir kt. Young ir Fraser teorinės prieigos šios monografijos autorių pasirinktos dėl kompleksiško, nes abi autorės siūlo socialinį teisingumą matyti kaip apimantį skirtingus, bet tarpusavyje susijusius aspektus, o tai leidžia sieti socialinio ir istorinio teisingumo sampratas.

Pasak Young, teisingumas turi būti siejamas ne tik su ekonominės gerovės paskirstymu (angl. *distribution*), bet ir su struktūriniu kontekstu, kuris leidžia arba neleidžia teisingumui reikštis individualiame ar kolektyviniame lygmenyse (Young 2004: 37). Atrodytų, jog ši įžvalga nesiskiria nuo

pirmiau aptartų autorių teisingumo teorijų, tačiau struktūrinį kontekstą Young apibrėžia kiek kitaip. Pasak Jacinda'os Swanson, Young tokias kategorijas kaip klasė, lytis, rasė, seksualumas mato kaip „socialines struktūras“, kurios „egzistuoja tam tikrose apibrėžtose socialinėse pozicijose, kurias žmonės užima pagal savo galimybes ir pasisėkimą gyvenime“ ir dėl šių „socialinių pozicijų trumpalaikiškumo vadina jas struktūrinėmis, o ne kultūrinėmis“ (Young 2000: 92, 94–95, cituojama iš Swanson 2005: 98). Kalbėdama apie struktūrines sąlygas, kuriomis reiškiasi neteisingumas, autorė naudoja gana įprastas ir dažnai su tam tikrais politiniais kontekstais siejamas sąvokas, tokias kaip „priespauda“ (angl. *oppression*) ir „dominavimas“ (angl. *domination*) (Young 2004: 37). Tačiau Young *priespaudą* suprantą kaip kasdienius galios santykius, kurie neleidžia tam tikroms grupėms sėkmingai dalyvauti ir atsiskleisti konkrečioje visuomenėje (Young 2004: 38). Mokslininkės nuomone, „priespauda yra sistemingai reprodukuojama pagrindinėse ekonomikos, politikos ir kultūros institucijose“ (Young 2004: 39). Šios Young įžvalgos atliepia kitas šiuolaikinių socialinių mokslų teorijas apie galios santykių reproduktivumą kasdienybėje, tačiau ji tai sieja su socialinio teisingumo samprata ir tai yra autorės įnašas į suvokimą, kaip socialinis teisingumas reiškiasi mūsų kasdienybėje. Young teorija apie kasdienybėje besireiškiančius galios santykius ir jų poveikį socialiniam teisingumui pasitelkiama monografijos autorių, nes čia aptariamam tyrimui socialinio (ne)teisingumo sampratos ir patirtys svarbios tiek kasdieniauose individualiuose, tiek tokiuose kontekstuose kaip ugdymo įstaigos ar pilietinės organizacijos.

Young (2000) kalba apie demokratijos bei teisingumo ryšį, pabrėždama, jog piliečių įtraukimas į politinę diskusiją ir „sprendimų priėmimą taip pat labai svarbus kuriant visuomenę, kurioje žmonės yra vieni kitiems atskaitingi (angl. *accountable*)“ (Young 2000: 17, 23–25). Ji išskiria „viena kitą sustiprinančias socialinės, ekonominės ir politinės nelygybės dimensijas, kurios sudaro sąlygas galingiesiems naudojant formalius demokratijos procesus išsaugoti neteisingumą ir išlaikyti savo turimas privilegijas“

(Young 2000: 17). Kadangi ne visos piliečių grupės turi vienodas galimybes būti atstovaujamos ir kartu patiria struktūrinę nelygybę (Young 2000: 125), pilietinė visuomenė ir savanoriškai sukurtos organizacijos gali būti matomos kaip platforma, leidžianti konsoliduotis ir skleisti skirtingas socialines perspektyvas (Young 2000: 153). Šios monografijos skyrius, kuriame aptariamos pilietinių organizacijų konstruojamos socialinio (ne) teisingumo sampratos ir patirtys, orientuotas į aktyviausias mažumoms atstovaujančias visuomenės grupes (žr. skyrių „Socialinio teisingumo aspektai ir rusų savanoriškos organizacijos“). Mokslininkai plačiai taiko Young pasiūlytą socialinio teisingumo sampratą, pagal kurią teisingumas nebesiejamas tik su ekonominės gerovės paskirstymu visuomenėje (Gewirtz 1998: 469). Monografijos autoriams svarbu šios perspektyvos kompleksiskumas, kai neteisingumas nėra išimtinai siejamas tik su ekonominiais išteklių perskirstymo klausimais, bet matomas kaip besireiškiantis mūsų kasdienybėje, galios santykių struktūruojamoje tarpusavio sąveikoje.

Šiuolaikinė amerikiečių filosofė Fraser taip pat pateikia įvairių visuomenės sričių analizei plačiai mokslininkų taikomą socialinio teisingumo teoriją. Kaip ir kai kurie pirmiau aptarti tyrėjai, ji socialinį teisingumą sieja su dalyvavimo skirtingose visuomenės srityse lygybe (angl. *parity of participation*) (Fraser 1996: 30). Fraser (1996, 2007) siūlo nesieti šio reiškinio tik su ekonominių išteklių paskirstymu ar kultūrinės įvairovės pripažinimu. Socialinį teisingumą verčiau vertinti kaip kompleksinį reiškinį, apimančį tiek ekonominio išteklių paskirstymo, tiek kultūrinio pripažinimo dimensijas, kurios, pasak šios autorės, glaudžiai tarpusavyje susijusios. Kaip teigia Fraser, „mes neturime matyti pripažinimo (angl. *recognition*) kaip gerovės, kuri yra paskirstoma, taip pat neturime matyti ir perskirstymo kaip pripažinimo apraiškos. Divalentė samprata veikia mato paskirstymą ir pripažinimą kaip skirtingas teisingumo dimensijas“ (Fraser 1996: 30).

Ekonominę neteisingumo dimensiją Fraser (2007: 20) sieja su trukdytumu tam tikriems socialinio vieneto nariams pilnavertiškai dalyvauti ekonominiame gyvenime, todėl jie neturi prieigos prie išteklių ir patiria pa-

skirstymo arba netinkamo paskirstymo (angl. *maldistribution*) neteisybę. Kultūrinė socialinio teisingumo dimensija apima identiteto klausimus, o kultūrinis neteisingumas patiriamas tada, kai dėl tam tikros „nusistovėjusios kultūrinių verčių hierarchijos žmonės negali turėti jiems priklausančio statuso visuomenėje ir tokiu būdu jie kenčia nuo statuso nelygybės arba nepripažinimo (angl. *misrecognition*)“ (Fraser 2007: 20). Taip pat Fraser įveda trečią teisingumo dimensiją – politinę, kurią sieja su reprezentacija. Politinė teisingumo dimensija yra tarsi platforma, kurios rėmuose vyksta kovos dėl paskirstymo ir pripažinimo (nepaisant to, kad paskirstymas ir pripažinimas iš esmės taip pat yra politinės dimensijos), nes „ji atskleidžia, kas yra įtrauktas, o kas yra išskirtas iš šio įtrauktųjų į teisingą paskirstymo ir pripažinimo ratą“ (Fraser 2007: 20–21).

Savo teiginius Fraser iliustruoja ne vienu pavyzdžiu iš JAV. Tarkime, afroamerikiečiui bankininkui nepavyksta sustabdyti taksi, nes vairuotojas, žvelgdamas per institucionalizuotus rasinės nelygybės modelius, jį mato kaip mažiau lygų su kitais, nežiūrint bankininko ekonominės padėties. Kitame pavyzdyje ji kalba apie darbininkų klasės baltaodį vyrą, kuris, nepaisant kultūrinio statuso konkrečioje visuomenėje, neteko darbo uždarius fabriką. Vertindama šiuos du pavyzdžius, mokslininkė teigia, kad „didesnis turtas bankininko neapsaugos nuo diskriminacijos“, o „aukštesnis statusas darbininkui negrąžins darbo“, todėl, jos nuomone, norėdami „suprasti socialinį teisingumą, mes turime socialinį gyvenimą matyti iš abiejų perspektyvų – ekonomikos ir kultūros“ (Fraser and Honneth 2003: 64, 34–35, cituojama iš Ohlström, Solinas, Voirol 2011: 206). Taikydami aptartą Fraser perspektyvą, šioje monografijoje matome ekonominius ir kultūrinius (identiteto) klausimus ne kaip atskirus, o kaip glaudžiai susijusius. Pavyzdžiui, nagrinėdami valstybės politiką tautinių mažumų atžvilgiu, atsižvelgiame ne tik į kultūrinio pripažinimo (kultūrinio, kalbinio savitumo) klausimus, bet ir į išteklių perskirstymą skirtingoms grupėms. O apie socialinį teisingumą galėtume kalbėti tik tuomet, kai tiek ekonominė, tiek kultūrinė dimensijos būtų išspręstos.

Fraser teorinė teisingumo prieiga mokslininkų pasitelkiama analizuojant skirtingas sritis, tokias kaip švietimas (Vincent 2003b; Keddie 2012; Power 2012; Mills *et al.* 2016; Wang 2016; Block 2018; ir kt.), socialinis darbas (Conneely, Garret 2015). Ši teorija sulaukė ir kritikos. Nors Fraser pabrėžia, jog jos išskirtos socialinio teisingumo dimensijos yra susijusios ir negali būti matomos kaip atskiros, kai kurie autoriai teigia, jog ekonominės ir kultūrinės dimensijos realybėje negali būti atskiriamos ir nepagrįstai įvardijamos kaip atskiri socialinio teisingumo aspektai (Yar 2001; Swanson 2005; Keddie 2012). Swanson nuomone, ekonominio neteisingumo priežastys gali reikalauti gilesnės ekonominės situacijos analizės nei tiesiog būti siejamos su kultūrine pripažinimo dimensija (Swanson 2005: 99). Apibendrinant, tiek Young, tiek Fraser pabrėžia, jog nepakanka išspręsti kultūrinio pripažinimo klausimų pamirštant struktūrinį lygmenį (Young 2000: 118, cituojama iš Swanson 2005: 98) ir teisingą ekonominių išteklių perskirstymą (Fraser 1996, 2007).

Šios monografijos autorių nuomone, Fraser pasiūlytas kompleksinis socialinio teisingumo modelis, kuriame išskiriamos kultūrinė, ekonominė ir politinė dimensijos, kartu jas suprantant kaip skirtingus to paties reiškinio aspektus, yra svarbus užčiuopiant socialinį teisingumą ir jo patirtis skirtingose visuomenės srityse. Šios dimensijos yra tarpusavyje susijusios, kai kurios iš jų labiau atsiskleidžia vienoje ar kitoje monografijos dalyje, atsižvelgiant į tyrimų medžiagą. Pavyzdžiui, analizuojant, kaip nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu vykdomą tautinių mažumų švietimo politiką vertina informantai, susipina kultūrinio pripažinimo (t. y. kultūrinio skirtingumo ir tapatybės puoselėjimo svarbos pripažinimo valstybės institucijose ir platesnėje visuomenėje) ir ekonominis tokio poreikio patenkinimo (t. y. valstybės skiriamas tokių mokyklų finansinis išlaikymas) aspektai. Savanoriškų organizacijų narių pasakojimuose ir patirtyse taip pat atsiskleidžia kultūrinio pripažinimo, suprantamo kaip etninės kultūros puoselėjimas, poreikis, tačiau kartu pabrėžiamas ir politinio (ne)teisingumo dėmuo. Istorinė atmintis ir istorijos pasakojimai, mūsų nuomone, yra

svarbi Fraser išskirtos kultūrinės socialinio teisingumo dimensijos ašis, nes skirtingų socialinių grupių istorijos pasakojimų pripažinimas turi didelę įtaką jų tapatybėms.

Kalbant apie teisingumą svarbu suvokti, kokį lygmenį, kokias grupes aptariame. Pasak Michael'o Wenzel'io (2004), (ne)teisingumas gali būti analizuojamas individo, grupės arba bendrame visuomenės kontekste. Pagal tai, kas yra teisingumo problemų objektas, Wenzel'is skiria *individo lygmenį*, kai tiriant socialinį teisingumą turima galvoje, kaip individai apibūdina ir vertina savo asmeninę situaciją, teises; *grupės lygmenį*, kai kalbame apie grupės teises; taip pat *bendrajį teisingumą* (angl. *inclusive level justice*), kai kalbama apie išteklių (Wenzel'io studijoje – mokesčių) paskirstymą (Wenzel 2004: 71–72). Šiame darbe orientuojamasi į individo bei grupės lygmenis, tačiau informantai taip pat kalba apie neteisingumo situacijas platesnėje visuomenėje, susijusias su ekonominėmis galimybėmis, įtaka politiniams sprendimams ir kitus aspektus. Atlikti kokybiniai tyrimai leidžia daryti išvadas apie tam tikras socialinio teisingumo patirčių tendencijas. Šioje monografijoje taip pat apžvelgiamas bendras visuomenės kontekstas (teisės aktai, žiniasklaidos konstruojami diskursai, istorijos politika), veikiantys individualias nuostatas ir vertinimus.

Socialinis teisingumas glaudžiai susijęs su socialine įtrauktimi (angl. *social inclusion*), t. y. skirtingų socialinių ir kultūrinių grupių lygiaverčiu dalyvavimu įvairiose visuomenės srityse. Pavyzdžiui, kalbėdama apie socialinį teisingumą Fraser pabrėžia dalyvavimo lygybę, kurią sieja su tokia suaugusių visuomenės narių tarpusavio sąveikos forma, kuriai būdingas lygiavertiškumas (Fraser 1996: 30). Socialinės įtraukties ir atskirties (angl. *social exclusion*) sąvokos matomos kaip opozicinės ir tarpusavyje susijusios, t. y. apibrėždami socialinę įtrauktį mokslininkai neišvengia socialinės atskirties termino ir atvirkščiai (Allman 2013). Priešingai nei įtrauktis, socialinė atskirtis siejama su tam tikros dalies sociumo narių negalėjimu dalyvauti ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje veikloje, naudotis ištekliais (Tereškinas 2015: 17). Tad socialinė įtrauktis rodo individų dalyvavimą

minėtose visuomenės srityse, kuris susijęs tiek su struktūriniu kontekstu (valstybės politika, kuri įgalina ar apsunkina tokią įtrauktį), tiek su visuomenės narių tarpusavio sąveika, tiek su individualiomis įtraukties ir atskirties patirtimis platesniame socialiume.

Apibendrinant apžvelgtas diskusijas, šioje monografijoje socialinio teisingumo samprata siejama su socialine įtrauktimi ir lygiomis galimybėmis. Iš individualios perspektyvos socialinis teisingumas yra socialinių situacijų patirtis, kai individas jaučiasi lygiaverčiu platesnės visuomenės nariu tiek ekonomine, tiek kultūrine, tiek politine prasme (plg. Fraser 1996, 2007). Apie socialinį teisingumą galime kalbėti tuomet, kai skirtingų socialinių grupių nariai nesijaučia atsidūrę prastesnėje, keliančioje papildomų iššūkių arba galimybes ribojančioje padėtyje dėl priklausymo kuriai nors etninei ar socialinei grupei, rasės, kalbos, lyties, amžiaus ar kitų kriterijų. Socialinio teisingumo sampratos formuojamos įvairias sritis struktūrinančiuose politiniuose dokumentuose, tad atlikdami politikos dokumentų, spaudos konstruojamų diskursų analizę sieksime užčiuopti, kaip socialinį teisingumą lemia kontekstas, o individualus lygmuo atskleis subjektyvias patirtis per santykį su tam tikra bendruomene, visuomene ar valstybe ir reflektuojamas socialinio teisingumo sampratas.

1.2. Istorinis teisingumas

Istorinis teisingumas, kaip politikos ir tyrimų sritis, tampa svarbus po Antrojo pasaulinio karo, po Niurnbergo karo nusikaltimų tribunolo, kai už nusikaltimus žmoniškumui buvo nuteisti žmogaus teisių pažeidėjai. XX a. devintajame dešimtmetyje istorinio teisingumo paieškos persikelia į globalų lygmenį, kai daugelio šalių visuomenės grupės ar vyriausybės ima kelti su istoriniu teisingumu susijusius klausimus (plg. Sikkink 2011). Šiuo laikotarpiu vis labiau imamos taikyti teisingumo įgyvendinimo priemonės, tokios kaip žmogaus teisių pažeidėjų teismai, vieši atsiprašymai už praeityje įvykdytus nusikaltimus, tiesos ir teisingumo komisijos, materialinis at-

lyginimas nukentėjusiesiems (žr. Neumann, Thompson 2015). Šie procesai remiami tokių organizacijų kaip „Amnesty International“, Helsinkio grupė ir Tarptautinis baudžiamasis teismas (žr. Neumann, Thompson 2015: 8). 2013 m. paskelbtoje *Pereinamojo laikotarpio teisingumo enciklopedijoje* (Stan, Nedelsky 2013) įtraukti įrašai apie aštuoniasdešimt dvi šalis, kuriose vykdytas istorinis teisingumas.

Po Antrojo pasaulinio karo vyrauja baudžiamasis teisingumas (atlyginant žalą, angl. *retributive justice*), vykdomas per teismus ir tribunolus (angl. *legalistic approach*) (žr. Neumann, Thompson 2015: 8). Devintajame dešimtmetyje istorinio teisingumo vykdytojai iškelia visuomenės susitaikymo (angl. *reconciliation*) reikalavimus, atkreipdami dėmesį į aukų poreikius ir skirdami materialinę bei simbolinę kompensaciją (žr. Neumann, Thompson 2015: 8). Besikeičiantį požiūrį į istorinį teisingumą žymėjo Pietų Afrikos tiesos ir susitaikymo komisija, kuri leido aukoms papasakoti savo istorijas, skatino nusikaltėlius prisipažinti įvykdžius nusikaltimus ir suteikė aukoms nedidelę kompensaciją; kartu siekė sutaikyti aukas ir jų šeimas su nusikaltėliais ir jų rėmėjais (žr. Neumann, Thompson 2015: 8–9; Tutu 1999). Nors dauguma mokslininkų ir vykdomosios politikos atstovų sutinka, kad reikia siekti istorinio teisingumo, kai kurie atkreipia dėmesį, kad jo įgyvendinimas nebūtinai atneša harmoniją ir taiką, kad kai kuriais atvejais nutylėjimas gali būti geresnis sprendimas nei istorinių konfliktų eskalavimas (žr. Barkan 2016). Pastebėję, kad istorinio teisingumo klausimai iškyła ir vėl užmirštami tam tikrais laikotarpiais, mokslininkai kelia klausimus, kas ir kodėl atkreipia dėmesį į įvairias istorines neteisybes? Kieno interesams tarnauja istorinio teisingumo įstatymai ir politika? Kieno balsai pripažįstami ir kieno nutildomi? Kokį vaidmenį istorinio teisingumo procesai vaidina kuriant valstybes (žr. Neumann, Thompson 2015)?

Teisinius požiūrius į istorinį teisingumą papildo aukų pripažinimo ir atminimo studijos. Mokslininkai išskiria atkuriamąjį teisingumą (angl. *reparative justice*), kai taikomi simboliniai mechanizmai, pavyzdžiui, at-

siprašymas už padarytus nusikaltimus arba muziejų steigimas. Su viešąja atmintimi susiję Baltijos šalių visuomenių tyrimai apima valstybių istorinės atminties politiką (Miller 2012; Klumbytė 2017; Koposov 2018), aukų trauminės patirties naratyvus (Budrytė 2010; Davoliūtė, Balkelis 2012), atminties daugiakryptiškumą visuomenėse (Laanes 2017), užmarštį ir nutylėjimą (Velmet 2011), Holokausto pateikimą istorijos vadovėliuose ir pamokose (Beresniova 2017), muziejų politiką (Rindzevičiūtė 2015). Posovietinio pereinamojo laikotarpio istorinio teisingumo studijose, kurių objektas yra atminties ir istorijos politika, nagrinėjamas nusikaltimų ir istorinio teisingumo teisinis reglamentavimas (Žilinskas 2001, 2012), teisiniai, politiniai ir simboliniai teisingumo atkūrimo klausimai (Pettai, Pettai 2015).

Šioje monografijoje istorinį teisingumą siejame su praeityje pažeistų žmogaus teisių atkūrimu visuomenėms ar jų grupėms, patyrusioms genocidą, rasizmą ar kitokią prievartą. Tai yra *istorinis teisingumas*, nes prievarta tam tikrų visuomenių ar jų grupių atžvilgiu dažnai tęsiasi ilgą laikotarpį: rasizmas, genocidas ar okupacija apima ne vienus metus, kartais dešimtmečius, o žmogaus teisių sugrąžinimas dažnai peržiūri praeityje tam tikrą laiką trukusius santykius. Lietuvoje istorinio teisingumo atkūrimas susijęs su sovietų ir nacių okupacinių režimų nusikaltimų identifikavimu ir visuomenės švietimu apie šiuos nusikaltimus bei pasipriešinimo jiems praktikas, Lietuvos Respublikos įstatymais reglamentuojamų genocido įvertinimu¹ ir SSRS okupacijos žalos pripažinimu ir atlyginimu², taip pat pilietinių iniciatyvų praeityje padarytiems žmogaus teisių pažeidimams atpažinti ir atminti plėtojimu. Nuo 1998 m. mokslinių tyrimų sklaidą skatina ir svarbiausius jų rezultatus duomenų bazėje viešina Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje

¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 99 straipsnis „Genocidas“. Prieiga internete: <https://www.infolex.lt/ta/66150:str99> (žiūrėta 2018 09 28).

² Lietuvos Respublikos įstatymas dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.103905?jfwid=9tq147uph> (žiūrėta 2018 09 28).

įvertinti, vienais iš svarbiausių savo tikslų skelbianti istorinės tiesos atkūrimą, „brandžios ir atsakingos pilietinės visuomenės, tolerancijos ir pagarbos universalioms žmogiškosioms vertybėms ugdym[ą]“³.

Socialinis ir istorinis teisingumas gali būti įvairiai susiję: istorinės realijos, pavyzdžiui, rasizmas ar kolonijinis valdymas, gali tapti socialinį neteisingumą struktūrinančiu veiksmu; socialinė neteisybė gali formuoti skirtingas istorines tam tikrų žmonių ar grupių patirčių trajektorijas. Istorinio teisingumo tyrėjai pabrėžia, jog lygybės idėjos, kurios motyvavo kovas už socialinį teisingumą, praranda savo reikšmę (žr. Thompson 2015). Janna'os Thompson (2015) nuomone, tie, kurie yra pažeidžiami, dažniau naudos istorinio, o ne socialinio neteisingumo argumentus kalbėdami apie savo kentėjimą. Autorė teigia, kad socialinis ir istorinis teisingumas negali pakeisti vienas kito, taip pat nėra formulės, kuri padėtų nustatyti, kaip ir kokia tvarka turėtų būti sprendžiami su socialiniu ir istoriniu teisingumu siejamų procesų klausimai.

Neringa Klumbytė ir Andrius Marcinkevičius šioje monografijoje analizuoja, kaip istorinis (ne)teisingumas tampa institucionalizuotu struktūriniu veiksmu (per istorijos politiką ar žiniasklaidą), darančiu įtaką žmonių patirtims ir sudarančiu skirtingų tapatybių platformą, ir koks jo santykis su etniškumu. Klumbytės skyriuje „Tautybių atskirties ir bendrystės ideologijos istorinio teisingumo politikoje, viešojoje ir kasdieninėje erdvėje“ aptariama posovietinė Rusijos Federacijos ir Lietuvos Respublikos istorijos politika, kuri formavo istorinio teisingumo politines ideologijas, kartu analizuojamos informantų patirtys. Marcinkevičiaus skyriuje „Istorinio teisingumo diskursų formavimas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba“ nagrinėjama, kaip žiniasklaida atspindi ir interpretuoja sovietinės ir nacių okupacijos įvykius bei posovietinės Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos istorijos politikos aspektus. Žiniasklaidos pasakojimuose daž-

³ Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti tinklapis. Prieiga internete: <https://www.komisija.lt/apie-komisija/> (žiūrėta 2018 09 28).

nai atsiskleidžia selektyvūs požiūriai į praeitį, kai vienos istorinės patirtys, atsizvelgiant į nūdienos politines aktualijas, yra sureikšminamos, o kitos nutylimos arba užmiršamos.

Toliau apžvelgsime, kaip socialinio ir istorinio teisingumo temos mokslininkų analizuojamos konkrečiose srityse, į kurias gilinosi šios monografijos autoriai, t. y. žiniasklaidoje (žr. A. Marcinkevičiaus skyrių), švietime (žr. K. Šliavaitės skyrių) ir etninių (mažumų) grupių savanoriškų pilietinių organizacijų atveju (žr. M. Frėjutės-Rakauskienės skyrių). Tolesnė diskusija atskleis, kodėl šios sritys svarbios suvokiant socialinį ir istorinį teisingumą Lietuvos visuomenėje. Paskutiniame šeštame monografijos skyriuje „Socialinio teisingumo sampratos ir patirtys: saugumas, lygybė ir pasitikėjimas“ M. Frėjutė-Rakauskienė, N. Klumbytė ir K. Šliavaitė analizuoja, kaip socialinį (ne)teisingumą patiria skirtingos visuomenės grupės (skirtingų kartų, skirtingos etninės tapatybės informantai). Analizė nukreipta į klausimą, kaip šiandieninės Lietuvos visuomenės nariai suvokia socialinį (ne)teisingumą, o turimus duomenis interpretuojame ne tik taikydami pirmiau aptartas teorines prieigas, bet ir lygindami su kitais Lietuvoje ar kitose Europos šalyse atliktais tyrimais, kurie, nors ir nesusitelkia ties socialinio ar istorinio teisingumo problematika, tačiau akcentuoja individualias patirtis skirtingais istoriniais laikotarpiais, formuojamas struktūrinių kontekstų ar jų kaitos (Burawoy, Verdery 1999; Dunn 2004; Schröder, Vonderau 2008; Leinartė *et al.* 2014; Ramonaitė 2015).

1.3. Žiniasklaidos formuojami diskursai ir teisingumas

Demokratinėje visuomenėje žiniasklaida yra vienas iš svarbiausių informacijos sklaidos šaltinių; kartu žiniasklaida yra ne tik naujienų perdavimo, bet ir informacijos struktūrinimo priemonė. Iris Young (Young 2000), anali-

zuodama demokratijos ir teisingumo ryšį, kaip politinio komunikavimo idealą įvardija piliečių ir valdžios institucijų dialogą, kai kiekviena iš jame dalyvaujančių pusių turi teisę teikti pasiūlymus, išsakyti kritiką ir skatinti viena kitą siekti geriausio kolektyvinių problemų sprendimo. Tiesa, pasak autorės, šiame dialoge susiduriama su įtraukties normų pažeidimais, kai individai ar grupės griežtesniais ar švelnesniais būdais išstumiami iš politinės diskusijos ir sprendimų priėmimo (Young 2000: 52). Žiniasklaidos ir komunikacijų srities profesorės iš JAV Sue Curry Jansen (2011) teigimu, žiniasklaidoje debatų pobūdį lemia daugybė galios veiksnių, bet nepaisant to, nuolat atsiranda žmonių, keliančių socialinio teisingumo klausimus. Be to, nors masinė žiniasklaida yra verslas, kuriame susikerta korporacijų ir visuomenės interesai, ji sudaro prielaidas ir žinučių, transliuojančių socialinės politikos tikslus, sklaidai (Jansen 2011).

Nuo Young pabrėžiamų kasdieninių galios santykių (Young 2000: 53) pobūdžio priklauso, kokios visuomenės grupės individualiu ar kolektyviniu lygmeniu yra reprezentuojamos ir su kokiais aktualiais socialiniais, ekonominiais ir kultūriniais diskursais jos dažniausiai siejamos žiniasklaidoje. Galima kelti prielaidą, kad galios santykiai didele dalimi lemia, ar žiniasklaida pasitarnauja kaip palanki struktūrinio konteksto priemonė tam tikroms grupėms dalyvauti ir atsiskleisti visuomenėje, ar reprodukuoja šių grupių dalyvavimą ribojantį hierarchinių santykių modelį. Neatsitiktinai žiniasklaidos priemonių turinys Vakarų moksliniame diskurse jau daugelį metų yra kritinės diskurso analizės objektas. Į šią tyrimų sritį besigilinantys mokslininkai, pasitelkdami įvairias tarpdisciplinines prieigas, aiškinasi, kokie politiniai, socialiniai ir ekonominiai veiksniai turi įtakos informacijos rengimui, struktūrinimui ir pateikimui žiniasklaidoje (žr. Van Dijk 1993; Fairclough 2004). Be to, tiriama, kaip visuomenę pasiekiantys sakytiniai ir rašytiniai žiniasklaidos tekstai yra susiję su galios, dominavimo, nelygybės, žmogaus teisių ir kitais socialinio teisingumo sampratai ir patirtims apibrėžti reikšmingais politiniais, ekonominiais ir kultūriniais diskursais (žr. Jansen 2011).

Taigi, žiniasklaida yra struktūrinis kontekstas, kuriame iš skirtingų diskursų perspektyvos skleidžiasi ir yra konstruojamos socialinio teisingumo sampratos ir patirtys. Pavyzdžiui, kultūrinis diskursas žiniasklaidoje gali būti susijęs su nedominuojančių visuomenės grupių tapatybės (kalba, kultūra, religija, istorija, rasė ir kt.) ir kultūrinių poreikių (renginiai, neformalusis ugdymas, nevyriausybinės organizacijos ir kt.) (ne)pripažinimu. Galima numanyti, kad žiniasklaidos priemonėse, nušviečiančiose valstybės vykdomos kalbos, kultūros, istorijos arba atminties politikos aspektus, taip pat atsispindi tam tikrų visuomenės grupių galios santykių išraiškos, o iš jų pobūdžio galima spręsti apie tam tikrų grupių įtraukties (atskirties) visuomenėje tendencijas.

Kalbant apie socialinį teisingumą, aktuali kompleksinė ekonominio, politinio ir kultūrinio diskursų analizė. Pastaraisiais metais Lietuvos mokslininkų atlikti tyrimai atskleidžia, kad, viena vertus, šalies etninėms grupėms išlieka svarbūs įvairūs tapatinimosi (pavyzdžiui, su gimtąja kalba ir kultūra, kilmės vieta, istorine tėvynė) klausimai (Frėjūtė-Rakauskienė, Šliavaite 2012; Матулионис, Фрејуте-Ракаускене; Шляваите 2013). Kita vertus, individualiu lygmeniu ekonominiai ir socialinio saugumo klausimai yra vieni iš svarbiausių veiksnių, lemiančių individų tapatinimąsi su politine bendruomene ir pilietiškumą, šie aspektai svarbūs siekiant užtikrinti sėkmingą grupių integraciją (Frėjūtė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaite 2016). Tyrimai, kuriuose etninių grupių reprezentacija Lietuvos spaudoje analizuojama iš etninio nepakantumo perspektyvos, ne tik atskleidė negatyvių visuomenės nuostatų šių grupių atžvilgiu socialines priežastis, tačiau ir pagrindė šių nuostatų sąsajas su žiniasklaidos formuojamais politiniais ir istoriniais kontekstais (Beresnevičiūtė, Nausėdienė 1999; Auškalnienė 2006; Beresnevičiūtė, Frėjūtė-Rakauskienė 2006; Frėjūtė-Rakauskienė 2009, 2012, 2015). Kitų mokslininkų darbuose nagrinėjami etninių mažumų grupių žiniasklaidos priemonių vartojimo įpročiai (Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a; Klaipėdos universiteto Socialinių pokyčių studijų centras 2016), žiniasklaidos įtaka etninių

grupių identiteto ir kolektyvinės atminties konstravimui (Kraniauskienė 2012; Frėjutė-Rakauskienė 2013a, 2016; Švarplys 2014). Iš politinių ir komunikacijos mokslų perspektyvos žiniasklaida neretai vertinama kaip geopolitinių grėsmių ir propagandos sklaidos įrankis (Vaišnys *et al.* 2017). Dera atsižvelgti, kad analizuodami panašius klausimus Lietuvos mokslininkai skiria dėmesio mažumų grupių teisių diskursui šalies spaudoje (Tautinių mažumų įstatymas, pavardžių rašyba dokumentuose, žemės grąžinimas ir kt.) (Kazėnas *et al.* 2014; Ilkevičiūtė 2015).

Istorinio (ne)teisingumo diskursų konstravimui žiniasklaidoje paaikškinti taip pat nepakanka remtis tik kultūrinio diskurso kategorijomis. Juolab kad pati istorinio teisingumo sąvoka žiniasklaidoje vartojama palyginti retai ir neturi tikslios apibrėžties. Dera apsvarstyti kompleksinį skirtingų diskursų (kultūrinio, ekonominio, politinio) poveikį tam, kaip šis reiškinyms konstruojamas žiniasklaidoje. Pavyzdžiui, pastaruosius keletą dešimtmečių pokomunistinių Rytų Europos valstybių istorija dažnai siejama su pereinamojo laikotarpio teisingumo (angl. *transitional justice*) ir atkuriamojo teisingumo (angl. *restorative justice*) politika (Pettai, Pettai 2015; Tismaneanu, Iakob 2015). Šia politika besidomintys mokslininkai tiria įvairius valstybių perėjimo iš autoritarinės į demokratinę santvarką aspektus ir kelia įvairius klausimus: kaip apibrėžti visuomenių santykį su autoritarine praeitimi, kaip įvertinti autoritarinių režimų įvykdytus nusikaltimus (genocidas, represijos, persekiojimai ir kt.), kaip įgyvendinti teisingumą šiuos režimus rėmusių ir nuo jo nukentėjusių individų arba jų grupių atžvilgiu (teismų procesai, istorinės tiesos nustatymo komisijų formavimas, tarptautiniai tribunolai, liustracija, žalos kompensavimas, herojų įamžinimas ir kt.) (Pettai, Pettai 2015; Wezel 2016). Pereinamojo laikotarpio teisingumo aspektai yra svarbūs šiuolaikinės visuomenės švietimo elementai. Pasak JAV edukologijos profesoriaus Michael'o H. Scarlett'o, plėtojant šios krypties tyrimus siekiama, kad dabartinė visuomenė per tragiškų istorinių patirčių pažinimą permąstyty istoriją ir judėtų link taikesnės ateities kūrimo (Scarlett 2009). Pereinamojo laikotarpio teisin-

gumo tyrimai Baltijos šalyse neatsiejami nuo atminties politikos studijų. Pastaroji šiuo atveju suvokiama kaip politika, besistengianti teisinėmis ir praktinėmis priemonėmis formuoti visuomenės kolektyvinę atmintį ir nustatyti, kas turi ar neturi būti prisimenama apie praeitį (Tamm 2013). Baltijos šalių santykį su Antrojo pasaulinio karo, sovietinės ir nacių okupacijos, pokario laikotarpių atmintimi nustato valstybės vykdoma oficiali ir institucionalizuota istorijos politika. Ji paremta teisės aktų nuostatomis, komisijų sovietinio ir nacių okupacinių režimų nusikaltimams tirti išvadomis ir rekomendacijomis, politinių lyderių, partijų ir nevyriausybinų organizacijų pozicija ir pan. (Сафронов 2009; Safronovas 2014; Pettai 2015 etc.). Oficialiai reprezentuojant Baltijos šalių istoriją, reikšmingą vaidmenį kaip kolektyvinės atminties formavimo priemonės atlieka okupacijos laikotarpių tyrimų centrai (Onken 2007) ir muziejai (Velmet 2011). Šiose reprezentacijose sovietinė ir nacių okupacijos vertinamos kaip vienodai žiaurios. Kitas dalykas, kad vyraujančiuose pasakojimuose į pirmą planą iškeliami įvykiai arba atsiminimai dažnai yra selektyvūs, riboja žmonių įsivaizdavimą apie praeitį, pasitarnauja skirčiai tarp bendra patirtimi nesidalijančių individų žymėti, „atminties karams“ skleisti (Bruggemann, Kasekamp 2008; Ehala 2009; Cheskin 2012). Buvusių okupacinių režimų atsakomybės klausimas Baltijos šalyse dažnai yra politizuojamas, o politizuoti vaizdiniai tampa irgi reikšmingu kolektyvinės atminties formavimo įrankiu (Pettai 2017). Mokslininkai taip pat tiria, kaip socialinis kontekstas konstruoja su oficialiu pasakojimu konfliktuojančias individualias ir kolektyvines patirtis bei atminties struktūras (Kraniauskienė 2017; Šutinienė 2017). Tyrimai rodo, kad svarbus veiksnys, atspindintis oficialių ir alternatyvių istorinių pasakojimų santykį, yra savanoriškų organizacijų veikla, vienijanti žmones tam tikros bendros istorinės patirties arba atminties pagrindu (Frėjūtė-Rakauskienė 2016).

Būdinga, kad Baltijos šalyse į vyraujančią istorinį pasakojimą mažiausiai jaučiasi įtraukta rusų (rusakalbių) gyventojų grupė, kurios daugeliui narių išskirtinę reikšmę turi Antrojo pasaulinio karo įvykių atmintis ir šią atmin-

tį išaukštinanti Rusijos Federacijos istorijos politika. Kaip rodo Lietuvoje atliktų sociologinių tyrimų duomenys, „atminties karų“ klausimas iki šiol yra aktualus šalies visuomenei, nes žiniasklaida lietuvių bei rusų kalba (interneto dienraščiai ir laikraščiai) (Frėjutė-Rakauskienė 2013a, 2013b) ir valstybės įgyvendinama istorijos politika pasitarnauja bipolinio istorinio teisingumo (Klumbytė 2017) sampratų sklaidai, ypač tarp lietuvių ir rusų (rusakalbių) grupių. Sociologiniai tyrimai taip pat atskleidė, kad Lietuvos žiniasklaidoje etninių mažumų grupės dažnai minimos tam tikruose stigmatizuojančiuose kontekstuose. Antai rusai (rusakalbiai) dažniausiai siejami su sovietmečio imigrantais, Pergalės dienos minėjimu, tarptautinės politikos aktualijomis, iš Rusijos sklindančių „minkštosios galios“ ir propagandos grėsme. Kitaip tariant, žiniasklaida, įskaitant spaudą rusų kalba, suvokiama kaip istorinės, kolektyvinės atminties simbolinių kovų arba konfliktų laukas, kuriame konstruojamas rusų arba rusakalbių tapatumas (Frėjutė-Rakauskienė 2013b: 344).

Atsižvelgiant į minėtų tyrimų perspektyvą, šioje monografijoje žiniasklaida matoma ne tik kaip reikšmingas informacijos šaltinis, bet ir kaip savitiška žinių apie Lietuvos istorinę praeitį struktūrinimo priemonė, atspindinti visuomenėje susiklosčiusių kasdieninių galios santykių pobūdį. Žiniasklaidos turinio analizė atskleidžia, kaip Lietuvos interneto dienraščiuose ir spausdintuose laikraščiuose pristatomi ir interpretuojami sudėtingiausi XX a. Lietuvos istorijos laikotarpiai (Antrasis pasaulinis karas, pokario stalininis laikotarpis ir Sąjūdis), kokie šiuolaikinės visuomenės subjektai (individai, visuomenės grupės ir organizacijos) atlieka istorinio teisingumo sampratos formuotojų vaidmenį Lietuvos viešajame diskurse. Kartu išryškėja, kaip šalies gyventojų individualias ir kolektyvines istorinio (ne)teisingumo patirtis atpažįsta ir interpretuoja spauda lietuvių ir rusų kalba nūdienos politiniuose ir socialiniuose (pilielinės tapatybės, socialinės įtraukties, žmogaus teisių apsaugos, kultūrinės atminties ir etniškumo) kontekstuose.

1.4. Socialinis teisingumas ir švietimas

Iris Young ir Nancy Fraser socialinio teisingumo teorijos plačiai taikomos mokslininkų analizuojant skirtingų lygmenų švietimo procesus (Vincent 2003b; Young 2006; Keddie 2012; Power 2012; Robertson, Dale 2013; Mills *et al.* 2016; Wang 2016). Visgi daugelis mokslininkų savo tyrimuose nesiekia kompleksinės prieigos ir susitelkia ties pasirinktais ekonominiais ar kitais rodikliais, kuriuos galima sieti su Fraser išskirtomis ekonominio, kultūrinio ar politinio teisingumo dimensijomis (Fraser 1996, 2007). Kalbant apie ekonominę dimensiją, analizuojama, ar skirtingo ekonominio pajėgumo švietimo sistemos dalyviai turi lygias galimybes ir pasiekia lygiaverčių rezultatų konkrečios šalies švietimo sistemoje, kaip ekonominio teisingumo klausimai sprendžiami kintant švietimo politikai (Power 2012). Aptardami švietimo politikos kitimą Lietuvoje, skirtingų socialinių grupių socialinio mobilumo galimybes ir švietimo prieinamumą įvairioms socialinėms grupėms, panašius klausimus nagrinėja ir Lietuvos mokslininkai (Merkys *et al.* 2005; Merkys *et al.* 2006; Leončikas 2007; Purvaneckienė, Čiužaitė 2010; Petrušauskaitė, Pilinkaitė Sotirovič 2012; Lazutka, Šliužaitė 2012; Petrušauskaitė 2014; Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a; Trakšelis 2015).

Kultūrinė socialinio teisingumo dimensija (Fraser 1996, 2007) susijusi su tuo, kaip švietimo kontekste (vadovėlių turinyje, pamokos dinamikoje) yra atpažįstama sociokultūrinė įvairovė (Connell 1992). Teigiama, jog skirtingos sociokultūrinės grupės turi atpažinti save ir savo grupės patirtis švietimo turinyje tam, kad švietimas būtų įtraukus ir kartu teisingas (Connell 1992). Kultūrinė pripažinimo dimensija Europos šalių (pvz., Anglijos) švietimo politikoje siejama su XX a. aštuntuoju dešimtmečiu, kai politikos priemonėmis siekta atpažinti ir keisti stereotipus, susijusius su marginalizuotomis, stigmatizuotomis grupėmis (Power 2012: 482–484). Kultūrinių skirtumų pripažinimas apima ir istorijos pasakojimus švietimo programose: teigiama, jog mažumų perspektyvos turi teisę gyvuoti greta etninės daugumos pasakojimų istorijos ir pilietiškumo programose (Osler

2015). Lietuvos mokslininkai šiuos ir panašius su kultūrinio skirtingumo pripažinimu susijusius klausimus yra analizavę daugiakultūriškumo teorinių diskusijų kontekste (Saugėnienė, Jakavičius 2000; Tamošiūnas 2000; Saugėnienė 2003; Balžekienė *et al.* 2008; Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010).

Kalbant apie politinį teisingumą ir atstovavimą švietimo srityje, akcentuojamas sprendimų priėmimo pobūdis ir dalyvavimas juos priimant, t. y. kokią pasirinkimą turi mokinių tėvai sprenddami apie vaikų išsilavinimą; ar bendruomenių ir tėvų atstovai įtraukti į švietimo institucijų veiklas (Power 2012). Diskutuojama ir dėl to, ar mokyklos, kuriose mokosi tam tikros etninės grupės mokiniai, turėtų būti vertinamos kaip užtikrinančios jų teises, o gal priešingai – kaip sudarančios sąlygas segregacijai (Keddie 2014). Skirtingų mokomųjų kalbų mokyklų funkcionavimo šalies visuomenėje pagrindumas ir kylantys iššūkiai Lietuvos mokslininkų yra nagrinėti (Tamošiūnas 2001 *etc.*), tačiau reikalauja nuoseklesnių ilgalaikių tyrimų.

Lietuvos kontekste vienas iš išsamiausių darbų, kuriame socialinio teisingumo švietime analizei taikoma kompleksinė prieiga, yra Laimutės Žalimienės, Romo Lazutkos, Daivos Skučienės, Jolantos Aidukaitės, Jolitos Kazakevičiūtės, Jekaterinos Navickės, Vigintos Ivaškaitės-Tamošiūnės 2011 m. mokslo studija „Socialinis teisingumas švietime: teorinė samprata ir praktinis vertinimas“. Šie mokslininkai, apžvelgę socialinio teisingumo švietime teorijas, pabrėžė, jog socialinis teisingumas yra kompleksinis reiškinys, ir parengė socialinio teisingumo švietime sampratą bei rodiklius, aktualius Lietuvos kontekstui (Žalimienė *et al.* 2011). Minėtos mokslo studijos autoriai siūlo šiuos pagrindinius socialinio teisingumo švietime kriterijus: lygios galimybės arba nediskriminavimas, švietimo paslaugų prieinamumas, kultūrinių ir kitokių skirtumų pripažinimas ir kompensacinis mechanizmas, įgalinantis tam tikras grupes lygiaverčiai dalyvauti švietimo sistemoje (Žalimienė *et al.* 2011: 23). Įvardijant minėtus rodiklius mokslininkams svarbios kitų Europos gerovės valstybių patirtys siekiant socialinio teisingumo švietime (Aidukaitė 2010; Žalimienė *et al.* 2011).

Minėtus socialinio teisingumo švietime principus autoriai taiko skirtingo lygmens švietimui (ikimokyklinis, bendrasis ugdymas, aukštasis mokslas, neformalusis vaikų ir suaugusiųjų švietimas), taip pat įtraukia rodiklius, susijusius su pačios švietimo sistemos analize (pvz., švietimo rezultatai) (Žalimienė *et al.* 2011: 47). Mokslininkų grupė nurodo, jog subjektyvūs vertinimai, visuomenės nuomonė taip pat svarbi tyrimų sritis, siekiant suvokti, kaip suprantamas socialinis teisingumas (Žalimienė *et al.* 2011: 48), tačiau dėl ribotų duomenų šio subjektyvaus lygmens netiria. Šioje monografijoje kalbant apie socialinį teisingumą švietime bus akcentuojami ne kiekybiniai rodikliai, o susikoncentruota ties švietimo sistemos dalyvių patirtimis konkrečiame švietimo kontekste, kuris yra struktūrinamas Lietuvos Respublikos įstatymų ir politikos priemonių.

Šioje monografijoje socialinis teisingumas matomas kaip susijęs su socialine įtrauktimi ir lygiomis galimybėmis, o švietimo procesai analizuojami pasirenkant tam tikrą sektorių, t. y. mokyklas rusų mokomąja kalba (žr. K. Šliavaitės skyrių). Struktūrinio konteksto (švietimo politikos dokumentų, kontekstinių duomenų) analizė leis interpretuoti tautinių mažumų švietimo politiką, jos lūžinius momentus per socialinio (ne)teisingumo prizmę. Lauko tyrimo duomenų analizė atskleidžia mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenių narių konstruojamus socialinės įtraukties ir atskirties aspektus, palaikant santykį su platesne visuomene: kokie atskleidžia šių mokyklų misijos ir santykio su platesne visuomene ir valstybe modeliai; ar ir kokie kyla ekonominiai, socialiniai, kultūriniai iššūkiai šių bendruomenių nariams ir kaip jie interpretuojami per socialinės įtraukties ir lygių galimybių prizmę.

1.5. Socialinis teisingumas ir pilietinis dalyvavimas

Apibendrinant tyrimų kryptis, kuriomis užsienio mokslininkai nagrinėja etnines pilietines organizacijas, pilietinį ir politinį mažumų grupių dalyvavimą ir pilietinę mobilizaciją, dažniausiai analizuojami veiksniai,

skatinantys piliečius dalyvauti savanoriškoje veikloje (Fennema 2004; Heitzmann, Hofbauer, Mackerle-Bixa, Strunk 2009; Sinha, Greenspan, Handy 2011). Minėti autoriai remiasi politikos mokslininko Robert'o David'o Putnam'o, sociologų Pierre'o Bourdieu, Anthony Giddens'o darbais. Pastarieji pilietinio dalyvavimo tyrėjams svarbūs dėl to, kad juose, kalbant apie pilietinę visuomenę ir dalyvavimą joje, įvardijami tokie veiksniai kaip ekonominė nelygybė, pajamos, švietimas, darbo vieta, taip pat pasitikėjimas, normos, vertybės, požiūriai, lemiantys įtrauktį arba atskirtį (Heitzmann, Hofbauer, Mackerle-Bixa, Strunk 2009).

Aptardami pilietinę visuomenę, pilietines ir politines organizacijas, pilietinį ir politinį dalyvavimą įvairūs autoriai vartoja socialinės atskirties, įtraukties, socialinės, ekonominės (ne)lygybės (Heitzmann, Hofbauer, Mackerle-Bixa, Strunk 2009; Sinha, Greenspan, Handy 2011), pripažinimo politikos (King 2015; Folami 2017), pripažinimo (Koenig 2017), interesų atstovavimo (Wampler 2012) sąvokas, kurios dažnai priežastiniais ryšiais yra susijusios su socialiniu (ne)teisingumu (plg. Fraser 1996, 2007; Young 2000, 2005).

Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje naujausi etninių mažumų grupių (įskaitant rusų) pilietinio dalyvavimo tyrimai siejami su etninių grupių savanoriškomis (nevyriausybinėmis) organizacijomis arba organizacijomis, kurių veikla orientuota į šias grupes (Agarin 2011; Vojtíšková, Novotný, Schmid-Schmidfelden, Potapova 2016; Kuczyńska-Zonik 2016; 2017). Pastebima pastarųjų metų tendencija tokio pobūdžio organizacijas tirti jų veiklą vertinant kaip įrankį, leidžiantį įgyvendinti „minkštosios galios“ priemones ir dalyvauti propagandiniame mechanizme⁴, ypač besikeičiančiame šiuolaikiniame geopolitiniame kontekste, kurį nulėmė Rusijos karinė agresija Ukrainoje (pvz., Vojtíšková, Novotný, Schmid-Schmidfelden, Potapova 2016; Kuczyńska-Zonik, 2016; Vaišnys *et al.* 2017).

⁴ Organizacijoms, kurios yra kontroliuojamos valstybės institucijų ir įtrauktos į propagandos, nukreiptos prieš kitą valstybę, mechanizmą, apibūdinti vartojamas anglų k. trumpinys GONGOs (angl. *government-organized non-governmental organizations*) (Vaišnys *et al.* 2017: 37).

Nei minėtų užsienio, nei Lietuvos mokslininkų (pvz., Beresnevičiūtė 2005, 2006; Kasatkina, Beresnevičiūtė 2006; Potashenko 2010; Kazėnas, Jakubauskas, Gaižauskaitė, Kacevičius, Visockaitė 2014; Frėjūtė-Rakauskienė 2016a, 2016b) tyrimuose socialinio teisingumo sąvoka tiesiogiai nevartojama analizuojant tiek etninių mažumų pilietinį ir politinį dalyvavimą, tiek etninių mažumų grupių nevyriausybinės organizacijas.

Šioje monografijoje tyrinėjant etninių mažumų grupių pilietinę mobilizaciją ir organizacijas pasitelkiama socialinio teisingumo samprata, pagrįsta Iris Marion Young teiginiais apie pilietinę visuomenę ir nevyriausybinių sektorių (Young 2000, 2005) ir Nancy Fraser (1996, 2007) įvardytą tarpusavyje susijusių ir viena kitą papildančių ekonominės, kultūrinės ir politinės dimensijų svarba analizuojant socialinį teisingumą ir jo sampratą. Young nuomone, tyrinėjant pilietinę visuomenę gali būti atskleistos neteisingumo priežastys (aiškinantis, kas žmones jungia į bendrą pilietinę veiklą), o kartu visuomeninės organizacijos ir pilietinė veikla gali tapti priemone arba ištekliumi šiam neteisingumui keisti (Young 2005: 38). Mokslininkė kalba apie struktūrines grupes (lyties, rasės, klasės etc.) ir jų ryšiais bei patirtimis grįstus socialinius judėjimus siekiant protestuoti prieš šių grupių patiriamą struktūrinę nelygybę ir šį protestą politizuoti, todėl ji šiuos judėjimus ne vien interpretuoja kaip „identiteto politiką“, bet ir analizuoja per struktūrinių skirtumų ir nelygybės prizmę (Young 2000: 92). Taip pat, Young nuomone, savanoriškos pilietinės organizacijos yra vienas iš būdų stiprinti ir „išlaikyti ryšius tarp atstovų bei rinkėjų ir reikalauti atstovų atsakomybės savo rinkėjams“ demokratiname procese, „skatinant pilietinių asociacijų plėtrą, nesvarbu, ar jos būtų formuojamos piliečiams svarbių interesų, nuomonių, ar perspektyvų pagrindu“ kaip „galimybė individams arba tam tikroms socialinėms grupėms atstovauti įvairovei viešajame gyvenime“ (Young 2000: 153). Tarpusavyje susijusių ir viena kitą papildančių ekonominės, kultūrinės ir politinės dimensijų svarbą analizuojant socialinį teisingumą išryškinusios Fraser (1996; 2007) nuomone, reikia analizuoti politinę socialinio teisingumo dimensiją, nes ji

yra tarsi scena, kurioje gali atsiskleisti tiek su išteklių persikirstymu, tiek ir su pripažinimu susiję aspektai (Fraser 2007: 20). Politinėje arenoje paaiškėja, „kas yra įtrauktas, o kas neįtrauktas į šį teisingą įtrauktųjų paskirstymo ir pripažinimo ratą“ (Fraser 2007: 21). Kultūrinę teisingumo dimensiją Fraser sieja su etninių grupių skirtumų perspektyvų pripažinimo politika (Fraser: 1996: 3), o neteisingumo rezultatas – patiriama „statuso nelygybė arba nepripažinimas“ (Fraser 2007: 20).

Atsižvelgiant į aptartas tyrimų kryptis, juose vartojamas sąvokas ir teorines perspektyvas, skyriuje „Socialinio teisingumo aspektai ir rusų savanoriškos organizacijos“ (Frėjutė-Rakauskienė) rusų etninės grupės savanoriškos organizacijos matomos kaip socialinio teisingumo sampratų, paremtų ir reflektuojamų tiek individualiomis (organizacijų lyderių), tiek ir kolektyvinėmis (per organizacijų veiklas) dalyvavimo platesnėje bendruomenėje patirtimis, tyrimo laukas. Tyrime analizuojama, ar ir kaip etninių mažumų mobilizacija, savanoriškų organizacijų veikla ir lyderių patirtys yra siejamos su etninių mažumų grupių (rusų) socialinio (ne)teisingumo patirtimis.

1.6. Tyrimo metodologija ir metodai

Šiuo tyrimu siekiama atskleisti struktūrinius veiksnius ir žmonių patirtis, susijusias su socialiniu ir istoriniu (ne)teisingumu, todėl buvo analizuojami pasirinktų valstybės politikos sričių (istorinė atmintis, švietimo sektorius, pilietinis dalyvavimas) dokumentai, žiniasklaida ir atliekami pusiau struktūruoti ir giluminiai biografiniai interviu. Toliau detaliau aptarsime tyrimo eigą ir kryptis.

Lauko tyrimas buvo vykdomas 2016 m. liepą–2018 m. gegužę Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Visagine. Iš viso buvo atlikti 228 interviu⁵. Iš šių interviu – 138 pusiau struktūruoti arba biografiniai interviu su skirtingų kartų,

⁵ Kelete interviu dalyvavo ne vienas informantas, todėl realus tyrimo dalyvių skaičius didesnis.

lyčių, išsilavinimo ir etninės priklausomybės Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Visagino gyventojais ir 90 pusiau struktūruotų interviu su ekspertais, atstovaujanciais tautinių mažumų politiką formuojančioms valstybės institucijoms, švietimo sektoriui, savanoriškoms etninėms (rusų) organizacijoms. Vilniuje atlikta 70 interviu (iš jų 23 su ekspertais), Kaune – 40 (iš jų 12 su ekspertais), Klaipėdoje – 76 (iš jų 37 su ekspertais), Visagine – 42 (iš jų 18 su ekspertais). Atliekant pusiau struktūruotus arba biografinius interviu su skirtingų miestų gyventojais, kalbėta su 98 moterimis ir 43 vyrais; su 74 tyrimo dalyviais kalbėta lietuvių ir su 64 – rusų kalba. Gyventojai buvo apklausiami pagal parengtą tyrimo priemonę – klausimyną lietuvių ir rusų kalbomis. Informantai galėjo pasirinkti, kokia kalba atsakyti į klausimus. Interviu vyko ne trumpiau kaip 45 minutes, apie trečdalis jų užtruko kelias valandas, su kai kuriais informantais buvo susitikta pakartotinai. Pagal tyrimo temą svarbiausi interviu, kuriuose pateikta išsami ir gili medžiaga, buvo išrašomi, atliekama pirminė jų analizė. Pažodžiui išrašyta 100 interviu. Monografijoje cituojant informantus dėl anonimiškumo buvo pakeisti vardai, pateikiama tik tokia informacija, kuri neleidžia identifikuoti tyrimo dalyvio.

Kokybiniai giluminiai biografiniai ir pusiau struktūruoti interviu su Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Visagino gyventojais buvo atliekami siekiant atskleisti skirtingų kartų ir etninės priklausomybės Lietuvos gyventojų socialinio ir istorinio (ne)teisingumo patirtis. Informantų atranka vykdyta keliais principais. Dalis informantų buvo atrinkti sniego gniūžtės principu, tačiau siekiant, jog vienas asmuo ar informantas rekomenduotų ne daugiau kaip tris kitus galimus informantus. Kiti informantai atrinkti pagal pasirinktus kriterijus: atliekant kokybinius, pusiau struktūruotus ir biografinio pobūdžio interviu, buvo įtraukti skirtingų lyčių, socialinio statuso, amžiaus ir etninės priklausomybės įvairaus sociodemografinio profilio informantai. Svarbiausia buvo etninė ir kartų dimensijos, nes tyrimu siekėme atskleisti, kaip skirtingų kartų ir skirtingų etninių tapatybių Lietuvos gyventojai patiria ir suvokia socialinį bei istorinį teisingumą.

Išskirtos jauniausioji (25–35 metai), vidurinė (35–55 metai) ir vyriausioji karta (daugiau nei 55 metai). Toks suskirstymas paremtas dalyvių sovietmečio patirtimi: jaunesnioji karta nepatyrusi sovietmečio arba patyrusi tik vaikystėje, vidurinė – gimusi sovietmečiu ir prisimenanti jį kaip vėlyvosios vaikystės, paauglystės ar suaugusio gyvenimo patirtį, o vyriausioji karta – gimusi ir (ar) užaugusi sovietmečiu.

Visi apklaustieji buvo Lietuvos piliečiai, gimę šalyje arba joje pragyvenę daug metų. Dalis apklaustųjų identifikavo save kaip lietuvius, kiti save laikė rusais, dar kiti – ukrainiečiais, baltarusiais, keli buvo lenkai ar žydai. Kai kuriems informantams buvo sunku įvardyti savo etninę tapatybę, nes jie kilę iš mišrių šeimų, arba teigė, jog etninė tapatybė jiems nėra svarbi. Šioje monografijoje etniškumas, etninis identitetas matomi kaip konstruojami, kintantys, situaciniai (plg. Barth 1969; Wimmer 2008), todėl informantų etninė tapatybė bus nurodoma tokia, kokią per interviu įvardijo informantas (-ė). Tekste atsižvelgiant į kontekstą lygiavertiškai vartojamos etninės grupės, tautinės grupės, tautinės mažumos sąvokos, tačiau jos nereiškia, jog monografijos autoriai etnines ar tautines grupes mato kaip nekintančias, uždaras, turinčias aiškias ribas kategorijas (plg. Brubaker 2002).

Į interviu su aptartomis grupėmis buvo įtraukti klausimai apie tokias sritis kaip darbo rinka, švietimas, sveikatos apsauga, mažumų teisės, teisingumas teisėsaugos srityje, politinio ir ekonominio gyvenimo patirtys įvairiais laikotarpiais. Klausimai apie istorinius laikotarpius buvo susiję su Antrojo pasaulinio karo ir pokario prisiminimais (klausta vyresniųjų informantų), sovietmečio patirtimis (vyresniosios ir vidurinės kartos), Sąjūdžio laikotarpio išgyvenimais ar atsiminimais (visos kartos), patirtimis po Rusijos ir Ukrainos konflikto 2014 m., kuris pakeitė ir Lietuvos geopolitinę situaciją ir dėl kurio viešojoje erdvėje ir valstybės politikoje pabrėžiamos grėsmės iš Rusijos Federacijos bei geopolitinis nesaugumas. Per pokalbį buvo užduodami nestruktūruoti klausimai apie tėvus ir senelius, karą ir pokarį, šeimą ir darbą, gyvenimą sovietmečiu ir nepriklausomoje

Lietuvoje. Bandant giliau suprasti ar patikslinti informanto požiūrį į istoriją, buvo klausiama apie Antrojo pasaulinio karo, pokario antisovietinės rezistencijos reikšmę, taip pat Lietuvos nepriklausomybės atgavimą 1990 metais.

Tyrimo metu buvo ne tik atliekami interviu naudojant bendrą pirmiau aptartą klausimyną bei atrankos strategijas, bet ir gilinamasi į konkrečias sritis: švietimą (Kristina Šliavaitė), pilietinį sektorių (savanoriškas (nevyriausybinės) organizacijas) (Monika Frėjutė-Rakauskienė), istorijos politiką (Neringa Klumbytė). Šių sričių analizė leido suvokti socialinio ir istorinio teisingumo problematiką konkrečiose srityse. Analizuojant socialinio ir istorinio teisingumo sampratas ir patirtis švietimo sektoriuje, buvo atliekami pusiau struktūruoti interviu su Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Visagino mokyklų, kuriose mokoma skirtingomis kalbomis, administracijos nariais, istorijos ar lietuvių kalbos mokytojais. Interviu metu buvo klausiama apie šių mokyklų misiją, mokyklų raidą ir informantų patirtis skirtingais švietimo politikos laikotarpiais (pvz., mokyklų tinklo restruktūrizavimą, kintančius ugdymo proceso reikalavimus, ir kt.), istorijos, lietuvių ar rusų kalbos pamokas ir iššūkius dėstant istoriją mokiniam iš etnine ir kalbine prasme skirtingų šeimų. Tiriant nevyriausybinių sektorių, atlikti interviu su rusų savanoriškų organizacijų lyderiais ir atstovais, kurie pateikė istoriniame ir dabartiniame politiniame kontekste šiai bendruomenei aktualiausias problemas. Pasirinkta apklausti Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Visagine aktyviausiai veikiančių rusų organizacijų, taip pat rusų politinių partijų atstovus. Interviu metu buvo siekiama sužinoti apie rusų nevyriausybinių organizacijų įsikūrimo ir veiklos motyvus, tikslus, vykdomą veiklą ir aiškintasi, kiek šių organizacijų veikla, lyderių supratimu, yra siejama arba siejasi su socialinio ir istorinio teisingumo sampratomis.

Interviu buvo derinami su dalyvaujamojo stebėjimo ir stebėjimo metodais. Pavyzdžiui, dalyvaujamas stebėjimas buvo atliekamas Klaipėdos Tautinių kultūrų centro ir Kauno Įvairių tautų kultūrų centro renginiu-

se. Tyrėjai dalyvavo įvairiuose Tautinių mažumų departamento organizuotuose renginiuose (pvz., susitikimuose su tautinių bendrijų atstovais, konferencijoje „Neapykantos kalba: vertinimas ir atsakomybė“, skirtoje žiniasklaidos ir tautybių klausimams). Dalyvaujamas stebėjimas ir stebėjimas atliktas keliuose viešuose protesto mitinguose, vykusių lauko tyrimo metu ir susijusių su socialinio teisingumo problematika: Vilniuje mokslininkų protesto mitingas, taip pat judėjimo „Gyvenimas per brangus“ protesto akcija. Dalyvaujamieji stebėjimai atlikti istorinių įvykių viešuose minėjimuose Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Visagine. Tyrimo laikotarpiu buvo kuriamas vizualinės medžiagos archyvas, renkamos nuotraukos apie Antrojo pasaulinio karo ir pokario laikotarpio paminklus bei minėjimus, taip pat darytos nuotraukos, vaizdo ir garso įrašai visuose minėtuose renginiuose.

Siekiant įvertinti, kaip socialinio ir istorinio teisingumo sampratas ir patirtis struktūroja Lietuvos žiniasklaida, buvo analizuojamas populiariausio Lietuvos interneto dienraščio DELFI lietuvių ir rusų kalba, taip pat nacionalinių ir regioninių spausdintų dienraščių bei savaitraščių lietuvių ir rusų kalba turinys, apimantis iš viso trejų metų (2014–2016 m.) laikotarpį. Kokybinei turinio analizei iš minėtų spaudos priemonių atrinkti straipsniai, iš istorinės ir šiuolaikinės perspektyvos reflektuojantys Antrojo pasaulinio karo (1939–1945 m.), pokario stalininio (1945–1953 m.) ir Sąjūdžio (1988–1991 m.) laikotarpių įvykius. Į atranką taip pat buvo įtraukti straipsniai, skirti su minėtais istoriniais laikotarpiais susijusioms Lietuvos valstybinėms šventėms ir atmintinoms dienoms, etninių mažumų grupėms svarbių istorinių sukakčių minėjimui. Būdinga, kad Lietuvos spaudos lietuvių ir rusų kalba istorinių laikotarpių pristatymas ir įvykių interpretacijos siejasi ne tik su istoriniu kontekstu, bet ir su šiuolaikinių Lietuvos ekonomikos, politinio ir kultūrinio diskursų aktualijomis, apimančiomis istorijos politikos, geopolitikos, kultūrinės atminties, socialinės įtraukties, žmogaus teisių apsaugos ir kitas problemas. Tad atliekant tyrimą buvo atsižvelgiama į kompleksinį šio pobūdžio veiksnių poveikį istorinio teisingumo sampratų ir patirčių konstravimui žiniasklaidoje.

II.

ISTORINIO TEISINGUMO DISKURSŲ FORMAVIMAS LIETUVOS SPAUDOJE LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBA

Andrius Marcinkevičius

II.

ISTORINIO TEISINGUMO DISKURSŲ FORMAVIMAS LIETUVOS SPAUDOJE LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBA

Andrius Marcinkevičius

2.1. Spaudos vaidmuo formuojant visuomenės sampratą apie praeitį

Lietuvoje egzistuoja platus žiniasklaidos priemonių (televizijos, radijo, interneto, spaudos) spektras, bendrame informacijos sraute pristatantis duomenis, nuomones ir diskusijas apie valstybės ir visuomenės istorinę raidą. Šiame monografijos skyriuje dėmesys telkiamas į spaudą, vertinant ją kaip reikšmingą tekstinės informacijos sklaidos įrankį, prie kurio priskirtini ne tik spausdinti leidiniai (laikraščiai), bet ir interneto dienraščiai. Aprėpiama šio pobūdžio Lietuvos spauda lietuvių ir rusų kalbomis, kuriomis dažniausiai ir skaito šalies gyventojai¹. Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos duomenimis, 2016 m. lietuvių kalba iš viso šalyje buvo leidžiami 198 laikraščiai, rusų kalba – 15 (Bliūdžiuvienė 2017: 83). Tobulėjant technologijoms laikraščių skaičius minėtomis kalbomis pastaraisiais dešimtmečiais tolygiai mažėjo. Spaudos tyrimų duomenys byloja, kad 1995 m. Lietuvoje buvo leidžiami 477 įvairūs laikraščiai, tačiau 2015 m.

¹ «Дискуссия: СМИ Литвы на польском и русском - влиять, балансировать или учить английский?». *ru.delfi.lt*, 2017 01 27.

jų liko tik 222. Periodinių leidinių rusų kalba 1995–2011 m. sumažėjo nuo 44 iki 17 (Frėjutė-Rakauskienė 2013a: 318). Prognozuojama, kad panaši tendencija laikraščių leidyboje išliks ir artimiausioje ateityje. Pavyzdžiui, 2017 m. rinkos tyrimų bendrovės „TNS LT“ vertinimu, jau tam tikrą laiką „pasaulinės spaudos tendencijos lieka tos pačios – vakarų pasaulyje skaitytojų auditorija, tiražai bei reklamos pajamos mažėja, vis daugiau auditorijos persikelia į internetą“, o „popieriniu formatu išlieka tie spaudos leidiniai, kurie randa optimalų verslo modelį, kaip apjungti popierinį leidinį ir internetinę jo versiją, taip pat tie leidiniai, kurie pateikia išskirtinį, kokybišką, analitinį turinį, pritaikytą nišinei auditorijai“ (Kantar TNS 2017). Naujausi sociologiniai tyrimai atskleidė, kad Lietuvoje didėja interneto dienraščių populiarumas. Be to, ne tik lietuviai, bet ir etninių mažumų grupių atstovai dažnai naudojami lietuviškais naujienų portalais ir Lietuvos naujienų svetainėmis rusų kalba (Klaipėdos universiteto Socialinių pokyčių studijų centras 2016).

Dera atsižvelgti, kad skiriasi Lietuvos laikraščių ir interneto dienraščių finansiniai ištekliai, tikslinė auditorija, populiarumas ir pristatomos informacijos spektras, todėl ir šiomis priemonėmis visuomenės grupės pasiekianti informacija apie istorinius reiškinius ir dabarties aktualijas gerokai įvairuoja. Pačioje visuomenėje irgi skiriasi žiniasklaidos priemonių vartojimo įpročiai. Iš pastaraisiais metais atliktų sociologinių tyrimų matyti, kad žiniasklaidos priemonių vartojimo Lietuvos visuomenėje įpročiams reikšmės turi etniniai ir socialiniai (tautybės, amžiaus, socialinio statuso, išsilavinimo) veiksniai. Antai 2015 m. Tautinių mažumų departamento užsakytu Lietuvos socialinių tyrimų centro atliktas tyrimas rodo, kad interneto dienraščiai yra antra pagal populiarumą žiniasklaidos priemonė tarp etninių mažumų grupių (po televizijos). Populiariausios Lietuvos naujienų svetainės lietuvių ir rusų kalba (*delfi.lt*, *ru.delfi.lt*, *brytas.lt* ir kt.), kurias 2015 m. skaitė atitinkamai 49,7 ir 38,8 proc. tyrimo respondentų (iš televizijos populiariausi Rusijos kanalai). Laikraščiai yra ne tokie populiarūs (rusų kalba juos skaitė 35,2 proc. respondentų, lietuvių kalba –

20 proc.), tačiau populiariausi – leidžiami Lietuvoje („Экспресс-Неделя“, „Обзор“, „Литовский курьер“) (Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a: 19). Svarbu, kad jaunesni negu 40 metų respondentai nurodė reguliariai sekantys naujienas įvairiuose žiniasklaidos šaltiniuose (televizijoje, radijuje, internete), iš kurių populiariausios interneto svetainės lietuvių kalba, o nepopuliariausi Lietuvos laikraščiai rusų kalba. Vyresni negu 40 metų tyrimo respondentai nurodė gerokai dažniau skaitantys laikraščius ir beveik neskaitantys interneto svetainių lietuvių ir rusų kalba (absoliuti pirmenybė šioje amžiaus kategorijoje teikiama televizijai, ypač iš Rusijos transliuojamiems kanalams) (Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a: 20).

Taip pat Tautinių mažumų departamento užsakytu 2016 m. Klaipėdos universiteto Socialinių pokyčių studijų centro atliktas tyrimas patvirtino, kad etninių mažumų grupėms internetas ir periodinė spauda yra svarbiausi naujienų apie šalies įvykius šaltiniai po televizijos, o Lietuvos žiniasklaidos auditorija yra didžiausia visose tautinėse grupėse, išskyrus rusų, kurioje ji nusileidžia Rusijos žiniasklaidai (Klaipėdos universiteto Socialinių pokyčių studijų centras 2016). Tyrime konstatuojama, kad rusų etninė grupė efektyviausiai pasiekama Lietuvos naujienų portalais rusų kalba (kasdien apsilanko 33,2 proc. rusų), Lietuvoje leidžiamais laikraščiais rusų kalba (kasdien skaito 26,2 proc. rusų) ir naujienų portalais lietuvių kalba (kasdien apsilanko 23,0 proc.). Būdinga, kad laikraščius dažniausiai renka pensininkai (60 proc.), rečiausiai – moksleiviai ir studentai (8 proc.). Rusai yra viena iš etninių mažumų grupių, kurios aktyviai domisi žiniomis naujienų svetainėse (57,0 proc.): ši informacijos šaltinį dažniau renka moksleiviai ir studentai (94,7 proc.), rečiausiai – pensininkai (18,4 proc.) ir bedarbiai (26,5 proc.) (Klaipėdos universiteto Socialinių pokyčių studijų centras 2016). Tyrimo duomenys rodo, kad rusai (kartu su lenkais ir baltarusiais) pasižymi kritiškiausiu požiūriu į lietuvišką žiniasklaidą, nušviečiančią jų padėtį Lietuvoje. Be to, nepasitikėti šalies žiniasklaida labiau linkę vyresnio amžiaus pensininkai (daugiau nei 80 metų), žemesnį išsila-

vinimą turintys respondentai ir dirbantys ne kvalifikuotą darbą ar apskritai nesidomintys Lietuvos žiniasklaidos priemonėmis (Klaipėdos universiteto Socialinių pokyčių studijų centras 2016).

Spaudos valstybine ir etninių mažumų grupių kalbomis pasiūla demokratinės santvarkos sąlygomis sudaro erdvę nuomonių įvairovės raiškiai, o šioje spaudoje konstruojami diskursai daro poveikį gyventojų pilietinės, socialinės ir kultūrinės įtraukties ar atskirties procesams. Pavyzdžiui, spaudos valstybine ir rusų kalba santykis Baltijos šalyse yra nevienareikšmis, susijęs skirtingais lūkesčiais. Pasak tyrėjų iš Estijos, etninių mažumų grupių žiniasklaida demokratinėse valstybėse veikia kaip tautinio, kultūrinio ir socialinio identiteto išsaugojimo priemonė ir integracijos į dominuojančią visuomenę įrankis, o komercinė žiniasklaida valstybine kalba yra linkusi reikšti „visuomenės elito“ interesus. Tad žiniasklaida etninių mažumų grupių kalbomis neretai užima vyraujančiam valstybinės kalbos diskursui oponuojančią poziciją (Jakobson, Iljina 2002). Latvijos spaudą tyrinėjęs Ammon'as Cheskin'as (2012) išskiria keletą žiniasklaidos priemonės būdingų informacijos struktūrinimo strategijų (negatyvaus, integruojančio arba pozityvaus diskurso konstravimas). Nuo taikomos strategijos priklausoma, ar spauda valstybine ir kitomis kalbomis veikia kaip įvairių visuomenės grupių patirtis įtraukianti, ar jų atskirtį skatinanti priemonė. Lietuvos mokslininkų tyrimai atskleidžia, kad etninių mažumų grupių (ypač rusų, lenkų) vaizdiniai spaudoje lietuvių kalba konstruojami dažnai „iš viršaus“, remiantis valstybės pareigūnų bei politikų nuomonėmis ir siejant šias grupes su politinėmis ir kultūrinėmis grėsmėmis (Frėjutė-Rakauskienė 2015: 49). Spauda etninių mažumų grupių kalbomis dažnai išlieka nišinė žiniasklaidos priemonė, kuri konstruoja ir pristato auditorijai alternatyvius ar lietuviškajam oponuojančius politinius, socialinius, ekonominius arba kultūrinius diskursus.

Žiniasklaidą Baltijos šalyse aptariančių mokslinių tyrimų duomenys byloja, kad ryškiausi vertybiniai skirtumai atsiskleidžia tarp spaudos valstybine ir rusų kalba konstruojamų kultūrinių (identiteto, atminties, isto-

rijos politikos) diskursų. Pavyzdžiui, Estijos tyrėjai kolektyvinę atmintį vertina kaip identiteto konstravimo priemonę, kuri gali būti peržiūrima ir skleidžiama įvairiomis kultūrinėmis priemonėmis (muziejų, tekstų, ritualų ir kt.), o spaudą – kaip įrankį, transformuojantį skirtingose vietose nutikusius istorinius įvykius į vaizdinius ar idėjas, kurie gali daryti įtaką visuomenės identiteto konstravimui (Vihalemm, Jakobson 2011). Pasak šių tyrėjų, istorinio įvykio atrinkimas iš tam tikro istorinio konteksto, jo pristatymas ir svarstymas spaudoje dažnai yra neatsitiktinis, bet reiškia, kad įvykis turi „vartojamąją“ vertę iš dabartinės politinės arba socialinės perspektyvos. Kolektyvinės atminties tyrimuose pažymima, kad viešajame diskurse vyraujantys istorijos vaizdiniai dažnai nesutampa su žmonių individualia atmintimi, kurioje įvykiai gali būti vertinami ne oficialiosios istorijos politikos, o buitiniame kontekste (Šutinienė 2013). Iš Baltijos valstybių bene ryškiausi skirtumai kalbant apie kolektyvinės atminties konstravimą būdingi spaudai valstybine ir rusų kalba Estijoje (Полещук 2008; Vihalemm, Jakobson 2011) ir Latvijoje (Šulmane 2010; Cheskin 2012). Visgi Lietuvos spauda lietuvių ir rusų kalba irgi dažnai pristato savo skaitytojams skirtingas istorines (ypač Antrojo pasaulinio karo, sovietmečio) interpretacijas (Kraniauskienė 2012; Frėjutė-Rakauskienė 2013b).

Kita vertus, Lietuvoje nėra plačiau moksliskai tirta, kaip žiniasklaida sieja (ir ar iš viso sieja) šalyje gyvenančių etninių mažumų kultūrinio identiteto ir atminties trajektorijas su istoriniais Lietuvos socialiniais ir ekonominiais procesais ir šio pobūdžio pokyčiais po SSRS žlugimo. Tad nors ir nekyla abejonių, kad kultūrinės tapatybės išsaugojimas yra reikšmingas prioritetas daugeliui dabartinėje Lietuvoje gyvenančių rusų, tyrimai taip pat atskleidžia, kad šios etninės grupės narių savijautai visuomenėje didelę reikšmę turi socialinės ir ekonominės valstybės raidos tendencijos (demografiniai pokyčiai, užimtumo ir darbo rinkos struktūra, švietimo reformos ir kt.) (Petrušauskaitė, Pilinkaitė Sotirovič 2011; Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė 2016). Juolab kad po Antrojo pasaulinio karo daugelio rusų etninės grupės narių atvykimą gyventi į Lietuvą lėmė tuo-

metiniai darbo migracijos procesai, iš pradžių susiję su siekiu atkurti ekonominį krašto gyvenimą (Potašenko 2013), o vėliau – su industrializacijos ir atominės energetikos plėtros poreikiais (Šliavaite 2010). Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, sovietmečiu formuota socialinė ir ekonominė infrastruktūra žlugo, o nemaža dalis rusų (įskaitant aukštos kvalifikacijos specialistus), kaip ir kitų tautybių gyventojai, susidūrė su radikaliais pokyčiais (privatizacija, pramonės restruktūrizacija, nedarbo augimas ir kt.), lėmusiais ne tik sėkmingo prisitaikymo prie naujų sąlygų atvejus, bet ir skaudžias atskirties patirtis. Pereinamuoju laikotarpiu, autoritarinę santvarką keičiant demokratinei, procesai, kurie didžiąjai lietuvių visuomenės daliai įkūnijo žingsnius link socialinio ir istorinio teisingumo atkūrimo po pusę amžiaus trukusios sovietinės okupacijos, daugeliui rusų ir rusakalbių šalies piliečių siejosi su neteisybės jų atžvilgiu įtvirtinimu (plačiau žr. skyrių „Tautybių atskirties ir bendrystės ideologijos istorinio teisingumo politikoje, viešojoje ir kasdieninėje erdvėje“). Šiame monografijos skyriuje išsamiau atskleidžiama, kaip teisingumas yra interpretuojamas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba konstruojamuose istorijos diskursuose.

2.2. Spaudos tyrimo metodai

Šiame skyriuje keliama ir grindžiama prielaida, kad konstruojant istorinio teisingumo diskursus žiniasklaidoje reikšmės turi ne tik kultūriniai, bet ir politiniai, socialiniai, ekonominiai Lietuvos praeities ir dabarties kontekstai. Svarstymai apie teisingumą yra neatsiejami nuo istorinių įvykių ir procesų vertinimo šiuolaikinės istorijos politikos, geopolitikos, pilietinės ir socialinės integracijos, žmogaus teisių apsaugos kontekstuose. Žvelgiant į pastaruosius keletą metų matyti, kad Lietuvos interneto dienraščiuose bei laikraščiuose lietuvių ir rusų kalba įvairūs praeities reiškiniai (sovietinė okupacija, Holokaustas, antisovietinė rezistencija, Žaliojo tilto skulptūros ir kt.) įžiebia intensyvius debatus. Juose dažnai didesnę negu mokslininkai vaidmenį atlieka įvairūs kiti viešojo diskurso dalyviai, tarp jų politikai,

valstybinės institucijos, žurnalistai ir politikos apžvalgininkai, įvairūs visuomenės veikėjai, nevyriausybines ir savanoriškos organizacijos. Debatai Lietuvos istorijos temomis atspindi spaudoje pasireiškiančius galios santykius, kurie lemia, kokie konkrečiai istorijos klausimai įtraukiami į viešąjį diskursą, kokiuose ideologiniuose kontekstuose jie pristatomi ir kurios iš visuomenės grupių įgyja galimybę tapti aktyviais šių debatų dalyviais bei turinio formuotojais. Minėti galios santykiai taip pat lemia, kokie praeities aspektai nutylimi arba išstumiami iš viešojo diskurso kaip nepatogūs ar keliantys grėsmę nusistovėjusioms teisingumo sampratom.

Atsižvelgiant į minėtus veiksnius, šiame monografijos skyriuje tiriama, kaip istorinio teisingumo diskursai yra konstruojami Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba. Spauda traktuojama ne tik kaip svarbus informacijos apie šalies praeitį sklaidos šaltinis, bet ir kaip svarbi žinių ir nuomonių apie šią praeitį struktūrinimo priemonė. Pasitelkiant atliktos kokybinės spaudos turinio (interneto dienraščių, spausdintų dienraščių ir savaitraščių) analizės duomenis, šiame skyriuje mėginama atskleisti, su kokiais reikšmingų XX a. Lietuvos istorijos laikotarpių (Antrojo pasaulinio karo, pokario stalininio laikotarpio ir Sąjūdžio) įvykiais dažniausiai siejamos istorinio teisingumo sampratos bei patirtys spaudoje lietuvių ir rusų kalba. Keliamas klausimas, kokie viešojo diskurso dalyviai (individai, grupės, organizacijos) daro didžiausią poveikį konstruojant istorinio teisingumo diskursą ir kaip šis poveikis skiriasi lyginant spaudą lietuvių ir rusų kalba. Kiti svarbūs šiame skyriuje nagrinėjami klausimai: kaip spaudoje lietuvių ir rusų kalba istorinis teisingumas siejamas su šiuolaikiniu šalies politiniu ir socialiniu kontekstu, kaip joje atsiskleidžia Lietuvoje vykdomos istorijos politikos santykis su etniškumo ir socialinės įtraukties aspektais.

Siekiant iširti, kaip Lietuvos spauda konstruoja istorinio teisingumo diskursus, kokybinei analizei buvo atrinkti interneto dienraščių, spausdintų dienraščių bei savaitraščių lietuvių ir rusų kalba 2014–2016 m. tekstai (analizės vienetas – straipsnis). Tematikos atžvilgiu į analizę buvo įtraukti tekstai, kurių turinys susijęs su trijų šalies politinei raidai reikšmingų XX a.

laikotarpių įvykių pristatymu arba interpretavimu: 1) Antrojo pasaulinio karo (1939–1945 m.); 2) pokario stalininio laikotarpio (1945–1953 m.); 3) Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio (1988–1991 m.). Šie laikotarpiai pasirinkti, nes dėl jų įvykių interpretacijos kyla patys didžiausi prieštaravimai tarp Lietuvoje ir Rusijoje vyraujančių oficialių istorinių pasakojimų (Baltijos šalių okupacija, karo interpretacija ir baigties minėjimas, pokario antisovietinė rezistencija, Sausio 13-osios įvykiai ir kt.). Siaurinant tekstų atranką į tyrimą buvo įtraukti straipsniai, kuriuose pristatomi ir nagrinėjami tik su Lietuva susiję įvykiai ar Lietuvai atstovaujančių individų nuostatos. Gilinantis į minėtų trijų laikotarpių tematikas tekstai buvo sugrupuoti į smulkesnes temas, detalizuojant svarbiausius su kiekvienu iš šių laikotarpiu spaudoje siejamus įvykius ir atmintinas datas. Analizuojant atrinktų tekstų turinį pagal straipsnių šaltinius nustatyta, kokie viešojo diskurso veikėjai aktyviausiai prisideda prie vyraujančių tematikų turinio konstravimo spaudoje lietuvių ir rusų kalba.

Iš interneto dienraščių tyrimui buvo pasirinktas populiariausias Lietuvos naujienų portalas DELFI (lietuvių ir rusų kalba). Į turinio analizę įtraukti jo tekstai, skelbiami nuomonių ir komentarų („Nuomonių ringas“, „Мнения и комментарий“) bei Lietuvos aktualijų („Lietuvoje“, „Общество“) rubrikose. Iš laikraščių lietuvių kalba tyrimui pasirinktas, rinkos tyrimų bendrovės „TNS LT“ duomenimis, populiariausias šalies dienraštis „Lietuvos rytas“ (rubrikos „Nuomonės“ ir „Aktualijos“). Į tyrimą įtrauktas ir savaitraštis „Mūsų Respublika“ (rubrikos „Nuomonės“ ir „Lietuva“), atsiradęs 2015 m. nutraukus dienraščio „Respublika“ leidybą. Lietuvoje šiuo metu nėra leidžiama spausdintų dienraščių rusų kalba, todėl tyrimui buvo pasirinkti labiausiai į šalies aktualijų apžvalgą orientuoti savaitraščiai „Литовский курьер“ ir „Обзор“. 2011 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, penktadalį Klaipėdos miesto gyventojų sudaro rusai, todėl į tyrimą įtrauktas regioninis dienraštis „Klaipėda“ lietuvių kalba (rubrikos „Nuomonės“, „Lietuva“ ir „Miestas“) ir rusų kalba leidžiamas šio dienraščio atitikmuo – savaitraštis „Клайпеда“ (rubrikos

„Город“, „Моя Литва“). Kadangi bendra pasirinktų laikraščių rusų kalba apimtis buvo mažesnė negu lietuvių kalba, iš pirmųjų buvo analizuojami visi su aptariamais istoriniais laikotarpiais susiję tekstai. Dėl analizei atrinktų straipsnių gausos (iš viso 1653 straipsniai) monografijoje jų sąrašas nepridedamas, bet pateikiamos nuorodos į svarbiausius kiekvieną tematiką atspindinčius straipsnius ir priedas su lentelėmis, atspindinčiomis aptariamų tematikų straipsnių kiekybinį pasiskirstymą Lietuvos spaudos priemonėse.

Nors savaitraščiai „Литовский курьер“ ir „Обзор“ turi savo svetaines, tyrimui buvo tikslingai pasirinktos spausdintos šių leidinių versijos, siekiant įvertinti, kokia rusų kalba skelbiama informacija Lietuvos istorijos temomis pasiekia skaitytojus, neskaitančius arba retai skaitančius naujienas internete. Tyrimui atsirenkant interneto dienraščio DELFI ir spausdintų laikraščių straipsnius atsižvelgta, kad amžius, socialinis statusas, išsilavinimas turi įtakos vienos ar kitos priemonės pasirinkimui tarp skaitytojų. Pavyzdžiui, 2016 m. Kultūros ministerijos užsakyму bendrovės „Sprinter tyrimai“ atliktas tyrimas parodė, kad spausdintus laikraščius Lietuvoje dažniau skaito moterys, 46 metų ir vyresni apklaustieji, mažesnių miestų ir kaimo vietovių gyventojai. Internetui pirmenybę dažniau teikia vyrai, 18–45 metų apklaustieji, aukščiausio išsimokslinimo, didesnių pajamų grupės atstovai ir didžiųjų miestų gyventojai. Spauda šio tyrimo respondentams pagal svarbą neprilygo televizijai, internetui ir radijui, o iš internetinių informacijos šaltinių kaip svarbiausi buvo įvardijami žinių portalai (Lietuvos Respublikos kultūros ministerija 2017). Rusų etninės grupės atstovai pateko tarp tų respondentų, kurie nurodė kasdien arba beveik kasdien skaitantys spausdintus laikraščius ar žurnalus. Be to, rusai rečiau negu kitos etninės grupės naudojo internetą. Tyrimo duomenimis, laikraščius patikimesniais laiko 46 metų ir vyresni apklaustieji, interneto naujienų portalus – didesnių pajamų grupės atstovai ir miestiečiai. Laikraščių, televizijos, radijo ir interneto naujienų pateikta informacija labiau pasitiki vartotojai, kuriems atitinkamas šaltinis atrodo svarbiausias.

Etninių mažumų atstovai išreiškė mažesnę pasitikėjimą šiais informacijos kanalais negu vidutinis respondentas (Lietuvos Respublikos kultūros ministerija 2017).

Pažymėtina, kad šiame skyriuje pateikiama Lietuvos spaudos lietuvių ir rusų kalba 2014–2016 m. straipsnių turinio analizė yra ribojama monografijos apimties ir atspindi tik svarbiausias su istorinio teisingumo atkūrimu susijusias temas. Siekiant atskleisti šių temų pristatymo aptariamoje spaudoje niuansus numatoma tęsti tyrimo rezultatų sklaidą kitose publikacijose.

2.3. Lietuvos spaudoje vyraujančios istorijos temos ir (ne)teisingumo aspektai

Tyrimas atskleidė, kad Lietuvos spaudos lietuvių ir rusų kalba konstruojami istorinio teisingumo diskursai glaudžiai susiję su istoriniais pasakojimais, kuriais paremta vyraujanti valstybės istorijos politika bei šiai politikai oponuojančios interpretacijos. Viename iš tokių pasakojimų kaip esminis akcentas nurodomas sovietinės Lietuvos okupacijos neteisėtumas, šios okupacijos žala valstybei ir gyventojų priešinimasis sovietiniam režimui iki SSRS žlugimo. Kitas pasakojimas atliepia Rusijos istorijos politiką, pabrėžiančią išskirtinį SSRS vaidmenį sutriuškinant fašizmą Europoje ir išvaduojant Lietuvą iš nacių okupacijos. Tad neatsitiktinai spaudoje lietuvių ir rusų kalba daug dėmesio skiriama Antrojo pasaulinio karo, pokario stalininio ir Sąjūdžio laikotarpių įvykiams, kurie visuomenėje kelia daugiausia klausimų ir nesutarimų dėl istorinio teisingumo atkūrimo. Dažnai aptariamos minėtas pasakojimus institucionalizuojančios praktikos (įstatymai, teismų nutarimai, valstybinių švenčių ir atmintinų dienų minėjimai, svarbių istorinių įvykių minėjimo renginiai ir kt.) ir pereinamojo laikotarpio teisingumo specifika (SSRS komunistinio režimo politika, šio režimo atsakomybė už Lietuvoje įvykdytus karo nusikaltimus, genocidą ir nusikaltimus žmoniškumui, aukų ir didvyrių atminimo įamžinimas bei

nusikaltusių pasmerkimas). Dėmesį istoriniam teisingumui nuo 2014 m. didina tarptautiniai geopolitiniai pokyčiai (Krymo aneksija, karas Rytų Ukrainoje), kuriuose įžvelgiama analogijų su skaudžia Lietuvos praeitimi.

Spaudos dėmesys pereinamojo laikotarpio teisingumo aspektams susijęs su tokia Lietuvoje ir Rusijoje vyraujančia istorijos politika, kai vieni praeities įvykiai ir veikėjai yra atrenkami ir įtraukiami į viešąjį diskursą, o jo neatliepančios istorinio teisingumo interpretacijos į šiuos pasakojimus patenka retai arba yra nutylimos. Neringa Klumbytė, vykdant projektą „Socialinis ir istorinis teisingumas Lietuvoje: etninė ir generacijų dimensija“ besigilinsi į istorinio teisingumo politikos klausimus, konstatuoja: „Išsiskiriantys istorinio teisingumo naratyvai – Lietuvoje apie okupaciją ir rezistenciją, o Rusijoje, kuris taip pat atsispindi Lietuvos spaudoje rusų kalba, apie pergalę prieš fašizmą ir Europos išvadavimą – ir juos institucionalizuojanti valstybių bei viešoji politika formuoja skirtingas istorinio teisingumo struktūras.“ O pastarosios „apibendrina istorinio teisingumo politikos tendencijas, kurios abiejų valstybių vadovų, politikų, žiniasklaidos atstovų pateikiamos kaip prieštaraujančios viena kitai. Jos turi institucinį pagrindą, yra remiamos įstatymais, taip pat atsispindi einamojoje ir tarptautinėje politikoje“ (plačiau žr. skyrių „Tautybių atskirties ir bendrytės ideologijos istorinio teisingumo politikoje, viešojoje ir kasdieninėje erdvėje“). Toliau šiame skyriuje istorinio teisingumo aspektu nagrinėjama, kaip spaudoje lietuvių ir rusų kalba pristatomi Antrojo pasaulinio karo, pokario stalininio ir Sąjūdžio laikotarpiai.

2.3.1. Antrojo pasaulinio karo tematika

Remiantis tyrimo metodologine prieiga, iš interneto dienraščio DELFI ir laikraščių buvo atrinkti iš viso 729 straipsniai, atspindintys Antrojo pasaulinio karo tematiką: iš interneto dienraščio DELFI – 287, iš laikraščių – 442; lietuvių kalba – 286, rusų kalba – 443. Ši tematika lietuvių kalba dažniau atsiskleidė interneto dienraštyje DELFI (207 straipsniai)

negu laikraščiuose (79 straipsniai), o rusų kalba dažniau laikraščiuose (363 straipsniai) negu interneto dienraštyje DELFI (80 straipsnių). Turinio analizės pagrindu visi tekstai buvo suskirstyti į smulkesnius teminius blokus: „Antrojo pasaulinio karo prielaidos ir pradžia“ (25 straipsniai), „Pirmoji sovietinė Lietuvos okupacija“ (58 straipsniai), „Nacių okupacija ir Holokaustas“ (235 straipsniai), „Antrojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvoje“ (88 straipsniai), „Antrojo pasaulinio karo pabaigos interpretacija“ (137 straipsniai), „Sovietinių karių kapai ir memorialai Lietuvoje“ (42 straipsniai). Į šias temas nepatekę spaudos tekstai buvo priskirti prie kategorijos „Kita“ (144 straipsniai) (plačiau žr. 1, 2, 3 lentelę priede). Toliau aptarsime ir palyginsime, kaip spaudoje pristatomi smulkesni teminiai blokai ir kaip jie susiję su istorinio teisingumo konstravimu.

Spauda lietuvių kalba skyrė daugiau dėmesio **„Antrojo pasaulinio karo prielaidų ir pradžios“** temai negu spauda rusų kalba (atitinkamai 19 ir 6 straipsniai), pristatydamą tarptautinį politinį kontekstą, kuriame buvo panaikintas Lietuvos valstybingumas. Antai šios temos straipsniuose interneto dienraštyje DELFI smerkiamas 1939 m. SSRS ir Vokietijos nepuolimo paktas bei jo slaptieji protokolai, įvardijant tai laikotarpiu, „kai imperijų sąmokslas virto visos Europos, ypač rytinių jos pakraščių tragedija“². Pabrėžiant abiejų pakto šalių atsakomybę už šios tragedijos padarinius konstatuota, kad „Adolfas pradėjo Antrąjį pasaulinį karą, o Josifas – pašalino kliūtis partnerio agresijai. Tokia partnerystė daug davė abiem agresoriams ir atnešė milijonines žmonių aukas jų pavergtoms tautoms. Nors konkrečios istorinės aplinkybės vėliau Staliną ir padarė Vakarų anti-hitlerinės koalicijos dalyviu, tačiau tai niekaip nepakeitė Sovietų Sąjungos atsakomybės už idealių sąlygų agresoriui sudarymą bei atsakomybės už jos pačios agresiją prieš kaimynines valstybes“³. Viena iš svarbiausių šios temos straipsnius apibendrinančių išvadų: Lietuvai patekus į SSRS įtakos

² Iškauskas, Č. „Kad nepasikartotų Lietuvos tragedija“. *delfi.lt*, 2014 09 07.

³ Anušauskas, A. „Maskva–Berlynas. 1939-ųjų slaptieji susitarimai prieš Lietuvą“. *delfi.lt*, 2014 08 19.

sferą, po okupacijos „sekė sovietinio bei nacistinio totalitarinių režimų organizuotas teroras, aneksuotos Lietuvos valstybės piliečių naikinimas“⁴.

SSRS atsakomybė už Lietuvos okupaciją interneto dienraštyje DELFI buvo iliustruojama pateikiant ištraukas iš nūdienos rusų ir baltarusių istorikų knygų, „nuplėšiančių kaukę nuo sovietinių istorijos klastotojų“⁵ bei „parodančių visą Lietuvos okupacijos virtuvę“⁶. Svarstyta prieskario Lietuvos vyriausybės reakcija į karo prielaidas ir 1939 m. spalio 10 d. savitarpio pagalbos sutarties su SSRS pasirašymo pagrįstumas⁷. Būdinga, kad dalis šios temos straipsnių interneto dienraštyje DELFI ir laikraščiuose buvo skelbiami Ribentropo–Molotovo pakto metinėms minėti skirtą Juodojo kaspino dieną (rugpjūčio 23-iają). Kita vertus, 2015 m. paskelbtas interviu su istoriku Alfredu Bumblausku, kuris siūlė suteikti šiai dienai teigiamą prasmę, siejant ją labiau su Baltijos keliu ir taip švenčiant laisvės triumfą: „Juk dar yra 1940 m. birželio 15-oji ir 1941 m. birželio 14-oji. Pastaroji data žymi masinių lietuvių trėmimų pradžią, o birželio 15-oji – tai pakartojimas to, kas Lietuvą ištiko 1792 m. liepos 23 d. <...> Juodus kaspinus ant trispalvių turėtumėm užrišti birželio 15-ąją, o ne – rugpjūčio 23-ąją.“⁸

Spaudoje lietuvių kalba, ypač interneto dienraštyje DELFI, plačiau negu spaudoje rusų kalba atspindėta tema „**Pirmoji sovietinė Lietuvos okupacija**“ (atitinkamai 45 ir 13 straipsnių), įtraukianti tekstus apie įvairius šalies sovietizacijos aspektus. Dalis šių tekstų buvo skelbiami Gedulo ir vilties (birželio 14-ąją) arba Okupacijos ir genocido (birželio 15-ąją) dienomis, skirtomis oficialiai pagerbti sovietinio režimo aukų (politinių kalinių, tremtinių) atminimui⁹. Kituose tekstuose svarstyta, kiek pagrįstas

⁴ Anušauskas, A. „Kiek kainuoja vatinukai Rusijoje?“. *delfi.lt*, 2016 08 24.

⁵ Lapinskas, A. „Lietuvos okupacija – apauginta šlykščia propaganda“. *delfi.lt*, 2014 01 09.

⁶ „Kaip Maskva savo „pirmosios nakties teisę“ Lietuvoje realizavo“. *delfi.lt*, 2014 10 11.

⁷ Černiauskas, Š. „Artėjančią okupaciją laikėme saugumo garantu. Ar pasimokėme?“. *delfi.lt*, 2014 08 23.

⁸ Vyšniauskaitė, B. „A. Bumblauskas: galbūt jau laikas nusirišti juodus kaspinus ir švęsti laisvės triumfo dieną“. *delfi.lt*, 2015 09 23.

⁹ Dumčius, A. „Kaip jie norėjo sunaikinti mūsų tautą“. *delfi.lt*, 2014 06 14; Fuks, E. „Tragiškoms ne-

prezidento Antano Smetonos ir kitų Lietuvos politikų sprendimas priimti 1940 m. birželio 14 d. SSRS ultimatumą ir ginklu nesipriešinti okupacijai, šitaip palengvinant sąlygas agresoriui¹⁰. Be to, keltas klausimas, išdaviškai ar laikotarpio aukos buvo literatūros kūrėjai (Salomėja Nėris, Liudas Gira, Antanas Venclova ir kt.), 1940 m. su Liaudies seimo delegacija vykę į Maskvą parvežti „Stalino saulės“, o paskui prisitaikę prie sovietmečio kūrybos sąlygų¹¹. Viename iš straipsnių primenama apie JAV prisiimtą Lietuvos sovietinės okupacijos nepripažinimo politiką¹².

Atsižvelgiant į geopolitinius pokyčius, interneto dienraščio DELFI skelbtuose straipsniuose buvo gretinami 1940 m. Lietuvos sovietinės okupacijos ir 2014 m. Rusijos karinės agresijos Kryme ir Rytų Ukrainoje scenarijai. Pavyzdžiui, minėtini tekstai, kuriuose svarstomos šių įvykių analogijos ir daroma išvada, kad „rusai nieko naujo neišrado, klasta ir smūgiai priešui iš pasalų, lydimi gandų, apgavysčių, klastočių miglos buvo dažni karybės būdai jau senovės Romoje, faraonų valdytame Egipte. Baltijos šalių okupacija 1940-aisiais – tip top kaip Krymo aneksija ir Pietryčių Ukrainos šliaužianti okupacija 2014-aisiais“¹³. Panašiai viename iš tekstų Klaipėdos krašto prijungimas prie nacistinės Vokietijos 1939 m. lyginamas su Krymo atplėšimu nuo Ukrainos konstatuojant, kad „tai visiškai identiškai atvejai,

tektims ir represijoms atminti – tylos minutė“. *delfi.lt*, 2014 06 14; Jackevičius, M. „Kertinė data, nuo kurios prasideda Lietuvos nelaimės“. *delfi.lt*, 2015 06 14.

¹⁰ Iškauskas, Č. „Ar ikikarinės Lietuvos vyriausybės buvo lepšės?“. *delfi.lt*, 2014 02 01; Iškauskas, Č. „Juodasis 1940-ųjų birželis: galėjome priešintis dvi savaites“. *delfi.lt*, 2015 06 06; Samoškaitė, E. „A. Bumblauskas pasakė, kaip iš tiesų reikėtų įvertinti A. Smetoną“. *delfi.lt*, 2015 03 26; Jackevičius, M. „Antrojo pasaulinio karo mėsmalė: rehabilitavo šūvio neiššovusius lietuvius“. *delfi.lt*, 2015 09 03; Saldžiūnas, V. „Didžioji Lietuvos gėda: priešintis ir galėjome, ir privalejome, o kas sutrukdė?“. *delfi.lt*, 2016 06 15.

¹¹ Iškauskas, Č. „Kaip lietuvių rašytojai Stalino saulę vežė“. *delfi.lt*, 2014 02 01; Garkauskas, P. „Teisina S. Nėrį: ji neturėjo kitos išeities“. *delfi.lt*, 2015 07 07; Iškauskas, Č. „Už ką kūrėjus kalame prie kryžiaus?“. *delfi.lt*, 2016 02 27; Lukas, D. „Prakeiktosios“ poetės gyvenimą ir mirtį iki šiol gaubia tamsios paslaptys“. *delfi.lt*, 2016 11 27.

¹² „Minimos sovietų okupaciją smerkiančios deklaracijos metinės“. *delfi.lt*, 2016 07 22.

¹³ „Istorikas: Rusija neišrado nieko naujo – Baltijos šalių okupacija tip top Krymo aneksija“. *delfi.lt*, 2014 06 14.

tik veikėjai kiti“¹⁴. Ukrainos įvykių kontekste pasitaikė, ypač tarp politikos apžvalgininkų, svarstymų apie naujos Lietuvos okupacijos prielaidų pagrįstumą, pabrėžiant karčių ankstesnių santykių su SSRS patirtį: „Tad šiandien su dar didesne motyvacija galime klausti „Ar įmanoma nauja Lietuvos okupacija?“ Atsakymas būtų kur kas tvirtesnis negu 1920-aisiais, 1940-aisiais ar 1991-aisiais. Liūdna pripažinti, bet istorija mėgsta kartotis... Tad nebūkime naivūs.“¹⁵

Laikraščiuose rusų kalba Antrojo pasaulinio karo pradžia siejama tik su įvykiais, nutikusiais po Vokietijos kariuomenės įsiveržimo į SSRS teritoriją 1941 m. birželio 22 d., o šių valstybių kariniam konfliktui apibrėžti vartojama Didžiojo Tėvynės karo sąvoka. Sovietinės okupacijos terminas šiuose laikraščiuose buvo vartojamas tik kvestionuojant vyraujančią Lietuvos istorijos politiką. Pavyzdžiui, 2014 m. savaitraštyje „Литовский курьер“ sureaguota į Seimo nario Kęstučio Masiulio siūlymą suteikti vienai iš Klaipėdos gatvių A. Smetonos vardą, nes „jeigu ne sovietinė okupacija, Klaipėdoje ir šiandien būtų buvusi Prezidento Smetonos gatvė“¹⁶. Atsakant į šį teiginį argumentuota, esą „tiesa yra ta, kad nuo 1939 m. kovo 22 d. – hitlerinės Vokietijos reaneksijos datos – miestas vėl tapo Mėmeliu ir išliko toks 1939–1945 metais. A. Smetonos gatvė išnyko iš miesto žemėlapiro būtent tuomet. Ji buvo pavadinta *Hitlerstrasse*. Po Mėmelio išlaisvinimo 1945 m., o tai padarė būtent SSRS, vokiškas pavadinimas buvo natūraliai pakeistas. Šitaip atsirado M. Gorkio gatvė“¹⁷. Kitame straipsnyje kritikuotas Lietuvos keliamas reikalavimas atlyginti už sovietinės okupacijos žalą, pabrėžiant, kad „išsilaisvinimas iš komunizmo, užuot išgyvenus ir apmąsčius jį kaip bendrą su Rusija dvasinę pergalę, buvo suvoktas kaip

¹⁴ Samoškaitė, E. „Krymo scenarijus Lietuvoje – jau išbandytas“. *delfi.lt*, 2014 11 27.

¹⁵ Iškauskas, Č. „Lietuva – ant naujos okupacijos slenkščio?“. *delfi.lt*, 2014 03 09; Iškauskas, Č. „Scenarijus „šliaužiančiajai“ okupacijai parengtas?“. *delfi.lt*, 2014 06 28.

¹⁶ Иванов, А. «Если бы не советская оккупация...». *Литовский курьер*, 3-9 июля 2014 г.

¹⁷ Иванов, А. «Если бы не советская оккупация...». *Литовский курьер*, 3-9 июля 2014 г.

Vakarų pergalė prieš Rusiją, privalančią sugrąžinti į Vakarų globą 1940 m. atplėštas Baltijos valstybes¹⁸.

Laikraščiuose rusų kalba karo prielaidas ir sovietinę okupaciją retkarčiais atspindėjo tik interviu su Lietuvos istorikais¹⁹. Plačiau minėtus reiškinius nušvietė interneto dienraštis DELFI, skelbdamas verstinius lietuviškos portalų versijos ar perspausdintus kitų šaltinių rusų kalba tekstus. Iš verstinių minėtini straipsniai apie Juodojo kaspino²⁰, Gedulo ir vilties²¹ dienų minėjimą, 1940 m. Liaudies seimą²² ir Lietuvos literatų bendradarbiavimą su sovietiniu režimu²³. Be to, buvo paskelbti straipsniai apie nepavykusį Rusijos istoriko Aleksandro Djukovo mėginimą pristatyti Lietuvoje „sovietinio režimo nusikaltimus reabilituojantį“ leidinį, kurį į lietuvių kalbą išvertė ir išleido viena iš šalies leidyklų. Šis istorikas Lietuvos pasienio tarnybų buvo sugrąžintas į Rusiją ir apskundė šį sprendimą teismui²⁴. Be to, publikuoti interviu su vyraujančią šalies istorijos politiką kritiškai vertinančiais istorikais iš pačios Rusijos²⁵, perspausdintas Rusijoje paskelbtas poeto ir vertėjo Tomo Venclovos interviu, kuriame jis įvertino

18 Мартинкус, А. «Отзываю свое «да» требованию возмещения ущерба от советской оккупации». *Литовский курьер*, 16-22 июля 2015 г., № 29.

19 «Уникальный опыт Литвы». *Литовский курьер*, 10–16 июля 2014 г.

20 Вишняускайте, Б. «Историк: время снять черные ленты и отмечать день триумфа свободы». *ru.delfi.lt*, 2015 08 24; «Ландсбергис: пакт Молотова-Риббентропа существует как возможность». *ru.delfi.lt*, 2015 08 23.

21 «В Литве начинаются мероприятия по случаю Дня скорби и надежды». *ru.delfi.lt*, 2014 06 13; Фукс, Э. «В Сейме почтили жертв советского террора». *ru.delfi.lt*, 2014 06 14;

22 «Выборы народных депутатов в 1940 г.: голосовать пришли 106% избирателей». *ru.delfi.lt*, 2015 07 21.

23 Яцкявичюс, М. «Попирают память поэтессы: она предала Литву». *ru.delfi.lt*, 2015 06 26; «Бумблаускас вступился за Нерис: это величайший литовский поэт». *ru.delfi.lt*, 2016 11 25.

24 «Российского историка Дюкова не пустили в Литву и вернули Москве». *ru.delfi.lt*, 2014 11 06; «Суд: гражданина России Дюкова обоснованно не пустили в Литву». *ru.delfi.lt*, 2014 11 06.

25 «Историк: Дюков хочет пропагандой обелить советские преступления». *ru.delfi.lt*, 2014 08 14; «Историк: пакт Молотова-Риббентропа называл бы Московским договором». *ru.delfi.lt*, 2014 08 24.

Ribentropo–Molotovo pakto reikšmę Baltijos šalių raidai ir retoriškai kvietė Rusiją „neatkurti savo imperijos“²⁶.

Spaudą lietuvių ir rusų kalbomis vienijo dėmesys „**Nacių okupacijos ir Holokausto**“ temai (atitinkamai 127 ir 108 straipsniai), pristatant žydų genocidą Lietuvoje kaip vieną iš šturpiausių Antrojo pasaulinio karo padarinių ir reikšmingą istorinio teisingumo atkūrimo objektą. Ši tema interneto dienraštyje DELFI ir laikraščiuose atsispindėjo įvairiais pjūviais. Iš jų minėtini Lietuvos valdžios institucijų ir visuomenės požiūriai į Holokaustą dinamika²⁷, lietuvių bendradarbiavimo su nacių okupaciniu režimu vykdant žydų genocidą problema, debatai dėl Holokauste dalyvavusių asmenų (žydšaudžių) apibrėžimo ir biografinių duomenų apie šiuos asmenis paviešinimo, organizuojant ir vykdant Holokaustą galbūt dalyvavusių asmenų (politikų, karininkų, visuomenės veikėjų) viešo pagerbimo ir įamžinimo dilema. Be to, daug dėmesio minėtame interneto dienraštyje sulaukė įvairiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose esančių žydų žudynių vietų nepakankamos priežiūros bei išniekinimo klausimai.

Spaudoje lietuvių kalba ypač plačiai diskutuota dilema, kylanti dėl žinomų pokario antisovietinės rezistencijos dalyvių Jono Noreikos (Generolo Vėtros)²⁸ ir Juozo Krikštaponio²⁹ galimo dalyvavimo Holokauste ir viešo jų atminimo įamžinimo atitinkamai Vilniuje ir Ukmergėje. 2016 m. diskusijas aptariamoje spaudoje skatino Rūtos Vanagaitės knygos „Mūsiškiai“ pasirodymas. Autorė, grįsdama savo knygos aktualumą, teigė: „Tai knyga tiems, kas neužsimerkia prieš tiesą tikėdamiesi, kad ji išnyks. Knyga pa-

²⁶ «Томас Венцлова: не восстанавливайте свою империю». *ru.delfi.lt*, 2015 03 27.

²⁷ Ohman, J. „Požiūris į Holokaustą trukdo Lietuvai vystytis“. *delfi.lt*, 2014 01 09; Venclova, T. „Žydai ir lietuviai: kas pasikeitė ir kas nepasikeitė per 40 metų“. *delfi.lt*, 2015 04 24; Vanagaitė, R. „Lietuvoje apie tai nekalbėjome, nekalbame ir nekalbėsime“. *delfi.lt*, 2015 04 24; Ivaškevičius, M. „Žydai. Lietuvos praeikimas“. *delfi.lt*, 2016 05 18.

²⁸ Valatka, R. „Ką pagerbė Lietuva – partizanų vadą Generolą Vėtrą ar žydų žudiką?“. *delfi.lt*, 2015 07 26; Burokas, J. „J. Noreikos-Generolo Vėtros nuopelnai akivaizdūs“. *delfi.lt*, 2015 07 29; „Tyrimų centras paskelbė išvadas apie Generolą Vėtrą“. *delfi.lt*, 2015 10 29; „Žydų bendruomenė „prieštaringa“ vadina pažymą apie J. Noreiką“. *delfi.lt*, 2015 11 09.

²⁹ Ališauskas, A. „Kaltinamas dalyvavęs genocide: ar pagrįstai?“. *delfi.lt*, 2016 03 04.

sakoja apie žudikus ir nužudytuosius. Apie lietuvius ir žydus. Apie tai, kas įvyko prieš 75 metus mūsų, Lietuvos, žemėje. Ėmiausi šitos temos, nes mane apstulbino, kaip jos Lietuvoje bijoma. Norėjau suprasti, kas iš tikrųjų įvyko mūsų šalyje su mūsų žmonėmis, ir kodėl tai įvyko. Tai ne istorinė knyga – tai knyga skirta saviugdai. Žinau, kad Lietuva šitos knygos nelaukė. Todėl ją ir parašiau.³⁰ Gausiuose atgarsiuose apie šią knygą svarstyta, koks lietuvių atsakomybės už Holokaustą Lietuvoje mastas, tačiau kartu buvo išsakyta kritika autorei dėl paviršutiniško šaltinių ir faktų interpretavimo³¹.

Straipsniuose Holokausto tema, daugiausia interneto dienraštyje DELFI, buvo plėtojama ne tik visuomenei geriau žinoma Vilniaus geto istorija, bet ir pasakota apie primirštą Lietuvos miestų ir miestelių (Anykščių, Biržų, Molėtų, Šeduvos ir kt.) žydų likimą³². Juolab kad 2016 m. Lietuva oficialiai minėjo 75-ąsias Lietuvos žydų genocido metines. Miestų ir miestelių žydų bendruomenių sunaikinimo istorijoms skirtuose straipsniuose buvo neretai pristatomi gyvų išlikusių įvykių liudininkų ir tėvų ar protėvių gimtinės aplankyti atvykstančių žydų iš užsienio atsiminimai, taip pat iš Lietuvos kilusių žydų šeimų ir individualios patirtys, apimančios įvairius jausmus – nuo kartėlio dėl kaimynų lietuvių išdavystės iki padėkos jiems už išgelbėjimą³³. Ši tema neatsiejama nuo tekstų apie žydų gelbėtojus ir jų apdovanojimą, Pasaulio tautų teisuolius. Dalis straipsnių

³⁰ „Nauja R. Vanagaitės knyga „Mūsiškiai“ – ne kiekvienam“. *ru.delfi.lt*, 2016 01 25.

³¹ Brazauskas, A. „Mūsiškiai“ ir trolė Rūta Vanagaitė“. *delfi.lt*, 2016 02 16; Jovaišas, K. „Ar Jūs „mūsiškė“, ponija Vanagaite?“ *delfi.lt*, 2016 02 18; Šepetytys, N. „Jūsiškiai – mums ne mūsiškiai“. *delfi.lt*, 2016 04 25; Savukynas, V. „Jeigu jie ne mes, tai kas mes?“ *delfi.lt*, 2016 09 11.

³² Žukas, V. „Kaip Molėtuose naikino žydus: uždarė sinagogoje, tris dienas laikė be maisto ir vandens“. *delfi.lt*, 2016 02 20; Anskaitytė, I. „Anykščių žydų istorija: sinagogos buvo paverstos kepyklomis“. *delfi.lt*, 2016 10 14; Ličytė, V. „Prisiminimuose apie žydus kai kas sąmoningai nutylima“. *delfi.lt*, 2016 11 11.

³³ Lapėnienė, J., Anilionytė, J. „Holokaustą išgyvenusi profesorė: gelbėję žydus parodė – lietuviai garbinga tauta“. *delfi.lt*, 2016 01 31; Povilaitis, N. „Vienintelis gyvas likęs žydas po IX forte surengtų žudynių: baltaraiščiai mane palaikė šmėkla“. *delfi.lt*, 2016 08 15; Vanagaitė, R. „Vėliučionys: iš po lavonų krūvos išsigelbėjusio Iciko istorija“. *delfi.lt*, 2016 09 21.

susiję su tarptautinės Holokausto aukų atminimo dienos (sausio 27-oji) ir Lietuvos žydų genocido dienos (rugšėjo 23-ioji) minėjimu. Be to, atkreiptas dėmesys į visuomenei mažai žinomą romų Holokausto problemą³⁴.

Interneto dienraštyje DELFI ir laikraščiuose rusų kalba Holokausto tema dažniausiai buvo retransliuojama, atrenkant ir skelbiant verstinį spaudos lietuvių kalba turinį. Kita vertus, laikraščių straipsniai iš dalies balansavo tarp Lietuvoje ir Rusijoje vyraujančių istorinių pasakojimų. Pavyzdžiui, pasitaikė tekstų, kuriuose atskleidžiamas iš Lietuvos kilusių žydų indėlis į sovietinį partizaninį judėjimą Antrojo pasaulinio karo metais ir pažymima, kad spauda lietuvių kalba linkusi nutylėti panašius faktus³⁵. Kituose straipsniuose aprašytos individualios per Holokaustą žuvusių ar jį išgyvenusių žydų istorijos, tarp jų ir tokių, kurie kare kovojo su 16-osios lietuviškos divizijos vėliava. Atskirais atvejais laikraščiuose buvo aptariamasi esą sąmoningas lietuvių politikų arba visuomenės veikėjų polinkis sumažinti Holokausto aukų skaičių ir pabrėžtinai akcentuojamas lietuvių bendradarbiavimas su okupaciniu nacių režimu Lietuvos ir iš kitų šalių atvežtų žydų žudynėse³⁶. Kita vertus, laikraščiuose rusų kalba buvo referuojamos lietuvių kalba publikuojamų debatų svarbiausios tezės, pateikiama žinių apie žydus gelbėjusius ir Izraelio Jad Vašem Holokausto muziejaus Pasaulio tautų teisuoliais pripažintus lietuvius (tarp jų buvusį Lietuvos Prezidentą Kazį Grinių)³⁷.

„Antrojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvoje“ yra viena iš temų, prieštarigai pristatomų spaudoje lietuvių ir rusų kalba (atitinkamai 30

³⁴ Jackevičius, M. „Nutyłėta masinių žudynių istorija: šimtai čigonų buvo paimti iš namų ir sušaudyti“. *delfi.lt*, 2015 08 19; Paškevičienė, Z. „Apie išžudytus romus primins „Atminimo akmenys“. *delfi.lt*, 2016 09 13.

³⁵ «О смелой женщине, ученом, подруге». *Обзор*, 20-26 марта 2014 г.; «Дмитрий Гельпернас: Нашей целью было выжить и сражаться». *Обзор*, 21-27 августа 2014 г.; «Выжившую в гетто Ф. Бранцовскую поздравил президент Израиля». *Обзор*, 2-8 июня 2016 г.

³⁶ Плукис, А. «Тех ли героев мы чтим?». *Обзор*, 25 сентября-1 октября 2014 г., № 39.

³⁷ «Отмечены спасители евреев». *Обзор*, 9-15 октября 2014 г.; «Оценены заслуги К. Гринюса». *Обзор*, 21-27 января 2016 г., № 3.

ir 58 straipsniai). Publikacijose lietuvių kalba, kurias daugiausia skelbė interneto dienraštis DELFI, dėmesys telktas ne į įvairias Lietuvos gyventojų patirtis karo veiksmų sąlygomis, bet į negatyvius Raudonosios armijos, 1944 m. pabaigoje ir 1945 m. pradžioje stūmusios iš krašto teritorijos Vokietijos kariuomenę, veiksmus. Pavyzdžiui, skelbiamos Lietuvoje publikuotų knygų ištraukos, atskleidžiančios žiaurų Raudonosios armijos karių elgesį su civiliais gyventojais (plėšimai, vagystės, prievarta ir kt.)³⁸ ir pabrėžiančios daugelio lietuvių apsisprendimą trauktis į Vakarus dėl per pirmąją sovietinę okupaciją patirtų represijų bei trėmimų atminties ir baimės, kad panašus scenarijus pasikartos pokariu³⁹. Kituose tekstuose buvo sklaidomas sovietmečiu suformuotas vadinamojo Klaipėdos išvadavimo iš nacių okupacijos mitas, taip pat keliamas SSRS ir Raudonosios armijos atsakomybės už Mažosios Lietuvos gyventojų genocidą 1945 m. klausimas⁴⁰. Kitaip tariant, pristatomi daugiausia Lietuvos reokupacijos veiksmai.

Laikraščiai rusų kalba („Литовский курьер“, „Обзор“, „Клайпеда“) pasitaravo kaip platforma, kurioje skleidžiami tekstai, aukštinantys Raudonosios armijos vaidmenį Antrajame pasauliniame kare, konkrečiuose mūšiuose ir karinėse operacijose. Prie šios kategorijos priskirtini straipsniai, skirti Vilniaus⁴¹, Klaipėdos⁴² ir kitų šalies miestų vadina-

³⁸ „Vilnius virto pragaru: raudonarmiečiai plėšė, kankino sužeistuosius, prievartavo seseles“. *delfi.lt*, 2014 10 25; „Liepsnojančias Vilnius. Liudininkų prisiminimai“. *delfi.lt*, 2014 11 02; „Sužeistieji liepsnojančiame Vilniuje mirė vienas po kito kaip musės“. *delfi.lt*, 2014 11 22; Černiauskas, Š. „Dar vienas Maskvos mitas sklaidosi kaip dūmas: tai buvo prievarta ir kerštas“. *delfi.lt*, 2014 09 11; Samoškaitė, E. „Kodėl Raudonoji armija neatrodo išvaduotoja: elgėsi tarsi žvėrys“. *delfi.lt*, 2015 04 27.

³⁹ „Kaip lietuviai traukėsi į Vakarus: sunku Lietuvą palikti, bet sušaudys arba išveš į Sibirą“. *delfi.lt*, 2015 03 07.

⁴⁰ Šedbaras, S. „Smurtu ištrinta Mažosios Lietuvos praeitis“. *delfi.lt*, 2015 12 03.

⁴¹ Курбанова, Г. «Вильнюс: годовщина освобождения города». *Литовский курьер*, 16-22 июля 2014 г., № 29; «Пожелтевшие страницы не чужой истории». *Обзор*, 3-9 июля 2014 г., № 27; 10-16 июля 2014 г., № 28; 17-23 июля 2014 г., № 28.

⁴² «Освободителям Клайпеды посвящается». *Обзор*, 30 января-5 февраля 2014 г., № 5; Зянкуте, Е. «Освободителей города почтили у Вечного огня». *Клайпеда*, 1-7 января 2014 г.; Лавритов А. «Было ветрено и холодно». *Клайпеда*, 1-7 января 2014 г.; Грейчус, А. «70 лет назад была

mojo išvadavimo iš nacių okupacijos metinėms minėti⁴³. Teigiama, kad Lietuvoje veikiantis karo veteranų komitetas 2014 m. Vyriausybei teikė siūlymą paskelbti liepos 13-ąją, Vilniaus išvadavimo dieną, atmintina data, bet, kaip pabrėžiama interviu su šios organizacijos pirmininku Juliumi Deksnium, „visi įstatymu numatyti terminai praėjo, o ministrų kabinetas tyli“⁴⁴. Į kitą svarbią kategoriją dera įtraukti straipsnius, kuriuose aprašoma 16-osios lietuviškosios divizijos istorija ir jos vaidmuo vadinamojoje Klaipėdos išvadavimo operacijoje 1945 m. sausį⁴⁵. Kaip nepelnytai užmiršti laikraščiuose aptariami karo metu vokiečių kariuomenės sudėginti lietuviški kaimai (Pirčiupiai, Ablinga), taip pat Pagėgiuose veikusi nacių koncentracijos stovykla, kurioje buvo laikomi sovietiniai karo belaisviai⁴⁶.

Laikraščiuose rusų kalba skiriamas gerokai didesnis dėmesys temai „**Karo pabaiga: interpretacija ir minėjimai**“ negu spaudoje lietuvių kalba (atitinkamai 43 ir 94 straipsniai). Pavyzdžiui, pastarojoje kaip esminius aspektus galima įvardyti karo pabaigos minėjimo kartu su Vakarų Europa (gegužės 8-ąją) solidarumą ir Rusijai būdingos minėjimo tradicijos (gegužės 9-ąją) kritiką. Todėl minėjimo renginiai, skirti vadinamajai Pergalės dienai, dažnai buvo pristatomi negatyviame kontekste, o tokias nuotaikas sustiprino Georgijaus juostelių išpopuliarėjimas, viešajame diskurse suvoktas kaip Rusijos agresijos Ukrainoje simbolis. Be to, interneto dienraštyje DELFI buvo formuojama nuostata, kad Lietuvai Gegužės 9-oji reiškia vienos okupacijos pasikeitimą kita, kai kuriais atvejais sovietinę okupaciją dėl įvairių padarinių įvardijant kaip baisesnę negu nacių⁴⁷.

освобождена Клайпеда». *Клайпеда*, 24-30 января 2015 г. № 4; «71 год назад Мемсль снова стал Клайпедой». *Клайпеда*, 30 января-5 февраля 2016 г.

⁴³ «Смерть победившие». *Обзор*, 7-13 августа 2014 г., №32; Бессараб, Н. «Шауляй почтил память героев». *Обзор*, 7-13 августа 2014 г., №32.

⁴⁴ «Интервью в преддверии торжеств». *Литовский курьер*, 10-16 апреля 2014 г., № 15.

⁴⁵ Анфиан, А. «Славный юбилей 16-й Литовской дивизии». *Клайпеда*, 17-23 декабря 2016 г.

⁴⁶ Грейчус, А. «Помнить, чтобы жить». *Клайпеда*, 17-23 мая 2014 г.

⁴⁷ Iškauskas, Č. „1944-iejį: vienus okupantus keitė dar nuožmesni...“. *delfi.lt*, 2014 06 08.

Laikraščiuose rusų kalba Pergalės dienai, Rusijos Federacijoje įtrauktai į atmintinų dienų sąrašą, suteikiamas sakralumo atspalvis, o jai minėti skirti straipsniai įtraukė reportažus iš šventės minėjimo vietų, išpūdžius iš veteranams skirtų renginių, įvairias progines ar jubiliejinės rubrikas, prisiminimų apie karą konkursus ir t. t.

Prie temos „**Sovietinių karių kapai ir memorialai**“ priskiriamuose straipsniuose lietuvių ir rusų kalba (atitinkamai 5 ir 37 straipsniai) buvo aptariamas Antrajame pasauliniame kare žuvusių Raudonosios armijos karių atminimo įamžinimas arba išniekinimas viešosiose Lietuvos miestų ir miestelių erdvėse, taip pat pastaraisiais metais surastų tokių karių palaiškų perlaidojimas. Spaudoje lietuvių kalba paminklų Raudonosios armijos kariams išlikimas viešosiose ir periferinėse erdvėse buvo traktuojamas kaip ideologinis komunistinio režimo palikimas, žeidžiantis sovietmečių kančias patyrusių žmonių jausmus. Interneto dienraštyje DELFI lietuvių kalba ne kartą nuskambėjo siūlymai arba svarstymai paminklus raudonarmiečiams iškelti iš esamų vietų (pavyzdžiui, memorialus Šiauliuose ir Palangoje, kario skulptūrą netoli Miroslavo Alytaus rajone)⁴⁸, panaikinti sovietinę simboliką ant kariams atminti skirtų memorialų kapinėse⁴⁹.

Laikraščiuose rusų kalba („Литовский курьер“, „Обзор“, „Клайпеда“)⁵⁰ minėti siūlymai buvo traktuojami kaip mėginimas ištrinti Antrojo pasaulinio karo atmintį iš oficialaus Lietuvos istorijos pasakojimo, pabrėžiant, kad „karas su paminklais“ ir mirusiais yra netinkamas reikalas, o „laikas sustatys viską į savo vietas“. Viename iš laikraščių buvo

⁴⁸ „K. Masiulis prašo pašalinti „raudonarmiečio“ skulptūrą Alytaus rajone“. *delfi.lt*, 2015 11 11.

⁴⁹ „Karių kapinėse – įstatymais uždrausta sovietinė simbolika“. *delfi.lt*, 2016 03 02.

⁵⁰ «Могилы советских солдат - камень преткновения». *ru.delfi.lt*, 2014 11 09; «СМИ: на военных кладбищах - запрещенная законом советская символика». *ru.delfi.lt*, 2016 03 02; «Вандалы выкрасили в красный цвет нос скульптуры советского воина». *ru.delfi.lt*, 2016 09 05; Щур, Д., Кишиневский, Д. «Перезахоронение безымянных героев». *Клайпеда*, 14-20 июня 2014 г.; Янаускайте, Д. «Перехоронены останки советских воинов». *Клайпеда*, 7-13 июня 2014 г.; «От планов по извлечению останков убитых во время войны отказались». *Клайпеда*, 18-24 июля 2015 г., № 29.

reiškiamą nuostabą, kad Lietuva įsižeidė dėl Rusijos jaunimo misijos „Ant istorinės atminties bangų“⁵¹, kėlusios tikslą pagerbti kare žuvusius pro tėvius, sutvarkyti jų kapus ir išsaugoti atsiminimus apie karo baisumus ir aukas, vizito. Teigiama, kad panašios misijos (lyginant su „Misija Sibiras“) gali pasitarnauti kaip priemonė Lietuvos ir Rusijos piliečiams geriau pažinti vieni kitus. Minėtuose laikraščiuose rusų kalba taip pat buvo skiriama dėmesio karių perlaidojimo ceremonijų aprašymams⁵², piktintasi paminklų Raudonosios armijos kariams išniekinimu⁵³. Stengtasi pabrėžti, kad pagerbti žuvusiuosius kare yra bendra įvairių tautybių Lietuvos gyventojų pareiga. Didelė dalis straipsnių laikraščiuose rusų kalba, priskiriamų prie kategorijos „Kita“ (iš viso 144 straipsniai), buvo skelbiami Rusijos Federacijos atmintinų dienų ar svarbių istorinių datų minėjimo proga. Iš jų minėtina Tėvynės gynėjų diena (vasario 23-ioji), Atminimo ir sielvartoto diena (birželio 22-oji), Leningrado blokados pralaužimo diena (sausio 27-oji). Minėtuose straipsniuose aprašomi Lietuvoje gyvenančių Antrojo pasaulinio karo veteranų susibūrimai, Rusijos ir Baltarusijos diplomatinė atstovybių bei Lietuvoje veikiančių rusų nevyriausybinių organizacijų inicijuojami veteranų pagerbimo renginiai.

2.3.2. Pokario stalininio laikotarpio tematika

Remiantis tyrimo metodologine prieiga, iš interneto dienraščio DELFI ir laikraščių buvo atrinkti iš viso 364 straipsniai, atspindintys pokario stalininio laikotarpio tematiką: iš interneto dienraščio DELFI – 223, iš laikraščių – 141; lietuvių kalba – 217, rusų kalba – 147. Pokario stalininio laikotarpio temos lietuvių kalba dažniau atsiskleidė interneto dien-

⁵¹ «Зеркальный ответ обидел». *Обзор*, 16-22 июня 2016 г.

⁵² Янаускайте, Д. «Перезахоронены останки советских воинов». *Клайпеда*, 7-13 июля 2014 г., № 23; Шур, Д., Кишиневский, Д. «Перезахоронение безымянных героев». *Клайпеда*, 14-20 июля 2014 г., № 24.

⁵³ Грейчус, А. «Не стреляйте в погибших солдат». *Клайпеда*, 27 сентября-4 октября 2014 г., № 39.

raščio DELFI (141 straipsnis) negu laikraščių (76 straipsniai) tekstuose, rusų kalba taip pat daugiau interneto dienraštyje DELFI (82 straipsniai) negu savaitraščiuose (65 straipsniai). Turinio analizės pagrindu visi tekstai buvo suskirstyti į smulkesnius teminius blokus: „Socialinė, ekonominė ir kultūrinė pokario Lietuvos raida“ (7 straipsniai), „Antisovietinė rezistencija: įvykiai ir žmonės“ (54 straipsniai), „Lietuvos gyventojų trėmimai į atokius SSRS regionus“ (72 straipsniai), „Asmenų, įtariamų dalyvavus genocide ir kaltinamų dėl nusikaltimų žmoniškumui, teismai“ (58 straipsniai), „Pokario stalininio laikotarpio paminklai“ (158 straipsniai). Iš šiuos teminius blokus nepatekę spaudos tekstai buvo priskirti prie kategorijos „Kita“ (15 straipsnių) (plačiau žr. 4, 5, 6 lentelę priede). Toliau aptarsime ir palyginsime, kaip spaudoje buvo pristatomi smulkesni teminiai blokai ir kaip jie susiję su istorinio teisingumo konstravimu.

Tema „**Socialinė, ekonominė ir kultūrinė pokario Lietuvos raida**“ spaudoje lietuvių ir rusų kalba buvo pristatoma palyginti siaurai (atitinkamai 6 ir 1 straipsnis), tačiau akcentuojant istorinio teisingumo atkūrimą. Interneto dienraštis DELFI skelbė Antano Verklio knygos „Kas sugriovė Vilnių“ ištraukas, neigiančias sovietmečio mitą, esą „miestą sudegino ir sugriovė fašistiniai okupantai“, pristatančias atskirų pastatų, kvartalų istoriją bei jų dingimo pokariu priežastis⁵⁴, išryškinančias Raudonosios armijos veiksmų ir sovietų valdžios sprendimų žalą Vilniaus miesto architektūriniam paveldui ir urbanistinei raidai⁵⁵. Dienraštyje „Klaipėda“ buvo kvestionuojamas mitas, kad uostamiestyje karo padarinius likvidavo ir gamyklas bei įmones atstatė atvykėliai iš kitų SSRS regionų. Viename iš šio leidinio straipsnių atskleidžiama, kad 1945–1949 m. juodžiausius ir kvalifikacijos reikalavusius darbus Klaipėdoje dirbo belaisviai, o atvykėliai iš SSRS miestui pridarė nemažai žalos⁵⁶. Kitame dienraščio straipsnyje

⁵⁴ „Sovietų užimtame Vilniuje prasidėjo košmariškos orgijos“. *delfi.lt*, 2015 07 11.

⁵⁵ „Kaip sovietai Stalino įsakymu griovė ir niokojo Vilnių“. *delfi.lt*, 2015 07 18; „Kaip sovietai nemokšiška „rekonstravo“ Vilnių: nušluoti ištisi Senamiesčio kvartalai“. *delfi.lt*, 2015 07 18.

⁵⁶ Dykoviėnė, A. „Miestą prikėlė belaisviai“. *Klaipėda*, 2016 m. sausio 12 d.

pristatyti sentikių bendruomenės, 1946 m. Klaipėdoje atidariusios savo maldos namus, istorijos puslapiai⁵⁷.

Viena iš svarbiausių temų spaudai lietuvių kalba buvo „**Antisovietinė rezistencija: įvykiai ir žmonės**“, menkai atsispindėjusi publikacijose rusų kalba (atitinkamai 47 ir 7 straipsniai). Prie šios temos priskirti ni straipsniai, kuriuose Lietuvos partizanai pristatomi kaip kovotojai už laisvę, idealizmo, patriotiškumo bei pasiaukojimo pavyzdys ir smerkiamas žiaurus sovietinių represinių institucijų bei prisitaikėliškas strībų vaidmuo⁵⁸. Dalis tekstų buvo skirti nušviesti svarbiems rezistencinės kovos įvykiams. Interneto dienraštyje DELFI prisiminta 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio deklaracija, o jos reikšmė šalies istorijai lyginta su Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios nepriklausomybės aktais⁵⁹. Be to, buvo minėtos 1945 m. Žuvinto-Palių⁶⁰, Kluoniškio mūšio⁶¹, Žuvinto kautynių⁶² su sovietų pajėgomis metinės. Keletas straipsnių buvo skirti asmenybėms, viename iš jų prisimenamas 1946 m. į mišką pasitraukusio būsimo monsinjoro ir disidento Alfonso Svarinsko gyvenimo kelias (suėmimai, tremtis, kalinimas)⁶³, o kitame aprašoma į strībų įsiliejusio, bet faktiškai partizanams dirbusio dvigubo agento istorija⁶⁴. Vienas straipsnių ciklas nukreiptas į sovietinio lietuviško kino (filmo „Niekas nenorėjo mirti“) kritiką, priekaištaujant dėl antisovietinės rezistencijos esmės ir

⁵⁷ Dykoviėnė, A. „Sentikių jėga – vienybė“. *Klaipėda*, 2016 m. lapkričio 19 d.

⁵⁸ Terleckas, A. „Nebus idealizmo – nebus nieko“. *delfi.lt*, 2014 02 16; Iškauskas, Č. „Miško broliai“ ir „liaudies gynėjai“: ką rinktumės šiandien?“. *delfi.lt*, 2014 04 05; „Partizanų prisimenant: apie ką byloja žalios juostelės ant riešo?“. *delfi.lt*, 2014 08 08; „Laikotarpis, kuris nepaliko abejingų: žmones sukrečia, kad kovojo ir moterys“. *delfi.lt*, 2014 11 26; Pakarklytė, V. „Nepalaužiama partizanų dvasia: kovojo iki paskutinio, gyvi nepasiduodavo“. *delfi.lt*, 2015 04 01.

⁵⁹ Iškauskas, Č. „Deklaracija – dar vienas nepriklausomybės šauklys“. *delfi.lt*, 2014 02 23.

⁶⁰ „Vilniuje paminėtas vienas svarbiausių partizanų mūšių“. *delfi.lt*, 2014 08 12.

⁶¹ Mačiulienė, L. „Prisiminė išduotus partizanus“. *delfi.lt*, 2015 06 13.

⁶² „Marijampolės rajone minimos 70-osios Žuvinto ežero kautynių metinės“. *delfi.lt*, 2015 07 10.

⁶³ Urbonaitė-Vainienė, I. „Saugumiečiai jį vadino nepataisomuoju“. *delfi.lt*, 2014 07 17; „Baigėsi kovotojo kelias“. *Lietuvos rytas*, 2014 m. liepos 18 d., Nr. 138; Bartasevičius, V. „Amžini kariai eina užmarštin“. *Lietuvos rytas*, 2014 m. liepos 22 d., Nr. 140.

⁶⁴ „Astašausko istorija: partizanams padėjo dirbdamas strību“. *delfi.lt*, 2016 09 07.

partizanų paveikslu iškraipymo bei propagandos įtakos⁶⁵. Gausu straipsnių, kuriuose aptariamos nūdienos meno ir pramogų formos (literatūra, muzika, pažintinės ekskursijos), įkvėptos partizanų istorijų⁶⁶. Kita vertus, interneto dienraštyje DELFI buvo paskelbta straipsnių, kuriuose kritiškai vertinta atskirų antisovietinės rezistencijos dalyvių veikla ir nepagrįstas herojiškų portretų konstravimas, svarstyta Lietuvos valdžios pareigūnų atsakomybė už tokių žmonių apdovanojimą ir pagerbimą valstybiniais lygmeniu. Ypač daug dėmesio sulaukė paskutiniu Lietuvos partizanų įvardijamo Antano Kraujelio-Siaubūno asmenybė⁶⁷.

Kita pokario stalininio laikotarpio tema, dažniau nagrinėjama spaudoje lietuvių negu rusų kalba (atitinkamai 48 ir 24 straipsniai) – „Lietuvos gyventojų trėmimai į atokius SSRS regionus“⁶⁸. Ši tema publikacijose lietuvių kalba, įskaitant ne tik interneto dienraštį DELFI, bet ir laikraščius, pristatoma įvairiais rakursais. Viena grupė straipsnių apima trėmimų ir tremtinių gyvenimo atokiuose SSRS regionuose istorijos aspektus, bylojančius (dažnai individualių istorijų pagrindu) apie daugelio lietuvių

⁶⁵ Bogdanas, R. „Ar tikrai niekas nenorėjo mirti už trispalvę?“. *delfi.lt*, 2014 03 11; Vyžintas, A. „Sovietiniu filmu „Niekas nenorėjo mirti“ iki šiol plaunamos smegenys“. *delfi.lt*, 2014 03 14, 2014 03 22, 2014 04 04.

⁶⁶ „Partizanų prisimenant: apie ką byloja žalios juostelės ant riešo?“ *delfi.lt*, 2014 08 08; „Elektrėnų savivaldybėje – tradicinis žygis partizano J. Misiūno-Žalio Velnio takais“. *delfi.lt*, 2015 07 25; „Miško broliai; atmintis neištrinta“. *Klaipėda*, 2014 m. rugpjūčio 13 d., Nr. 186.

⁶⁷ Jurgelis, J. „Mums reikia herojaus“. *delfi.lt*, 2014 09 10; Sakalas, A. „Ar Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centre nėra teisininkų?“. *delfi.lt*, 2014 11 19; „LGGRTC tyrimas: nėra jokių įrodymų, kad partizanas A. Kraujelis žudė taikius gyventojus“. *delfi.lt*, 2014 11 13; „Lietuvos SSR KGB inkriminuotų veikų partizanui A. Kraujeliui papildomas tyrimas“. *delfi.lt*, 2014 11 13; Lapėnienė, J. „Tema, kuria naudojasi Rusija: tai nukreipta prieš Lietuvą“. *delfi.lt*, 2014 12 22; Jurgelis, J. „Ar galima iš A. Kraujelio atimti kario savanorio statusą?“. *delfi.lt*, 2015 02 04; Šidlauskas, G. „Dėl partizano A. Kraujelio. Atsakymas J. Jurgeliui“. *delfi.lt*, 2015 02 04; Sinica, V. „Ko nepadarė KGB, padarys signatarai?“. *delfi.lt*, 2014 02 05; Glodenis, D. „Nusegus medalius kai kuriems partizanams, Lietuva tik sustiprės“. *delfi.lt*, 2015 03 04; „Žuvusiems partizanams atgaline data keliami nerealūs reikalavimai“. *delfi.lt*, 2015 03 06.

⁶⁸ Šiuo atveju monografijoje pateikiama bendra prieškario ir pokario Lietuvos gyventojų trėmimams skirtų straipsnių apžvalga, juolab kad interneto dienraščio DELFI ir laikraščių publikacijose palyginti dažnai abiejų šių laikotarpių trėmimų istorija ir patirtys sujungiamos arba nėra aiškiai įvardijamos chronologinės jų ribos.

patirtą neteisybę, netektis ir kančias⁶⁹. Interneto dienraštyje DELFI taip pat skelbtos knygos apie tremtinių gyvenimą lageriuose ištraukos, kuriose pasakojama apie sunkias išgyvenimo sąlygas ir mėginimus išsilaisvinti iš specialiųjų gyvenviečių⁷⁰. Masiniai trėmimai buvo kasmet prisimenami minint Gedulo ir vilties dieną (birželio 14-oji), juolab kad 2016 m. sukaiko 75 metai nuo jų pradžios⁷¹. Interneto dienraštyje DELFI skelbiamuose tekstuose Lietuvos gyventojų masiniai trėmimai buvo vertinami dabartinių Lietuvos ir Rusijos politinių aktualijų kontekste⁷². 2014 m. atgarsio sulaukė Seimo nario socialdemokrato Broniaus Bradausko siūlymas per-

⁶⁹ Urbonaitė-Vainienė, I. „Liaudies priešo sėkmės istorija“. *delfi.lt*, 2014 01 13; Samoškaitė, E. „Budelis, kuris nemelavo dėl nužudytų ir ištremtų gyventojų skaičiaus“. *delfi.lt*, 2014 02 21; Stašaitytė, V. „Lietuvės istorija iš Sibiro siurpina vakariečių odą“. *delfi.lt*, 2014 05 20; Kiško, J. „Kaip lietuviai Sibire kovojo su siautėjančia gamtos stichija“. *delfi.lt*, 2014 07 25; Vyšniauskaitė, B. „Iš Sibiro namo parėjo pėsčiomis: per dieną – po 60 kilometrų“. *delfi.lt*, 2015 06 14; „Kostas. Atmintyje įsirėžė vaizdas“. *Klaipėda*, 2014 m. spalio 16 d., Nr. 240; Milkova, V. „Likimo broliai, paženklinoti skaudžia tremties žyme“. *Klaipėda*, 2016 m. birželio 18 d.; Janauskaitė, D. „Tremtinė ilgisi teisingumo“. *Klaipėda*, 2016 m. sausio 12 d.; Janutienė, R. „Saldindama biografiją prezidentė persūdė“. *Lietuvos rytas*, 2015 m. kovo 24 d., Nr. 56.

⁷⁰ „Sukilimas Vorkutos lageryje: kraujas tekėjo upeliais, amputacijos buvo daromos be narkozės“. *delfi.lt*, 2016 07 30; „Vorkutos lageryje kaliniai žvėriškai kankinti ir mušti, rijo metalinius daiktus“. *delfi.lt*, 2016 08 06.

⁷¹ Dumčius, A. „Kaip jie norėjo sunaikinti mūsų tautą“. *delfi.lt*, 2014 06 14; Fuks, E. „Tragiškoms netektims ir represijoms atminti – tylos minutė“. *delfi.lt*, 2014 06 14; Traškevičius, K. „Birželio 14-oji: ar atsakingi už deportacijas turėtų atsiprašyti?“. *delfi.lt*, 2015 06 14; Ušackas, V. „Birželio 14-oji ir „Misija Sibiras“. *delfi.lt*, 2015 06 12; Anušauskas, A. „Šį kartą į Sibirą niekas nebeveš...“. *delfi.lt*, 2016 06 13; „Genocido centro vadovė: integruotis sugrįžusiems tremtiniams sudėtinga“. *delfi.lt*, 2015 06 14; „Kodėl nepalūžo lietuviai?“. *delfi.lt*, 2015 06 15; „Lietuvoje minimos 75-osios masinių trėmimų pradžios metinės“. *delfi.lt*, 2016 06 14; „Paminėti 1951 m. spalio trėmimai“. *delfi.lt*, 2016 10 03; Skiriutė, M. „Prie memorialo pasigedo suoliukų“. *Klaipėda*, 2016 m. gegužės 24 d.; Liškevičiūtė, I. „Reikšmingą dieną – renginių gausa“. *Klaipėda*, 2016 m. birželio 14 d.; Juodelienė, V. „Po kiek parduosime tremtį“. *Klaipėda*, 2016 m. birželio 14 d.; Liškevičiūtė, I. „Eitynės suvienijo miestiečius“. *Klaipėda*, 2016 m. birželio 14 d.; „Lietuva lenkiasi tragiškajai istorijai“. *Lietuvos rytas*, 2015 m. birželio 16 d., Nr. 115; „Prisimintos tragiškos dienos ir aukos“. *Lietuvos rytas*, 2016 m. birželio 15 d.

⁷² Iškauskas, Č. „Tremtys įmanomos ir šiandien“. *delfi.lt*, 2016 05 21; „Gedulo ir vilties dieną prabilo apie augančią atskirtį ir emigraciją“. *delfi.lt*, 2016 06 14; „Lietuvai minint tremties metines L. Linkevičius perspėja dėl Stalino aukštino Rusijoje“. *delfi.lt*, 2016 06 14; Makaraitytė, I. „Per Jonines gersim, per Žolinę gersim, o per Birželio 14-ąją dirbom“. *delfi.lt*, 2016 06 16; Bilotaitė, A. „Ar įvyko Klaipėdos desovietizacija? O Lietuvos?“. *delfi.lt*, 2016 06 17; Jakučionis, S. „Rusijos Igarka tiesia tiltus tarp vykusių į Sibirą lietuvių kartų“. *delfi.lt*, 2016 10 02.

žiūrėti tremtinių pensijas gaunančių asmenų sąrašą, nes esą jos mokamos „net asmenims, kurie realiai nebuvo ištremti, o tik įtraukti į tremiamųjų sąrašus ir slapstėsi. Jam taip pat nepriimtina, kad tremtinių pensijos mokamos ir tremtinių vaikams“. B. Bradauskas konservatorių buvo apskūstas už „galimai šurkštų sovietų vykdytų tremčių sumenkinimą“ Generalinei prokuratūrai⁷³.

Trėmimų istorijos ir patirtys spaudoje lietuvių kalba dažnai interpretuojamos jaunosios kartos pilietinio ir patriotinio ugdymo kontekste, o šiuo atžvilgiu neabejotinai daugiausia dėmesio užsitarnavo „Misija Sibiras“, kurios dalyviai kasmet vyko į skirtingas Rusijos Federacijos ir kitų buvusių SSRS respublikų vietas tvarkyti Lietuvos tremtinių kapų⁷⁴. Kita vertus, 2016 m. savitiraštyje „Mūsų Respublika“ kalbintas bendrijos „Lemtis“ narys Gintautas Alekna, važinėjantis po lietuvių tremties vietas ir prižiūrintis jų kapus, kritikavo dėl televizijos reitingų rengiamas ekspedicijas, pabrėždamas, kad jų dalyviams labiau rūpi jie patys, reklamavimasis arba šou. Konstatuota, kad Lietuvoje dabar praktiškai su viskuo yra tas pats – daroma dėl menkų, egoistiškų tikslų⁷⁵. Dera pabrėžti, kad šiame savitiraštyje taip pat buvo atkreiptas dėmesys į Lietuvos vokiečių negandas pokariu, įskaitant trėmimus į Sibirą⁷⁶. 2016 m. viename iš straipsnių interneto dienraštyje DELFI cituojama Lietuvos žydų bendruomenės pirmininkė Faina Kukliansky, kurios žodžiais, „[t]remtis Lietuvoje supran-

⁷³ Samoškaitė, E. „B. Bradauskas: koks skirtumas vaikui, kur jam gimti – tremtyje ar Lietuvoje“. *delfi.lt*, 2014 02 13; Samoškaitė, E. „Žodžiai apie tremtinius B. Bradauskui gali rimtai atsirūgti“. *delfi.lt*, 2014 02 14; „Į tremtinių pensijas nusitaikiusiam B. Bradauskui teks atsiprašyti?“. *delfi.lt*, 2014 02 24.

⁷⁴ „Baigiasi registracija į projektą „Misija Sibiras‘14“. *delfi.lt*, 2014 05 15; Spurytė, V. „Ekstremali kelionė po Sibirą: kai sustoti neleidžia baimės jausmas“. *delfi.lt*, 2014 07 29; „Į „Misiją Sibiras“ – dalyvių anšlagas“. *Klaipėda*, 2014 m. gegužės 20 d., Nr. 115; „Į Sibirą keliaus ir lietuvių laišakai“. *Klaipėda*, 2016 m. liepos 15 d.; „Išvyko į Sibirą“. *Lietuvos rytas*, 2014 m. liepos 18 d., Nr. 138; „Statė kryžius Sibire“. *Lietuvos rytas*, 2014 m. rugpjūčio 2 d., Nr. 149; „Sibire liko nauji lietuviški kryžiai“. *Lietuvos rytas*, 2016 m. rugpjūčio 2 d.

⁷⁵ Stankevičius, R. „Lietuvių atmintį jau užželia taiga“. *Mūsų Respublika*, 2016 m. spalio 21–27 d.

⁷⁶ Peteraitis, E. „Pamirštasis Lietuvos vokiečių genocidas“. *Mūsų Respublika*, 2015 05 29–06 04.

tama kaip lietuvių tautos tragedija, nors buvo ištremti ir keli tūkstančiai žydų⁷⁷.

Spaudoje rusų kalba Lietuvos gyventojų masinių trėmimų istorijos atsispindėjo mažesniu mastu. Laikraštis „Литовский курьер“ daugiausia domėjosi „Misija Sibiras“, nes jos dalyviai lankė įvairius Rusijos regionus. Pavyzdžiui, 2014 m. nurodoma, kad pirmosios lietuvių deportacijos į Krasnojarsko kraštą, kurį ketino lankyti misija, įvyko 1941 m., o 1948 m. į šį kraštą vienu kartu buvo išvežta beveik 21 tūkst. lietuvių, Jeniseisko ir Kazačinskajos rajonuose buvo apgyvendinta daugiau kaip 3 tūkst. lietuvių⁷⁸. 2015 m. minėtame laikraštyje buvo aprašoma misijos dalyvių, besirengiančių vykti į Tomsko sritį, atrankos sistema (pirminiame etape dalyvavo 800 pretendentų). Pažymima, kad lietuvių tremties ir įkalinimo vietas Rusijoje, Kazachstane ir Tadžikistane aplankė 13 jaunimo ekspedicijų, kurios sutvarkė 110 lietuvių palaidojimo vietų ir susitiko su tuose kraštuose gyvenančiais lietuviais⁷⁹. Tais pačiais metais Rusijos pasiuntinys susitiko su misijos nariais, grįžusiais iš Tomsko srities. Jie šiltai atsiliepė apie vietos valdžios ir eilinių Rusijos piliečių parodytą dėmesį, galimybę susipažinti su sąlygomis, kuriomis gyveno tremtiniai. Pats pasiuntinys pabrėžė teigiamą šių lietuvių jaunimo išvykų reikšmę, nes jomis ne tik atiduodama pagarba represuotiesiems, bet ir susipažįstama su šiuolaikinės Rusijos gyvenimu.

Pagal svarbą spaudai lietuvių ir rusų kalba panaši atrodo tema „**Asmenų, įtariamų dalyvavus genocide ir kaltinamų dėl nusikaltimų žmoniškumui, teismai**“ (atitinkamai 30 ir 28 straipsniai). Šiuose straipsniuose pristatyti teisininkų kalbomis grindžiami svarstymai dėl genocido apibrėžimo tarptautiniu ir Lietuvos lygmeniu, taip pat asmenų, įtariamų vykdžius genocidą arba nusikaltimus žmoniškumui pokariu,

⁷⁷ „F. Kukliansky: žydo tremtinio sąvoka Lietuvos visuomenėje užmirštama arba ignoruojama“. *delfi.lt*, 2016 06 14.

⁷⁸ «Миссия – Сибирь». *Литовский курьер*, 24-30 июля 2014 г.

⁷⁹ «Миссия Сибирь 2015». *Литовский курьер*, 21-27 мая 2014 г.

teisminių bylų atgarsiai. Antai 2014 m. interneto dienraštyje DELFI cituotas Konstitucinio Teismo išaiškinimas apie tai, ar sovietų nusikaltimai gali būti laikomi genocidu. Viename iš tokių straipsnių pabrėžiama, kad „pagal tarptautinę teisę, genocidu laikomi veiksmai, kuriais siekiama sunaikinti kokią nors nacionalinę, etninę, rasinę ar religinę grupę. Lietuvos baudžiamajame kodekse genocidui prilyginti veiksmai ir prieš socialinę ar politinę grupę. Konstitucinio Teismo teigimu, Lietuva turi teisę plačiau apibrėžti genocido nusikaltimą, tačiau šios nuostatos negali būti taikomos atgaline data“⁸⁰. Priduriama, kad dėl išaiškinimo į Konstitucinį Teismą kreipėsi šalies teismai, sprendžiantys, ar prilyginti genocidui su sovietų okupantais pokariu kovojusių Lietuvos partizanų naikinimą, nes „šie teismai turės įvertinti, ar partizanų naikinimas kėlė grėsmę visiškai ar iš dalies sunaikinti lietuvių tautą“⁸¹.

Didelio atgarsio spaudoje lietuvių kalba sulaukė 2015 m. spalio 20 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) nutarimas nepripažinti sovietinio režimo veiksmų Lietuvos partizanų atžvilgiu genocidu ir kaltinimus dėl genocido jau įvykusiose bylose traktuoti kaip Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pažeidimą⁸². Cituota šio teismo didžioji kolegija, nurodžiusi, kad buvęs sovietų saugumo karininkas Vytautas Vasiliauskas Lietuvoje nuteistas remiantis „teisinėmis nuostatomis, kurios negaliojo 1953 metais“ nei vidaus, nei tarptautinėje teisėje. Straipsnyje primenama, kad Lietuvos teismai V. Vasiliauską buvo pripažinę kaltu dėl genocido ir nuteisę jį ketverių metų laisvės atėmimo bausme, bet dėl ligų ir senyvo amžiaus nuo bausmės jis buvo atleistas. Ši bausmė skirta už dalyvavimą deportuojant Lietuvos pasipriešinimo kovotoją Joną

⁸⁰ „KT: sovietų nusikaltimai gali būti prilyginti genocidui“. *delfi.lt*, 2014 03 18.

⁸¹ „KT: sovietų nusikaltimai gali būti prilyginti genocidui“. *delfi.lt*, 2014 03 18.

⁸² Songaila, G. „Europos sąžinė pralaimi 8:9“. *delfi.lt*, 2015 10 22; Landsbergis, V. „EŽTT ir Kremliaus šešėlis“. *delfi.lt*, 2015 10 22; Songaila, G. „Negi sutiksime su EŽTT sprendimu dėl partizanų naikinimo?“. *delfi.lt*, 2015 10 28; „Strasbūro teismas: Lietuva partizanų naikinimą nepagrįstai prilygino genocidui“. *delfi.lt*, 2015 10 21; „Teisininkai: po Strasbūro Lietuvos teismai turės kruopščiau pagrįsti partizanų naikinimą“. *delfi.lt*, 2015 10 21; „Genocidą suprato skirtingai“. *Lietuvos rytas*, 2015 m. spalio 22 d., Nr. 205.

Būrininką. Lietuvos teismai argumentavo, kad jis dirbo represinėse institucijose, siekusiose sunaikinti partizanus, o rezistencijos dalyviai buvo svarbūs, kad lietuvių tauta išliktų, nes trukdė sovietams vykdyti represijas⁸³. Tačiau EŽTT vertinimu, Lietuva pažeidė minėtos konvencijos nuostatą, kad „niekas negali būti nuteistas už veiksmus, kurie pagal galiojusius jų įvykdymo momentu valstybės vidaus įstatymus arba tarptautinę teisę nebuvo laikomi nusikaltimais“⁸⁴.

Viename iš straipsnių, kuriais buvo reaguojama į EŽTT nutarimą, argumentuojama, kad genocidas vykdytas visos lietuvių tautos atžvilgiu: „atsižvelgiant ne tik į masinius žudymus bei kankinimus, bet ir į masinius trėmimus bei kitas represijas, tikslinga kaltinti ir dėl visos lietuvių tautos genocido, nes 1944–1954 m. buvo esmingai suardyta jos struktūra (*fabric*), kas sukėlė grėsmes jos egzistencijai ir turėjo ilgalaikes neigiamas socialines pasekmes, dėl kurių tauta ilgai negalėjo savęs, kaip tokios, atkurti“⁸⁵. Kitame straipsnyje išreikšta viltis, kad „[t]eismo nutarimas atspindi dabartines nuostatas, bet tai nereiškia, kad giliau įvertinus istoriją ir genocido sąvoką ta nuomonė nepasikeis“⁸⁶. Kita vertus, dienraštis „Lietuvos rytas“ kritikavo Lietuvą ir jos politines jėgas, esą „Lietuvoje kažkodėl šventai tikima, kad tik tuo atveju, jei masinės komunistų žudynės ir represijos bus pavadintos tokiu pat genocidu kaip ir totalinis pramoninis nacių vykdytas žydų naikinimas, komunistinis režimas bus tinkamai pasmerktas ir įvertintas. Jeigu taip nėra, vadinasi, „reabilituojamas“ komunizmas. Būtent tokia logika ir buvo pagrįsti EŽTT sukritikuoti įstatymai, priimti pirmosios dabar Europa garsiausiai besipiktinančių konservatorių kadencijos laikais“⁸⁷.

⁸³ „Strasbūro teismas: Lietuva partizanų naikinimą nepagrįstai prilygino genocidui“. *delfi.lt*, 2015 10 21.

⁸⁴ „Strasbūro teismas: Lietuva partizanų naikinimą nepagrįstai prilygino genocidui“. *delfi.lt*, 2015 10 21.

⁸⁵ Songaila, G. „Negi sutiksime su EŽTT sprendimu dėl partizanų naikinimo?“. *delfi.lt*, 2015 10 28.

⁸⁶ „K. Girmius: sovietų nusikaltimai Baltijos šalyse ilgai gali būti pripažinti genocidu“. *delfi.lt*, 2015 10 21.

⁸⁷ Bruveris, V. „Ar reikia keikti Strasbūrą?“. *Lietuvos rytas*, 2015 m. spalio 27., Nr. 208.

Spauda lietuvių kalba informuodavo apie buvusių sovietinių saugumo ir represinių institucijų atstovų teismus⁸⁸. Vienas iš garsiausių atvejų – buvusio KGB generolo, pirmojo atkurtosios Lietuvos vidaus reikalų ministro Marijono Misiukonio, įtariamo prisidėjęs prie partizano Antano Kraujelio-Siaubūno mirties, teismas⁸⁹. Siūlyta jį pripažinti kaltu dėl genocido vykdymo, bet byla sulaukė aštrios Kovo 11-osios signatarų kritikos dėl klaidingai sudėliotų akcentų, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro darbo trūkumų ir dešiniųjų partijų polinkio ieškoti herojų tarp nusikaltėlių. Signataras, LSDP narys Aloyzas Sakalas, tyręs partizano archyvinę bylą, teigė, kad valstybė „nekaltų žmonių žudiką Antaną Kraujelį pagerbia ir apdovanoja, vadindami paskutiniu oju Lietuvos partizanų. Tuo metu Marijoną Misiukonį pasodino į teisiųjų suolą ir jis dabar laukia teismo nuosprendžio. Tačiau tegul kalba ne emocijos, o faktai“⁹⁰. Signataras Jurgis Jurgelis klausė, ar iš viso A. Kraujeliui-Siaubūni buvo teisėtai suteiktas kario savanorio statusas ir parodyta daugiau pagarbos ženklų valstybinių lygmeniu, jeigu jis vykdė nusikaltimus civiliams Lietuvos gyventojams ir žmoniškumui⁹¹.

Spaudoje rusų kalba lietuvių antisovietinės rezistencijos tema atsispindėjo retai, ir tik interneto dienraštyje DELFI. Jame, pavyzdžiui, informuota apie partizanų pagerbimo renginį Menaičiuose, Marijampolės rajone surastus partizanų dokumentus, siūlymą pastatyti paminklą par-

⁸⁸ „Prokuratūra siekia įkaltinti trėmimuose dalyvavusį buvusį saugumo pareigūną“. *delfi.lt*, 2014 01 26; „Buvusių sovietų milicininką kaltinimai pasivijo iš Kanados“. *delfi.lt*, 2014 10 10; „A. Ramanausko-Vanago sulaikyme dalyvavęs saugumietis sulaukė nuosprendžio“. *delfi.lt*, 2015 03 12.

⁸⁹ Jurgelis, J. „Procesas, kuris daro gėdą valstybei“. *delfi.lt*, 2014 10 09; Gilytė, R. „Visuomenininkai: ar norima reabilituoti KGB?“. *delfi.lt*, 2015 11 03; „A. Kraujelio-Siaubūno sesuo siekia M. Misiukonio nuteisimo brolio žūties byloje“. *delfi.lt*, 2016 01 13; „LAT galutinai išteisino M. Misiukonį dėl paskutinio Lietuvos partizano A. Kraujelio žūties“. *delfi.lt*, 2016 02 25; J. Jurgelis. „Absurdo procesas baigėsi. Bet ar baigėsi absurdas?“. *delfi.lt*, 2016 03 10; „Ministrą išteisino dėl genocido“. *Klaipėda*, 2014 m. lapkričio 27 d., Nr. 275.

⁹⁰ Sakalas, A. „Budeliui ordinas, jo persekiotojui – kaltinamųjų suolas“. *delfi.lt*, 2014 09 24.

⁹¹ Jurgelis, J. „Procesas, kuris daro gėdą valstybei“. *delfi.lt*, 2014 10 09.

tizanams Alytuje⁹². Viename iš straipsnių buvo cituojamas demokratijos idėjoms artimos Rusijos radijo stoties „Echo Moskvė“ vyriausiasis redaktorius Aleksejus Venediktovas, kuris šios stoties tiesioginiame eteriye sukritikavo komentatorius, kalbančius apie „pribaltus“, kurie išsigando be skiriamųjų ženklų skraidančių Rusijos lėktuvų, ir išreiškė pagarbą antisovietinės rezistencijos dalyviams Lietuvoje: „Tiesiog priminkime, kad tie patys lietuviai po Didžiojo Tėvynės karo, tie miško broliai, dar aktyviai 8 metus priešinosi sovietinių pajėgų ir sovietinių teisėsaugos institucijų spaudimui. Šie miško broliai, anaiptol ne su *pampersais*, kovojo ir žudė sovietinius ir partinius vadovus, biurokratus, komjaunuolius – priešinosi visam valstybiniam aparatui. Vedė tikrą partizaninį karą. Beje, apie tai labai įdomiai savo memuaruose rašo buvusieji Valstybės saugumo komiteto vadovai: kaip sunku buvo kovoti su miško broliais tuose Baltijos šalių miškuose ir pelkėse. Todėl iš tikrųjų aš nesiimčiau taip nepagarbiai apie juos atsiliiepti. Tai buvo žiaurūs žmonės, ir žmonės, atidavę savo gyvenimą už tai, ką laikė savo tėvynės laisve.“⁹³ Taip pat interneto dienraštyje DELFI ir laikraščiuose rusų kalba buvo publikuojami straipsniai apie jau aptartus Konstitucinio Teismo ir EŽTT nutarimus dėl genocido sąvokos interpretavimo⁹⁴, apie genocido ir nusikaltimų žmoniškumui įtariamų asmenų teismo procesus⁹⁵.

⁹² «В Менайчяй будет отдана дань памяти литовским партизанам». *ru.delfi.lt*, 2014 02 16; «На центральной площади Алитуса предлагают поставить памятник партизанам». *ru.delfi.lt*, 2016 03 13; «В Мариямпольском районе Литвы найдены документы литовских партизан». *ru.delfi.lt*, 2016 10 04.

⁹³ «Венедиктов напомнил российским тролям о литовских партизанах». *ru.delfi.lt*, 2016 10 30.

⁹⁴ «КС решает: приравнять ли советские преступления в Литве к геноциду?». *ru.delfi.lt*, 2014 02 26; «Юристы: после решения ЕСПЧ судам Литвы придется обосновать значение партизан». *ru.delfi.lt*, 2015 10 21; «Гирнюс: советские преступления в Балтийских странах могут быть признаны геноцидом в будущем». *ru.delfi.lt*, 2015 10 21; «Партизанам понизили статус». *Литовский курьер*, 29 октября-5 ноября 2015 г.; «Геноцид в Литве трактуется шире...» *Обзор*, 13-19 октября 2016 г.

⁹⁵ «Суд: бывший сотрудник советской безопасности обоснованно осужден по делу о геноциде». *ru.delfi.lt*, 2014 06 13; «Участовавшего в убийствах партизан сотрудника КГБ приговорили к тюремному заключению». *ru.delfi.lt*, 2014 06 23; «Прокуратура предлагает обвинить Мисюкониса

Ryškiausiai spaudoje lietuvių ir rusų kalba buvo nagrinėjama su pokario stalininiu laikotarpiu susijusi tema „**Pokario stalininio laikotarpio paminklai**“ (atitinkamai 72 ir 86 straipsniai). Šios publikacijos, išskyrus retas išimtis, aprėpė 1952 m. iškilusių Žaliojo tilto skulptūrų restauravimo ir nukėlimo klausimą. Šis įvykis įžiebė spaudoje intensyvią diskusiją, kurioje skulptūrų likimas buvo nagrinėjamas istorijos, istorijos politikos, kultūros paveldo ir kultūrinės atminties aspektais.

2.3.3. Sąjūdžio laikotarpio tematika

Remiantis tyrimo metodologine prieiga, iš interneto dienraščio DELFI ir laikraščių abiem kalbomis buvo atrinkta iš viso 560 straipsnių, susijusių su Sąjūdžio tematika: iš interneto dienraščio DELFI – 293, iš laikraščių – 267; lietuvių kalba – 381, rusų kalba – 179. Ši tematika lietuvių kalba apylygiai gvilďenta interneto dienraščio DELFI (191 straipsnis) ir laikraščių (190 straipsnių) straipsniuose, o rusų kalba – daugiau šio dienraščio svetainėje rusų kalba (102 straipsniai) negu spausdintuose savaitraščiuose (77 straipsniai). Atlikus turinio analizę, straipsniai buvo suskirstyti į teminius blokus: „Sąjūdžio istorija“ (113 straipsnių), „Kovo 11-osios istorija ir minėjimai“ (80 straipsnių), „Sausio 13-osios byla“ (199 straipsniai), „Sausio 13-osios įvykiai ir minėjimai“ (121 straipsnis), „Medininkų žudynių byla“ (41 straipsnis). Į šias temas nepatekę straipsniai buvo priskirti prie kategorijos „Kita“ (6 straipsniai) (plačiau žr. 7, 8, 9 lentelę priede). Toliau aptar-

в гибели последнего литовского партизана». *ru.delfi.lt*, 2014 09 24; «Суд оправдал бывшего главу МВД по делу о геноциде». *ru.delfi.lt*, 2014 11 26; «Каунасский суд избрал для подсудимого по делу о геноциде принудительное лечение». *ru.delfi.lt*, 2014 12 10; «Бывший глава МВД остается оправданным в деле о геноциде». *ru.delfi.lt*, 2015 07 03; «Суд Литвы окончательно оправдал Мисюкониса по обвинению в геноциде». *ru.delfi.lt*, 2016 02 25; «Ссылавший "кулаков" в Иркутск следователь: никакой оккупации не было». *ru.delfi.lt*, 2016 07 14; «Приговор за геноцид экс-офицеру советской безопасности Василяускасу аннулирован». *ru.delfi.lt*, 2016 10 27; «Оправдали пенсионера». *Литовский курьер*, 28 января-3 февраля 2016 г.; «Смягчили до минимума». *Обзор*, 26 июня-2 июля 2014 г.; «Экс-министра обвиняют в геноциде». *Обзор*, 2-8 октября 2014 г.; «Ветерана пожалели». *Обзор*, 19-25 марта 2015 г.; «Осужден бывший советский следователь». *Обзор*, 10-16 декабря 2015 г.

sime ir palyginsime, kokie šiuose teminiuose blokuose pristatomi Sąjūdžio laikotarpio aspektai ir kaip jie susiję su istorinio teisingumo konstravimu.

Tema „**Sąjūdžio istorija**“ plačiau atspindėta spaudoje lietuvių negu rusų kalba (atitinkamai 84 ir 29 straipsniai). Žvelgiant bendrai, šiose publikacijose dėmesys skirtas įvairiems Sąjūdžio laikotarpio įvykiams, atvedusiems Lietuvą prie svarbiausio istorinio teisingumo atkūrimo aspekto – sovietinės okupacijos pabaigos⁹⁶. Taip pat svarstyta Sąjūdžio reikšmė nūdienos politinių procesų kontekste Lietuvos ir tarptautiniu lygmeniu⁹⁷. Dėmesio skirta 2015 m. mirusio vieno iš Sąjūdžio įkūrėjų ir Kovo 11-osios akto signataro Romualdo Ozolo politinėms pažiūroms ir veiklai aptarti⁹⁸. 2016 m., per Maskvoje įvykdyto Rūgypjūčio pučo 25-ąsias metines, spaudoje lietuvių kalba prisimintas Lietuvos savanorių susirėmimas su sovietų kariuomenės specialiosios paskirties daliniu, kai žuvo parlamento gynėjas, karys savanoris Artūras Sakalauskas, kuris įvardijamas kaip paskutinė Lietuvos sovietinės okupacijos auka⁹⁹. Kasmet pasirodė Baltijos kelio metinėms skirtų straipsnių, juolab kad 2016 m. buvo švenčiama 25-oji šio šaliai svarbaus istorinio įvykio sukaktis.

Spaudoje lietuvių kalba buvo pabrėžiama skirtis tarp Sąjūdžio ir savarankiškos Lietuvos komunistų partijos (LKP) konstruojamų praeities

⁹⁶ Černiauskas, Š. „Kelias į Lietuvos laisvę: kaltinimai išdavystė, kraujo kvapas ir istorinis lūžis“. *delfi.lt*, 2014 08 06; Samoškaitė, E. „Atskleidė ypatingus KGB darbo metodus, kuriais sunku net patikėti“. *delfi.lt*, 2015 02 21; Vyšniauskaitė, B. „A. Juozaitis: Lietuvoje buvo grėsmė pilietiniam karui“. *delfi.lt*, 2015 06 03; Motiejūnienė, V. „1991 metų sausio 8-oji – diena, kai iškilo pavojus parlamentui“. *delfi.lt*, 2016 01 08; Lankininkaitė, R., Motiejūnienė, V. „Sausio 10-oji prieš 25 metus“. *delfi.lt*, 2016 01 11; Dikšaitė, R. „Jaunas istorikas slapta klausėsi sovietų armijos pokalbių“. *delfi.lt*, 2016 01 13; Pumprickaitė, N. „Per kruvinąjį sausį A. Saudargui buvo pavesta ypatinga misija“. *delfi.lt*, 2016 01 17.

⁹⁷ Iškauskas, Č. „Lietuva sugriovė sovietų imperiją. Ar ji sugriaus Rusiją?“. *delfi.lt*, 2014 11 29; Valaitytė, G. „R. Ozolas: nesame protingiausi, geriausi, gražiausi“. *delfi.lt*, 2014 08 23.

⁹⁸ Sinica, V. „Romualdo Ozolo Lietuva“. *delfi.lt*, 2015 04 08; Samoškaitė, E. „Kodėl Sąjūdžio lyderiu tapo V. Landsbergis, o ne R. Ozolas“. *delfi.lt*, 2015 04 08.

⁹⁹ Joneikis, D. „Pučas Maskvoje. Savanorio išpažintis be pagražinimų“. *delfi.lt*, 2016 08 19; V. Rakutis: A. Sakalausko žūtis ir pučo Maskvoje metinės – proga pagalvoti, ko turime pasimokyti“. *delfi.lt*, 2016 08 21.

interpretacijų, kvestionuojant šios partijos lyderio Algirdo Brazausko ir kitų buvusių komunistų indėlį į Lietuvos valstybingumo atkūrimą ir primenant apie jų prisitaikymą kintančiomis politinėmis sąlygomis¹⁰⁰. 2014 m. straipsnyje apie LKP atsiskyrimo nuo Sovietų Sąjungos komunistų partijos 25-ąsias metines pripažįstama, kad tai buvo drąsus žingsnis išsivaduojant iš sovietinės okupacijos, bet kartu priekaištaujama, kad buvę LKP nariai „vėlesniuose prisiminimuose nesibodėjo kone visus nuopelnus prisiimti sau“ ir teigė, esą „ir tuomet dirbo Lietuvai“¹⁰¹. Kitame straipsnyje priminta, kad LKP vadovybė Sąjūdžio laikotarpiu visoje šalyje siekė išlaikyti savo institucijas, pasisakė prieš nacionalizuoto turto grąžinimą, prieš Lietuvos valstybingumo atkūrimą ir už suverenitetą SSRS sudėtyje, taip pat prieš sovietinės armijos išvedimą¹⁰². Konstatuota, kad „susiformavus Sąjūdžiui LKP reikėjo apsispręsti – su tauta ar su kolonizatoriais. Taip, A. Brazauskas ir jo bendrininkai kito pasirinkimo neturėjo, ir apgailėtinas „platformininkų“ likimas įrodė, kad tas pasirinkimas teisingas...“¹⁰³

Interneto dienraštyje DELFI rusų kalba pasirodė straipsnių apie etninių mažumų padėtį Sąjūdžio laikotarpiu. Vienas iš jų buvo skirtas lenkų autonomijos Pietryčių Lietuvoje klausimui, kitas – šių etninių mažumų dalyvavimui Baltijos kelyje¹⁰⁴. Be to, paskelbtas rusų kilmės JAV istoriko Jurijaus Felštinskio straipsnis apie jo bendradarbiavimą su Sąjūdžiu išleidžiant pirmąjį dokumentų rinkinį rusų kalba apie SSRS ir Vokietijos santykius 1939–1941 m. ir Ribentropo–Molotovo paktą¹⁰⁵. Kituose

¹⁰⁰ Saldžiūnas, V., Pukenė, R. „Mirė vienas 1991 m. valstybinio perversmo iniciatorių M. Burokevičius“. *delfi.lt*, 2016 01 20; Jackevičius, M. „Tarp kolaboranto ir patrioto: žodžiai, kurių niekada nebepakartoj“. *delfi.lt*, 2016 03 11.

¹⁰¹ Iškauskas, Č. „Kaip LKP Sąjūdį į pergalę vedė“. *delfi.lt*, 2014 12 20.

¹⁰² Morkūnaitė-Mikulėnienė, R. „Metas pradėti dirbti Lietuvai, o ne postringauti „ir tada dirbome Lietuvai““. *delfi.lt*, 2014 12 26.

¹⁰³ Iškauskas, Č. „Kaip LKP Sąjūdį į pergalę vedė“. *delfi.lt*, 2014 12 20.

¹⁰⁴ Зверко, Н. «Новый взгляд ученого: разжигало ли руководство СССР сепаратизм в Литве». *ru.delfi.lt*, 2014 06 12; «Нацменьшинства о Балтийском пути: мы стали частью истории Литвы». *ru.delfi.lt*, 2014 11 15.

¹⁰⁵ Фельштинский, Ю. «Фельштинский: Литва, 1989 - Украина, 2014». *ru.delfi.lt*, 2014 05 14.

straipsniuose Sąjūdis interpretuojamas kaip vertinga patirtis svarstant demokratijos perspektyvas Rusijoje¹⁰⁶ ir karinio konflikto Ukrainoje eigą. Pabrėžiama, kad „šiandien Kremlius veikia prieš Ukrainą taip, kaip 1989–1991 m. veikė prieš Baltijos šalis. Tai ir separatizmo, ir prorusiškų politinių jėgų palaikymas, tai ir vidaus destabilizacijos planas, tai ir informacinis karas, tai ir ekonominė blokada. Tarp kitko, jeigu kažkas pamiršo, Baltijos šalių nepriklausomybės šalininkus Maskvos žiniasklaida irgi vadino „fašistais“, rusų engėjais, kovotojais su „didžiąja ir galingąja“. Visos šios propagandinės priemonės, beveik nepakitusios, permestos iš Gorbačiovo laikų žiniasklaidos į Putino laikų žiniasklaidą“¹⁰⁷.

Laikraščiuose rusų kalba buvo pripažįstama istorinė Sąjūdžio reikšmė, tačiau kritikuotas politikų polinkis valstybingumo atkūrimą grįsti vidiniais veiksniais ir orientacija į Vakarų. Viename iš straipsnių teigta, kad „reikia turėti vyriškumo ir pripažinti, kad Lietuvos nepriklausomybės likimas didesne dalimi sprendėsi 1985–1990 m. Maskvoje. Tikrieji jos tėvai buvo Michailo Gorbačiovo komanda“, o „Lietuvos ateitį, kaip ir prieš 25 metus, smarkiai lemia tarptautiniai procesai. Maža šalis gali sėkmingai gyvuoti tik tuo atveju, jeigu tai supranta ir kompetentingai į tai reaguoja. Prieš 25 metus atšilimas Rytų ir Vakarų santykiuose atvedė į Lietuvos nepriklausomybę. Ar tai žinant nėra klaida juos [santykius] aštrinti?“¹⁰⁸ Kitame straipsnyje rašoma apie Sąjūdžio idealų iliuziškumą šiuolaikinio neoliberalizmo sąlygomis: „Ne už tokią Lietuvą kovojome“ <...> Šie žodžiai atspindi dramatišką, jeigu ne daugiau, tragišką naujausios Lietuvos istorijos faktą, išskylančią „paprastam“ žmogui ne kaip politinės filosofijos, o socialinio teisingumo problema, tiksliau – pastarojo stoka dabartinėje Lietuvos valstybėje <...> Atsigręžus atgal, stulbina tuometinio mąstymo naivumas. Stigo supratimo apie tai, kaip smarkiai pasikeis „laisvasis kapi-

¹⁰⁶ Кашин, О. «Уроки Вильнюса». *ru.delfi.lt*, 2016 10 19; Штепа, В. «Россия и Балтия. Кто кого перепугает?». *ru.delfi.lt*, 2016 02 01.

¹⁰⁷ Портников, В. «Крым на берегах Балтики. Как Кремль вновь хоронит свою империю». *ru.delfi.lt*, 2016 07 14.

¹⁰⁸ Палецкис, А. «Паскромнес бы». *Обзор*, 26 февраля-4 марта 2015 г.

talistinis pasaulis“ <...> kad Vakarų „gerovės valstybė“, „kapitalizmas su žmogiškuoju veidu“ buvo didėle dalimi SSRS ir viso socialistinio lagerio gyvavimui alternatyvaus projekto dalis.¹⁰⁹

Spaudoje abiem kalbomis gvildenta tema „**Kovo 11-osios istorija ir minėjimai**“ (atitinkamai 58 ir 22 straipsniai). Kovo 11-oji visose publikacijose lietuvių kalba yra pristatoma kaip viena iš kertinių datų (greta Vasario 16-osios), turinčių įtakos formuojantis šiuolaikinei lietuvių visuomenės tapatybei, todėl su šia data susiję tekstai aprėpia daugelį įvairių aspektų. Pavyzdžiui, aptariamos politinės prielaidos, sudariusios sąlygas paskelbti Kovo 11-osios aktą, ir reakcija po šio akto paskelbimo SSRS vyriausybėje bei didžiosiose pasaulio valstybėse, atsispyrimas Kremliaus vadovų spaudimui pakeisti Aukščiausios Tarybos-Atkuriamojo Seimo priimtą sprendimą¹¹⁰. Savitą kategoriją sudaro Lietuvos nepriklausomybės dienos minėjimui skirti straipsniai, kuriuose vienas kitą papildo istorinių ir nūdienos politinių, socialinių ar ekonominių aktualijų vertinimai, pabrėžiant per ketvirtį amžiaus pasiektus didžiausius laimėjimus (narytė ES ir NATO), esamus ir laukiančius iššūkius (geopolitinė situacija, socialinė atskirtis). Bene visai spaudai lietuvių kalba būdinga, kad, pripažįstant minėtus iššūkius ir problemas, Kovo 11-oji vertinama kaip svarbiausias sėkmingos Lietuvos valstybės raidos atskaitos taškas, ypač palyginti su demokratijos padėtimi, socialinėmis ir ekonominėmis sąlygomis daugelyje kitų buvusių sovietinių respublikų¹¹¹.

Interneto dienraštyje DELFI rusų kalba daugiausia atkartotas lietuviškos versijos turinys, remiantis atrinktais ir išverstais straipsniais,

¹⁰⁹ Мартинкус, А. «Вспоминая несбывшиеся надежды». *Литовский курьер*, 9-15 апреля 2015 г.

¹¹⁰ „Istorijos detektyvai“: kaip buvo ruošiamasi nubausti Lietuvą už Kovo 11-ąją? *delfi.lt*, 2014 03 10; Aleksandravičius, A. „Lietuvių diplomatinis mandagumas įsiutino Kremliaus šeiminką“. *delfi.lt*, 2014 03 11; Pumprickaitė, N. „Č. Stankevičius: pavyko padaryti tai, kas buvo nerealu“. *delfi.lt*, 2015 03 09; Samoškaitė, E. „Scenarijai Lietuvai: ką Maskva galėjo mums padaryti“. *delfi.lt*, 2015 03 11; Saldžiūnas, V. „Nematyta A. Brazausko pusė: Maskvoje apsimetė kvailiu ir siutino M. Gorbačiovą“. *delfi.lt*, 2016 03 12.

¹¹¹ „D. Grybauskaitė – apie save ir Kovo 11-ąją“. *delfi.lt*, 2015 03 09.

išskyrus Kovo 11-osios minėjimui skirtus politikų ir politikos apžvalgininkų tekstus. Laikraščiai rusų kalba, dažniausiai formaliai aprašę Kovo 11-osios minėjimų šventinę pusę (renginių programą, renginių atgarsius Seime ir visuomenėje)¹¹², akcentavo Vilniaus centre kasmet rengiamas Tautininkų sąjungos eitynes, kuriose skambėjo lietuviški nacionalistiniai šūkiai („Lietuva – lietuviams“), o jų dalyviai puošėsi į fašistinę panašia atributika¹¹³. 2015 m. laikraštyje „Обзор“ Kovo 11-osios proga paskelbtame redakcijos straipsnyje buvo pabrėžiama atskirtis tarp lietuvių ir etninių mažumų grupių. Teigta, kad rusai ir lenkai verčiami „prisiekti lojalumą Lietuvos valstybei, įrodinėti apsišaukėliams teisėjams, kad rusas arba lenkas gali mylėti Lietuvą ne mažiau nei titulinės tautos atstovai. Jis iš tikrųjų ją myli, myli bent jau dėl tos priežasties, kad daugeliui „netitulinį“ – tai Tėvynė. Netgi tie, kurie vadina Lietuvą savo antrąja Tėvyne, per savo ilgą darbingą gyvenimą padarė labai daug, kad mūsų visų šalis klestėtų“¹¹⁴. Laikraštyje „Литовский курьер“ buvo paskelbtas interviu su ekonomistu Antanu Buraču, kuris pabrėžė, kad greta daugelio laimėjimų per ketvirtį amžiaus nuo Kovo 11-osios išaugo socialinė diferenciacija ir emigracija¹¹⁵.

Gausiai spaudoje abiem kalbomis atspindėta tema „**Sausio 13-osios byla**“ (atitinkamai 129 ir 70 straipsnių), skirta 1991 m. sausio įvykiams, kai buvo „nužudyta 14 civilių, 31 asmeniui sunkiai sutrikdyta sveikata, daugiau nei 1000 sužaloti kitaip“¹¹⁶. Interneto dienraštyje DELFI ir laikraščiuose lietuvių kalba ši byla buvo pristatoma kaip didžiausia šalies tei-

112 «Пример уважения к свободе». *Литовский курьер*, 12-18 марта 2015 г.; «Юбилей независимости». *Литовский курьер*, 19-25 марта 2015 г.; «День восстановления независимости». *Литовский курьер*, 10-16 марта 2016 г.

113 «Литва – литовцам». *Литовский курьер*, 19-25 марта 2015 г.; «Литва – литовцам». *Литовский курьер*, 17-23 марта 2016 г.; «Челночные» шествия». *Обзор*, 13-19 марта 2014 г.; Захаров, Д. «За красивыми словами». *Обзор*, 19-25 февраля 2015 г.; «Один праздник – два шествия». *Обзор*, 19-25 марта 2015 г.; «Литва для всех». *Обзор*, 17-23 марта 2016 г.

114 Захаров, Д. «Промежуточные итоги». *Обзор*, 12-18 марта 2015 г.

115 «Четверть века независимости». *Литовский курьер*, 12-18 марта 2015 г.

116 „Sausio 13-osios byla: prokuratūrai įteiktas prašymas surasti ir įšaldyti įtariamųjų turtą“. *delfi.lt*, 2014 12 02.

sėsaugos istorijoje. Tad dėmesys jos eigai buvo išskirtinis, o tinkamas jos išnagrinėjimas vertinamas kaip valstybės prestižo ir istorinio teisingumo atkūrimo sąlyga. Pristatant bylą buvo aprėpiama daugybė įvairių aspektų: teisiniai veiksmai bylos įtariamųjų atžvilgiu (tarptautinė paieška, arešto orderiai, turto įšaldymas); teismo vengiančių įtariamųjų sulaikymas šalyje ir išdavimas Lietuvai iš užsienio valstybių (Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos ir kt.); liudytojų ir įtariamųjų apklausos teismo posėdžiuose; sovietinių valdžios ir kariuomenės pareigūnų vaidmuo įvykiuose; buvusiam SSRS prezidentui Michailui Gorbačioviui skirtas kvietimas teikti parodymus byloje; Rusijos Federacijos valdžios institucijų ir diplomatinės atstovybės Lietuvoje pareiškimai ir veiksmai; Sausio 13-osios įvykių nušvietimas Rusijos žiniasklaidoje.

Išskirtinio atgarsio spaudoje lietuvių kalba sulaukė įvairūs šią bylą trikdantys įvykiai. Pavyzdžiui, vienu iš tokių, interneto dienraštyje DELFI vadinamu „dar vienu spjūviu Lietuvai“, 2014 m. tapo Italijos teismo sprendimas netęsti bylos dėl Milane sulaikyto buvusio Pskovo desantininkų divizijos karininko Vladimiro Kotliarovo ekstradicijos Lietuvai¹¹⁷. Didelę neigiamų emocijų audrą spaudoje lietuvių kalba sukėlė 2015 m. birželio 4 d. Vilniaus apygardos teismo nutarimas išteisinti buvusių sovietų specialiosios paskirties milicijos būrio OMON vadus Boleslovą Makutynovičių ir Vladimirą Razvodovą, Sausio 13-osios byloje kaltinamus dėl nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų¹¹⁸. Viename iš šiam įvykiui aptarti skirtų straipsnių buvo stebimasi teismo nuomone, kad „jokios tokios sovietų

¹¹⁷ „Italijoje įkliuvo Sausio 13-osios bylos įtariamasis“. *delfi.lt*, 2014 05 14; Černiauskas, Š. „Sausio 13-osios byla: Lietuva laukia atsakymų iš Milano“. *delfi.lt*, 2014 05 15; Samoškaitė, E. „Dar vienas spjūvis Lietuvai“. *delfi.lt*, 2014 12 02.

¹¹⁸ Sinkevičius, D. „Istorinė akimirka: teismas išteisino OMON pareigūnus dėl 1991 m. įvykių“. *delfi.lt*, 2015 06 04; Sadauskas-Kvietkevičius, R. „Kada teismas panaikins Kovo 11-osios aktą?“. *delfi.lt*, 2015 06 07; Valatka, R. „Lietuvos okupacija – šventė, kuri visada su L. Grauziniene ir teisėju A. Ciniņu“. *delfi.lt*, 2015 06 07; Iškauskas, Č. „Omonininkų išteisinimas: kokiems dievams meldžiamės?“. *delfi.lt*, 2015 06 13; „A. Paulauskas šokiruotas: seniai negirdėjau tokios nesąmonės“. *delfi.lt*, 2015 06 04; „V. Landsbergis apie OMON vadų bylą: pagalvojau, kad tai – Rusijos teismo sprendimas“. *delfi.lt*, 2015 06 05; „Ginčas dėl įstatymo, leidęs išteisinti omonininkus“. *delfi.lt*, 2015 06 07.

okupacijos Lietuvoje tuo metu jau nebuvo“, ir retoriškai keliamas klausimas: „Tai kas tais žiauriais 1991 metais Lietuvoje buvo? Lietuviai patys žudė žmones prie Televizijos bokšto Sausio 13-ąją, kaip tauškia ypata A. Paleckis ir Kremliaus propaganda? Patys iššaudėme Medininkų posto įgulą? Daužėme buožėmis savo muitininkus ir deginome jų vagonėlius kituose pasienio punktuose?“

Vienas iš ypač plačiai spaudoje lietuvių kalba pristatytų šios temos klausimų – Lietuvos pareigūnų sulaikyto Rusijos piliečio Jurijaus Melio, per Sausio 13-osios įvykius šaudžiusio iš tanko, teismo procesas¹¹⁹. Taip pat rašyta apie Rusijos politikų ir diplomatų paramą organizuojant įtariamą gynybą. Interneto dienraštyje DELFI pabrėžiama, kad J. Melio ir kitų bylos įtariamųjų baudžiamasis persekiojimas tapo įmanomas po Prezidentės Dalios Grybauskaitės pateiktų ir vėliau priimtų Baudžiamojo kodekso pataisų. Jomis buvo peržiūrėta ir su tarptautinės teisės normomis suderinta nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų samprata, išplėstas asmenų, kurie galės būti traukiami baudžiamajon atsakomybėn už šiuos nusikaltimus, ratas ir jų baudžiamosios atsakomybės ribos. Priėmus šias pataisas, prokurorai pareiškė įtarimus keliasdešimčiai įtariamųjų¹²⁰. Tad spaudoje lietuvių kalba rašyta apie nuo teismo besislapstančius įtariamuosius ir pastangas juos sulaikyti tarptautiniais kanalais. Interneto dienraštyje DELFI svarstant šios bylos eigą ir perspektyvas nuolat keltas Lietuvos teisėsaugos institucijų įdirbio klausimas, kritikuojamas Rusijos ir kitų valstybių valdžios bei teisėsaugos institucijų atsisakymas bendradarbiauti dėl liudytojų apklausos ir perduoti Lietuvai dėl nusikaltimų įtariamus asmenis.

Kita svarbi minėtina tema, pristatyta spaudoje ir lietuvių, ir rusų kalba – „**Sausio 13-osios įvykiai ir minėjimai**“ (atitinkamai 91 ir 30

¹¹⁹ Sinkevičius, D. „Istorinis posūkis Sausio 13-osios byloje: sulaikytas ilgą laiką slapstęsis Rusijos pilietis“. *delfi.lt*, 2014 03 13; „Rusija ragina apginti ginkluotųjų pajėgų veterano teises“. *delfi.lt*, 2014 05 28; „Sausio 13-osios bylos įtariamasis sulaukė įtakingų užtarėjų“. *delfi.lt*, 2014 07 23.

¹²⁰ „Sausio 13-osios byla: prokuratūrai įteiktas prašymas surasti ir įšaldyti įtariamųjų turtą“. *delfi.lt*, 2014 04 29.

straipsnių). Interneto dienraštyje DELFI ir laikraščiuose lietuvių kalba ši tema atspindėta įvairesniais aspektais; pavyzdžiui, straipsniai įtraukia Sausio 13-osios įvykius menančių asmenų pasakojimus. Kai kuriose publikacijose buvo kritikuojama Rusijoje paplitusi ir prieštaringai vertinamų politikos bei visuomenės veikėjų Lietuvoje palaikoma įvykių versija „savi šaudė į savus“. Būdinga, kad sausio 13-ąją minima Laisvės gynėjų diena interneto dienraštyje DELFI iliustruojama politikų, visuomenės veikėjų bei tuometinių įvykių dalyvių tekstais ir kalbų, pasakytų per iškilmingą minėjimą Seime, ištraukomis. Nušviečiama, kaip šią dieną mini valstybės vadovai, kokie visuomenei skirti renginiai vyksta šalies miestuose. Įprasta, kad kasmet Sausio 13-ąją Seime per iškilmingą posėdį laisvei, demokratijai ar žmogaus teisėms nusipelnusiam asmeniui skiriama Laisvės premija. 2014 m. spaudoje abiem kalbomis buvo aprašytas atvejis, kai dėl politinių partijų susipriešinimo ši premija nebuvo suteikta Aukščiausios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininkui Vytautui Landsbergiui.

Spaudoje lietuvių ir rusų kalba buvo skirta dėmesio „**Medininkų žudynių bylos**“ temai (atitinkamai 17 ir 24 straipsniai). Ši byla, panašiai kaip ir Sausio 13-osios, buvo vertinama kaip istorinio teisingumo įgyvendinimo objektas, kurį smarkiai ap sunkino dabartinės Rusijos vyriausybės ir teisėsaugos nenoras bendradarbiauti („pėdsakų mėtymas“, įkalčių naikinimas, liudijimų įšaldymas) ir išduoti Lietuvai įtariamuosius nusikaltimo vykdytojus¹²¹. Neatsitiktinai straipsniuose dažniausiai aptarinėtas į Lietuvos teisėsaugos rankas pakliuvusio buvusio omonininko Konstantino Michailovo teismo procesas¹²². Kita vertus, interneto dienraštyje DELFI Medininkų žudynės buvo ne tik pristatomos teisiniame kontekste, bet ir siejamos su Ukrainos padėtimi po Krymo aneksijos, kur Rusija esą veikianči tokiais pačiais teroristiniais metodais (pavyzdžiui, Nyderlandų oro linijų lėktuvo

¹²¹ „Liudyti K. Michailovo byloje turėję buvę omonininkai iš Latvijos nepasirodė“. *delfi.lt*, 2014 06 06.

¹²² Sinkevičius, D. „Medininkų žudynių byloje – istorinis nuosprendis: K. Michailovas kalės iki gyvos galvos“. *delfi.lt*, 2016 06 06; Kuizinaite, M. „Medininkų žudikas laisvės neišvys“. *Lietuvos rytas*, 2016 m. birželio 7 d.

numušimas), kaip ir buvusios SSRS institucijos¹²³. Spausdintoje spaudoje rusų kalba ši tema atsispindi labai negausiai, fiksuojant esminius bylos eigos akcentus ir vengiant savarankiškai formuluoti tiesioginį vertinimą¹²⁴. Kaip išimtis gali būti įvardytas interneto dienraštis DELFI rusų kalba, kuris apie Sausio 13-ąją dažnai pateikia šio dienraščio lietuviškos versijos santraukas.

2.3.4. Politinių ir socialinių Lietuvos spaudos aktualijų istorinis aspektas: Holokausto atvejis

Istorinio teisingumo tematika spaudoje lietuvių ir rusų kalba siejama su šiuolaikiniais politiniais ir socialiniais kontekstais. Vienas iš ryškiausių pavyzdžių – Holokaustas, kuris interpretuojamas kaip vertinga patirtis reflektuojant ir stiprinant žmogaus teisių apsaugos diskursą Lietuvoje. Dėmesys knygai „Mūsiškiai“ ir Holokausto 75-ųjų metų minėjimo renginiams Lietuvos miestuose ir miesteliuose skatino spaudą svarstyti apie tolerancijos ir pakantumo sklaidos visuomenėje svarbą, pilietiškumo sampratą. Iš šio pobūdžio straipsnių atsiskleidžia, kokią reikšmę formuojantis šiuolaikinės Lietuvos visuomenės tapatybei turi Holokausto aukų pagerbimo renginiai kaip edukacinė priemonė; kaip politikų, nevyriausybinų organizacijų ir plačiosios visuomenės yra suvokiama Holokausto atmintis – viena iš žmogaus teisių apsaugos dalių; kaip ši atmintis koreliuoja su valstybėje galiojančiais teisės aktais, įgyvendinama istorijos politika, mokyklinio ugdymo programomis ir pan.

Atlikta spaudos turinio analizė rodo, kad spauda abiem kalbomis pristatė Holokaustą kaip ne tik žydus, bet ir visą šalies visuomenę ištikusią tragediją. Pavyzdžiui, minint Lietuvos žydų genocido dieną 2016 m. spaudo-

¹²³ „Minimos Medininkų žudynių 24-osios metinės“. *delfi.lt*, 2015 07 31.

¹²⁴ «Бывшие омовцы оправданы». *Литовский курьер*, 11-17 июня 2015 г., № 24; «Годовщина трагедии в Мядининкай». *Литовский курьер*, 6-12 августа 2015 г.; «Омовцы осуждены заочно». *Обзор*, 3-9 ноября 2016 г., № 44.

je lietuvių kalba buvo plačiai aprašytas lietuvių teatro režisieriaus Mariaus Ivaškevičiaus inicijuotas Atminties maršas Molėtuose. Iniciatorius viešai pasidalijo savo asmeniniu santykiu su Holokausto atmintimi ir kvietė prisijungti prie maršo visus buvusių bendrapiliečių tragedijai neabejingus Lietuvos žmones¹²⁵. Panašūs renginiai, kurie leistų žmonėms pajusti žydus ištikusios tragedijos mastą, vyko ir kitose vietovėse. Į renginius įsitraukė šalyje veikiantys tolerancijos centrai ir bendrojo lavinimo mokyklos. Spauldoje buvo skirta dėmesio nuo 2013 m. kasmet Lietuvos žydų genocido dieną (rugsėjo 23-iają) vykdomai pilietinei akcijai „Vardai“, kai visi pageidaujantys asmenys gali įsitraukti į Holokausto aukų vardų skaitymą¹²⁶. Iš spaudos atsiskleidžia, kad 2016 m. Holokaustas tapo kino festivalio „Nepatogus kinas“ programos pagrindine tema. Be to, keturiuose Lietuvos miestuose, atsiliepiant į iniciatyvą kitose Europos valstybėse, buvo atidengti Vokietijos skulptoriaus Gunterio Demningo sukurti „atminimo akmenys“¹²⁷. Šia Žmogaus teisių stebėjimo centro paremta iniciatyva buvo įamžintas įvairiose profesinės veiklos srityse pasižymėjusių Lietuvos žydų atminimas. Reikšmingas panašių renginių akcentas buvo gyvųjų įvykių liudininkų ir (ar) jų palikuonių dalijimasis savo atsiminimais, kad renginių dalyvių prisilietimas prie Holokausto istorijos patirčių ir Lietuvos žydų kultūros pėdsakų būtų kiek įmanoma betarpiškesnis.

Kitą svarbų informacijos bloką sudarė tekstai, kuriuose Holokausto patirtis siejama ar gretinama su šiuolaikiniame Lietuvos viešajame diskurse pasireiškiančiomis nepakantumo atskiroms etninių ar socialinių grupėms apraiškomis. Laikraščiuose rusų kalba į šias apraiškas buvo reaguojama daug jautriau negu spauldoje lietuvių kalba, siejant Holokausto atmintį su šiuolaikiniuose lietuvių ir rusų etninių grupių santykiuose

¹²⁵ M. Ivaškevičius. „Žydai. Lietuvos prakeiksmas“. *delfi.lt*, 2016 05 18; M. Ivaškevičius. „Aš – ne žydas“. *delfi.lt*, 2016 08 24.

¹²⁶ „Lietuvoje vėl skambės nužudytų žydų vardai“. *delfi.lt*, 2016 09 19.

¹²⁷ „Vilniaus Senamiesčio grindiniuose holokausto aukas įamžino „Atminimo akmenys“. *delfi.lt*, 2016 08 30.

besireiškančiomis įtampomis. Juolab kad šia tema rašę autoriai taip pat dažniausiai atstovavo ne žydų, bet Lietuvos rusų (arba rusakalbių) gyventojų grupei. Tarkime, laikraščiuose „Литовский курьер“ ir „Обзор“ Holokausto patirčių ir žmogaus teisių apsaugos diskurso sąsajos buvo konstruojamos kiek kitaip negu spaudoje lietuvių kalba. Kai kuriuose žurnalistų straipsniuose reikštas nerimas dėl Lietuvos viešajame diskurse pasitaikančių etninio nepakantumo ir tam tikrų visuomenės grupių stigmatizavimo apraiškų. Kaip vienas iš esminių šio pobūdžio pavyzdžių buvo nurodomos kasmet Tautininkų sąjungos Kovo 11-ąją rengiamos eitynės, kurių dalyviai žygiuodami Vilniaus centre skanduoja nacionalistinius šūkius ir puošiasi panašia į fašistinę simbolika¹²⁸. Be to, 2016 m. laikraštyje „Литовский курьер“ ypač neigiamos reakcijos sulaukė viename iš naujienų portalų lietuvių kalba paskelbtos Lietuvos šaulių sąjungos atstovų instrukcijos, kokiomis priemonėmis kovoti su numanomais kolaborantais. Jos atspindėjo nedemokratinį režimą plačiai taikomus susidorojimo su politiniais kitaminčiais metodus (psichologinis bauginimas, fizinė prievarta ir kt.)¹²⁹. Tad neatsitiktinai Holokaustas aptariamų laikraščių rusų kalba tekstuose kartais reflektuojamas kaip neapibrėžtoje ateityje galinti pasikartoti žmogaus teisių pamynimo patirtis, su nerimu atkreipiant dėmesį, kad šiuolaikiniame Lietuvos viešajame diskurse pakanka prielaidų svarstyti apie valstybės piliečių skirstymą į „savus“ ir „svetimus“ (pavyzdžiui, išskiriant „vatnikų“, „nelojaliųjų“, „kolaborantų“, „penktosios kolonos“ ir panašias kategorijas)¹³⁰.

2.4. Istorinio teisingumo diskursų formuotojai Lietuvos spaudoje

Antrojo pasaulinio karo, pokario stalininio ir Sąjūdžio laikotarpių pristatymas spaudoje lietuvių ir rusų kalba 2014–2016 m. nemaža dalimi parem-

¹²⁸ Пошевцевская, Р. «По ком звонит колокол?» *Литовский курьер*, 10-16 марта 2016 г.

¹²⁹ „Šaulių patarimai: kaip neutralizuoti kolaborantus?“. *15min*, 2016 01 09.

¹³⁰ Киселев, М. «Борьба с несогласными». *Литовский курьер*, 14-20 января 2016 г.

tas panašiais informacijos šaltiniais (naujienų agentūrų pranešimai ir autoriniai tekstai), bet kartu į kiekvieną iš interneto dienraščių ir laikraščių buvo įtraukti skirtingi viešosios nuomonės formuotojai (individai, grupės, organizacijos). Pavyzdžiui, interneto dienraščio DELFI lietuvių kalba rubrikos „Nuomonės ir komentarai“ skiltyje „Pjūvis“ stambų masyvą sudarė autoriniai žurnalistų, politikos apžvalgininkų, įvairių visuomenės veikėjų (teisininkų, ekonomistų, architektų, menininkų, Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo atstovų), taip pat mokslininkų (politologų, istorikų, komunikacijos specialistų, menotyrininkų) tekstai. Skiltyje „Politiko akimis“ atspindėti esamų ir buvusių Lietuvos politikų požiūriai į istorinių įvykių ir sukakčių svarbą. Čia savo nuomonę dažnai reiškė Seimo, miestų ir rajonų tarybų nariai, Lietuvos atstovai Europos Parlamente, atskirais atvejais – viceministrai ir ministerijų departamentų atstovai, Kovo 11-osios akto signatarai. Būdinga, kad gerokai dažniau buvo skelbiami dešiniuosiomis įvardijamų Lietuvos politinių partijų atstovų (Tėvynės Sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai) požiūriai negu kairiųjų pažiūrų politikų. Retkarčiais interneto dienraštyje DELFI lietuvių kalba buvo perspausdinami autoriniai tekstai iš kitų Lietuvos naujienų portalų (*propatria.lt*) arba periodinių leidinių („Tribūna“, „Naujasis Židinys-Aidai“).

Interneto dienraščio DELFI rusų kalba skiltyje „Мнения и комментарии“ nebuvo gausu minėtus istorinius laikotarpius interpretuojančių tekstų. Keleto straipsnių autorystė tenka šio dienraščio žurnalistams, tačiau didžioji dalis – žurnalistų, politikos apžvalgininkų ir visuomenės veikėjų straipsniai, paskelbti interneto dienraštyje DELFI lietuvių kalba ir išversti į rusų kalbą. Iš retų šaltinių dera paminėti užsienio interneto žiniasklaidos priemonės, kritiškai vertinančias dabartinės Rusijos vyriausybės politiką ir keliančias tikslą pateikti platų nuomonių (žurnalistų, publicistų, ekspertų) apie Rusijos ir pasaulio įvykius spektrą, tarp jų – nepriklausomas interneto žurnalas „Спектр.Пресс“, nepriklausomas visuomeninis-politinis ir informacinis-analitinis leidinys „Каспаров.ру“, JAV Kongreso lėšomis remiama nekomercinė žiniasklaidos korporacija „Радио Свобода“.

2016 m. lietuvių teatro režisieriaus Mariaus Ivaškevičiaus Molėtuose inicijuotos eitynės Holokausto aukoms pagerbti sulaukė palaikymo interneto dienraštyje DELFI rusų kalba iš Rusijoje dirbančio žydų kilmės teatro režisieriaus, kuris, padedamas lietuvių šeimos, kartu su giminaičiais išsigelbėjo nuo žūties per Antrąjį pasaulinį karą¹³¹. Esamų ar buvusių Lietuvos politikų požiūriai į istorinių įvykių ir jų minėjimų reikšmę šio interneto dienraščio nuomonių ir komentarų rubrikoje 2014–2016 m. iš viso neatsispindėjo.

Interneto dienraštyje DELFI lietuvių kalba nušviečiant Antrojo pasaulinio karo, pokario stalininio ir Sąjūdžio laikotarpių tematikas buvo nuolat cituojami politikai (Prezidentė, ministras pirmininkas, ministrai, Seimo nariai, miestų savivaldybių atstovai), esami ir buvę Lietuvos diplomatai, universitetų ir mokslinių tyrimų institutų bei Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro darbuotojai. Konkrečiai apie Antrąjį pasaulinį karą buvo kalbinami Rusų aljanso ir Lietuvos lenkų rinkimų akcijos atstovai, Rusijos Federacijos pasiuntinys Lietuvoje, Konstitucinio Teismo atstovai, tarptautinės teisės specialistai, lietuvių išeivijos JAV mokslininkai, informacinių karų ir propagandos ekspertai, Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti nariai, šių režimų represijas patyrę asmenys, muziejininkai (Panerių memorialinis muziejus, Maironio lietuvių literatūros muziejus, Salomėjos Nėries memorialinis muziejus), katalikų dvasininkai, rašytojai, publicistai, menininkai, Pergalės dienos (Gegužės 9-osios) minėjimo dalyviai, 16-osios lietuviškosios divizijos narys. Holokaustui skirtuose tekstuose cituoti Izraelio ambasadorius Lietuvoje, Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės bei Žydų kultūros ir informacijos centro vadovai, Vilniaus geto kalinių tarybos atstovai, Simono Vyzentalio centro Jeruzalės biuro direktorius ir „nacių medžiotojas“ Efraimas Zuroffas, Holokaustą išgyvenę asmenys ir jų palikuonys, žydų žudynių liudininkai, Pasaulio tau-

131 «Письмо Камы Гинкаса Марюсу Ивашкявичюсу». *ru.delfi.lt*, 2016 08 28.

tų teisuoliais paskelbtų asmenų giminės, Aušvico koncentracijos stovyklos kalinė, Lietuvos romų bendruomenės nariai.

Išskirtiniai šaltiniai, kurie 2014–2016 m. cituojami interneto dienraštyje DELFI lietuvių kalba nagrinėjant pokario temą – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, Lietuvos apeliacinio teismo, apygardos teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo atstovai, LR Seimo Pasipriešinimo okupaciniams režimams dalyvių ir nuo okupacijų nukentėjusių asmenų teisių ir reikalų komisija, buvę antisovietinės rezistencijos dalyviai, politiniai kaliniai, tremtiniai ir (ar) jų palikuonys, sovietinių represinių institucijų aukų giminaičiai, „Misijos Sibiras“ dalyviai ir jų Rusijoje sutikti lietuvių tremtinių palikuonys, tremtinių memuarų sudarytojai ir leidėjai, „vilko vaikas“, Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos ir Lietuvos šaulių sąjungos nariai, Valstybinės kultūros paveldo komisijos, Kultūros paveldo departamento, Kultūros paveldo centro ir Nekilnojamojo turto paveldo vertinimo tarybos atstovai, katalikų dvasininkai, SSRS stalininio laikotarpio politikos atžvilgiu kritiški Rusijos istorikai. Iš Sąjūdžio laikotarpio tematikos išskirtini tekstai apie Sausio 13-osios bylą, kuriuose dažniausiai cituojami Generalinės prokuratūros ir apygardos teismų prokurorai, bylos liudytojai, kaltinamieji ir jų advokatai, retkarčiais Rusijos užsienio reikalų ministerijos atstovai, Sausio 13-iosios aukų giminaičiai, Valstybės saugumo departamento atstovai. Pasidalinti prisiminimais apie Sausio 13-osios įvykius paprašyta Krašto apsaugos savanorių, Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos žurnalistų. Atskirų valstybinių švenčių arba istorinių sukakčių proga buvo cituojami buvę Sąjūdžio ir Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo nariai, Baltijos kelio organizatoriai ir dalyviai, Tautininkų sąjungos nariai.

Interneto dienraštis DELFI rusų kalba 2014–2016 m. Lietuvos aktualijas pristatančioje rubrikoje „Общество“ nedėstė minėtomis trimis tematikomis savito požiūrio, bet dažniausiai apsiribodavo Lietuvos naujienu agentūrų (BNS, ELTA) pranešimų ir dienraščio lietuviškoje versijoje paskelbtų straipsnių vertimais į rusų kalbą. Originalių tekstų stoką savotiš-

kai užpildė laikraščiai „Литовский курьер“ ir „Обзор“. Juose pristatant su Antrojo pasaulinio karo įvykiais susijusius klausimus dažnai buvo pasitelkiami savi žurnalistai ir korespondentai, kurie lankėsi istorinių sukakčių minėjimuose, šventiniuose renginiuose ar karo veteranų susitikimuose Vilniuje ir kitose Lietuvos vietovėse. Dalis šios temos tekstų priklauso redakcijos skilčiai. Laikraščiuose „Литовский курьер“ ir „Обзор“ gerokai dažniau negu visoje aptariamoje spaudoje lietuvių kalba buvo cituojami Rusijos Federacijos diplomatinės atstovybės atstovai, Baltarusijos ambasadorius Lietuvoje ir Lietuvos rusų sąjungos vadovai. Šių trijų subjektų aljansas istorijos politikos ir Antrojo pasaulinio karo įvykių minėjimo kontekste kasmet atsispindi skelbiamuose viešuose sveikinimuose Pergalės dienos ir kitų su karu susijusių atmintinų dienų proga. Nuolatiniai minėtų laikraščių pašnekovai yra Lietuvoje veikiančių Antrojo pasaulinio karo veteranų organizacijų, tėvynainių ir kitų nevyriausybinų organizacijų, besirūpinančių prisiminimų apie Raudonosios armijos žygius išsaugojimu (Baltijos jaunimo asociacija „Juvenis“) ir sovietinių karių kapaviečių priežiūra („Pamirštieji kariai“), nariai.

Pokario stalininio ir Sąjūdžio laikotarpio tematika laikraščiuose „Литовский курьер“ ir „Обзор“ 2014–2016 m. buvo plėtojama apsiribojant svarbiausių aktualijų iš Lietuvos naujienų agentūrų ir spaudos lietuvių kalba retransliavimu bei vengiant tiesioginio šaltinių citavimo. Retos išimtys – Lietuvos istorijos tyrinėtojų kalbinimas laikraščio „Литовский курьер“ rubrikoje „Гость номера“, pavieniai žurnalistų, politikos ar žvalgininkų, politikų ir visuomeninių judėjimų atstovų tekstai rubrikoje „Перекресток мнений“. Nagrinėjant pokario stalininio laikotarpio temą buvo cituojami skirtingų instancijų teismų atstovai ir advokatai, dalyvavę dėl genocido ir nusikaltimų žmoniškumui kaltinamų asmenų teismo procesuose. Kita vertus, pokario represijų ir antisovietinės rezistencijos aspektai laikraščiuose „Литовский курьер“ ir „Обзор“ nebuvo nušviečiami, o tremčių klausimą atspindėjo susidomėjimas „Misija Sibiras“. 2014–2015 m. išskirtinis dėmesys skirtas Žaliojo tilto skulptūroms, dažnai

cituoiant Lietuvos politikos, visuomenės ir kultūros veikėjus, pasisakiusius už šių skulptūrų išsaugojimą. Iš Sąjūdžio laikotarpio minėtuose laikraščiuose aprašytos Sausio 13-osios įvykių ir Medininkų tragedijos teismo procesų dalyvių nuomonės, bet iš principo šių bylų eiga buvo pristatoma nenuosekliai. Laikraščiuose „Литовский курьер“ ir „Обзор“ buvo skelbiami atsiliepimai apie Tautininkų sąjungos rengiamas eitynes Vilniuje per Kovo 11-osios minėjimą.

Į tyrimą įtrauktiems laikraščiams lietuvių kalba „Lietuvos rytas“ ir „Mūsų Respublika“ nebuvo būdingas toks dėmesys istorinio identiteto klausimams, kaip interneto dienraščiui DELFI lietuvių kalba arba laikraščiams rusų kalba, todėl ir juose cituojamų šaltinių spektras 2014–2016 m. buvo palyginti mažesnis. Šių laikraščių nuomonių skiltyse vyravo pačių žurnalistų parengti straipsniai, o politikų ar visuomenės veikėjų autorinių tekstų beveik nepasitaikė. Kadangi aktualijų skiltyse daugiausia dėmesio skirta Sąjūdžio laikotarpiui, dažniausiai buvo cituojami su šiuo laikotarpiu susiję šaltiniai. Istorinių sukačių proga minėtuose laikraščiuose buvo atsižengiama į konkrečių įvykių liudininkus. Pavyzdžiui, 2016 m., sukakus 25 metams nuo Sausio 13-osios įvykių, dienraštis „Lietuvos rytas“ kalbino daug tuometinių įvykių dalyvių, pradedant esamais ir buvusiais politikais, Aukščiausios Tarybos-Atkuriamojo Seimo įvairių tarnybų atstovais, Sausio 13-osios aukų artimaisiais ir baigiant tos nakties baisumus išgyvenusiais parlamento gynėjais, savanoriais, eiliniaus piliečiais. Savaitraštis „Mūsų Respublika“ iš kitų aptariamų spaudos priemonių išsiskyrė dėmesiu vyraujančiame viešajame diskurse užmirštiems Sąjūdžio laikotarpio herojams. Tarp jų buvo minimi Kovo 11-osios signatarai (Algirdas Patackas, Romualdas Ozolas, Vytautas Radžvilas ir kt.), kritiškai vertinę dabartinės Lietuvos vyriausybės įgyvendinamos politikos vektorius ir visuomenės atitolimą nuo Sąjūdžio laikotarpio idealų.

Atlikta analizė leidžia iš dalies kalbėti apie skirtingus istorinio teisingumo diskursų formuotojus nacionaliniuose ir regioniniuose laikraščiuose. Pavyzdžiui, dienraštyje „Klaipėda“ lietuvių kalba 2014–2016 m. rašant

apie Antrojo pasaulinio karo, pokario stalininio ir Sąjūdžio laikotarpių įvykius ir jų minėjimus palyginti dažnai buvo cituojami esami ir buvę Klaipėdos miesto savivaldybės nariai, Klaipėdos universiteto istorikai ir Mažosios Lietuvos muziejaus atstovai, retais atvejais – SSRS pusėje kovoję Antrojo pasaulinio karo veteranai, Klaipėdos žydų bendruomenės pirmininkas, buvę lietuvių tremtiniai, pokario baisumus patyrę asmenys, iš Klaipėdos kilę Sausio 13-osios įvykių dalyviai. Minint valstybines šventes dienraštyje buvo kalbinami ciliniai miestiečiai. O štai savitraštyje „Клайпеда“ rusų kalba buvo cituojamas Klaipėdoje reziduojantis Rusijos Federacijos konsulas, Klaipėdos miesto savivaldybės administracijos atstovai, Klaipėdos Antrojo pasaulinio karo dalyvių organizacijos nariai ir Klaipėdos tautinių mažumų tarybos atstovai, Klaipėdos jaunimo asociacijos „Juvenis“ nariai, iki karo Klaipėdos krašte gyvenusių vokiečių palikuonys ir vokiečių karių kapais besirūpinančios sąjungos nariai, į nacių nelaisvę karo metu patekusio prancūzų belaisvio palikuonis, Klaipėdos sentikių bendruomenės nariai. Paskelbta keletas stambios apimties interviu, kuriuose buvo kalbinami uostamiesčio gyventojai, kurių šeimos nariai dėl įvairių priežasčių žuvo nuo nacistų rankos.

Atsižvelgiant į istorinio teisingumo konstravimo spaudoje lietuvių ir rusų kalba tendencijų ir etniškumo santykį, dera konstatuoti, kad šiuo atžvilgiu spaudoje lietuvių kalba (internetu dienraštis DELFI, „Lietuvos rytas“, „Mūsų Respublika“, „Klaipėda“) vyrauja monoetninis praeities pristatymo diskursas, *de facto* atstovaujant lietuvių etninei grupei, išryškinant jai aktualius istorinius kontekstus ir istorinių įvykių interpretacijas. Iš etninių mažumų grupių šios spaudos komentarų ir nuomonių skiltyse faktiškai yra atstovaujami tik asmenys, besitapatinantys su Lietuvos žydų bendruomene (Seimo nariai, žurnalistai, rašytojai, publicistai). Dėsninga, kad į jų nuomonę įsiklausoma svarstant su Lietuvos žydų kultūra, Antrojo pasaulinio karo įvykiais ir Holokaustu susijusius klausimus. Iš atliktos spaudos turinio analizės matyti, kad gausiausių Lietuvos etninių mažumų grupių, įskaitant rusus, atstovai dėl nežinomų priežasčių lieka neįtrauk-

ti į šiose skiltyse reflektuojamų istorinių kontekstų svarstymą. Tuo metu interneto dienraščio DELFI rusų kalba, laikraščių „Литовский курьер“ ir „Обзор“ komentarų ar nuomonių skiltyse istorijos klausimais rašo asmenys, kurie nėra linkę tiesiogiai tapatintis su rusų etnine grupe ar kitomis Lietuvos etninių mažumų grupėmis, nors iškelia dažniausiai Lietuvos rusams (rusakalbiams) aktualius klausimus iš istorinės perspektyvos. Šie aspektai minėtų autorių dažniausiai pristatomi kaip svarbūs įvairių tautybių Lietuvos gyventojams, neišskiriant lietuvių (Antrojo pasaulinio karo aukos, karo pabaigos minėjimas ir kt.).

Apibendrinimas

Spaudoje lietuvių kalba istorinis teisingumas dažniau nei publikacijose rusų kalba buvo siejamas su SSRS ir nacistinės Vokietijos politika Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, pirmosios sovietinės okupacijos ir sovietinio režimo pokario stalininiu laikotarpiu padariniais, į išsilaisvinimą iš sovietinės okupacijos nukreiptais Sąjūdžio idealais. Tad šioje spaudoje dažnai buvo atspindimos šiuo metu Lietuvoje vyraujančios istorijos politikos nuostatos, ypač sureikšminant sovietinę okupaciją, represijas ir trėmimus, pokario antisovietinę rezistenciją, Sausio 13-osios įvykius ir siejant šiuos aspektus su atsakomybės už genocidą, nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų diskursais. Nušviečiant šiuos istorinius reiškinius akcentuojama labiausiai nuo sovietinio režimo nukentėjusios lietuvių visuomenės dalies (aukų) patirtis ir okupacinių valdžios institucijų bei individų Lietuvai padaryta žala. Atitinkamai šioje spaudoje neigiamai pristatomi su sovietiniu režimu bendradarbiavę veikėjai, Raudonosios armijos veiksmai Lietuvos teritorijoje karo metu, taip pat asmenys, malšinę pokario anti-sovietinę rezistenciją, prisidėję prie Sausio 13-osios įvykių ir Medininkų žudynių. Su sovietinių represijų ir tremčių, antisovietinės rezistencijos patirtimis nesusijusios lietuvių visuomenės dalies ir kitų etninių grupių

patirtys beveik nėra reflektuojamos. Kaip išimtis įvardytini tik spaudoje lietuvių kalba aktyvūs debatai apie Holokaustą Lietuvoje.

Dera atkreipti dėmesį, kad istorinio teisingumo sampratų ir patirčių konstravimas Lietuvos spaudoje rusų kalba smarkiai skiriasi pagal žinias-klaidos priemonės rūšį: interneto dienraštyje DELFI ir laikraščiuose. Pastaruosiuose kuriamas vadinamojo Lietuvos išvadavimo iš nacistinės Vokietijos okupacijos pasakojimas, ignoruojant šiam pasakojimui nepalankias Antrojo pasaulinio karo prielaidas, pabrėžiant teigiamą SSRS ir Raudonosios armijos vaidmenį išvaduojant Europą nuo fašizmo, smerkiant bandymus kvestionuoti šį vaidmenį („perrašyti istoriją“), įskaitant šiuo metu Lietuvoje įgyvendinamą istorijos politiką. Pastaroji laikraščiuose rusų kalba *de facto* suvokiama kaip valstybiniu lygmeniu įtvirtinanti neteisingą požiūrį į Antrajame pasauliniame kare žuvusius Raudonosios armijos karius ir gyvus išlikusius šio karo veteranus. O štai interneto dienraštyje DELFI rusų kalba daugiausia retransliuojamas (iš lietuvių kalbos verstuose tekstuose) lietuviškos portalų versijos turinys. Jis didele dalimi atspindi esmines Lietuvos istorijos politikos nuostatas ir šalyje dominuojantį istorijos pasakojimą. Išskirtinis interneto dienraščio DELFI rusų kalba bruožas – straipsnių iš skirtingų Rusijos informacinių šaltinių, kritiškai vertinančių dabartinę Rusijos istorijos politiką (ypač Antrojo pasaulinio karo atžvilgiu), atrinkimas ir pristatymas Lietuvos auditorijai.

Apibendrinant galima teigti, kad interneto dienraštyje DELFI ir laikraščiuose lietuvių kalba naudojami informacijos šaltiniai daugiausia atspindi Lietuvoje vyraujančios istorijos politikos ideologiją. Ypač dažnai cituojami pagrindiniai jos formuotojai (Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai), jiems artimi buvę politikai. Istorijos interpretacijos, pabrėžiančios teigiamą LKP vaidmenį sovietmečiu („ir tada dirbome Lietuvai“) ir indėlį į kovą už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą 1988–1991 m., yra ne tokios populiarios. Interneto dienraštis DELFI rusų kalba dažnai atrenka ir retransliuoja lietuvių žurnalistų, politikos apžval-

gininkų ir visuomenės veikėjų tekstus, lietuviškų naujienų agentūrų (BNS, ELTA) ir portalo DELFI versijos pranešimus, perteikdamas savo auditorijai oficialų Lietuvos istorijos pasakojimą ir apibendrinamas spaudoje lietuvių kalba kylančias diskusijas. Su šiuo pasakojimu polemizuojantys visuomenės veikėjai dažniausiai savo tekstus skelbia arba yra cituojami laikraščiuose rusų kalba. Pastarieji tapo platforma, kurioje išreikšti savo nuomonę istorijos klausimais gali ne tiek rusų etninės grupės nariai ar organizacijos, kiek kitų įvairių tautybių (įskaitant lietuvius) asmenys.

Būdinga, kad spaudoje lietuvių ir rusų kalba pristatomos skirtingų gyventojų grupių (etninių, socialinių) nuomonės apie istorinius įvykius ir išgyvenimai, o šis pristatymas atspindi priešpriešą tarp dviejų aptariamų istorinių pasakojimų. Pirmu atveju daug dėmesio skiriama nušviečiant individų patirtį pirmosios ir antrosios sovietinės okupacijos, represijų, tremčių ir išgyvenimo tremtyje, pokario antisovietinės rezistencijos sąlygomis. Į šį diskursą paprastai nepatenka kitokios patirtys, tarp jų – asmenų, Lietuvos teritorijoje kovojusių su Raudonosios armijos ir sovietinių partizanų būrių vėliavomis ar besistengusių balansuoti ties priešpriešos tarp antisovietinės rezistencijos dalyvių ir sovietinių represinių institucijų riba. O štai spauda rusų kalba išsiskiria dėmesiu Lietuvoje kovojusių Raudonosios armijos karių ir sovietinių partizanų (įskaitant prosovietinių pažiūrų ar nuo Holokausto grėsmės bėgusius žydus), nacistinės Vokietijos konclageriuose kalėjusių asmenų patirtims ir išgyvenimams. Atitinkamai čia nėra reflektuojamos pokario lietuvių antisovietinės rezistencijos dalyvių istorijos, apeinant šią temą „tylos“ diskursu. Kita vertus, straipsniuose abiem kalbomis skiriama daug dėmesio Holokausto aukų ir jų išgyvenusių individų istorijoms. Spaudoje lietuvių kalba dažniau kalbinami vietos žydai ir išeivijoje gyvenantys jų palikuonys, o laikraščiuose rusų kalba primenami ir su Raudonąja armija išvien ėjusių Lietuvos žydų bendruomenės narių likimai.

III.

TAUTYBIŲ ATSKIRTIES IR BENDRYSTĖS IDEOLOGIJOS ISTORINIO TEISINGUMO POLITIKOJE, VIEŠOJOJE IR KASDIENINĖJE ERDVĖJE

Neringa Klumbytė

III.

TAUTYBIŲ ATSKIRTIES IR BENDRYSTĖS IDEOLOGIJS ISTORINIO TEISINGUMO POLITIKOJE, VIEŠOJOJE IR KASDIENINĖJE ERDVĖJE

Neringa Klumbytė

Istorinis teisingumas, kaip politikos ir tyrimų sritis, tampa svarbus po Antrojo pasaulinio karo, po Niurnbergo karo nusikaltimų tribunolo, kai už nusikaltimus žmoniškumui buvo nuteisti žmogaus teisių pažeidėjai. XX a. devintajame dešimtmetyje istorinio teisingumo paieškos persikelia į globalų lygmenį – daugelio šalių visuomenės grupės ar vyriausybės ima kelti su tuo susijusius klausimus (plg. Sikkink 2011). Istorinis teisingumas mokslininkų apibrėžiamas kaip praeityje pažeistų žmogaus teisių atkūrimas visuomenėms ar jų grupėms, patyrusioms genocidą, rasizmą ar kitokią prievartą (Stan, Nedelsky 2013). Tai yra *istorinis* teisingumas, nes tam tikrų visuomenių ar jų grupių prievarta dažnai trunka ilgą laikotarpį ir yra susiejama su tam tikru visuomenės raidos tarpsniu: rasizmas, genocidas ar okupacija apima ne vienus metus, kartais dešimtmečius, o žmogaus teisių sugrąžinimas dažnai peržiūri praeityje besitęsčius santykius. Lietuvoje istorinio teisingumo atkūrimas susijęs su sovietinio ir nacių okupacinių režimų nusikaltimų identifikavimu ir visuomenės švietimu apie šiuos nusikal-

timus bei pasipriešinimo jiems praktikas, Lietuvos Respublikos įstatymais reglamentuojamo genocido įvertinimu¹ ir SSRS okupacijos žalos pripažinimu ir atlyginimu², taip pat pilietinių iniciatyvų praecityje padarytiems žmogaus teisių pažeidimams atpažinti ir atminti plėtojimu (žr. skyrių „Teorinės ir metodologinės tyrimo prieigos“). Lietuvoje istorinio teisingumo įgyvendinimą sovietinės okupacijos atveju atspindi įvairios praktikos: istorinę politiką kodifikuojantys įstatymai (pvz., 2010 m. Baudžiamojo kodekso 170-2 straipsnis „Viešas pritarimas tarptautiniams nusikaltimams, SSRS ar nacistinės Vokietijos nusikaltimams Lietuvos Respublikai ar jos gyventojams, jų neigimas ar šiurkštus menkinimas“), istorinės atminties įamžinimas (pvz., su partizanais, tremtiniais ir politiniais kaliniais susijusių vietų ženklvinimas), valstybinės šventės ir minėjimai (pvz., Politinių kalinių ir tremtinių diena (birželio 14-oji), Okupacijos ir genocido diena (birželio 15-oji), 2018 m. paskelbimas Adolfo Ramanausko-Vanago metais), viešasis diskursas (pvz., Gegužės 9-osios, Pergalės dienos, minėjimo pagal Rusijos kalendorių kritika³).

Istorijos politikos tyrinėtojai pastebi, jog istorinio teisingumo klausimai iškyla ir vėl užmirštami; tam tikrais laikotarpiais atkreipiamas dėmesys į istorinį neteisingumą, o kitais jis yra nereikšmingas ar ne toks reikšmingas (žr. Neumann, Thompson 2015). Lietuvoje tremtinių ir politinių kalinių istorijos tapo reikšmingos atkuriant nepriklausomybę, į viešumą

1 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 99 straipsnis „Genocidas“. Prieiga internete: <https://www.infolex.lt/ta/66150:st199> (žiūrėta 2017 10 22).

2 Lietuvos Respublikos įstatymas dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.103905?jfwid=9tq147uph> (žiūrėta 2017 10 22).

3 Pavyzdžiui, Seimo Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų frakcijos nariai 2016 m. parengė įstatymo projektą (nebuvo priimtas), kuriuo buvo siūloma uždrausti Georgijaus juostelę, priskiriant ją prie draudžiamos sovietinės simbolikos. Apie šį įstatymo projektą žr. ELTA, „Georgijaus juostelę siūloma priskirti draudžiamai sovietinei simbolikai“. Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/georgijaus-juostele-siuloma-priskirti-draudžiamai-sovietinei-simbolikai.d?id=70256610> (žiūrėta 2017 10 22). Apie žiniasklaidos diskursą 2014–2016 m. žr. skyrių „Istorinio teisingumo diskursų formavimas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba“.

iškėlus stalininio laikotarpio nusikaltimus ir sovietmečio žmogaus teisių pažeidimus, susijusius su lietuvių tauta. Po Rusijos ir Ukrainos konflikto 2014 m. istorinis teisingumas vėl aktualizuojamas, jis apibrėžia visuomenės politinę būtį ir teisę į suverenumą. Neteisėta okupacija ir priešinimasis jai įteisina Lietuvos suverenumą šalies ir tarptautiniame lygmenyje, kartu mobilizuoja visuomenę prieš Rusijos ekspansinę politiką⁴.

Lietuvos istorinio teisingumo politika dažniausiai apibendrina lietuvių sovietinės okupacijos patirtis. Tie šalies gyventojai, kuriems Antrasis pasaulinis karas reiškia pergalę, ne okupaciją, tokias praktikas gali suvokti ir suvokia kaip neteisębę Antrojo pasaulinio karo aukų ir jų palikuonių, kartu ir savo pačių atžvilgiu (plg. Šutinienė 2011). Taip teisingumas vienos visuomenės grupės atžvilgiu virsta neteisębe kitai. Šiame skyriuje, remiantis Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos istorinio teisingumo analize, dalyvaujamoju stebėjimu viešuosiuose renginiuose ir interviu medžiaga, bus analizuojamas *istorinio teisingumo kaip neteisębės* reiškinys, kuris formuoja politinę atskirtį tarp skirtingų tautybių. Politinė atskirtis žymi tautinius skirtumus, kuriais pabrėžiamas tarpusavio priešiškumas ir galios skirtumai, susiejant tautybes su skirtingų valstybių politika (žr. toliau)⁵.

Teisingumo kaip neteisębės (angl. *justice as unfairness*) terminą įtvirtino antropologas ir teisininkas Robert'as M. Hayden'as (2014), kuris analizavo pereinamojo laikotarpio tarptautinių teismų teisingumą buvusios Jugoslavijos atžvilgiu⁶. Nagrinėdamas tarptautinio buvusios Jugoslavijos kriminalinio tribunolo teisingumo praktikas, Hayden'as teigia, jog Meša'os Selimović'iaus literatūriniame veikale *Dervišas ir mirtis (Derviš i smrt, 1966)* pateikiama *teisingumo kaip neteisębės* perspektyva galėtų pa-

⁴ Po Rusijos ir Ukrainos konflikto Lietuvos partizaninis karas buvo pripažintas ir tarptautiniu lygmeniu, integruojant jį į NATO gynybinę ideologiją. Plačiau žr. Klumbytė (atiduota spaudai).

⁵ Savo straipsnyje (Klumbytė 2017) politinę atskirtį apibrėžiu kaip individualią informantų patirtį, ne tautybių santykio dispoziciją, kaip šiame skyriuje.

⁶ Dalis apie istorinį teisingumą kaip neteisębę buvo pristatyta atskirame straipsnyje (žr. Klumbytė 2017).

dėti geriau suprasti tarptautinės teisės (ne)efektyvumą. Selimovič'iaus veikėjai teigia, jog „nors visos neteisybės yra vienodos, bet visi galvoja, jog neteisybė jo paties atžvilgiu yra pati didžiausia“ (p. 172, cituojama iš Hayden 2014: 19). Autorius taip pat teigia, jog „kaltę lengva surasti, o teisingumas yra tai, ką mes manome esant teisinga padaryti, todėl teisingumas gali būti bet kas“ (p. 46, cituojama iš Hayden 2014: 22). Hayden'as rašo, jog terminas *teisingumas kaip neteisybė* atskleidžia paradoksą, kad vykdomas teisingumas vienos grupės atžvilgiu tampa neteisyste kitai. Kalbėdamas apie visuomenės susitaikymą, jis teigia, kad veikiausiai efektyvus pereinamojo laikotarpio teisingumas būtų Abraham'o Lincoln'o garsusis pasižadėjimas, išsakytas jo antrosios inauguracijos kalboje JAV pilietinio karo pabaigoje: „be pykčio visiems ir su malone visiems“ (cituojama iš Hayden 2014: 21). Kalbant apie pereinamojo laikotarpio tarptautinės teisės įgyvendinamą teisingumą buvusioje Jugoslavijoje, matome „pyktį kai kuriems, malonę kitiems“ (Hayden 2014: 21). Svarbu kurti pokonfliktinę visuomenę, o ne didinti socialinį susiskaldymą, teigia Haydenas (ten pat, 22)⁷.

Šiame skyriuje įvedu kitą – *istorinio teisingumo kaip bendrystės* terminą. Dauguma skirtingų tautybių informantų, net jei jie ir pritaria dominuojančiai istorinio teisingumo politikai Lietuvoje, pasakodami apie karą ir pokarį kalbėjo apie „bendras kančias“, „išlikimą“ ir „sugyvenimą“, kurdami skirtingų tautybių ar apskritai visuomenės narių bendrystės ideologijas⁸. *Teisingumas kaip neteisybė* formuoja politinę atskirtį tarp tautybių, o *teisingumas kaip bendrystė* yra reiškiny, kai siekiama jungti istorinių politinių, ekonominių ar socialinių procesų atskirtas grupes ar šių grupių (tam tikrais atvejais skirtingų tautybių) narius. Valstybės įgyvendinama tautinių mažumų politika kuria bendrystę ES konvencijų ir Tautinių ma-

⁷ Apie konfliktus, kylančius dėl posovietinės Lietuvos istorijos interpretacijų žr. Berg, Ehin 2013; Сафроновас 2009c.

⁸ Terminas „ideologija“ nurodo moralines idėjas ir principus, pagal kuriuos tautiniai santykiai yra suvokiami ir projektuojami valstybės politikoje, viešojoje ir kasdieninėje erdvėje. Ideologija yra ir veiksmo bei tapatybės formavimo šaltinis ar priemonė.

žumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklų programų pagrindu. Bendrystės ideologija taip pat apibrėžia ir nevalstybinių institucijų veiklą, pavyzdžiui, Vilniaus stačiatikių ir katalikų bendrijų religiniai ir socialiniai projektai⁹. Šiame skyriuje analizuoju *teisingumą kaip bendrystę* informantų prisiminimų apie savo istorines patirtis kontekste. Skirtingų tautybių atstovai tyrimo metu kvestionavo politinės atskirties santykių ideologiją, kurias formuoja istorinio teisingumo politika, ieškojo bendrų išgyvenimų ar biografijos faktų, kuriais rinkosi apibrėžti savo santykį su kitais visuomenės nariais. *Teisingumo kaip bendrystės* reiškinys galėtų būti Hayden'o siūlyto Lincoln'o teisingumo imperatyvo „be pykčio visiems ir su malone visiems“ (cituojama iš Hayden 2014: 21) pavyzdys, tačiau, kaip teigiu šiame skyriuje, toks teisingumas dažniausiai ignoruoja praeities nusikaltimus ir buvusių aukų reikalavimus atkurti teisingumą. Taigi, nors ir teigia bendrystę, ji atliepia tam tikros grupės interesus ir nebūtinai mažina socialinį susiskaldymą.

Teisingumas kaip bendrystė atsispindėjo trijose tautybių ar visuomenės grupių bendrystės ideologijose: 1) „bendrų kančių“ ir 2) „išlikimo“ per Antrąjį pasaulinį karą ir pokariu; 3) „sugyvenimo“ sovietmečiu. Pirmu „bendrų kančių“ atveju informantai pabrėžė, jog visų tautybių žmonės buvo istorijos dalyviai, kentėjo ir patyrė netektis, ir siekė ne kaltinti, bet pateisinti, kartais ir pasiteisinti; jie taip pat nepripažino išskirtinės tam tikrų individų ar tautybių kančios. Toks nepripažinimas gali būti žeidžiantis kitus, ypač kai nepripažįstantieji siejami su kančios kaltininkais. Taigi „bendrų kančių“ ideologija pabrėžia vienus aspektus, kitus nutylėdama.

⁹ Išvados apie Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės bei Vilniaus stačiatikių ir katalikų bendrijų religinę ir socialinę veiklą paremtos interviu su minėtų institucijų atstovais ir dalyvaujamoju stebėjimu šių organizacijų renginiuose, taip pat stačiatikių ir katalikų bendrijų veikloje. Ši medžiaga sudaro atskirą plačią temą, kurios šiame skyriuje neanalizuoju, nes pagrindinis tikslas čia yra atskleisti istorinio teisingumo kaip neteisybės reiškinį, kuris formuoja atskirtį tarp tautybių, ir pateikti jam alternatyvią informantų formuluojamą teisingumo kaip bendrystės santykių ideologiją, kuri kvestionuoja politinę atskirtį ir svarbą teikia bendrystei, jungiančiai įvairias visuomenės grupes.

Antru atveju, kalbėdami apie Antrąjį pasaulinį karą ir pokarį, kai kurie informantai akcentavo „išlikimą“ (nežuvo karo metu, nebuvo ištremti) ir pasitikėjimą tarp šeimos narių ir kaimynų ar tarp skirtingų tautybių žmonių, taip formuodami bendrystės santykį, kuriame nebuvo jungiančios kančios. Šiuo atveju bendrystė buvo „išlikusiųjų“ per Antrąjį pasaulinį karą ir pokarį santykis, dažnai neakcentuojant tautybės. Savitarpio pagalba, pasitikėjimas ir saugumas apibrėžė „išlikimą“, kuris taip pat siejosi su informantų prisitaikymu prie sovietinės santvarkos (nors ją nebūtinai rėmė). „Išlikimo“ bendrystės ideologija gali būti nepriimtina „neišlikusiųjų“ artimiesiems, taip pat tiems, kurie kovojo ir neprisitaikė prie sovietinės valdžios.

Trečiu „sugyvenimo“ vėlyvuju sovietmečiu atveju, teigdami, jog tautybė nebuvo svarbi, o egzistavo tarpusavio pasitikėjimas, pagalba, darna tarp skirtingų tautybių ir apskritai visuomenės narių, informantai ignoroja Antrojo pasaulinio karo ir pokario etninius konfliktus bei tai, jog „sugyvenimas“ egzistavo kartu su rusifikacija ir rusų tautybės privilegijavimu. „Bendrų kančių“ ir „išlikimo“ bendrystės ideologija Antrojo pasaulinio karo ir pokario prisiminimų pagrindu kvestionuoja istorijos politikoje formuojamą atskirtį tarp tautybių ir pabrėžia jungtis tarp skirtingų visuomenės bei kitų tautybių narių; o „sugyvenimo“ bendrystės ideologija per kito istorinio laikotarpio – vėlyvojo sovietmečio – prizmę pateikia įsivaizduojamą darnios ir gerovės visuomenės viziją, kurioje informantai mato save kaip orių piliečius, turinčius socialines garantijas, ekonominę gerovę ir pilietines teises, kur tautybė nėra reikšminga. Jie taip pat netiesiogiai kvestionuoja dabartinę istorijos politiką ir atskirtį, ir, svarbiausia, socialinę ir ekonominę politiką posovietiniu laikotarpiu (žr. skyrių „Socialinio teisingumo sampratos ir patirtys: saugumas, lygybė ir pasitikėjimas“).

Istorinis teisingumas kaip neteisybė apibrėžia valstybės ir viešąją politiką, kuri išryškina politinę atskirtį tarp tautybių ir kuri yra atsakas į Rusijos ir Ukrainos konflikto kontekste patiriamas grėsmes; ją priima kai kurios visuomenės grupės ir nariai. *Istorinis teisingumas kaip bendrystė* buvo

daugumos informantų kasdieninio gyvenimo bendrumo ideologija, kvestionuojanti istorinio teisingumo kaip neteisybės politiką ir pabrėžianti skirtingų tautybių ar kitų visuomenės narių sugyvenimą bei darną daugiatautėje visuomenėje. Istorinis teisingumas kaip bendrystė postuluoja tam tikrus galios santykius, kai praeities nusikaltimai yra nutylimi ar užmirštami, o riba tarp aukų ir nusikaltėlių ištrinama (tačiau žr. Ninos komentarą apie kaltę dėl savo tautos skyrelyje „Bendrystė kaip „beindros kañcios“), taip pat moralinius principus, kai pripažįstama bendrystė ir jungtys, ne konfliktas ir atskirtis.

Šis skyrius paremtas etnografinė medžiaga, surinkta Vilniuje, Klaipėdoje ir Kaune 2016 m. balandį–2017 m. rugpjūtį. Tyrimo metu buvo apklausti 54 abiejų lyčių, įvairaus amžiaus, įvairių profesijų ir tautybių miesto gyventojai, ypatingą dėmesį skiriant jų prisiminimams ar mintims apie Antrąjį pasaulinį karą ir pokarį, sovietmetį ir nepriklausomybės laikotarpi. Aštuoni informantai buvo 25–35 metų, penkiolika – 36–55 metų, dvidešimt devyni – 56 metų ir vyresni. Trylika jų per Antrąjį pasaulinį karą buvo vaikai ar paaugliai. 28 informantai rusakalbiai, 26 – lietuviai; 17 vyrų ir 37 moterys. Interviu su apklaustaisiais sudarė apie 73 valandų medžiagą. Skyriuje nėra apibendrinami visi duomenys, bet gilinamasi į didžiojoje dalyje interviu su vyresniosios kartos informantais išryškėjusią tendenciją kalbėti bendro skirtingų tautybių ar individų sugyvenimo temomis. Šiame skyriuje taip pat įtraukiami dalyvaujamojo stebėjimo duomenys, surinkti 2016–2017 m. ir kai kuriais ankstesnių tyrimų etapais dalyvaujant Pergalės dienos (gegužės 9-osios), Klaipėdos išvadavimo iš nacistinės Vokietijos (sausio 28-osios), Gedulo ir vilties dienos (birželio 14-osios) bei Okupacijos dienos (birželio 15-osios) minėjimuose. Vykdydama tyrimą 2016–2017 m. taip pat atlikau kelių tautinių bendrijų bei rusakalbių bendruomenių veiklos dalyvaujamąjį stebėjimą, kalbėjausi su jų lyderiais ir atstovais, dalyvavau jų renginiuose. Pagrindiniai šiame skyriuje analizuojami interviu surinkti taikant į asmenį orientuotą interviu metodą (angl. *person-centered interviewing*, žr. Levy, Hollan 2000). Tokie interviu

atskleidžia istorijos, visuomenės ir asmens santykį. Pokalbio metu buvo užduodami nestruktūruoti klausimai apie tėvus ir senelius, jų atvykimą į Lietuvą, karą ir pokarį, šeimą ir darbą, gyvenimą sovietmečiu ir nepriklausomoje Lietuvoje. Bandant geriau suprasti ar patikslinti informanto požiūrį į istoriją, interviu pabaigoje buvo užduodami pusiau struktūruoti klausimai apie Antrojo pasaulinio karo, pokario rezistencijos reikšmę, taip pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą.

3.1. Teisingumas kaip neteisybė

3.1.1. Lietuvos ir Rusijos istorinio teisingumo politika

Lietuvos ir kitų Baltijos šalių istorinio teisingumo politika yra susijusi ir su šios srities politika kitose Rytų Europos šalyse, kurios, kitaip nei Rusija, pripažįsta „dvigubo totalitarizmo“ – nacistinės Vokietijos ir SSRS – koncepciją¹⁰. Per Antrąjį pasaulinį karą gyventojai patyrė sovietinį ir nacių totalitarizmą, SSRS reokupavus Lietuvą 1944 m. ji išnyko kaip suvereni valstybė iš pasaulio žemėlapių beveik pusei šimtmečio. Atkūrus nepriklausomybę 1992 m. buvo įsteigtas Valstybinis Lietuvos gyventojų genocido tyrimo centras, kuris formavo istorinio teisingumo politiką, ypač daug dėmesio skirdamas sovietinei okupacijai. Tais pačiais metais „siekiant išsaugoti Sovietų Sąjungos vykdyto genocido aukų atminimą“ Kultūros ir švietimo ministerijos bei Tremtinių ir politinių kalinių sąjungos iniciatyva buvo įkurtas Lietuvos genocido aukų muziejus (skirtas sovietiniam genocidui)¹¹. Lietuvoje paminklai sovietinių represijų aukoms atstatomi ir statomi nuo Sąjūdžio laikotarpio, o nuo 1995 m. sistemingai finansuojami šalies Vyriausybės. Jie išskyla miestų ir miestelių centrinėse aikštėse; taip pat

¹⁰ Pavyzdžiui, žr. Prahos deklaraciją „Dėl Europos sąžinės ir komunizmo“ ir ES šalių iniciatyvas dėl SSRS ir nacių Vokietijos totalitarizmo nusikaltimų pripažinimo. Prieiga internete: <https://www.memoryandconscience.eu/2011/08/17/new-webpage-test/> (žiūrėta 2017 11 13).

¹¹ Steigimo sutartis. Prieiga internete: <http://genocid.lt/centras/lt/214/a/> (žiūrėta 2018 09 13). Nuo 2018 m. muziejus pervadintas Okupacijų ir laisvės kovų muziejumi.

statomi atminimo ženklai partizanų žuvimo, laidojimo vietose, gimtosiose sodybose ir kitur; įrengiamos atminimo lentos ant buvusių NKVD-MGB būstinių ir kitų pastatų¹². Iki 2006 m. buvo inventorizuotos 1254 memorialinės vietovės ir 253 statiniai, paženklinti 1451 paminklai (Trimonienė 2006: 34)¹³.

Nepriklausomybės praradimas per Antrąjį pasaulinį karą ir kova dėl jos atkūrimo yra viena pagrindinių istorinių temų, viešojoje erdvėje aptariamų posovietiniu laikotarpiu, o Lietuvos partizanų kova pokariu yra tapusi herojiško pasipriešinimo sovietams simboliu (Nikžentaitis 2013: 531; plg. Čepaitienė 2013). Lietuvos istorijos naratyvai apie Antrąjį pasaulinį karą ir pokarį, atkartojami mokyklų ugdymo planuose, žiniasklaidos puslapiuose, per valstybines šventes, muziejuose ir istoriniuose paminkluose, pabrėžia gyventojų tremtis į Sibirą, Lietuvos partizanų pasipriešinimą sovietinei okupacijai (plg. Čepaitienė 2013; Nikžentaitis 2013; Сафроновас 2009). Kai kurie istorikai pokario rezistenciją prilygina pagrindžio valstybei, kuri galutinai buvo sunaikinta sovietinės armijos ir valdžios šeštajame dešimtmetyje (Petrauskienė 2017; plg. Gailius 2011). Lietuvoje siekiama, jog istorinis teisingumas būtų atkurtas: vyksta teismo procesai, kuriuose teisiamai pokariu sovietinį genocidą vykdę piliečiai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso straipsnį Nr. 99 „Genocidas“¹⁴. Kitaip nei Jungtinių Tautų Konvencijoje, kur į apibrėžtį neįtraukiamos socialinės ir politinės grupės, pagal LR baudžiamąjį kodeksą genocidą vykdžiusiu pripažįstamas „[t]as, kas siekdamas fiziškai sunaikinti visus ar dalį žmonių, priklausančių bet kuriai nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, socialinei ar politinei

¹² Nuo 1995 m. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC) vykdo ir koordinuoja rezistencinio judėjimo įamžinimą visoje Lietuvoje. Žr. LGGRTC, „Įamžinimo darbai ir projektai“. Prieiga internete: <http://genocid.lt/centras/lt/428/a/> (žiūrėta 2017 10 22); taip pat Trimonienė 2006.

¹³ Antrojo pasaulinio karo paminklų atnaujinimą Lietuvoje finansuoja Rusijos Federacija. Šiame skyriuje neaptariama Lietuvos istorinio teisingumo politika, susijusi su Holokaustu, nes daugiausia dėmesio skiriama lietuvių, rusų bei rusakalbų santykiams.

¹⁴ Plačiau apie įstatymą ir jo taikymą žr. Žilinskas 2001, 2004.

grupei, organizavo, vadovavo ar dalyvavo juos žudant, kankinant, žalojant, trikdant jų protinį vystymąsi, deportuojant <...>¹⁵. Nagrinėjamos Medininkų žudynių ir Sausio 13-osios bylos, kuriose dalis kaltinamųjų teisiami jiems nedalyvaujant, nes slapstosi Rusijoje¹⁶. LR Vyriausybė siekia, jog Rusija atlygintų Lietuvos žmonėms ir valstybei sovietinės okupacijos padarytą žalą, vertinamą milijardais eurų¹⁷.

Rusijos politikai sovietmečio politines represijas pripažįsta ir smerkia (Koposov 2017, 2018), tačiau, kitaip nei Lietuvoje, Gulagas nėra tapęs svarbia viešos istorinės atminties dalimi. Rusijoje Gulago tyrimai, aukų įvardijimas, memorialinių lentų kūrimas ir apskritai represinės valdžios galios analizė atliekama nevyriausybinų institucijų, tokių kaip tarptautinė draugija „Memorial“¹⁸. Abiejose valstybėse pripažįstamas ir heroizuojamas pirmiausia titulinės tautos kentėjimas nuo išorės priešų – nacistinės Vokietijos Rusijoje arba Sovietų Sąjungos Lietuvoje. Nors Holokausto temos sulaukia vis daugiau dėmesio viešojoje erdvėje ir mokslininkų darbuose, kitaip nei, pavyzdžiui, Vokietijoje, kur Holokaustas yra pačių vo-

¹⁵ LR baudžiamojo kodekso 99 straipsnis „Genocidas“: „Tas, kas siekdamas fiziškai sunaikinti visus ar dalį žmonių, priklausančių bet kuriai nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, socialinei ar politinei grupei, organizavo, vadovavo ar dalyvavo juos žudant, kankinant, žalojant, trikdant jų protinį vystymąsi, deportuojant, kitaip sudarant tokias gyvenimo sąlygas, kad jos lėmė visų jų ar dalies žūtį, ribojo toms grupėms priklausančių žmonių gimstamumą ar prievarta perdavė jų vaikus kitoms grupėms, baudžiamas laisvės atėmimu nuo penkerių iki dvidešimties metų arba laisvės atėmimu iki gyvos galvos“. Prieiga internete: <https://www.infolex.lt/ta/66150:STR99> (žiūrėta 2017 10 22).

¹⁶ Pavyzdžiui, žr. Kupetytė, R. „Teismas vėl atsiverčia Sausio 13-osios bylą“. 2016 10 03. LRT televizija. Prieiga internete: <http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/150087/teismas-vel-atvercia-sausio-13-osios-byla> (žiūrėta 2017 10 22).

¹⁷ Žr. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo. 2000 m. birželio 13 d. Nr. VIII-1727. Prieiga internete: <https://e-tar.lt/acc/legalAct.html?documentId=TAR.03410B6A-865C&lang=lt> (žiūrėta 2017 10 22). LR Vyriausybė įvertino padarytą žalą 20 mlrd. JAV dolerių, dėl reikalaujamos sumos Rusijai siūlyta derėtis 2001 m. Plačiau apie įstatymo pagrįstumą tarptautinės teisės kontekste žr. Žalimas 2006.

¹⁸ Rusų k. „Международный Мемориал“. Prieiga internete: <https://www.memo.ru/ru-ru/> (žiūrėta 2017 11 13). Anot Alexei'aus Miller'io (2012: 274) daugiau nei 800 memorialinių vietų (muziejų, paminklų, lentelių ir kt.), skirtų politinių represijų aukoms, Rusijoje yra daugiausia atsiradę vietos gyven-

kiečių tragedija, jis nėra tapęs Lietuvos tragedija ir lietuviškos tapatybės dalimi¹⁹.

Daugelis istorikų ir politologų pabrėžia pergalės Antrajame pasaulyne kare svarbą Rusijos istorinės atminties politikoje (žr. Weiner 2001; Hosking 2002; Greene, Lipman, Ryabov 2010; Miller 2012; Koposov 2018)²⁰. Anot Geoffrey'aus Hosking'o, „vienintelis laimėjimas, kuris jungia rusus ir prisimenamas su pasididžiavimu, yra jų pergalė prieš nacistinę Vokietiją Antrajame pasauliniame kare“ (Hosking 2002: 162). Nikolajus Koposovas Antrojo pasaulinio karo kultą vadina „pamatiniu posovietinės Rusijos mitu“ (angl. *the foundation myth*), kuris nustatė „tęstinumą su sovietinės istorijos „šlovingais puslapiais“ (Koposov 2018: 248)²¹.

Michailo Gorbačiovo ir iš dalies Boriso Jelcino valdymo laiku Rusijoje egzistavo istorijos interpretacijų pliuralizmas (žr. Miller 2012; Koposov 2018). Anot Koposovo (2017: 295), tais laikotarpiais Antrojo pasaulinio karo kultas buvo praradęs savo reikšmę²². Šio karo patriotinė ideologija vėl sureikšmintą pirmuoju Vladimiro Putino valdymo laikotarpiu (2000–2008 m.). Pastarojo politikoje karas tapo svarbus kuriant Rusijos tarptautinės galios įvaizdį, formuojant SSRS / Rusijos kaip taikdario, išgelbėjusio

tojų iniciatyva. 2017 m. spalį centrinėje Maskvos vietoje buvo atidarytas pirmasis valstybės remiamas memorialas politinių represijų aukoms „Liūdesio siena“. Butovo poligone Maskvoje 2017 09 27 buvo atidarytas didžiausias paminklas represijų aukoms jų žudynių vietoje. Žr. «Сад памяти – в Бутово открылся самый большой мемориал жертвам репрессий», Редакция портала «Православие и мир», 2017 09 28. Prieiga internete: <http://www.pravmir.ru/sad-pamyati-v-butovo-otkryilsya-samyiy-bolshoy-memorial-zhertvam-repressiy-foto/> (žiūrėta 2017 10 22).

¹⁹ Nacių laikotarpiu buvo nužudyta 195 196 (arba daugiau nei 95 %) Lietuvos žydų, daugiau nei 80 % buvo nužudyta Lietuvoje (Anušauskas 2005: 222).

²⁰ Koposovas vartoja „atminties“, o ne „istorinės atminties“ terminą. Šiame skyriuje „istorinė atmintis“ nurodo viešus diskursus ir istorinius naratyvus apie Antrąjį pasaulinį karą, o „atmintis“ – asmeninius prisiminimus.

²¹ Apie Antrojo pasaulinio karo svarbą ir jo kultą sovietmečiu žr. Tumarkin 1994; Weiner 1996, 2001; Wolfe 2006.

²² Kai kurie Lietuvos istorikai teigia, kad jau Jelcino laikotarpiu grįžtama prie pergalės Antrajame pasauliniame kare kaip labai svarbaus kolektyvinės atminties elemento (Nikžentaitis 2017: 103).

pasaulį nuo fašizmo, įvaizdį (Koposov 2017: 296; Koposov 2018). Antrojo pasaulinio karo ideologija taip pat svarbi diegiant patriotizmą pačioje šalyje (Norris 2007: 164)²³. Rusijos istorinio teisingumo politika reikalauja pripažinti SSRS / Rusiją kaip Europos išvaduotoją nuo nacizmo; šio vaidmens neigimas laikomas istorijos klastojimu ir Antrojo pasaulinio karo aukų niekinimu (žr. toliau).

Rusijoje istorinio teisingumo politika ypač aktuali vadinamojo naujojo šaltojo karo kontekste, išryškėjusiame po Rusijos ir Ukrainos konflikto. 2014 m. gegužės 5 d. buvo priimtas vadinamasis Jarovajos įstatymas, numatantis baudžiamąją atsakomybę už „informacijos apie SSRS veiksmus Antrojo pasaulinio karo metu viešą platinimą žinant, kad ji neteisinga“ (Koposov 2017: 293)²⁴. Šis įstatymas suteikė institucinį ir teisėtą pavidalą tam tikriems istoriniams požiūriams²⁵. Anot Koposovo, Jarovajos įstatymas yra gana unikalus: kiti atminties įstatymai gina valstybės politikos aukas (pvz., Holokausto neigimo įstatymai kai kuriose Europos šalyse), o „Rusijos įstatymas gina valstybės atminimą – arba, tiksliau, stalinizmo atminimą – nuo jo aukų, kriminalizuodamas oficialų sovietinio ar rusiš-

²³ Stephen'as M. Norris'as analizuoja, kaip Antrasis pasaulinis karas tapo valstybės finansuojamos kultūrinės politikos dalimi. Rusijoje nuo 2002 m., kai pasirodė Nikolajaus Lebedevo filmas „Žvaigždė“ (orig. rus. *Звезда*), iki 2006 m. buvo sukurta dar 15 filmų, kuriuose veiksmas vyko Antrojo pasaulinio karo metu (Norris 2007: 164). Apie pergales mito transformacijas posovietiniu laikotarpiu žr. Nikžentaitis 2017: 102–104.

²⁴ Pirmieji istorinės atminties įstatymo projektai pasirodė dar 1995 m. kaip Rusijos demokratų atsakas į radikaliąsias dešinės judėjimą ir augančią nostalgiją komunistui (Koposov 2017: 297). Alexei'us Miller'is (2010) sieja istorijos politikos atsiradimą Rusijoje su Filippovo vadovėlių serija ir mokomosiomis priemonėmis; pirmoji mokomoji priemonė mokytojams išėjo 2007 metais. Vadinamieji antifašistiniai įstatymų projektai po 2007 m. Estijos bronzinės statulos krizės buvo susieti su Rytų Europa (Koposov 2017: 300). Istorijos politikoje svarbūs 2007–2008 m. politiniai įvykiai: 2007 m. Miunchene pasakyta Vladimiro Putino kalba, kurioje jis kritikavo JAV monopolistinį dominavimą tarptautiniuose santykiuose, konfliktas dėl NATO priešraketinių gynybos planų Centrinėje Europoje, NATO plėtos į Ukrainą ir Gruziją planai, Rusijos ir Gruzijos karas 2008 m. (Miller 2012: 257). Alvydas Nikžentaitis (2017) 2005 metus mini kaip svarbią istorinės politikos datą, kai buvo švenčiama 50 metų nuo Antrojo pasaulinio karo pergales, o Lietuvos ir Estijos prezidentai atsakė vykti į renginius.

²⁵ Pirmoji šio įstatymo versija buvo pateikta Rusijos parlamentui 2009 m. gegužę (žr. Koposov 2017).

ko naratyvo apie karą neigimą²⁶ (Koposov 2017: 309). 1998 m. Lenkijos, 2010 m. Lietuvos ir 2015 m. Ukrainos įstatymai, griežtai vertinantys komunistinį režimą ir draudžiantys jo apraiškas, Koposovo nuomone, taip pat gina valstybinius naratyvus, tačiau Rusijos įstatymas yra šios tendencijos „ekstremalus atvejis“ (Koposov 2017: 309)²⁷.

Rytų Europos ir Baltijos šalių dvigubo genocido (nacių ir sovietinio) istorines interpretacijas Rusijos valstybės ideologai aiškina kaip nepriimtina istorinį revizionizmą, „istorijos perrašinėjimą“ ir „Antrojo pasaulinio karo rezultatų kvestionavimą“²⁸. Rusijoje šio karo ideologija turi antivakarietišką pobūdį (Nikžentaitis 2017; Koposov 2018)²⁹, kartu ji prikelia „fašizmo“ terminologiją, taikomą Baltijos šalims tokiais atvejais kaip 2007 m. Estijos „Bronzinio kario“, Antrojo pasaulinio karo paminklo, perkėlimas Taline³⁰. Karo pabaigos iškilmingi minėjimai gegužės 9-ąją, pagal Rusijos valstybinių švenčių kalendorių – *Pergalės dieną* (rus. *День Победы*), šlovina pergalę ir dažnai pabrėžia Lietuvos išvadavimą iš nacių okupacijos, nutylėdami arba kvestionuodami sovietinę okupaciją³¹.

Andrius Marcinkevičius, kuris vykdant šioje monografijoje pristatomą tyrimą „Socialinis ir istorinis teisingumas Lietuvoje: etninė ir generacijų

²⁶ Rusijos „Antrojo pasaulinio karo kultas“, anot Koposovo, įtraukia pozicijas, ir remiančias (dėl pergalės kare), ir kritikuojančias (dėl represijų) Staliną (Koposov 2018: 248).

²⁷ Pagal 2010 m. įstatymą Lietuvos piliečiai, kurie nepripažįsta ir kvestionuoja SSRS ar nacistinės Vokietijos nusikaltimus viešai ir agresyviai, gali būti netgi patraukti baudžiamojon atsakomybėn pagal 170² Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso straipsnį „Viešas pritarimas tarptautiniams nusikaltimams, SSRS ar nacistinės Vokietijos nusikaltimams Lietuvos Respublikai ar jos gyventojams, jų neigimas ar šurkštus menkinimas“. Apie įstatymo priėmimą, jo taikymą ir reikšmę žr. Žilinskas (2012).

²⁸ Žr. «Концепция внешней политики Российской Федерации», 2008 07 15. Prieiga internete: <http://kremlin.ru/acts/news/785> (žiūrėta 2017 11 13).

²⁹ Antrojo pasaulinio karo naratyvai nėra tiesiogiai antivakarietiški, tačiau jie sudaro kontekstą, kuriame šie sentimentai formuojasi (plg. Koposov 2018).

³⁰ Paminklo pavadinimas Paminklas Talino išvadotojams (est. *Tallinna vabastajate monument*, rus. *Монумент освободителям Таллина*), neoficialiai vadinamas „Bronziniu kariu“ ar „Alyosha“.

³¹ Lietuvoje Pergalės dieną organizuoja Rusijos Federacijos diplomatinės atstovybės, Rusų politinės partijos, rusakalbių bendruomenės ir kt.

dimensija“ gilinasi į istorinio teisingumo problematiką Lietuvos žiniaslaidoje, teigia, jog spaudoje lietuvių kalba viena iš esminių keliant istorinio teisingumo klausimus yra Antrojo pasaulinio karo tematika (žr. skyrių „Istorinio teisingumo diskursų formavimas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba“). Pasak jo, spaudoje lietuvių kalba SSRS ir nacistinė Vokietija pateikiamos kaip Antrojo pasaulinio karo kurstytojos; SSRS priskiriama atsakomybė už Baltijos šalių okupaciją. Marcinkevičius apibendrina, jog panašiai kaip Rusijoje dalis Lietuvos spaudos rusų kalba (laikraščiai „Литовский курьер“ ir „Обзор“) pabrėžia teigiamą SSRS vaidmenį išlaisvinant Lietuvą iš nacių okupacijos, o kare žuvusius Raudonosios armijos karius įvardija kaip tikruosius herojus; keliamas dabartinės Lietuvos valdžios institucijų ir visuomenės rodomos nepagarbos karo aukoms ir gyviesiems veteranams klausimas; valstybės remiama istorijos politika, ypač Antrojo pasaulinio karo pabaigos minėjimo, sovietinių karių paminklų ir memorialų išsaugojimo atžvilgiu, įvardijama kaip neteisingumo, netolerancijos kitokioms istorinėms patirtims praktika (žr. skyrių „Istorinio teisingumo diskursų formavimas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba“).

Išsiskiriantys istorinio teisingumo naratyvai – Lietuvoje apie okupaciją ir rezistenciją, o Rusijoje apie pergalę prieš fašizmą ir Europos išvadavimą (jie taip pat atsispindi Lietuvos spaudoje rusų kalba, Pergalės dienos minėjimuose Lietuvoje) – ir juos institucionalizuojanti valstybių bei viešoji politika formuoja skirtingas istorinio teisingumo struktūras (žr. Klumbytė 2017)³². Tokios struktūros apibendrina istorinio teisingumo

³² Istorikų darbai atskleidžia, kad šių šalių istorijos politikos yra glaudžiai tarpusavyje susijusios ir viena kitą formuojančios. Alexei'us Miller'is (2012) teigia, jog Rusijos istorijos politika yra atsakas į Rytų Europos ir Baltijos šalių istorijos politiką. Jis pabrėžia Rusijos nesaugumą, „apgultos tvirtovės“ mentalitetą. Nikolajaus Koposovo (2017: 297) nuomone, nors Maskva teigia, kad „atminties“ karus pradėjo Lenkija, Ukraina ir Baltijos šalys, ir nors šios šalys iš tiesų pirmosios išplėtojo „savo atminties politikos infrastruktūrą“ (t. y. nacionalinės atminties institutus, okupacijos muziejus ir dekomunizacijos įstatymus)⁴, tačiau „Putino neoimperialistinė retorika iš tiesų paveikė šias šalis dar prieš jos [Rusijos] agresiją Ukrainoje, tapdama pavojumi Rytų Europos šalių naujai įgytai nepriklausomybei“ (Koposov

politikos tendencijas, kurios abiejų valstybių vadovų, politikų, žiniasklaidos atstovų pateikiamos kaip prieštaraujantys viena kitai. Jos turi institucinę pagrindą, yra remiamos įstatymais, taip pat atsispindi einamojoje ir tarptautinėje politikoje (plg. Onken 2007; Berg, Ehin 2013; Kopusov 2018). Šios istorinio teisingumo struktūros taip pat institucionalizuoja tautybių politinę atskirtį, kuria pabrėžiamas tarpusavio priešiškus ir galios skirtumai tarp jų, susiejant tautybes su skirtingų valstybių politika (radikaliais atvejais Rusijoje lietuviai siejami su fašizmu, NATO agresija, o rusai Lietuvoje laikomi Rusijos ekspansinės politikos ideologijos įkaitais, „penktąja kolona“).

3.1.2. Atskirties santykiai viešojoje erdvėje:

Antrojo pasaulinio karo atmintinų dienų minėjimas

Kai 2017 m. vykdydama tyrimą atlikau dalyvaujimąjį stebėjimą Gegužės 9-osios minėjimuose įvairiuose miestuose (vyko skirtingomis dienomis), pagrindinėje Lietuvos interneto žiniasklaidoje, pagrindiniuose dienraščių puslapiuose ir televizijos laidose Pergalės diena buvo pristatoma antraštėmis, kurios pabrėžė dienos svetimumą, ideologiškumą ir sąsajas su Rusijos ekspansine politika bei grėsme Lietuvai: „LŽ archyvas. Svetimos pergalės diena“³³, „Po kariniais paradais ir Georgijaus juostelėmis Kremlius slepia siaubingą tiesą“³⁴, „Pergalės diena vilniečių akimis: jie šlovina Staliną ir

2017: 297). Rytų Europos istorinės atminties politika yra Rusijos politikos „rezultatas, o ne priežastis“ (Kopusov 2018: 253).

³³ Lukšas, A. „Svetimos pergalės diena“. *Lietuvos žinios*, 2017 05 08. Prieiga internete: <http://lzinios.lt/lzinios/Istorija/lz-archyvas-svetimos-pergales-diena/139911/> (žiūrėta 2017 10 22).

³⁴ Bogdanas, R. „Po kariniais paradais ir Georgijaus juostelėmis Kremlius slepia siaubingą tiesą“. *Delfi.lt*, 2017 05 08. Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/archive/print.php?id=74573372> (žiūrėta 2017 10 22).

grasina mus sudeginti“³⁵, „Kodėl Vladimirui Putinui reikia Pergalės dienos“³⁶, „Pergalės dienos patosas – nemarus“³⁷.

Sovietinės okupacijos sąsajos su dabartinėmis geopolitinėmis grėsmėmis įtvirtinamos ir kai kuriose mokslinėse diskusijose bei politinėse iniciatyvose. 2017 m. pasirodžiusioje istorikų monografijoje „Kariai. Betonas. Mitas“ (Arlauskaitė Zakšauskiene *et al.* 2017) analizuojami Antrojo pasaulinio karo kapai, ideologinis jų panaudojimas sovietmečiu, perkeltiant žuvusių karių palaikus į centrinės miesto aikštes, suformuojant paminklus ir diegiant Antrojo pasaulinio karo kultą. Šios vietos, anot vieno iš autorių istoriko Salvijaus Kulevičiaus, „gali tapti Trojos arkliu ideologijai bei antivalstybinei sklaidai“³⁸. 2007 m. Taline tokio paminklo – „Bronzinio kario“ statulos – perkélimas į Karių kapines sukėlė riaušes, demonstracijas ir naują įtampą tarp Estijos ir Rusijos. Biržų rajono savivaldybės iniciatyva prie Antrojo pasaulinio karo paminklų 2017 m. rudenį pradėtos įrengti lentelės, kuriose nurodoma, jog „Sovietinio laikotarpio ideologizuoti užrašai neatitinka istorinės tiesos“³⁹. Biržų vicemerės Irutės Varzienės nuomone, lentelės apie „išvadavimą“ „paaiškina, kad tuose sovietų karius šlovinančiuose ir jiems dėkojančiuose užrašuose nėra skelbiama istorinė

³⁵ „Pergalės diena vilniečių akimis: jie šlovina Staliną ir grasina mus sudeginti“. *Lrytas.tv*, 2017 05 09. Prieiga internete: <https://www.youtube.com/watch?v=KUQDICawYI8> (žiūrėta 2017 10 22).

³⁶ Parengė Sudikienė, V. „Kodėl Vladimirui Putinui reikia Pergalės dienos“. *Lzinios.lt*, 2017 05 09. Prieiga internete: <http://lzinios.lt/lzinios/Pasaulis/kodel-vladimirui-putinui-reikia-pergales-dienos/243637> (žiūrėta 2017 10 22).

³⁷ Krapavickaitė, D. „Pergalės dienos patosas – nemarus“. *Kauno diena*, 2017 05 09. Prieiga internete: <http://kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/pergales-dienos-patosas-nemarus-810865> (žiūrėta 2017 10 22).

³⁸ Saldžiūnas, V. „Sovietmečio palikimas Lietuvoje: šiuos objektus Rusija gali panaudoti kaip Trojos arklių“. *Delfi.lt*, 2017 05 21. Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/medijos-karas-propaganda/sovietmečio-palikimas-lietuvoje-siuos-objektus-rusija-gali-panaudoti-kaip-trojos-arkli.d?id=74648650> (žiūrėta 2017 10 22).

³⁹ Baronienė, D. „Prie paminklų sovietų kariams – specialios lentelės“. *Lietuvos žinios*, 2017 10 21. Prieiga internete: <http://lzinios.lt/lzinios/Gimtasis-krastas/prie-paminklų-sovietų-kariams-specialios-lentelės/252739/> (žiūrėta 2017 10 22).

tiesa⁴⁰. Rusijos ambasados pranešime toks sprendimas buvo pavadintas „šlykščiu“ ir „įžeidžian[čiu] 970 karių, įskaitant keturis Sovietų Sąjungos didvyrius, žuvusius 1944 metais išlaisvinant šią Lietuvos teritoriją nuo fašistinių Vokietijos įsibrovėlių, atminimą“⁴¹. Lietuvoje vykstančios diskusijos dėl paminklų ir istorinės tiesos rezonuoja su Lenkijos istorijos politika: 2017 m. spalio 21 d. čia įsigaliojo įstatymas, pagal kurį Sovietų Sąjungos kariams skirti paminklai, esantys ne kapinėse, gali būti teisėtai nugriauti. Lenkijos Nacionalinio atminimo instituto atstovas Daniel'is Markovski's paaiškino Rusijos naujienų agentūrai „Novosti“, kad bus pašalinti „simboliniai objektai, skirti Raudonajai armijai, kaip objektai, kurie propaguoja užsienio totalitarizmą ir dar vieną okupaciją“⁴².

Tokios istorinio teisingumo praktikos institucionalizuoja istorinį teisingumą vienos grupės atžvilgiu, bet jis tampa neteisybe kitai. Kariai, paaukoję savo gyvybes ar kovoję Antrajame pasauliniame kare, ir šio karo aukas pagerbiantys žmonės Lietuvos istorijos politikoje tampa svetimos šalies ir grėsmę keliančių veiksmy, primenančių buvusių okupaciją, atstovais. Žvelgiant iš Rusijos, Rusijos Federacijos ambasados ir konsulato, rusų politinių partijų atstovų ir kai kurių informantų perspektyvos, toks požiūris menkina jų Antrojo pasaulinio karo aukas ir Sovietų Sąjungos pergalės prieš nacizmą reikšmę⁴³.

2017 m. viešuose Antrojo pasaulinio karo pabaigos minėjimo renginiuose Klaipėdoje istorinės neteisybės diskursas buvo reiškiamas atvirai:

⁴⁰ Jakučionis, S. BNS. „Rusijai labai nepatiko Biržų rajono savivaldybės sprendimas“. *Diena.lt*, 2017 10 23. Prieiga internete: <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/rusijai-labai-nepatiko-birzu-rajono-savivaldybes-sprendimas-834430> (žiūrėta 2017 10 22).

⁴¹ Jakučionis, S. BNS. „Rusijai labai nepatiko Biržų rajono savivaldybės sprendimas“. *Diena.lt*, 2017 10 23. Prieiga internete: <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/rusijai-labai-nepatiko-birzu-rajono-savivaldybes-sprendimas-834430> (žiūrėta 2017 10 22).

⁴² „Lenkijoje oficialiai galima nugriauti paminklus tarybiniais kariams“. *Sputnik*, 2017 10 21. Prieiga internete: <http://sputniknews.lt/world/20171021/4153158/lenkijoje-bus-nugriauti-paminklai-raudonajai-armijai.html> (žiūrėta 2017 10 22).

⁴³ Tomas Vaiseta (2016: 200) teigia, jog „*Didžiojo Tėvynės* karo ir *Pergalės* mitas“ būdingas ir lietuviams, ne tik rusams ir rusakalbams.

skambėjo kaltinimai dėl istorijos perrašymo ir klastojimo, Antrojo pasaulinio karo kariams skirtų memorialų naikavimo, veteranų vardo niekinimo ir išvadavimo iš nacių okupacijos nepripažinimo⁴⁴. Plazdėjo Rusijos Federacijos vėliavos, kalbų sakytojai kvietė „neperrašinėti Antrojo pasaulinio karo istorijos“, buvo primenama, jog „jei ne veteranai ir žuvusieji, tai mūsų čia nebūtų“, taip susiejant dalyvių biografijas su praeitimi ir pabrėžiant su pergale Antrajame pasauliniame kare siejamo istorinio teisingumo reikšmę posovietiniu laikotarpiu⁴⁵. Minint Klaipėdos išvadavimo iš nacistinės Vokietijos okupacijos metines 2017 m. sausio 28 d., dalyviai kalbėjo ne tik apie Klaipėdos, bet ir apie Aušvico aukų ir Leningrado išvadavimą, pabrėždami Sovietų Sąjungos svarbą išlaisvinant Europą iš nacizmo⁴⁶.

2017 m. gegužės 9 d. minėjimuose Klaipėdoje, Vilniuje ir Kaune buvo matyti Rusijoje naudojami Pergalės dienos simboliai⁴⁷. Gegužės 9-osios procesija Klaipėdoje ėjo nuo Visų Rusijos Šventųjų cerkvės iki Antrojo pa-

⁴⁴ Remiuosi dalyvaujamojo stebėjimo medžiaga ir kalbas sakiusių atstovų mintimis, išsakytomis Klaipėdos išvadavimo iš nacių okupacijos (2017 01 28) ir Pergalės dienos Klaipėdoje (2017 05 09) minėjimuose. „Išvadavimo“ naratyvas taip pat gali būti derinamas su miesto „atkūrimo“, „prikėlimo iš griuvusių“ naratyvais, Klaipėdos kaip industrinio ir jūrų uosto miesto atkūrimu (žr. Šutinienė 2011; Kraniauskienė 2017). Apie Pergalės dieną 2017 m. Klaipėdoje taip pat žr. Milinis, M. „Mitinge Klaipėdoje – sovietinių vadovėlių istorijos“. *Delfi.lt*, 2017 05 09. Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/mitinge-klaipedeje-sovietiniu-vadoveliu-istorijos.d?id=74595424> (žiūrėta 2017 10 22). Istorinės neteisybės diskursas buvo reiškiamas ir ankstesniuose minėjimuose. Apie 2016 m. gegužės 9 d. žr. Milinis, M. „Gegužės 9-osios minėjime Klaipėdoje – grėsmingi ženklai“. *Delfi.lt*, 2016 05 09. Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/geguzes-9-osios-minejime-klaipedeje-gresmingi-zenklai.d?id=71219852> (žiūrėta 2017 10 22).

⁴⁵ Apie Klaipėdos išvadavimo istorines kontroversijas žr. Safronovas 2009a.

⁴⁶ Apie Sausio 28-osios svarbą Klaipėdos sovietinėje istorijoje žr. Safronovas 2009b. Apie Klaipėdos „išvadavimo“ diskurso svarbą rusų atmintyje žr. Šutinienė 2011: 228–230. Apie skirtingas organizacijas, dalyvaujančias Sausio 28-osios ir Gegužės 9-osios minėjimuose, žr. Safronovas 2011: 366–367.

⁴⁷ Irena Šutinienė (2011: 253) pastebi, jog 2011 m. Gegužės 9-oji Vilniuje, kitaip nei Klaipėdoje, nebuvo siejama „su miesto ir tautiniu identitetu“. 2017 m. Kauno, Vilniaus ir Klaipėdos žiniasklaidoje „išvadavimo“ motyvas buvo minimas, jį taip pat girdėjau visuose miestuose renginių ar interviu metu, tačiau greičiausiai, kaip liudija V. Safronovo (2009a, 2009b) ir I. Šutinienės (2011) studijos, Klaipėdoje šis diskursas yra ryškiausias dėl Antrojo pasaulinio karo Klaipėdos krašto „vadavimo“ (Safronovas 2009a) ir sovietmečio miesto atkūrimo istorijos (Safronovas 2009a, 2009b; Šutinienė 2011).

saulinio karo aukų paminklo, vedama dvasininkų ir politikų, suformavusi „Nemirtingąjį pulką“⁴⁸. Dalis procesijos dalyvių buvo prisisegę Rusijoje išpopuliarėjusias Georgijaus juosteles. „Nemirtingasis pulkas“ – Tomske 2011 m. pradėta visuomeninė akcija – buvo greitai perimta kitų Rusijos miestų, jau ir anksčiau rengusių Pergalės dienos paradus su veteranų nuotraukomis⁴⁹. Tokios akcijos Maskvoje rengiamos nuo 2010 m., o nuo 2013 m. – „Nemirtingojo pulko“ pavadinimu. Georgijaus juosteles, buvusį karišką Rusijos imperijos simbolį, nuo 2005 m. imta naudoti kaip Antrojo pasaulinio karo ženklą, siekiant „priminti apie šalies pergalę Didžiajame Tėvynės kare ir tuo pagerbti kovojusiųjų atminimą“⁵⁰.

Mokslinės studijos patvirtina, jog skirtingų tautybių atstovai sieja save su nevienodomis istorinėmis Antrojo pasaulinio karo interpretacijomis⁵¹. Sigita Kraniauskienė (2012: 147) teigia, jog pergalė Antrajame pasauliniame kare yra svarbi „rusiškai tapatybei“ (plg. Šutinienė 2011; Frėjutė-Rakauskienė 2013b; Vaiseta 2016). Irena Šutinienė (2011: 229) atkreipia dėmesį, kad „išvadavimo“ naratyvą griauančios interpretacijos priimamos kaip įžeidžiančios; be to, ideologinė skirtis šiuo atveju tapatinama su tautine“. Apibendrindama 1990, 2004 ir 2010 m. Lietuvos žiniasklaidos rusų kalba tyrimą, Monika Frėjutė-Rakauskienė (2013a: 344) teigia, jog Antrasis pasaulinis karas yra labai svarbus rusų kolektyvinės atminties konstravimo elementas; karas ir Rusijos pergalė yra „pagrindi-

⁴⁸ Apie 2017 m. Pergalės dienos minėjimą Kaune žr. Krapavickaitė, D. „Pergalės dienos patosas – nemarus“. *Kauno.diena.lt*, 2017 05 09. Prieiga internete: <http://kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/pergalės-dienos-patosas-nemarus-810865> (žiūrėta 2017 10 22). Vilniuje – žr. Jačauskas, I. „Paminėti sovietų pergalės į Antakalnio kapines susirinko šimtai žmonių“. *Kauno.diena.lt*, 2017 05 09. Prieiga internete: <http://kauno.diena.lt/naujienos/vilnius/miesto-pulsas/paminėti-sovietu-pergalės-i-antakalnio-kapines-susirinko-simtai-zmoniu-810857> (žiūrėta 2017 10 22).

⁴⁹ „Nemirtingasis pulkas“ turi analogų sovietmetyje, žr. «Акция «Бессмертный полк» родилась 49 лет назад в Новосибирске, а не в Томске». *Академия новостей*, 2014 05 07. Prieiga internete: <http://academ.info/news/28151> (žiūrėta 2017 10 22).

⁵⁰ Michalovskis, V. „Šv. Jurgis, V. Putinas ir Georgijaus juostelės“. *Lrytas.lt*, 2014 05 05. Prieiga internete: <https://kultura.lrytas.lt/istorija/sv-jurgis-v-putinas-ir-georgijaus-juostos.htm> (žiūrėta 2017 10 22).

⁵¹ Žr. Golubeva 2010 – apie Estiją ir Latviją; Vihalemm, Jakobson 2011 – apie Estiją.

nis konfliktinis įvykis, reprezentuojamas tyrinėtoje spaudoje rusų kalba“. Analizuodama kokybinius interviu duomenis Frėjutė-Rakauskienė daro prielaidą, jog:

rusų etninės grupės (mažumos) ir lietuvių bei latvių daugumos suvokimas (kultūrinis, istorinis) yra paralelinis ir neturi sąlyčio taškų. Gali būti, kad istorijos interpretavimo bendrumas rusų etninėje grupėje tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje yra vienintelis *skirtumo* ir *kitoniškumo* nuo lietuvių ir latvių etninės daugumos ženklas rusų identitete, o kartu *tapatinimosi* su savo etnine grupe ženklas (Frėjutė-Rakauskienė 2011: 107).

Estijoje ir Latvijoje, anot Marijos Golubevos (2010: 320–322), tautinė dauguma sovietinę okupaciją suvokia kitaip nei rusų mažuma; skirtingos perspektyvos perduodamos daugumos ir mažumos mokyklose. Golubeva (2010: 328) atkreipia dėmesį, jog „tarp mokinių egzistuojanti tendencija „rusų mokyklose“ atmesti Estijos ir Latvijos nacionalinių istorinių narytų elementus, kurie susieja jų grupę, net jei ir netiesiogiai, su neigiamais šios istorijos momentais, yra reakcija į valstybės remiamą politinę viziją, primestą per mokymo planą ir suvokiamą kaip marginalizuojančią ir neteisingą“. Autorė prieina prie panašių išvadų, rezonuojančių su šio skyriaus teiginiais, jog Latvijos ir Estijos rusakalbių istorinė atmintis siejasi su jų politinės atskirties patirtimis, bet ne su lojalumu šaliai, kurioje gyvena, ar rusų pilietine priklausomybe⁵².

Tyrimo etnografinė medžiaga iliustruoja, jog Lietuvos istorinio teisingumo politiką rusakalbiai suvokė kaip neteisybę savo, artimųjų ar tautos atžvilgiu. 32 metų mokytoja Olga iš Klaipėdos eidavo į Pergalės dienos minėjimus su vaikais, bet, anot jos, „po kelių neonacių išpuolių nustoja, bi-

⁵² Apie istorijos dėstymą ir mokinių, mokytojų ir administracijos santykį su Antrojo pasaulinio karo interpretacijomis Lietuvos mokyklose rusų kalba žr. skyrių „Kalba, istorija ir konstruojamos jungtys su Lietuva: socialinio teisingumo sampratos mokyklose rusų mokomąja kalba“.

jodama dėl savo vaikų⁵³. Tatjana, 69 metų pensininkė, buvusi darželio auklėtoja, svarstė apie neteisybę, kuri kyla įgyvendinant istorinį teisingumą:

Так сейчас это все такая история вся перемешанная с политикой. Вот как это все было и как будет. Другой раз мы вот, так между собой говорим, как сейчас страшно все-таки жить и вот отрицается заслуга этих, вот, военных. Все-таки и в Польше, и везде гребут. Хорошо, что дед этого не видит. Вот как другой раз говорим: «так обидно». Сколько людей погибло. И все теперь отрицается. <...> И почему это сейчас возникает и неприязнь и все это. Только что обидно, что вот так ко всей нации, потому что и русских много пострадало от этого⁵⁴.

(Tatjana, g. 1948 m., iš Vilniaus)

Kai kurie informantai bandė paneigti žiniasklaidoje ir viešojoje erdvėje skambančius teiginius apie Lietuvos rusų neloyalumą, pabrėždami savo daugialypes ir galias jungtis su šalimi, nurodydami, jog čia yra jų tėvynė. Dauguma yra Lietuvos piliečiai, dalis rėmė Sąjūdį, kai kurie jau net nebeturė Rusijoje ir giminių, o vaikai emigravę į Vakarų Europos šalis. Tarp kalbintų informantų buvo Lietuvos rusas, kurio protėvis į šalį buvo atvežtas dar XVIII a., kaip „kraitis“ Lietuvos bajorui. Jo senelis tarnavo Lietuvos kariuomenėje ir dainuodavo tiek rusiškas, tiek lietuviškas dainas. Dalis sentikių palikuonių apie Rusiją žinojo daugiausia iš knygų ir televizijos, jų pavardės buvo sulietuvintos, patys ėjo į lietuviškas mokyklas, o jų anūkai jau nebekalbėjo rusiškai (kai kurių emigravę anūkai nekalbėjo ir lietu-

⁵³ Šiame skyriuje informantų vardai ir keliose vietose jų biografijų faktai yra pakeisti, keliose vietose taip pat neminimi miestų pavadinimai, laikantis informantų duomenų apsaugos etinių taisyklių.

⁵⁴ *Tai dabar visa tokia istorija, visa persipynus su politika. Va kaip viskas buvo ir kaip bus. Kartais mes, va, tarpusavyje pasikalbam, kaip dabar baisu visgi gyventi ir, va, neigiami šitų kariavusiųjų, va, nuopelnas. Visgi ir Lenkijoje, ir visur pila šiukšles. Gerai, kad senelis šito nemato. Va, kartais sakom: „Taip skaudu“. Kiek žmonių žuvo. Ir viskas dabar neigiama. <...> Ir kodėl dabar kyla ir nesantaika, ir visa tai. Tik apmaudu, kad, va, visai tautai, juk ir rusų daug nukentėjo nuo to.* (Tatjana, g. 1948 m., iš Vilniaus)

viškai)⁵⁵. Rusai, ukrainiečiai ir kai kurie kiti informantai pritarė Antrąjį pasaulinį karą heroizuojantiems naratyvams ir reflektavo apie Lietuvos istorinio teisingumo politikos formuojamą neteisybę savo atžvilgiu, tačiau remdamiesi savo prisiminimais ir patirtimis, kaip ir dauguma apklaustųjų lietuvių, jie kūrė istorinio teisingumo kaip bendrystės ideologiją.

3.2. Teisingumas kaip bendrystė

3.2.1. Bendrystė kaip „beñdros kañcios“

Istorinis teisingumas kaip bendrystė atsispindėjo trijose tautybių ar visuomenės grupių bendrystės ideologijose: 1) „bendrų kañčių“ ir 2) „išlikimo“ per Antrąjį pasaulinį karą ir pokarį, taip pat 3) „sugyvenimo“ sovietmečių diskurse. Pirmuoju „bendrų kañčių“ diskursu informantai pabrėžė, jog visi buvo istorijos dalyviai; per Antrąjį pasaulinį karą, pokariu, kai kuriais atvejais ir prieš karą (SSRS Gulago atvejai) įvairių tautybių žmonės kentėjo ir patyrė netektis. Kalbėdami apie karą ir pokarį, lietuvius ir rusus, dauguma informantų neteisė ir nekaltino, bet pasakojo apie jungiančią kañčių istoriją. Savo pasakojimuose apie Antrojo pasaulinio karo artimųjų netektis jie minėdavo ir Lietuvos gyventojų išgyvenimus ar šalies įvykius, o kiti, pavyzdžiui, Tatjana ir Aleksandras, teigė nieko nežinoję apie šio krašto istoriją.

Tatjana: Мы очень сочувствуем вот Литве, что здесь было.

Вот, я говорю, что в молодости мы этого ничего не знали.

Aleksandras: Я, например, в школе учась, не имел понятия, что из Литвы людей выслали. <...> А в принципе я почти не знал, что это и в России происходило⁵⁶.

(Tatjana, g. 1948 m., Aleksandras, g. 1948 m., iš Vilniaus)

⁵⁵ Apie Lietuvos rusų heterogeniškumą žr. Marcinkevičius (2013).

⁵⁶ Tatjana: *Mes labai užjaučiame Lietuvą, kas čia buvo. Va, aš sakau, kad jaunystėje mes to nieko nežinojome.* Aleksandras: *Aš, pavyzdžiui, mokykloje besimokydamas neturėjau supratimo, kad iš Lietuvos žmonės*

Apie šalies istoriją Tatjana ir Aleksandras sužinojo tik Sąjūdžio metais. Juodu prisiminė, jog nebuvo girdėję apie „miško brolius“, apie naratyvą „brolis prieš brolių“. Kaip ir kiti informantai, jie teigė daugiausia sužinoję iš Vytauto Žalakevičiaus 1966 m. filmo „Niekas nenorėjo mirti“. Anot Tatjanos, *это было для всех прозрение* („tai buvo visiems praregėjimas“).

Gulago istorijos, kurios buvo nežinomos, slepiamos ar užmirštos sovietmečiu, taip pat pabrėžė bendrystę ir jungė skirtingų informantų biografijas. Prieš Antrąjį pasaulinį karą Valės senelis, kaip ji teigė, pasiturintis mokyklos direktorius, buvo išvežtas į Gulagą už papasakotą anekdotą, o močiutė likusi namie su sūnumi bei dukra ir kentėjusi nuo kaimynų:

babytę pradėjo mėtyti ten purvais. Vogdavo suprantat, tuos obuolius, daužydavo langus <...> Ir šita, ir... o mano ta teta [babytės dukra, Valės tėvo sesuo]... jie surengė tam mieste [kur ji mokėsi] reiškia – studentai, nu, ir ta vadovybė <...> vat, kaip filmuose rodo, tai čia viskas kaip mano giminė... Kad jinai atsižadėtų tėvo, kadangi jisai... jeigu jinai nori toliau studijuoti universitete. Jinai pasakė „aš tėvo neatsižadėsiu“ ir išėjo iš to universiteto. <...> jie buvo „враги народа“.

(Valė, pedagogė, g. 1949 m., iš Kauno)

Klaudija, Antrojo pasaulinio karo veteranė, buvusi karininko žmona, per Gegužės 9-osios minėjimą prisiminė savo tėvus, ištrentus į Gulagą dar NEP'o laikais. Ji didžiavosi savo turtinga šeima iš motinos pusės:

они все имели образование, они все по-французски говорили, они все музыке... на пианино я помню, у нас такой рояль стоял в углу в этом, самом. Ну, это такая была семья, знаете, собирался круг очень интеллигентных таких людей и все, поэтому и загремели туда. Я говорю, дураков точно не

ištrėmė. <...> Iš esmės aš beveik nežinojau, kad tai vyko ir Rusijoje. (Tatjana, g. 1948 m., Aleksandras, g. 1948 m., iš Vilniaus)

высылали. Видно что-то там дед-где то выступил. Сказал, знаете, как раньше – много не надо было. Много не надо, а такие были люди, которые злобствовали, которые завидовали. Донесли и все. Тогда так это было модно так доносить⁵⁷.
(Klaudija, g. 1921 m., iš Vilniaus)

Ją šešiametę nuo tremties išgelbėjo giminaičiai, vėliau tapę jos įtėviais ir ją užauginę. Klaudija paprašė Kazachstano ambasadoriaus, kad atvežtų jai žemių iš ten, kur jos tėvai buvo ištremti. Ir atvežė. Klaudija užkasė jas mieste kapinėse, kur buvo palaidoti jos rusai įtėviai:

Теперь и там, в той земле лежат... и там лежат, и там... везде лежат. Так получилось, что никуда не можешь ни посетить, ничего. <...> землю, хоть меня, слава богу, оттуда привезли. И то я уже успокоилась. Хоть кусочек земли тут похоронено. Уже пусть на литовской земле все лежат. И муж тут лежит, и эти приемные мои тут лежат. Так я уже и успокоилась⁵⁸.
(Klaudija, g. 1921 m., iš Vilniaus)

Klaudija vengė galvoti apie lietuvių ir rusų skirtumus ir pabrėžė tai, kas ją jungė su lietuviais, nors ir visokių būvę:

Как-то я не знаю... я не очень ощущаю, я... вот в саду у меня все кругом литовцы. Я в серединке у них. И бегут, и помогают, и сумки у меня берут, несут и помогают. Люди разные. Есть, конечно, некоторые. Вот едешь как-то, по-русский го-

⁵⁷ Jie visi turėjo išsilavinimą, jie visi kalbėjo prancūziškai, jie visi muzika... pianinu, atsimenu, pas mus toks fortepijonas stovėjo kampe ten. Na, buvo tokia šeima, žinote, susirinkdavo labai tokių inteligentiškų žmonių ratas ir todėl visus ten ir ištrėmė. Sakau, kvailių tikrai nesiuntė. Matyt, senelis kažkur pasireiškė. Pasakė ką nors, žinot, anksčiau daug nereikėjo. Daug nereikėjo, o buvo tokie žmonės, piktavaliai, kurie pavydėjo, įskundė ir viskas. Tuomet skūsti buvo madinga. (Klaudija, g. 1921 m., iš Vilniaus)

⁵⁸ Dabar ir ten, toje žemėje guli... ir ten guli, ir ten... visur guli. Taip išėjo, kad negaliu niekur nė aplankyti, nieko. <...> žemės, nors man, ačiū dievui, iš ten atvežė. Ir tada aš jau nusiraminau. Nors grumstelį žemės čia palaidojau. Tegul jau visi guli lietuviškoj žemėj. Ir vyras čia guli, ir tie mano įtėviai čia guli. Taip aš jau ir nusiraminau. (Klaudija, g. 1921 m., iš Vilniaus)

воришь, начинают с таким злом и начинают по-литовский говорить и что-то там, оскорбительное. Разные есть люди, а в основном люди нет... кто хотел, что бы и русских убивали, и литовцев убивали, никто не хочет...⁵⁹

(Klaudija, g. 1921 m., iš Vilniaus)

Tokia „bendrų kančių“ ideologija gali atrodyti neteisinga tiems, kurie tarpukariu Vilniuje ir Vilniaus krašte, iš kur buvo kilę kai kurie informantai, arba sovietmečiu patyrė diskriminaciją, kurie neteko savo šeimų, namų ir dažnai buvo pasmerkti gyventi su žeminančiu antrarūšio piliečio statusu. Kai kuriais atvejais informantų, kurie turėję „kito“ statusą tarpukariu Lenkijai priklausančiame Vilniuje ar sovietmečiu, santykis buvo paralelus Robert'o M. Hayden'o aprašytiems antagonistinės tolerancijos atvejams (Hayden 2002), kai tolerancija kitoms tautybėms posovietiniu laikotarpiu egzistavo kartu suvokiant ribas ir jaučiant priešiškomą tarp etninių grupių⁶⁰.

Elena, gimusi 1940 m. Vilniuje, prisiminė, jog jos tėvas apie tarpukario „lenkmetį“ Vilniuje pasakojo kaip apie „labai tokius [laikus]... lenkų, nu, tas nuožmumas, prieš lietuvius nusiteikimas buvo didelis“. O apie karo meto rusus prisiminė, jog „atėjo gi, žinai, basi, nevalgę, murzini, be kultūros, be nieko“, apvogę jos šeimą. Elenai reikėjo mokytis rusiškai: „Mes nelabai ten supratom iš pradžių. Nueidavai į parduotuvę, nu, krautuve mes vadinom. Tai užrėkia dar pardavėja: „Скажи по русский!“ Nu, tai va, žinai, tokį nepilnavertiškumo kompleksą formuodavo. Ir išeidavai susi-

⁵⁹ *Kažkaip nežinau... nelabai jaučiu, aš... na, sode aplink vien lietuviai. Aš viduriuke tarp jų. Ir bėga, ir padeda, ir krepšį paima, paneša ir padeda. Žmonės skirtingi. Yra kai kurie, žinoma. Važiuoji, rusiškai kalbi, pradeda su tokiu pykčiu ir sako kažką lietuviškai įžeidžiančiai. Visokie yra žmonės, bet iš esmės žmonės ne... kas norėtų, kad rusus žudytų arba lietuvius žudytų, niekas nenorėtų...* (Klaudija, g. 1921 m., iš Vilniaus)

⁶⁰ Robert'as M. Hayden'as (2002) šiuo terminu įvardija konkurencinį dalinimąsi šventomis vietomis tarp skirtingų religijų tikinčiųjų, tokių kaip skirtingos religinės bendruomenės, kurios kartu gyvena ir dalijasi šventomis vietomis, kur tolerancija egzistuoja kaip buvimas nuošalyje, bet ne kaip „kito“, t. y. kitos religijos tikinčiųjų, priėmimas. Tokios bendruomenės tam tikromis aplinkybėmis gali tapti priešiškos viena kitai (plačiau žr. Hayden *et al.* 2016).

kūprinęs. Taip buvo“. Į klausimą apie rusų tautybės vilniečių turimas mažumų teises Elena atsakė, jog:

turi kažkokias teises turėt mažumos, bet gi pasižiūrėkit. Karaimai neturi teisių? Visą laiką turi. Ką jie... kelia triukšmą? Jiems gerai. O kam čia negerai. Žydai irgi turi teises. Turi, o ko jiems labiau reikia, jie patys paprašys. O kas čia yra negerai, aš nežinau. Viskas gerai. <...> Iš kur čia tie lenkai... kai nuvažiuoji, ekspedicijose pasakoja ten kažkur tai va, apie Dieveniškės ir kitur, ką vienas tai lietuviškai drįsta pakalbėt, kitas nedrįsta. Sako, tai kad statydavo lenkai prie sienos, jeigu tu ne lenkas būsi. Tai ar čia gali kas nors išlikti toj vietoj lietuvis.
(Elena, g. 1940 m., iš Vilniaus)

Ninos atvejis buvo kitoks: teigdama bendras kančias, ji pripažino Lietuvos istorinio teisingumo politiką, ne Rusijos. Istorinio teisingumo studijose pabrėžiama, jog susitaikymas yra svarbus, tačiau prisiimti kaltę ir atsakomybę paprastai nelaikoma kiekvieno piliečio, kuris dalyvavo ar netgi nedalyvavo baisiuose istoriniuose įvykiuose, pareiga (žr. Todorov 2009). Nina teigė jaučianti istorinę kaltę dėl savo – rusų tautos:

Россия вообще, на мой взгляд, страна ужасно несчастная. Ужасно несчастная страна. И вот уже там справедливости, вообще даже и говорить об этом невозможно. И тоже уже сколько этот народ уже перетерпел. <...> Ну, может быть она [историческая справедливость] и есть. Вот для Литвы мне кажется, в чем-то, в том, что страна стала независимой. Пусть она, а в конце концов, почему русским или России должно быть хорошо. Это Литва. <...> Я говорю, я вообще ощущаю историческую вину своего народа за то, что он во многом очень виноват перед Литвой. Я это ощущаю. И дру-

гие нет, может быть, а я ощущаю⁶¹.

(Nina, pedagogė, g. 1959 m., iš Klaipėdos)

Istorinio teisingumo studijose atsakomybė priskiriama tiems, kurie organizavo ar ėjo atsakingas pareigas (Todorov 2009). Paprasti žmonės turi žinoti apie baisius įvykius, informaciją gaudami iš švietimo ar kitų institucijų, kad šie įvykiai nepasikartotų ateityje. Ninos atveju kaltės prisiėmimas yra ne tik kančių, bet ir Lietuvos okupacijos fakto pripažinimas, svarbus žingsnis, galintis priartinti skirtingose istorijos pusėse atsidūrusių susitaikymą. Šis pripažinimas galėtų egzistuoti ir be kaltės jausmo.

3.2.2. Bendrystė kaip „išlikimas“

Prisimindami Antrąjį pasaulinį karą ir pokarį kai kurie informantai akcentavo „išlikimą“ ir pasitikėjimą tarp šeimos narių ir kaimynų ar kitos tautybės žmonių (nežuvo karo metu, nebuvo nužudyti ar ištremti), taip formuodami kitą bendrystės santykių ideologiją. Šiuo atveju bendrystė buvo „išlikusiųjų“ per Antrąjį pasaulinį karą ir pokarį santykis, dažnai neakcentuojant tautybės. Išlikimas pateisindavo ir įvairius pasirinkimus: tarnauti naciams ar sovietams, jei tai buvo išgyvenimo, o ne politinio pasirinkimo ir dalyvavimo tiesioginiuose karo veiksmuose klausimas; taip pat vėliau prisitaikyti prie sovietinės santvarkos, nors informantai ir teigė jos nerėmę.

Kalbėdama apie savo artimųjų žūtis Maja, Josifo žmona, gimusi Baltarusijoje žydų šeimoje ir išsigelbėjusi nuo Holokausto, teigė, jog toks yra likimas. Kitaip nei lietuviai ir kiti rusų, ukrainiečių ar kitų tautybių

⁶¹ *Rusija apskritai, mano požiūriu, siaubingai nelaiminga šalis. Siaubingai nelaiminga šalis. Ir, va, tenai teisingumas, apskritai netgi ir kalbėti apie tai neįmanoma. Ir kiek gi jau ši tauta taip pat prisikentėjo. <...> Na, galbūt jis [istorinis teisingumas] ir yra. Va, kas dėl Lietuvos, man atrodo, tai yra, kad šalis tapo nepriklausoma. Tėgul ji, ir gali gale, kodėl rusams ar Rusijai turi būti gerai. Tai Lietuva. <...> Aš sakau, aš apskritai jaučiu istorinę kaltę už savo tautą, už tai, kad ji daug kuo nusikalto Lietuvai. Aš tai jaučiu. Galbūt kiti nejaučia, o aš jaučiu.* (Nina, g. 1959 m., iš Klaipėdos)

informantai, kurie pabrėždavo netekties skausmą ir jį įpindavo į savo biografiją, Maja ir Josifas nesitapatino nei su Antrojo pasaulinio karo, nei su pokario kančios istorija. Kitaip nei kai kuriems lietuviams ar rusams, jie dviem Vakarai buvo uždari. Josifas gimęs Jonavoje, žydų šeimoje. Buvo tik 9-erių, kai prasidėjo karas, jo brolis ketverių. Jonavos žydai su šeimomis pirmiausia traukėsi į Latviją, vėliau, pasakojo Josifas, tarsi atkartodamas bibliinius motyvus apie žydų tautą, jie ėjo 700 kilometrų pėsčiomis:

700-от километров шли. День и ночь мы шли. И мы дошли до города Великие Луки, как сейчас помню. <...> Великие Луки. Мы сели в этот пассажирский поезд и поехали, а потом нас с этого пассажирского поезда пересадили в другой поезд, в товарный поезд такой. <...> Часто немцы налетали, стреляли, бомбили нас и все. <...> Отца забрали в армию. Русские забрали. С дороги всех здоровых мужчин забрали. Сказали: «формируется литовская дивизия». Как сейчас помню, эта была 16-ая литовская дивизия. Да. <...> И их туда отправили и мы долго не знали, где отец, где чего⁶².
(Josifas, buvęs darbininkas, g. 1931 m., iš Vilniaus)

Josifo tėvas išgyveno, bet močiutė žuvo, kai į ją pataikė bomba. Josifas sugrįžo į apleistą ir karo nusiaubtą Vilnių 1946 metais. Jo giminaičiai ir kaimynai buvo išžudyti Jonavoje. Antrasis pasaulinis karas Josifui siejosi su išsigelbėjimu nuo Holokausto. Kaip ir dauguma kitų informantų, jis siekė likti nuošaly politikos: nei kaltino, nei ieškojo teisingumo, pirmenybę teikdamas saugumui ir išlikimui. Bendrystė Josifo ir Majos atveju buvo išlikusiųjų bendrystė, kur tautybė buvo nureikšmintą.

⁶² *Septynis šimtus kilometrų ėjom. Dieną ir naktį mes ėjom. Ir mes priėjome prie Didžiųjų Lukų miesto, kaip dabar atsimeinu. <...> Didieji Lukai. Mes sėdome į keleivinį traukinį ir pajudėjome, po to iš to keleivinio traukinio mus persodino į kitą traukinį, tokį prekinį. <...> Dažnai vokiečiai užskrisdavo, šaudė, bombardavo mus ir viską. <...> Tėvą paėmė į armiją. Rusai paėmė. Keliaujant visus sveikus vyrus paėmė. Pasakė: „Formuojame lietuvišką diviziją“. Kaip dabar atsimeinu, tai buvo 16-oji lietuviška divizija. Taip. <...> Ir juos ten nusiuntė ir mes ilgai nežinojome, kur tėvas, kur kas. (Josifas, g. 1931 m., iš Vilniaus)*

Aldona, gimusi 1925 m. Vilniaus krašte netoli Pirčiupių, prisiminė, kaip vedė žydus iki geležinkelio stoties, kaip bombardavo jų namus, kaip du lietuviai baltaraiščiai sušaudė jų pažįstamą žydę iš „doros šeimos“, kaip lietuvių policininkai prie nacių sušaudė lenkus, kaip degė Pirčiupiai, trėmė žmones. Paklausus, kurią pusę palaikė jos tėvas, Aldona atsakė:

Negaliu pasakyti... Tada ėjo kalba, kad kaip nors išgyvent... Ne... ne... ne politika buvo galvoj, klausykit... Nu negaliu, aš neprišimenu, kad... kad jie... ten pamotė... ar taip ten garbintų, ar kaip... nu vat sutiko kaip likimą, gal taip sakyčiau. Kiek aš suprantu, vat kaip vaikas...

(Aldona, g. 1925 m., iš Vilniaus)

Panašiai Aldona kalbėjo ir apie kitus savo kaimo gyventojus, esą vaikinai ėjo į „vokiečių policiją“, nes „dirbt reikėjo kažkur, ir gyvent tai turėjo, kiti, žinot, ten į politiką, nelabai ten kaimo vaikinai buvo į tą politiką, nieko ten... gavo tą darbą, ėjo į tą policiją ir viskas“. Ji prisiminė du mokytojus, kurie saugojo tiltą per upę. Jie sakė: „niekad neitume į jokią, į jokią tarnybą, nu tą kar... sukarintą, sako, bet mes nenorim, kad mus išvežtų į Vokietiją, tai sako, čia mes nors liekam Lietuvoj“. Janina pasakojo, jog sovietiniai „partizanai atėjo, sudegino tą tiltą, net nė tų mokytojų mes matėm, nei ką... Nei jie ten saugojo, žinot... Tik tiek, kad jie priklausė ir juos neišvežė, ir viskas“. (Aldona, g. 1925 m., iš Vilniaus)

Andrius, gimęs 1935 m. netoli Kauno IX forto, atsiminė į getą vedamus žydus, girdėjo, kaip juos šaudė, matė deginamą Vilijampolės getą. Ir jis būtų į Lietuvos partizanų kovą „įsivėlęs“, bet buvo dar per jaunas. Nuėjus į mokyklą, prisiminė Andrius:

to nėra, to nėra... suolas tuščias, tuščias, tuščias... <...> jie jaunimas, jie įdomūs, supranti, čia romantika lyg tai... O dabar... o dabar kai pagalvoji, tai čia yra nesąmonė. Čia reikėjo kitaip... ką tu ten padarysi, visus sugaudė...

(Andrius, menininkas, g. 1935 m., iš Kauno)

Jų šeima glaudė partizanus, padėjo badaujantiems kaimynams. Andriaus prisiminimuose karas ir pokaris nebuvo herojiškas: tai buvo besišypsantys vokiečiai, nuo tanko mėtantys vaikams saldinius, vėliau šaudantys žydus, stumiantys žydes moteris į degantį namą, „pirmų metų rus[ai] <...> baisūs <...> azijatai“, lietuviai, vagiantys žydų daiktus iš geto, badaujantys kaimynai, durų trenksmai naktimis ir slapstymasis. Išlikimas buvo svarbus ir Andriui, tik jam tai buvo tiesiogiai susiję su to meto kaimynų santykiais ir tarpusavio pasitikėjimu. Andrius sakė, jog jų neišvežė, nes sugyveno su visais kaimynais:

Mes kiekvieną, mes kiekvieną naktį būdavom vensliukus susirišę ir dežiuruodavom, nes, kad jau nereiktų ruoštis. <...> Ir ateidavo kaimynai pas mane... pas mumi. Bet kadangi, tu supranti, mes taip sugyvenom su visais kaimynais, kiti tai nežinau – ten pykdavos, kažką darydavo... Nu jau čia mama ypatingai buvo žinai, tokia... globojo tuos biednus žmones per karą, žinok... Ir šita... ir kaimynų tenais vaikai nevalgę tiesiog būdavo, tai ateidavo... Mes nebadavom, žinai, žemės buvo... nu ir mama mokėjo verstis...

(Andrius, menininkas, g. 1935 m., iš Kauno)

Adelė iš Kauno gimusi žydo ir lietuvės šeimoje, tačiau jos tėvai išsikyrė prieš pat karą. Tėvas ir jo kita šeima su tik gimusia dukra buvo išžudyti, ir nors mišrių žydų ir lietuvių šeimų vaikus taip pat uždarydavo į getą, Adelė išliko gyva. Motina pakeitė jos vardą ir pavardę į lietuvišką. Paklaulus Adelės, kaip ji nepateko į getą, atsakė panašiai kaip Andrius: žmonės jų neišdavė, jie su visais gražiai sugyvenę. Šiose istorijose informantai akcentavo tarpusavio pasitikėjimą, kurį atskleidžia žmonių tarpusavio pagalbos santykiai, tokie svarbūs karo ir pokario metais.

„Išlikimo“ bendrystės santykių ideologija siejosi ir su prisitaikymu prie naujos sovietinės visuomenės. Josifas ir Maja, atvykę į sugriuvusį Vilnių, įsitraukė į tuomet kuriamą sovietinę visuomenę, buvo darbininkai. Aldona

atvažiuo į Vilnių, kai pažįstamos jai surado darbą, ir taip tapo partinės mokyklos bibliotekos vedėja:

Aš atvažiuoju į Vilnių, klausykit, ateinu į tą darbą, irgi reikėjo bibliotekos ten vedėjos. Kaip mane pamatė ta vedėja tos bibliotekos mokyklos, rankas tik suplojo ir mane neišleido net namo. Ir priėmė mane į darbą, bet man taip tada buvo vis tiek... Aš gi komjaunime nebuvau, papuoliau į partinę mokyklą... Papuoliau, pradėjau ten bibliotekos vedėja ir nuvėjau jau šitu keliu.

(Aldona, g. 1925 m., iš Vilniaus)

Andrius nestojo į Komunistų partiją, dirbo kariniame komisariate ir prieš, kartais partijos propaguojamomis temomis. Josifo, Majos ir Janinos prisiminimuose tautybė buvo nureikšmintą, o patriotizmas (Andriaus istorijoje) slepiamas. Kaip ir „bendrų kančių“, taip ir „išlikimo“ bendrystė gali būti matoma kaip pragmatiškas prisitaikymas (tik ne žydų ar kai kurių kitų grupių, kurios neturėjo pasirinkimo, atveju). Tačiau tokią bendrystę neteisinga gali laikyti tie, kurių artimieji neišliko, taip pat tie, kurie rinkosi kovą ir neprisitaikymą sovietmečiu.

3.2.3. Bendrystė kaip „sugyvenimas“ sovietmečiu

„Sugyvenimo“ diskursas kito istorinio laikotarpio – vėlyvojo sovietmečio – kontekste pateikia įsivaizduojamą darnios ir gerovės visuomenės viziją, kurioje informantai mato save kaip orių piliečius, turinčius socialines garantijas, ekonominę gerovę, pilietines teises ir kurioje tautybė nėra reikšminga, taip netiesiogiai kvestionuodami istorinį teisingumą, pabrėžiantį negatyvias sovietmečio okupacijos patirtis ir sureikšminantį tautinę priklausomybę. Kitaip nei „bendrų kančių“ ir „išlikimo“ bendrystės diskursai apie karą, pokarį ir su jais susijusius įvykius (tremtis, netektis, prievartą), „sugyvenimo“ diskursas pateikia vėlyvojo sovietmečio patirtis, teigiant

apskritai „gerą“ gyvenimą, o ne istorinio teisingumo politikoje pabrėžiamas kančias ir žmogaus teisių pažeidimus okupacijos metu. Toks „gero“ sovietinio gyvenimo ir „sugyvenimo“ diskursas ne kartą buvo kritikuotas viešojoje erdvėje kaip problemiškas okupacijos aukų atžvilgiu ar net reprezentuojantis Rusijos istorinio teisingumo politiką⁶³. „Sugyvenimo“ sovietmečiu pasakojimuose teigdami, jog tautybė nebuvo svarbi, o egzistavo tarpusavio pasitikėjimas, pagalba ir darna tarp skirtingų tautybių ir apskritai tarp visuomenės narių, informantai nutyli tai, jog „sugyvenimas“ egzistavo kartu su rusifikacija ir rusų tautybės privilegijavimu.

Lietuviai, lenkai, rusai ir žydai, kurie gyveno Lietuvoje ar Vilniuje prieš karą, prisiminė besikeičiančią pokario visuomenę, kuriamą pasitelkiant karo ir pokario žiaurumą, trėmimą, namų ir žemių atėmimą. Valentina, buvusi darželio auklėtoja iš Klaipėdos, taip prisiminė pokarį: „Čia gimnazija, parduotuvė, knygynas, ant bruko sumesti žmonės atvežti. Turėdavom pereiti per aikštę žiūrėti kiną. Miestelio aikštėj numesdavo kūnus, o mes pro juos bėgdavom į kiną. Viską matydavom, čia filmas, čia kūnai. O kine dainuodavo: „Да Марина всех с ума свела“ [„Marina visus iš proto išvedė“]. Kai pradėjo kurti kolūkius, jos tėvas nesikėlė iš lovos:

Tėtis nesikelia iš lovų, galvojom, kad mirs. Tėvas <...> šukuodavo tuos arklus, žiūrėdavo <...> karvės, viską atima, žemę <...> viską, kas tavo, atima, kluonus tuos, kur tu visą laiką savo rankytėm darei, galėjai numirti tikrai... ir čia neišpasakyt, kaip baisu, ir mes drebam, va čia pradėjo rinkti, vieni, kaip sakyti, turi išeit [į mišką], kiti taip į kariuomenę, mūsų [brolius] paėmė į kariuomenę, ačiū Dievui, išliko gyvi. Turėjo, nori nenori.

(Valentina, g. 1935 m., pensininkė, buvusi darželio auklėtoja, Klaipėda)

⁶³ Pavyzdžiui, apie Ignalinos koncertą, kuriame buvo apsirengta sovietinių pionierių drabužiais, žr. Jackevičius, M., Pukėnė, R., Saldžiūnas, V. „Visas feisbukas užsipuolė dėl koncerto: kas iš tiesų vyko Ignalinoje“. *Delfi.lt*, 2016 12 28. Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/visas-feisbukas-uzsipuole-del-koncerto-kas-is-tiesu-vyko-ignalinoje.d?id=73287048> (žiūrėta 2018 10 22).

Ištuštėjusiuose miestuose buvo apleisti namai ir butai, o į juos atsikeldavo naujakuriai. Viename iš tokių Vilniuje apsigyveno minėtas Josifas, rinkosi kuo mažesni, su kuo mažesniais langais, kad būtų šilčiau. Klaipėdos ir Vilniaus informantai prisiminė, kaip dirbo griuvėsiuose, nešiojo plytas, atstatydami miestus (plg. Kraniauskienė 2017). Ona, buvusi darbininkė, atvyko į Klaipėdą 1949 m., būdama šešiolikmetė. Ji pasakojo:

dirbau sunkiai, kaip arklys. <...> davė [bendrabučio] kambariuką septyniom. <...> Ir ko aš ten nemačiau. <...> Aš papuoliau dar į tokį chaosą, kad tai toks chaosas, kai Jėzus Marija jau, taip va, padušką ant galvos, kaldrą ant galvos, apsikloji ir bijai pajudėti. O ten, pas jų ir mariakai, ir visokie eidavo ten. Gulėdavo jie. Valgyt taip pat neturėjo jos, visiškai irgi. Aš irgi, būdavo, trys keturios dienos ant vandens ir druskos išbūdavau.

(Ona, g. 1934 m., pensininkė, buvusi darbininkė, Klaipėda)

Sofija taip pat važiavo į Klaipėdą, gelbėdamasi nuo pokario baisumų. Ji dirbusi pardavėja, tai ją „stribokai“ veždavęsi į balsavimus, į kolūkių susirinkimus ir netgi tremiamų žmonių turto surašinėti. Vieną kartą nuo kalno juos ėmę pašaudyti partizanai:

Jėzau, mes į griovį ir tie stribokai mus už rankų į griovį, ir šalia manęs tas vienas... peršovė tą striboką ir tas kraujas ein po manim. Oi... o nuo to kalno pila į mus. Ir aš... jau man bloga, aš visa drebu jau iš to išgąščio, iš visko, ir aš pati neorientuojuos, ar į mane gal šauta, kad tas kraujas – ar iš manęs bėga, ar iš... iš to vyro bėg čia.

(Sofija, g. 1930 m., buvusi pardavėja, iš Klaipėdos)

Kartą ją uždarė ir tardė, nes nepasakojo „žurnalistinei su striboku“ apie savo „norą“ stoti į komjaunimą. Bijojusi, „kad tie rusai nešaudytų. O tada... tais laikais... nieks ir nesiskaitė. <...> Nuvedė toks e... stors, toks žabaltys nusproglėlis... uch... Aš nežinau, juos visus reikėjo sušaudyt.

Siaubas. Duoda kumščiu į stalą kaip *svoločius* ir tave tardo. Geriau neprisiminti... ir visą naktį išlaikė. Tėvai vėl eina iš proto. <...> [Iš ryto] Parėjau į namus. Partizanų pilnas kiemas. Vat, gyvenimas buvo“. 1949 m. pavasarį Sofija išvažiavo į Klaipėdą.

Po karo ir pokario chaoso, anot tuos laikus prisiminusių informantų, dauguma žmonių „apsiprato“ su nauja valdžia ir ėmė kurti savo gyvenimus iš naujo. Valentina prisiminė, jog jos tėvas, nesikėlęs iš lovos kolūkiams kuriantis, „su laiku apsiraminio, jį paskyrė sandėlininku. Žmonės įprato, <...> kas dirbo paukštininkystę, kas prižiūrėjo gyvulius“.

Sovietmetis Valentinai ir Onai, taip pat kitiems (bet ne Elenai ir Sofijai), buvo naujo „sugyvenimo“ bendrystės laikas; vėlyvasis sovietmetis – taip pat saugumo ir stabilumo metai. Bendrystė dažniausiai buvo prisimenama kalbant apie tarpusavio santykius: žmonės padėję vieni kitiems, dalydavęsi maistu, priimdavę gyventi. Informantai neprisiminė konfliktų tarp skirtingų tautybių žmonių, nors keli lietuviai, atvykę iš kaimų, ir jautė priešišumą rusams, pabrėždami, jog tarp jų buvę ir „gerų žmonių“.

Sigita Kraniauskienė (2017: 185) teigia, jog Klaipėdos rusakalbių, prisimenančių savo atvykimą į uostamiestį, pasakojimuose, buvo „dažnas *tautų draugystės* leitmotyvas“, kuriame, kaip ir ideologiniame supranacionalinės sovietinės liaudies vaizdinyje, buvo „nutrinamos ribos tarp atskirų tautinių grupių / bendruomenių“. Kaip tvirtina autorė, remdamasi savo tyrimu apie ideologinio tautų draugystės diskurso atsispindėjimą Klaipėdos šeimų istorijose, lietuviai ir vietos informantai apie bendrą sugyvenimą kalbėjo konkrečiai, išskirdami žmones, kurie „buvo geri“ ar su kuriais „buvo geri santykiai“, „gerai sutarė“, „draugavę vaikystėje“⁶⁴. O rusai ir kiti slavai kalbėjo apie sugyvenimą tarp skirtingų tautinių grupių ir siekė pabrėžti tų grupių panašumą, savotišką visos bendruomenės homogeniškumą⁶⁵. Pats posakis „gerai sugyvenom“ būdingesnis lietuviams ir vietiniams, o slavai

⁶⁴ Pokalbis su Sigita Kraniauskiene, 2018 m. rugsėjo 18 d.

⁶⁵ Pokalbis su Sigita Kraniauskiene, 2018 m. rugsėjo 18 d.

vartojo „draugystės“ terminą⁶⁶. Anot Kraniauskienės (2017: 185–186), informantai prisiminė, jog buvo „brolybė“, nebūdavo svarbu, „tu – lietuvis ar rusas“; visi kartu draugavę, šventę šventes, be pykčio ir nacionalizmo. „Gerai sugyventi“, anot autorės, gali reikšti daug dalykų: draugauti ilgus metus, lankytis vieniems pas kitus ar tiesiog nesipykti, padėti buityje ar patarimais, bet artimai nebendrauti⁶⁷.

Ona, pensininkė iš Klaipėdos, pasakojo, jog nebuvo jokių konfliktų tarp jos ir rusų ar rusakalbių:

Aš labai sugyvenau. Aš negaliu, negaliu skųstis nei su vienu. Aš matydavau, kad ir pykdavo, bet aš nususukdavau, ir darbe aš sugyvenau. Atvažiavo iš Rusijos baigusios technikumas. Jos Lietuvoj nei bū, nei be, nieko nemokėjo. Tai jūs žinot, aš jas visko išmokinau. <...> Poliklinikoje buvau aš, mane nuvedus buvo dukra ir jinai buvo, ta Liuba atėjus. Atsisveikinom ir jau mirė jinai, o tos kitos dar dvi, nežinau, ar gyvos ar mirusios jos, bet jau nebesusitinku.

(Ona, g. 1934 m., pensininkė, buvusi darbininkė, Klaipėda)

Nors oficiali „tautų draugystės“ ideologija sovietmečiu formavo skirtingų tautybių santykius, sovietinės bendrystės prisiminimai – tiek apie „draugystę“, tiek apie „sugyvenimą“ – susiję ir su posovietinėmis socialinio (ne)teisingumo patirtimis. Šiuo atveju jie apibūdina ne Antrąjį pasaulinį karą ar pokarį, bet 1990–1991 m. istorinį lūžį – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą ir posovietinį laikotarpį. Informantai nekvestionavo paties nepriklausomybės atgavimo, bet buvo kritiškai nusiteikę posovietinių reformų atžvilgiu, dėl kurių jie patyrė socialinį nesaugumą ir ekonominį nestabilumą (žr. skyrių „Socialinio teisingumo sampratos ir patirtys: saugumas, lygybė ir pasitikėjimas“). Šios reformos, anot Valentino, vėl sudarė tai, kas buvo kurta sovietmečiu, reikėjo „ne iš karto viską išnaikinti,

⁶⁶ Pokalbis su Sigitą Kraniauskiene, 2018 m. rugsėjo 18 d.

⁶⁷ Pokalbis su Sigitą Kraniauskiene, 2018 m. rugsėjo 18 d.

paimti. <...> Būtų palaipsniui, <...> mano akim, palaipsniui būtų, būtų neišardyti kolūkiai, turėtų darbą, įprastų dirbti“. Socialinis nesaugumas ir ekonominis nestabilumas atsispindi sovietmečio, kaip saugaus ir stabilaus laiko, prisiminimuose, kuriuose bendrystė paprastai sudaro integralią dalį. Vytautas, 76 metų jūrininkas, prisiminė, jog Klaipėdoje „buvo suvažiavę iš visos Rosijos“, jog statė didžiules gamyklas, jog „buvo apie 300 laivų“. Jis išgyveno dėl „sunaikintos“ laivininkystės: „Laivų nebeliko, išpardavė, išvogė, jeigu dar liaudiškai pakalbant, ir nebeturi Lietuvėlė žuvies. Ir dabar žuvies kaina – tai žinote, kiek kainuoja“. Atsakydamas į klausimą apie teisingumą, Vytautas svarstė:

Nu, teisingumo tai... nebežinau, kaip čia pasverti ant tų svarstyklių. Aha. Bet mat ir toks ir teisingumas, ir tais laikais. Jeigu žmogus į partiją įstojo, komunistas ir jeigu jis nusizengė dešros gabalą vogdamas, tai jį išteisina. Per susirinkimą sako: „Čia mūsų žmogus, tai pereisim auklėjimą, paauklėsime“. Bet jeigu civilinis žmogelis paklius kažką ten nešdamas, nešdamas ten dešros galą, tai jau jam tai jau viskas, išvarys ir iš gamyklos arba premiją nurėš, arba 13-tą atims. Tai vat, taip va... o tik tai tuo, kad tais laikais ne viską gal mes tą ir žinodavome. Nusikaltimų ir tais laikais būdavo.

(Vytautas, g. 1941 m., buvęs jūrininkas, pensininkas, iš Klaipėdos)

Anot Vytauto, dabar mažos pensijos, dideli mokesčiai, jaunimas bėga iš Lietuvos. Pats, išdirbęs 40 metų, gavo 320 eurų pensijos: „Kaip dirbęs po 12 valandų ant laivo. Taigi į jūrą išplauki, nei šeštadienio, nei sekmadienio... visos dienos...“ Tarp lietuvių ir rusų, anot Vytauto, jokių įtampų nėra buvę nei Lietuvoje, nei jūroje, nei Rusijoje, kur jis dirbęs: „Vieną sykį tik gal mane pavadino ant laivo, sako: „miško brolis“. Aš sakau: „Čia Lietuvoj daug tų miškų yra...“ (juokiasi) „Man, sakau, pažįstami, pažįstami ir tie

broliai, tie, ir miškai...“ Va taip, humoru nubangavau, o taip ne, ne, ne... [nebuvo įtampų tarp rusų ir lietuvių]“.

„Sugyvenimas“ sovietmečiu, kaip bendrystės ideologija, pateikia įsivaizduojamos visuomenės viziją fragmentiškų ir subjektyvių sovietmečio prisiminimų pagrindu; Vytauto, Onos ir kitų informantų atveju šioje vizijoje individai prisimena gyvenę orų gyvenimą, turėdami socialines garantijas ir ekonominę gerovę, kartu kvestionuoja dabartinius „minimalios gerovės“ santykius⁶⁸. Informantai taip pat prisiminė sovietmečio visuomenę kaip labiau integruotą, supriešindami su dabartine individualizacija ir atomizacija, tarp visuomenės narių ar grupių esančiu nepasitikėjimu (žr. skyrių „Socialinio teisingumo sampratos ir patirtys: saugumas, lygybė ir pasitikėjimas“), tautybė tada daugumai nebuvo svarbi.

„Bendrų kančių“, „išlikimo“, „sugyvenimo“ sovietmečiu bendrystė iškyla kaip siektinas idealas, kartu kaip kritika dėl irstančių bendrumo santykių. Ir tai ne tik santykiai tarp skirtingų tautybių, bet ir tarp žmonių apskritai. „Bendrų kančių“ prisiminimai buvo būdingi daugiausia nelietuviams, „išlikimo“ pasakojimai – daugiausia žydams ir lietuviams, o „sugyvenimo“ sovietmečiu – lietuviams. Visais atvejais bendrystės diskursas, nors ir nebūtinai įtraukiantis visas visuomenės ar visų tautybių grupes, yra svarbi santykių ideologija, teigianti jungtis, ne atskirtį, projektuojanti toleranciją ir „kito“ (kitos tautybės ar patirties žmogaus) supratimą, susitaikymą ir bendrą būtį, taip kurianti alternatyvą geopolitinių grėsmių formuojamai istorinio teisingumo kaip neteisybės – politinės atskirties ideologijai.

Apibendrinimas

Lietuvos ir Rusijos istorinio teisingumo politika institucionalizuoja *istorinį teisingumą kaip neteisybę*, t. y. tokį istorinį teisingumą, kuris formuoja

⁶⁸ Anot Jolantos Aidukaitės, Natalijos Bogdanovos, Arvydo Guogio (2012: 7), po įstojo į ES Lietuvą galima vadinti „minimalios“ gerovės valstybe ES šalių gerovės valstybės modelių kontekste.

politinę atskirtį tarp skirtingų tautybių, kai teisingumas vienai tautinei grupei pateikiamas kaip neteisybė kitos grupės atžvilgiu. *Teisingumas kaip bendrystė* yra reiškiny, kuris pateikia alternatyvią tautybių ar visuomenės grupių santykių ideologiją, jungiančią istorinių politinių, ekonominių ar socialinių procesų atskirtas grupes ar šių grupių bei skirtingų tautybių narius. Prisimindami Antrąjį pasaulinį karą ir pokarį apklausti informantai daugiausia pabrėžė bendrystę, ne atskirtį, kalbėdami apie „bendras kančias“ bei „išlikimą“ per karą ar pokariu. „Sugyvenimas“ sovietmečiu daugumos jų buvo siejamas ne tik su skirtingų tautybių sugyvenimu, bet ir su labiau integruota ir socialiai saugia visuomene. „Bendrų kančių“, „išlikimo“ ir „sugyvenimo“ sovietmečiu prisiminimuose informantai lokalizuoja save visuomenėje, kvestionuodami atskirties ideologiją; „sugyvenimo“ sovietmečiu bendrystės ideologija taip pat pateikia įsivaizduojamos visuomenės viziją, kurioje informantai mato save kaip orių piliečius, turinčius socialines garantijas, ekonominę gerovę ir pilietines teises. Bendrystės santykių ideologija teigia jungtis, ne atskirtį, projektuoja toleranciją ir „kito“ (kitos tautybės ar patirties žmogaus) supratimą, susitaikymą, darną ir bendrą būtį.

IV.

KALBA, ISTORIJA
IR KONSTRUOJAMOS
JUNGTYS SU LIETUVA:
SOCIALINIO TEISINGUMO
SAMPRATOS MOKYKLOSE
RUSŲ MOKOMĄJA KALBA

Kristina Šliavaitė

IV.

KALBA, ISTORIJA IR KONSTRUOJAMOS JUNGTYS SU LIETUVA: SOCIALINIO TEISINGUMO SAMPRATOS MOKYKLOSE RUSŲ MOKOMĄJA KALBA

Kristina Šliavaite

Šiame skyriuje bus kalbama apie socialinį teisingumą švietime dviem lygmenimis – politikos dokumentuose ir žvelgiant iš mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenių perspektyvos¹. Struktūrinio konteksto (švietimo politikos dokumentų) analizė leis interpretuoti tautinių mažumų švietimo politiką, jos lūžinius momentus per socialinio (ne)teisingumo prizmę, t. y. klausiant, ar ir kaip šioje politikoje atsispindi valstybės siekis matyti tautinių mažumų mokyklų bendruomenes ir jų atstovus kaip lygiaverčius visuomenės narius kultūrine, ekonomine, socialine prasme. Lauko tyrimo duomenų analizė padės atskleisti mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenių konstruojamus socialinės įtraukties ir atskirties taškus platesnės visuomenės atžvilgiu: kokios atsiskleidžia šių mokyklų misijos ir santykio su platesne visuomene ir valstybe vizijos, ar ir kokie šių bendruomenių na-

¹ Kalbant apie mokyklas rusų mokomąja kalba, žodis „bendruomenė“ nenurodo bendruomenės kaip horizontaliais ryšiais susijusios, nediferencijuotos grupės žmonių. Šiuo terminu įvardijama bendrų interesų jungiama socialinė grupė, mažesnė nei visuomenė.

riams kyla ekonominiai, socialiniai, kultūriniai iššūkiai švietimo srityje ir kaip jie interpretuojami per socialinės įtraukties ir lygių galimybių prizmę.

Socialinis teisingumas švietime Lietuvos mokslininkų analizuotas siejant su švietimo prieinamumu ir lygiomis galimybėmis (žr. Merkys *et al.* 2005; Merkys *et al.* 2006; Purvaneckienė, Čiužaitė 2010; Lazutka, Šliužaitė 2012; Trakšelis 2015), taip pat taikant kompleksinę prieigą ir pasitelkiant skirtingus socialinio teisingumo švietime kriterijus (Žalimienė *et al.* 2011, plačiau žr. teorinėje dalyje). Tautinių mažumų švietimo klausimai tirti tiek ekonominio paskirstymo, tiek kultūrinio pripažinimo aspektu (plg. Fraser 1996). Mokyklos raida įvairiautėje aplinkoje nagrinėta aptariant istorijos dėstymą, valstybinės kalbos vartojimą, stereotipų įtaką bendruomenių narių tarpusavio sąveikai, pedagogų kompetenciją (Tamošiūnas 2000; apie istorijos mokymą žr. Kazlauskaitė-Gürbüz 2013). Diskutuota dėl mokymo procesų organizavimo skirtingomis mokomosiomis kalbomis pagrįstumo teigiant, jog ištis šių mokyklų kontingentas yra įvairiautis ir įvairiakalbis, t. y. jų bendruomenės nebesietinos su viena kuria etnine grupe (Tamošiūnas 2001, 2003). Analizuotos ugdymo daugiaetninėje mokyklos bendruomenėje patirtys ir kylantys iššūkiai (Saugėnienė, Jakavičius 2000; Tamošiūnas 2001, 2003; Žydžiūnaitė *et al.* 2005; Gabrielaitis 2013; De Urazza 2015). Mokyklų tautinių mažumų kalbomis raida skirtingais istoriniais periodais (tarpukario Lietuvoje, sovietmečiu ir 1990 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę) interpretuota pasitelkiant daugiakultūriškumo perspektyvą (Saugėnienė 2003). Taikant pastarąją prieigą analizuotas ir vadovėlių turinys (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010) bei parengtos daugiakultūrio švietimo mokymo priemonės (Tamošiūnas, Bitlieriūtė 2013). Tautinių mažumų švietimas nagrinėtas pasitelkiant lygių galimybių prieigą (Šutinienė 2003; Petrušauskaitė 2014; Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a, b). Mokslininkai taip pat tyrė mokyklų skirtingomis mokomosiomis kalbomis pasirinkimo tendencijas įvairiais istorijos laikotarpiais (Kalnius 1998; Leončikas 2007; Brazauskienė 2010; Lichačiova 2010; Šliavaitė 2015 a), taip pat švietimo sektoriuje tarp skirtingų etninių grupių

susidarančias įtampas daugiaetniniuose Lietuvos regionuose (Tamošiūnas 2000; Balžekienė *et al.* 2008; Šliavaityė 2016). Nepaisant apžvelgtos temų įvairovės, palyginti su tarptautiniu akademinio tautinių mažumų švietimo tyrimų lauku, Lietuvoje ši sritis visgi reikalautų papildomo mokslininkų dėmesio.

Švietimas yra viena esminių sričių kalbant apie socialinį teisingumą, nes būtent jis matomas kaip įgalinantis socialiai pažeidžiamus asmenis siekti socialinio mobilumo, konkuruoti dėl išteklių, o švietimo procese formuojamas kultūrinis identitetas (Vincent 2003a). Raewyn Connell teigimu, teisingumas švietime susijęs su tarpusavio sąveika (Connell 1992: 136), tad Nancy Fraser (1996) išskirti kultūrinio pripažinimo ir ekonominio perskirstymo klausimai aptariami inkorporuojant „mes–jie“ aspektą, t. y. mažumų jauseną užčiuopiant santykyje su visuomenės etnine dauguma. Iris Marion Young pasiūlytas „normalizacijos“ (angl. *normalization*) terminas apibūdina procesą, kai tam tikros socialinės grupės gyvensena (apimanti kalbą, istorijos sampratą, kultūrinės tradicijas) tampa tam tikru institucionalizuotu standartu (Young 2006: 96). Būtent per „normalizacijos“ procesą tam tikros mažumų grupės patiria socialinį neteisingumą „mes–jie“ santykyje (Young 2006). Will'is Kymlicka panašius procesus skirtingose visuomenėse įvardijo kaip siekį skleisti „bendrą visuomenės kultūrą“ (angl. *single societal culture*), visų pirma grindžiamą bendra kalba ir socialinėmis institucijomis (Kymlicka 2000: 185). Mokslininkas kelia klausimą, ar toks bendros tautos kūrimas etninės daugumos pagrindu nereiškia neteisingumo tautinėms mažumoms (Kymlicka 2000: 187); jo požiūriu, šis projektas pastarųjų atžvilgiu būtų teisingas tiek, kiek jis atviras skirtingumų raiškai ne tik individualiu, bet ir viešuoju lygmeniu (Kymlicka 2000: 195)². Šiame skyriuje į švietimo politiką ir šios srities procesus žvelgiama tautinių

² Kalbėdamas apie tapačius procesus R. Brubaker'is vartoja terminą „nacionalizuojanti valstybė“ (angl. *nationalizing state*) (Brubaker 1996: 57). Tačiau I. M. Young (2006) ir W. Kymlicka (2000) šiuos procesus interpretuoja iš teisingumo ir neteisingumo perspektyvos, todėl šios prieigos yra aktualesnės monografijos tematikai.

mažumų mokyklų bendruomenių akimis, klausiant, ar ir kurie procesai jų interpretuojami kaip (ne)teisingi.

Sharon Gewirtz (2006) argumentuoja, kad apie socialinį teisingumą švietime turime kalbėti ne abstrakčiai, o kontekstualizuotai – nurodyti konkrečias situacijas ir atskleisti, kaip teisingumas matomas skirtingas socialines pozicijas (pvz., administracijos darbuotojo, mokytojo ir kt.) užimančių informantų (Gewirtz 2006: 69–70). Vykdam tyrimą apie socialinio teisingumo sampratą ir patirtis švietimo sektoriuje, buvo atliekami interviu Vilniaus, Klaipėdos, Kauno, Visagino mokyklose lietuvių ir rusų mokomosiomis kalbomis. Buvo kalbama su mokyklų administracijos darbuotojais (direktoriais ar pavaduotojais), mokytojais (istorijos, lietuvių, rusų kalbos), keletu mokyklos tarybos atstovų, atitinkamų miestų, savivaldybės švietimo skyrių atstovais. Iš viso apklausti 42 informantai. Šiame skyriuje analizuojami interviu, atlikti mokyklose rusų mokomąja kalba (iš viso tokių buvo 18). Siekiant palyginti pateikiama ir keletas citatų iš interviu su informantais iš mokyklų lietuvių mokomąja kalba. Mokyklose rusų mokomąja kalba dirba tiek rusų, tiek lietuvių, tiek kitų tautybių specialistai, todėl mokyklos mokomoji kalba nereiškia, jog apklausti tik rusų tautybės informantai. Šiame skyriuje analizuojami interviu su skirtingų tautybių ir skirtingų kartų informantais, tačiau juos jungia darbo kontekstas. Kadangi pagrindinis taikytas metodas – interviu, analizuojant susitelkiama ties tuo, kaip informantai pasakoja apie tam tikras patirtis ir kaip jas interpretuoja. Kalbinti asmenys užėmė skirtingas socialines pozicijas mokyklos bendruomenėje (mokytojai, administracijos darbuotojai), tačiau jie visi yra ekonomiškai priklausomi nuo mokyklų rusų mokomąja kalba funkcionavimo, tad jų perspektyvas turime matyti kaip glaudžiai su mokyklų bendruomene susijusių informantų.

Interviu su mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenių nariais atskleidžia skirtingus požiūrius į valstybinę tautinių mažumų švietimo politiką ir socialinės įtraukties patirtis. Šiose mokyklose dirba įvairių tautybių mokytojai, administracijos darbuotojai, ir skirtingi požiūriai iš dalies

gali būti siejami su etnine informantų kilme. Šiame skyriuje lauko tyrimo medžiaga bus interpretuojama trimis aspektais: mokyklų rusų mokomąja kalba misija šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje, gimtosios ir lietuvių kalbos statusas bei santykis švietimo procese, istorijos pasakojimai ugdymo procese.

4.1. Tautinių mažumų švietimas ir socialinis teisingumas Lietuvoje

Šiame skyriuje per socialinio teisingumo prizmę interpretuojama tautinių mažumų švietimo politika Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. Struktūrinio konteksto analizė (įstatymų, politikos dokumentų) pasitelkiama nagrinėjant, ar ir kaip šioje politikoje atsispindi valstybės siekis matyti tautinių mažumų mokyklų bendruomenes ir jų atstovus kaip lygiaverčius visuomenės narius kultūrine, ekonomine, politine prasme. Teigsime, jog nepriklausoma Lietuvos valstybė atpažįsta ir pripažįsta tautinių mažumų kultūrinį skirtingumą ir sudaro galimybes šių socialinių grupių vaikams įgyti bendrąjį išsilavinimą gimtąja kalba. Kita vertus, nuo pat šalies nepriklausomybės atkūrimo įstatymiškai vyko ir „normalizacijos“ (Young 2006), arba „bendros visuomenės kultūros“ (angl. *single societal culture*) sklaidos (Kymlicka 2000), procesas, kai etninės daugumos kalba, kultūriškai ir istoriškai svarbūs įvykiai matomi ir įteisunami kaip visuomenę jungianti ašis, t. y. vyksta visuomenės konsolidacija kultūriniu ir etniniu principu. Tad nors tautinių mažumų mokykloms skiriamas finansavimas, jos matomos kaip svarbios puoselėjant kultūrinę identitetą ir Lietuvos visuomenės kultūrinę įvairovę, tačiau kartu LR valstybinės kalbos įstatyme (LR Seimas 1995) ir kituose dokumentuose įtvirtinamas lietuvių kalbos dominavimas valstybės valdymo ir kitose viešosiose srityse. Toliau apžvelgsime pagrindinius teisinius dokumentus, reglamentuojančius tautinių mažumų švietimo sritį ir valstybinės kalbos statusą, pagrįsdami pirmiau išsakytus teiginius.

Mokymasis gimtąja kalba garantuojamas Lietuvos įstatymais nuo pat nepriklausomybės atkūrimo 1990 m., tad, žvelgiant iš socialinio teisingumo perspektyvos, įstatymuose tautinės mažumos atpažįstamos kaip kultūriškai skirtingos socialinės grupės ir valstybė užtikrina jų kultūrinius poreikius finansuodama švietimą gimtąja kalba. 1989 m. Tautinių mažumų įstatymo 2 straipsnis numato „teisę į valstybės paramą ugdyti tautinę kultūrą ir švietimą; teisę mokytis gimtąja kalba, sudarant sąlygas turėti ikimokyklines įstaigas, pamokas ir bendrojo lavinimo mokyklas, rengti joms auklėtojus ir mokytojus“ (LR Aukščiausioji Taryba 1989). 1991 m. Tautinių mažumų įstatymo 2 straipsnio pakeitimuose buvo detalizuota, jog įstatymas garantuoja „teisę mokytis gimtąja kalba, sudarant sąlygas turėti ikimokyklines įstaigas, pamokas ir bendrojo lavinimo mokyklas, taip pat grupes, fakultetus ir filialus aukštosiose mokyklose, rengiančiose auklėtojus, mokytojus bei kitus tautinių bendrijų poreikiams tenkinti reikalingus specialistus“ (LR Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas 1991), t. y. garantuojama teisė mokytis gimtąja kalba ikimokyklinio ugdymo, bendrojo lavinimo ir aukštosiose mokyklose. 2002 m. LR švietimo ir mokslo ministerijos įsakyme „Dėl tautinių mažumų švietimo nuostatų“ vėl patvirtinama teisė įgyti mokyklinį išsilavinimą gimtąja kalba, pripažįstama, jog tautinėms mažumoms svarbu išsaugoti savo kultūrą, kalbą, o mokykla padedanti įgyvendinti šiuos tikslus. Šio įsakymo 10.4 punkte tautinių mažumų mokyklos funkcijos apibrėžiamos tiek kaip etninio identiteto ugdymas, tiek kaip pilietiškumo formavimas:

tautinių mažumų bendrojo lavinimo mokykla yra formaliojo švietimo įstaiga, kurios veikla atliepia mokyklos bendruomenės narių siekį ugdyti ir puoselėti etnokultūrinį tautinei mažumai priklausančių asmenų identitetą, užtikrinti tautinės mažumos kultūros tęstinumą bei sklaidą Lietuvos kultūrinėje erdvėje ir konstruktyvų tautinei mažumai priklausančių asmenų dalyvavimą demokratinės Lietuvos kultūriniame, socialiniame, eko-

nominiame ir politiniame gyvenime
(LR švietimo ir mokslo ministerija 2002).

2002 m. įsakyme „Dėl tautinių mažumų švietimo nuostatų“ numatoma, jog baigdami tautinių mažumų mokyklas mokiniai gali pasirinkti, ar laikys lietuvių kalbos valstybinį, ar mokyklinį egzaminą. Tautinių mažumų mokiniams, besimokantiems mokyklose lietuvių mokomąja kalba, numatyta sudaryti sąlygas mokytis lietuvių kalbos kaip negimtosios, pagal kitokią metodiką (LR švietimo ir mokslo ministerija 2002). Šio įsakymo 12.1 punkte nustatomos valstybės finansinės prievolės ir įsipareigojimai: „mokyklose lietuvių mokomąja kalba bei tautinių mažumų mokyklose valstybė dengia ugdymo plano įgyvendinimo išlaidų skirtumus, susijusius su tautinių mažumų švietimo poreikių tenkinimu visose valstybinėse, savivaldybių ir nevalstybinėse bendrojo lavinimo mokyklose pagal Vyriausybės patvirtintą finansavimo metodiką“ (LR švietimo ir mokslo ministerija 2002). Tad valstybė pripažįsta tautinių mažumų kultūrų savitumą ir šių bendruomenių narių poreikį puoselėti savo etnokultūrinį identitetą, taip pat garantuoja ekonominių išteklių paskirstymą šioms poreikiams užtikrinti.

2011 m. Švietimo įstatymo pataisomis numatomas švietimas tautinės mažumos kalba vietovėse, kuriose tradiciškai gausiai gyvena tos tautinės mažumos atstovai, tačiau šiame įstatyme suvienodinti valstybinio lietuvių kalbos egzamino reikalavimai mokyklose lietuvių ir tautinės mažumos kalba³, padidintas lietuvių kalbos pamokų skaičius tautinių mažumų mokyklose, kai kurie dalykai pradėti dėstyti lietuvių kalba (LR Seimas 2011). Įstatymo 30 straipsnio 2 punkte nusakomas lietuvių kalbos ir tautinės mažumos kalbos santykis įvardijant, jog tautinių mažumų mokyklose „valstybinės lietuvių kalbos dalykas yra sudėtinė ugdymo programos dalis ir jos mokymui skiriama ne mažiau laiko kaip gimtosios kalbos mokymui“

³ Numatytas pereinamasis laikotarpis, kuriuo mokyklų tautinių mažumų kalbomis mokiniams, laikantiems valstybinį lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzaminą, suteikiamos tam tikros lengvatos.

(LR Seimas 2011). Šio įstatymo 38 straipsnio 4 punkte įtvirtinta nuostata, jog „visos bendrojo ugdymo mokyklos užtikrina lietuvių kalbos mokėjimą pagal bendrąją švietimo ir mokslo ministro patvirtintą programą (pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo ir brandos egzaminų)“ (LR Seimas 2011). Viešojoje erdvėje šie pakeitimai dažnai buvo grindžiami būtinybe užtikrinti, jog tautinės mažumos gerai mokėtų valstybinę lietuvių kalbą ir gebėtų sėkmingai dalyvauti darbo rinkoje⁴. Tai sukėlė tautinių mažumų nepritariamą, labiausiai viešojoje erdvėje buvo matyti lenkų grupės protestai, tačiau, kaip atskleidė tyrimas, šie pakeitimai buvo nevienareikšmiškai vertinami ir rusų bendruomenės.

Nacionalinio egzaminų centro duomenimis, 2017 m. valstybinį lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzaminą mokyklose tautinių mažumų mokomosiomis kalbomis išlaikė 80,74 proc. abiturientų, o mokyklose lietuvių mokomąja kalba – 89,50 proc. (Nacionalinis egzaminų centras 2017). Tad šie duomenys rodo, jog mokyklose lietuvių mokomąja kalba valstybinis lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzaminas išlaikomas sėkmingiau. Nors buvo įvestas pereinamasis laikotarpis, kuriuo kiek skirtingai vertinami mokyklų tautinių mažumų mokomąja kalba ir lietuvių mokomąja kalba abiturientų valstybinio lietuvių kalbos ir literatūros egzamino darbai, šie Švietimo įstatymo pakeitimai vertinami nevienodai. 2017 m. rugsėjį Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba gavo skundą, jog mokyklose lietuvių mokomąja kalba lietuvių kalbos dalyko valandų skaičius didesnis nei mokyklose tautinių mažumų mokomąja kalba, o baigiamasis brandos egzaminas yra toks pats visiems abiturientams, ir tai pareiškėjo matoma kaip diskriminacija tautybės ir kalbos pagrindais (Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba 2017). Tiesa, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba tyrimą nutraukė pareiškėjui atsiėmus skundą, tačiau šis

⁴ Pavyzdžiui, žr. Cibulskis, G. „Naujasis Švietimo įstatymas: tautinių mažumų moksleiviai bus lietuviškai mokomi Lietuvos istorijos, naikinamos vidurinės mokyklos“. *15min.lt*, 2011 03 17. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/seimas-apsisprende-tautiniu-mazumu-moksleiviams-daugiau-pamoku-lietuviu-kalba-56-142183> (žiūrėta 2018 10 15).

atvejis iliustruoja 2011 m. Švietimo įstatymu priimtų pakeitimų skirtingus vertinimus.

Lietuvių kaip valstybinės kalbos statusas įtvirtintas LR Konstitucijoje (LR Seimo kanceliarija 1992). Valstybinės kalbos įstatymas numato išimtinai lietuvių kalbos vartojimą valstybėje veikiančių institucijų, įstaigų, organizacijų raštvedyboje, valstybinių institucijų darbe, teismuose, sandoriuose, oficialiuose renginiuose (LR Seimas 1995). Asmenys, kurie baigė vidurinę mokyklą ne lietuvių mokomąja kalba iki 1991 m., norėdami įsidarbinti valstybinėse institucijose, turi įgyti reikalaujamą lietuvių kalbos kategoriją (LR Vyriausybė 2003). Taigi, nors valstybė ir garantuoja tautinėms mažumoms ugdymą gimtąja kalba, reikalavimas mokėti valstybinę kalbą yra įtvirtintas tam tikrose darbo rinkos srityse, viešojoje srityje. Tautinių mažumų ugdymas gimtąja kalba švietimą reglamentuojančiais įstatymais yra palaikomas mokykliniu lygmeniu, tačiau (ypač kalbant apie valstybinius egzaminus) tautinių mažumų mokyklos baigimas gali tapti tam tikra kliūtimi profesinėje karjeroje, jei šeima neturi galimybių investuoti papildomo laiko ir lėšų į abituriento kalbines kompetencijas (gimtosios, valstybinės kalbos mokėjimą).

Stacy Churchill (1986, cituojama iš May 2012: 177–178) pagal valstybių švietimo politiką tautinių mažumų kalbos atžvilgiu skiria šešis idealiosius modelius-lygius. Mokslininkės išskirtu pirmuoju – žemiausiu lygiu mažumos kalba valstybės politikoje, retorikoje tiesiogiai lemia jos vartotojų nesėkmes švietime, t. y. tokiose visuomenėse mokymasis gimtąja kalba valstybės neskatinamas bei nepalaikomas. Pats tobuliausias tautinės mažumos kalbos statusas švietime ir valstybėje Churchill apibūdinamas kaip „kalbinė lygybė“ (angl. *language equality*), kai mažumos kalba yra pripažįstama ir vartojama įvairiose institucijose. Šiuo atveju sudaroma ne tik galimybė įgyti išsilavinimą gimtąja kalba, bet ir sąlygos ją vartoti viešojoje erdvėje. Churchill teigimu, šie skirtingi lygmenys tėra idealieji modeliai, tikrovėje daugumos ir mažumos kalbų santykis įgyja skirtingas išraiškas. Kalbant apie švietimo situaciją Lietuvoje, ji artimiausia Churchill išskir-

tam modeliui, apibūdinamam kaip „privataus kalbos vartojimo palaikymas“ (angl. *private use language maintenance*) (Churchill 1986, cituojama iš May 2012: 178). Mokslininkė šį modelį apibūdina kaip tokį, kai tautinės mažumos skatinamos vartoti savo kalbą privačioje erdvėje, mokykloje garantuojamas ugdymas gimtąja kalba, tačiau ši kalba nėra vartojama valstybinėse ar kitose institucijose. Tam tikra prasme visuomenės bendrumas kuriamas etninės daugumos kultūros pagrindu ir tai leidžia kelti klausimą apie šių procesų vertinimą iš tautinės mažumos narių perspektyvos.

Apibendrinant, valstybė atpažino ir pripažino kultūrinį skirtingumą ir sudarė galimybes tautinių mažumų vaikams įgyti mokyklinį išsilavinimą daugelį dalykų mokantis gimtąja kalba. Vis dėlto, nors tautinių mažumų mokykloms skiriamas finansavimas ir jos matomos kaip svarbios puoselėjant kultūrinį identitetą bei Lietuvos visuomenės kultūrinę įvairovę, LR valstybinės kalbos (LR Seimas 1995) ir kiti įstatymai įtvirtina lietuvių kalbos dominavimą darbo, valstybės valdymo ir kitose viešosiose srityse. Žvelgiant iš etninės daugumos pozicijos, lietuvių kalbos plėtra mokyklose mažumų mokomąja kalba skatina tautines mažumas sėkmingai integruotis į darbo rinką. Tačiau ankstesni kokybiniai tyrimai tautinių mažumų švietimo srityje (Šliavaitė 2015a, 2016) ir šioje monografijoje aptariamas lauko tyrimas leidžia įžvelgti tendencijas, kad sėkmingai pabaigus gimnaziją, net ir tobulai nemokant valstybinės kalbos, tolesnė socializacija universiteto ar darbo aplinkoje užtikrina valstybinės kalbos kompetencijų tobulinimą ir sklandžią įtrauktį į skirtingas visuomenės sritis nepatiriant daugumos ir mažumos santykio keliamų įtampų bei iššūkių. Žvelgiant iš individo perspektyvos, kai numanoma, jog valstybinis lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzaminas gali kelti iššūkių tolesnėms universitetinėms studijoms, pasirenkami kiti sprendimai, tokie kaip studijos užsienyje. Tad šie etninės daugumos kultūra paremti „normalizacijos“ (Young 2006) ar „bendros visuomenės kultūros“ (Kymlicka 2000) kūrimo procesai švietimo ir kitose srityse sudaro galimybes tam tikras situacijas patirti kaip socialiai (ne)teisingas iš tautinių mažumų narių perspektyvos.

4.2. Nuo etninės tapatybės puoselėjimo iki pilietiškumo ugdymo: mokyklų rusų mokomąja kalba misija

Šiame poskyryje analizuojama, kokią mokyklos rusų mokomąja kalba misiją šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje mato tyrime dalyvavę šių mokyklų bendruomenių nariai (administracijos darbuotojai, mokytojai; toliau bendrai vadinami „informantais“). Vienas iš šio poskyrio teiginių yra tas, jog dauguma informantų patį mokyklų rusų mokomąja kalba funkcionavimą sieja su socialiniu teisingumu ir tinkamu valstybės požiūriu į visuomenės etnines grupes, o mokyklos misija apima abiturientų socialinę įtrauktį į Lietuvos visuomenę išlaikant etnokultūrinę įvairovę. Maria Golubeva ir Ivaras Austeras teigia, jog Latvijoje ir Estijoje tautinių mažumų išreikštas „noras išlaikyti atskirą mokyklų sistemą, skirtą rusakalbių etnolingvistinei grupei, gali būti siejamas su lygių galimybių trūkumo platesnėje visuomenėje jausena“ (Golubeva, Austers 2010: 65). Čia aptariamo tyrimo duomenimis, informantai mokyklų rusų mokomąja kalba misiją siejo su rusų kultūros puoselėjimu, platesnės (rusakalbių) bendruomenės įtrauktimi suteikiant jos nariams galimybę įgyti išsilavinimą prieinama kalba ir kartu su pilietiškumo ugdymu, t. y. mokykla rusų mokomąja kalba buvo matoma tiek kaip padedanti puoselėti etninę tapatybę, tiek formuojanti saitus su Lietuva ir ugdanti pilietiškumą.

Dauguma informantų mokyklų tautinių mažumų kalba funkcionavimą ir joms skiriamą valstybės palaikymą (finansavimą, šių mokyklų veiklą įgalinančius politinius sprendimus) vertino kaip teigiamą reiškinį, leidžiantį išlaikyti Lietuvos visuomenės kultūrinę įvairovę. Pati šalies visuomenė matoma kaip kultūriškai nevienalytė ir galimybė šią kultūrinę įvairovę puoselėti instituciniu lygmeniu, t. y. finansuojant mokyklas skirtingomis mokomosiomis kalbomis, vertinama teigiamai. Toliau cituojamas informantas kalba apie skirtingų kultūrinių ir etninių grupių „draugišką koegzistavimą“, pripažįstant jų poreikius:

<...> galiu pasakyti, kad, nu, vienas iš mano tokių įsitikinimų ir tikslų buvo išsaugoti tautinių mažumų mokyklas tiek

lenkų, tiek rusų kalba, kadangi aš manau, kad – ir visada apie tai atvirai kalbėjau, – kad tai yra Lietuvos bendras toks turtas... „Daugiakultūrinė“, „multikultūrinė“ visuomenė ir pats Lietuvos istorinis kelias tai rodo, ir va, tas turtas... Tą brangenybę reikia saugoti, reikia sudaryti sąlygas vystytis ir jokia būdu nereikia tame matyti kažkokio tai blogo, pavojingo... atvirščiai... aš kažkur tai panaudojau, nu va, tokią alegoriją, kad vat yra laukas, kur viena žolė vienos spalvos. Aišku, gražu, bet kada yra įvairių gėlių, įvairių spalvų, įvairių aromatų, tai dar gražiau, ir vat Lietuva, mano įsitikinimu, ir turi atrodyti, kad va toks gražus kilimas arba laukas, kur iš tikrųjų draugiškai egzistuoja tarpusavyje, ir padeda, ir praturtina įvairios tautybės, ir tai yra natūralu ir to nereikia bijoti.

(Mokytojas, interviu vyko lietuvių ir rusų kalbomis, Klaipėda)

Tautinių mažumų mokyklų specifiškumas ir vaidmuo informantų visų pirma siejami su galimybe išmokti gimtosios kalbos ir šia kalba įgyti išsilavinimą. Ugdymas gimtąja kalba informantų suvokiamas kaip prigimtinė teisė. Kaip mokyklose lenkų mokomąja kalba (Šliavaitė 2015a, 2016), taip ir mokyklose rusų mokomąja kalba buvo teigiama, jog iki tam tikro amžiaus vaikas turi būti ugdomas gimtąja kalba ir tai buvo siejama su natūralia vaiko raida. Tad šioje perspektyvoje (rusų) kalba matoma kaip glaudžiai susijusi su etnine tapatybe ir pasitelkiama konstruojant tam tikros etninės bendruomenės ribas. Informantų teigimu, galimybė įgyti išsilavinimą gimtąja kalba taip pat užtikrina socialinę įtrauktį į visuomenę ne lietuvių kilmės vaikams. Vieno iš didžiųjų Lietuvos miestų mokyklos rusų mokomąja kalba administracijos darbuotojas, pasakodamas apie socialiai nepritapusių, mokymosi sunkumų turinčių vaikų ir jaunuolių klases, šias jų nesėkmes sieja su pirmų klasių mokomosios kalbos klausimais, t. y. tėvų pasirinkimu leisti vaikus į mokyklą ne gimtąja kalba, ir tolesnės pagalbos tokiam vaikui nebuvimu:

Įdomybė yra tai, kad nėra moksliskai įrodyta, bet tai yra tiesiog mano tokia išvada ir mano toks matymas, kad ten [specialiosiose mokyklose] yra nemažai vaikų, kurie savo laiku buvo atiduoti į lietuviškas mokyklas tų tėvų, kurie turėjo problemų su lietuvių kalba. Ir aš tai manyčiau, kad ten buvo padaryta jų klaida, nes, nu, tėvai kartais įsivaizduoja, kad mes atiduodam vaiką į mokyklą ir šitoje vietoje mūsų atsakomybė baigiasi. Jie nesuteikia kažkokios papildomos pagalbos vaikui, o vaiko psichoemocinė būsena su metais vis blogėja, jo charakterio bruožai visiškai formuojasi kitokie. <...> Jų niekas nemušė, bet psichologiškai jie keturis, penkis, šešis metus išgyveno krizę, emocinę krizę ir po to jau pas mus jie patenka ir nepasitiki savomis jėgomis. Jie apskritai nepasitiki žmonėmis, nes jie nežino, kas jie tokie yra, nes jiems gėda dėl savo šeimos, kad jie tenai kalbasi rusiškai. <...> Jisai tyli keturis metus, o vėliau jau jis patenka į penktą klasę. Prasideda dar didesni vargai. Ten pradeda dar daugiau šaipytis, kol vėl jisai patenka čia, bet čia vėl yra tai, kad vieni yra linkę labiau nusikalsti, o kiti pateko, kad jie tiesiog turėjo tokią nesėkmingą patirtį ir tėveliams nesupratus, kad būtent, jei neturi galimybės jiems padėti, tai tada juos reikia atiduoti bent jau į jiems priimtina kalbinę aplinką, nes bet kuriuo atveju jų pagrindinė namuose kalba buvo rusų...

(Mokyklos administracijos darbuotojas, Kaunas)

Tad mokyklos rusų mokomąja kalba matomos kaip padedančios ugdyti vaiko etninę tapatybę, sudarančios sąlygas įgyti išsilavinimą gimtąja kalba (plg. Lichačiova 2010:143; Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a), kartu svarbios užtikrinant vaikų iš rusakalbių šeimų įtrauktį į platesnę Lietuvos visuomenę. Šiuo požiūriu tokios mokyklos suteikia lygias galimybes ne lietuvių kilmės ar rusakalbės aplinkos vaikams. Taip pat šios ugdymo įstaigos siejamos su rusų tapatybės puoselėjimu ne tik dėl mokomosios kalbos, bet ir dėl neformaliojo ugdymo. Mokyklų rusų mokomąja

kalba atstovai tokias mokyklas apibūdindavo kaip ugdymo įstaigą, kurioje puoselėjama rusiška tapatybė, t. y. mokiniai turi galimybę išmokti rusų kalbos, susipažinti su kultūra, literatūra, folkloru. Gimtoji (rusų) kalba leidžia bendrauti skirtingų kartų nariams (vaikams, tėvams ir seneliams). Būtent dėl to, informantų teigimu, į mokyklą rusų mokomąja kalba vaikus leidžia tėvai, besitapatinantys su rusų etnine grupe.

Mokyklos rusų mokomąja kalba buvo vertinamos ir kaip įtraukiančios mokinius iš nerusiškos tapatybės ar etniškai mišrių šeimų, namie vartojančių rusų kalbą. Kai kuriose mokyklose veikė folkloro būreliai, kuriuose buvo supažindinama su rusų, ukrainiečių, baltarusių liaudies kūryba, o tai atskleidžia tam tikrą platesnį tapatinimąsi su slavų kultūromis. Daugelyje mokyklų rusų mokomąja kalba mokosi ir naujieji migrantai iš Ukrainos, Baltarusijos, kitų šalių, tad rusų kalba leidžia šiuos mokinius ugdyti kalbiškai jiems artimesnėje aplinkoje; čia svarbus socialinės įtraukties aspektas. Mokinių iš skirtingos etninės aplinkos pritraukimas į mokyklą, kurioje rusų mokomoji kalba matoma kaip vienijantis veiksnys, svarbus šioms mokykloms ir dėl ekonominio išlikimo, nes kintant demografinėi situacijai tai suteikia galimybę išlaikyti reikiamą mokinių skaičių. Nors dauguma informantų kaip vienijantį veiksnį, darantį mokyklą įtraukią, minėjo rusų kalbą, kai kurie kvestionavo tokį požiūrį ir akcentavo daugiakalbystės svarbą:

Galbūt yra vienas netikslumas, kad šiuolaikiniame paskirstyme sako, kad tautinių mažumų mokyklos ten rusų dėstomąja kalba... aš dabar vartoju, galbūt greitai pasikeis, įvairių tautų mokinių mokykla. Jo, kalba gali būti rusų dėstomoji kalba, ir 2012 metais ministerijai patvirtinus tris kalbų dėstymo modelius, tai galimas dabar pagal mūsų mokyklos tipą modelis ir dėstyti rusų kalba, ir dėstyti lietuvių kalba, ir 50 x 50.

(Mokyklos administracijos darbuotojas, Kaunas)

Kai kurie autoriai įžvelgia tam tikrą įtampą, jeigu propaguojamas daugiakultūriškumas ir daugiakalbiškumas, o kasdienybė atskleidžia vienos kultūros vyravimą mokykloje (De Urazza 2015). Dauguma monografijoje aptariamo tyrimo informantų mokyklas rusų mokomąja kalba vertino kaip institucijas, suteikiančias išsilavinimą vaikams, kurių gimtoji kalba ne lietuvių, kartu garantuojančias socialinę įtrauktį mokiniams tiek iš rusų etninę tapatybę puoselėjančių šeimų, tiek iš šia kalba bendraujančių kitataučių šeimų.

Kita vertus, informantų teigimu, šiose mokyklose socialinę įtrauktį į visuomenę užtikrina pilietiškumo ugdymas. Šis aspektas buvo pabrėžiamas daugumos informantų, kurie save dažnai apibūdindavo kaip lojalius valstybinės švietimo programos įgyvendintojus, ugdančius piliečius Lietuvai. Tad mokykla rusų mokomąja kalba apibūdinama kaip orientuota į rusų tautybės šeimas ar platesnę rusakalbių kultūrų bendruomenę, kartu pabrėžiant sąsajas su Lietuva. Bendruomenės pasirinktas mokyklos pavadinimas, suteikiant jai garsaus žmogaus vardą (pvz., Levo Karsavino), taip pat dažnai buvo interpretuojamas kaip mokyklą ir jos bendruomenę susiejantis su šalies visuomene, istorija. Valstybinė kalba informantų identifikuota kaip svarbi priemonė Lietuvos piliečiams ugdyti ir lavinti jų gebėjimui sėkmingai įsitraukti į įvairias visuomenės sritis. Daugelis tyrime dalyvavusių mokyklų rusų mokomąja kalba mokytojų ar administracijos darbuotojų teigė, jog jų ugdymo įstaigos sėkmingai įgyvendina lietuvių kalbos švietimo programą, nes kokybiškas ar papildomas lietuvių kalbos mokymas yra priemonė į mokyklą pritraukti pakankamam skaičiui mokinių:

Kartais tėvai iš lietuviško darželio atveda į mūsų mokyklą. Nu, ir tikrai klausimas kyla, ir aš klausiu: „Kodėl, kas atsitiko, kodėl jūs taip nusprendėt?“ Tai taip tėvai ir sako: „Mes norim, kad būtų vis tiek, kad jie žinotų apie tradicijas...“ Kad jie renkasi, sakykim,

tikyba, kad jie augtų toj aplinkoj, kuri yra jiems, nu, prigimtinė, sakykim. Jie mano, kad ta aplinka jiems geriau, jie nenori, kad jie labai sulietuvėtų. Bet kaip jūs sakot, taip, lietuvių kalba, kuo toliau, yra svarbesnė ir tikrai tėvai žiūri ir stebi, ir jiems tai yra svarbu, kad vaikas suprastų, kalbėtų, galėtų bendrauti lietuviškai, bet kad aplinka būtų rusakalbė... vis tiek.

(Administracijos darbuotoja, Klaipėda)

Kalbėdami apie Lietuvos nepriklausomybės atgavimo laikotarpį ir ankstyvuosius nepriklausomybės metus kai kurie informantai prisiminė išsiskiriančias kai kurių tuometinių mokytojų rezervuotas nuostatas dėl valstybės nepriklausomybės atkūrimo, tačiau tai suvokiama kaip praeitis. O štai 2014 m. Rusijos ir Ukrainos karinis konfliktas kai kurių mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenių narių buvo siejamas su pakitusiu visuomenės požiūriu į jų įstaigas ir šis pokytis buvo interpretuojamas kaip neteisingas, nes rusiškumas *a priori* siejamas su nelojalumu ar neintegruotumu:

Nuo 1991-ųjų ir labai ilgai tikrai nejautėm [neigiamo požiūrio]. Tikrai ne. Kažkaip ir Sąjūdžio laikai, ir aš labai daug draugų turiu pati. Tai nebuvo. Kai įvyko vat tie santykiai su Rusija dabar. <...> Ukrainos konfliktas. Ir man visada apmaudu yra todėl, kad mes ne Rusijos mokykla ir visiškai mums ne prie ko, nes, kaip pasakyti, pas mus mokosi ir tie ukrainiečiai. Mes tai jaučiam [neigiamas nuostatas mokyklos atžvilgiu] katri metai. Vėl tas jausmas toks yra, nu, kaip jums pasakyti. Aš pati gimiau Vilniuje. Čia yra mano gimtinė, čia mano vos ne gimtoji kalba, nes aš, kaip sakyti, bet aš tą pradėjau jausti, gal ne aš pati. Čia net nenoriu pasakyti, kad tai daroma, kaip sakyti, specialiai kažkas, kad... nes finansavimas tas pats, jokių pretenzijų, nu, žinot... bet jautimas toks, ir gi čia tikriausiai nereikia vynioti į vatą.

(Mokyklos rusų mokomąja kalba administracijos darbuotoja, Vilnius)

Mokslinėse diskusijose nevienodai interpretuojamas tautinių mažumų mokyklų vaidmuo. Vieni autoriai tokių ugdymo įstaigų egzistavimą sieja su tam tikra segregacija, politine atskirtimi ir socialiniu neteisingumu, nes kalbiniu ar etniniu pagrindu yra formuojamos atskiros bendruomenės; kitų teigimu, šios mokyklos leidžia mažumų grupėms gyvuoti kiek autonomiškai ir kartu užtikrina jų teises (apžvalgą žr. Keddie 2014). Golubeva analizuoja tyrimo Estijoje ir Latvijoje duomenis ir kalba apie paradoksą, kai atskiros mokyklos pagal mokomąsias kalbas, iš vienos pusės, garantuoja etnokultūrinės įvairovės pripažinimą valstybės lygmeniu, bet, iš kitos pusės, negeba parengti savo ugdytinių visuomenės įvairovei (Golubeva 2010: 327). Tado Tamošiūno teigimu, nors Lietuvoje mokyklos tautinių mažumų mokomosiomis kalbomis funkcionuoja istoriškai ir siejamos su etninio tapatumo išlaikymu, tačiau šių mokyklų kontingentas nėra vienalytis etnine ir kalbine prasme ir į šią įvairovę nėra atsižvelgiama ugdymo procese, o konkrečioje mokykloje formuojama tapatybė susijusi su mokomąja kalba, t. y. rusų, lietuvių, lenkų (Tamošiūnas 2000, 2001, 2003). Šiame kontekste svarbūs pačių mokyklų bendruomenių narių balsai ir perspektyvos.

Dauguma informantų apie savo mokyklas kalbėjo kaip apie prisidedančias prie mokinių socialinės įtraukties į Lietuvos visuomenę ir kartu puoselėjančias etnokultūrinę tapatybę. Mokyklos rusų mokomąja kalba jų bendruomenių narių matomos kaip institucijos, kurios leidžia puoselėti tautinį identitetą ir įgyti išsilavinimą gimtąja kalba (plg. Lichačiova 2010; Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a), taigi svarbios socialiniam teisingumui ir įtraukčiai užtikrinti. Sykiu tokios mokyklos vertinamos kaip sudarančios galimybę įgyti išsilavinimą gimtąja kalba ne tik rusų tautybės vaikams, bet ir kitų etninių tapatybių rusakalbių šeimų vaikams. Tautinių mažumų mokykloms valstybės skiriamas finansavimas vertinamas kaip užtikrinantis visuomenės kultūrinę įvairovę ir skirtingų grupių galimybes įgyti išsilavinimą gimtąja kalba. Tokių ugdymo įstaigų funkcionavimo faktas siejamas su socialiniu teisingumu ir tinkamu valstybės

požiūriu į visuomenės etnines grupes, o mokyklos misija – su mokinių socialine įtrauktimi į Lietuvos visuomenę išlaikant etnokultūrinę įvairovę. Atliekant tyrimą surinktais duomenimis, šie trys aspektai – rusų kultūros puoselėjimas, platesnės (slavų ar rusakalbių) bendruomenės įtrauktis ir pilietiškumo ugdymas – daugumos informantų buvo suvokiami kaip integralūs šių mokyklų veiklos ir tikslų aspektai.

4.3. Valstybinė kalba ir lygios galimybės

Gimtosios kalbos ir švietimo klausimai iškyla kalbant apie socialinį teisingumą ir mažumų teises. Švietimas ir valstybinės kalbos plėtra svarbūs formuojant tautines valstybes, tačiau mokslininkai ieško atsakymo, koks tuomet yra tautinių mažumų kalbos statusas (May 2012: 176). Adrian'as Blackledge'as aptaria Didžiosios Britanijos kontekstą pasitelkdamas Pierre'o Bourdieu (2000) „magiškų ribų“ (angl. *magical frontiers*) terminą ir teigia, jog šios ribos konstruojamos politikų tarp skirtingų kalbų vartotojų, t. y. tų, kurie užima dominuojančią padėtį, ir mažumų (Blackledge 2006: 23). Blackledge'o nuomone, vienos kalbos ir jų vartotojai iškeliami aukščiau kitų, o nelygiaverčiai kalbų statusai pridengiami tariamai liberaliais argumentais apie kalbinių kompetencijų svarbą profesinėje karjeroje ir pan. (Blackledge 2006: 23). Britų sociologas kvestionuoja požiūrį, jog etninės daugumos kalbos mokėjimas pats savaime garantuoja mažumos (etninės mažumos, migrantų) įsiliejimą į platesnę visuomenę ir geresnes karjeros galimybes, ir teigia, jog profesinė karjera priklauso nuo daugelio priežasčių (Blackledge 2006: 39). Kita vertus, Lietuvos mokslininkai taip pat pabrėžia valstybinės kalbos kompetencijos ir karjeros galimybių sąsajas (Šutinienė 2003). Toliau aptarsime du empirinius atvejus, kai informantai savo sąsajas su platesne visuomene ir statusą vertino kaip veikiamą valstybinės kalbos mokėjimo, tačiau tai toli gražu nebuvo vienintelis lemiamas veiksnys. Šie atvejai paantrina Blackledge'o (2006) įžvalgoms

apie valstybinės kalbos kompetencijos ir sąveikos su platesne visuomene priežasčių kompleksiskumą.

Jaunosios kartos rusas, turintis gerai apmokamas pareigas tarptautinėje bendrovėje Vilniuje, savo įtrauktį į platesnę šalies visuomenę ir karjeros sėkmę sieja su studijomis Vilniaus universitete lietuvių kalba ir studijuojant užsimezgiais socialiniais ryšiais su lietuvių kilmės studentais. Jis baigė mokyklą rusų mokomąja kalba, tačiau teigia, jog savo vaikus leistų į mokyklą lietuvių mokomąja kalba vien dėl to, kad jiems netektų patirti integracijos iššūkių, kylančių dėl nepakankamo valstybinės kalbos mokėjimo ir etniškai ribotų socialinių tinklų. Kita vertus, vyras teigia norintis, kad jo vaikas rusų literatūrą galėtų skaityti originalo kalba, o mokykla lietuvių mokomąja kalba, jo nuomone, atimtų tą galimybę. Tam tikra prasme susidaro įtampa tarp numanomos lietuvių kalbos svarbos integruojantis į visuomenę ir galimybės jaustis pilnaverčiu savo etninės bendrijos nariu. Tačiau lietuvių kalbą pats informantas gerai išmoko studijų metais universitete ir tai jam nesutrukdė integruotis į darbo rinką ar jaustis Lietuvos visuomenės dalimi. Šis pavyzdys suponuoja, jog kalbinės kompetencijos tobulinamos ir socialiniai ryšiai plečiami skirtingais individo gyvenimo ir karjeros etapais, o kalbinių kompetencijų neribojama galimybė studijuoti universitete didina socialinę įtrauktį, nekliudydama jaustis etninės bendrijos nariu. O štai kitas jaunas vyras pasakoja apie tai, jog baigęs mokyklą rusų mokomąja kalba Visagine, pedagogines studijas Vilniuje, išvyko į Jungtinę Karalystę ir ten sėkmingai kilo karjeros laiptais. Tačiau tėvynės ilgesys buvo toks stiprus, jog „grįžo į Lietuvą jos kelti“. Šis informantas puikiai kalba lietuviškai, nors gyvena Visagine ir baigė mokyklą rusų mokomąja kalba. Lietuvių kalbos kompetencijos sustiprėjo studijuojant Vilniuje, užsimezgas socialiniams ryšiams naujoje aplinkoje. Jis savo sąsaitus su Lietuva ir grindžia socialiniais ryšiais, buvimo namie jausena, netgi gamta. Šie pavyzdžiai rodo, jog valstybinės kalbos kompetencijos yra neabejotinai svarbios, o jos įgyjamos ne tik mokykloje, bet ir universitete,

darbo vietoje. Toliau kalbėsime, kaip valstybinės ir gimtosios (rusų) kalbos sąveika interpretuojama mokyklose rusų mokomąja kalba.

Žvelgiant iš tautinių mažumų perspektyvos, gimtosios ir valstybinės kalbos santykis siejamas su lygių galimybių klausimais, taip pat atskleidžia tam tikras įtampas švietimo politikoje. Interviu su mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenių nariais buvo kalbama apie gimtosios ir lietuvių kalbos sąveiką jų mokyklose ir švietimo politikos lemiamą jos kaitą. Bendrai informantai pabrėždavo, jog lietuvių kalba yra svarbi siekiant integruotis į platesnę visuomenę, valstybinės kalbos kompetencijos svarba nebuvo abejojama (plg. Brazauskienė 2010; Lichačiova 2010). Tačiau padidėjęs lietuvių kalbos valandų skaičius bei pagal 2011 m. Švietimo įstatymo pataisas suvienodinti lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino reikalavimai tyrimo dalyvių buvo vertinami skirtingai. Nors visi informantai lietuvių kalbos kompetencijas matė kaip būtinas individui norint pilnavertiškai dalyvauti šiandieninės Lietuvos visuomenėje, tačiau skyrėsi nuomonės dėl mažumos ir daugumos kalbų santykio ugdymo procese ir vertinant rezultatus. Dalis informantų lietuvių kalbą įvardijo kaip pagrindinę priemonę tautinėms mažumoms integruoti į Lietuvos visuomenę. Kiti neneigė valstybinės kalbos žinių svarbos, tačiau argumentavo, jog švietimo procesuose reikia labiau atsižvelgti į visuomenės etnokultūrinę įvairovę: šie informantai teigė, kad suvienodinti lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio egzamino reikalavimai, lietuvių kalbos plėtra švietimo procesuose neatsižvelgiant į kultūrinę įvairovę riboja tautinių mažumų mokyklų ugdytinių galimybes ir kelia papildomų iššūkių mokyklos personalui. Šios dvi perspektyvos aptariamos toliau.

Lietuvių kalba kaip pagrindinė mažumų įtraukties priemonė

Gimtosios (rusų) ir valstybinės (lietuvių) kalbos santykis ugdymo procese buvo aktualus daugelyje interviu. Mokyklų rusų mokomąja kalba ben-

druomenių atstovai (mokytojai, administracijos darbuotojai) pabrėždavo, jog tėvams renkantis mokyklą svarbu, kad vaikas išmoktų ne tik gimtosios (rusų), bet ir valstybinės kalbos. Kaip ir ankstesniuose mokyklose lenkų mokomąja kalba atliktuose tyrimuose (Šliavaite 2015a, 2016), buvo minimos tėvų strategijos vaikus leisti į ikimokyklinės ugdymo įstaigas lietuvių kalba, o į mokyklą – gimtąja kalba, tikintis, jog taip vaikas įgis tiek lietuvių, tiek gimtosios kalbos žinių. Kai kuriais atvejais lietuvių kilmės administracijos darbuotojai vaiko atvedimą į mokyklą rusų kalba įvardydavo kaip klaidą, kaip „žingsnį atgal“, o tai atskleidžia etninės daugumos nuostatą, jog ugdymas gimtąja kalba lemia tolesnes nesėkmes karjeroje. Tai tarsi atspindi viešojoje erdvėje dominuojančias diskusijas apie tai, jog valstybinė kalba įgalina gerai ja kalbančius sėkmingiau dalyvauti visuomenės gyvenime. Tinkamas rusų ir lietuvių kalbų mokymo santykis informantų dažnai buvo matomas toks, kuris leistų ugdytiniams puoselėti etninę tapatybę kartu sėkmingai komunikuojant su platesne visuomene, t. y. užtikrinantis socialinę įtrauktį:

Prieš keturis metus čia mes rinkom tą mūsų pirmą lietuvišką klasę, na, tai buvo labai sudėtinga perlaužti žmonių nuomonę, mąstymą „ne, ne, čia rusų mokykla“. Ne, čia ne rusų. Čia yra rusų kalba, bet mes, tarkim, lietuvių kalbos daugiausia duodame turbūt. <...> Nuo penktos iki dešimtos klasės mes daliname klases į grupes. Jie po 10 vaikų sėdi klasėje ir tarkim, aš žinau, kaimyninėse mokyklose penktoje, šeštoje klasėje po keturias pamokas duoda, o mes šešias duodame pamokas, tai dviem pamokom daugiau ir dar grupėse sėdi ne po 30 vaikų, o po 10 vaikų. Tai ir kalbantis su tėvais visą laiką sakai, „jūs atidavėt“... Netgi jeigu ir lietuviai, kalbantys lietuviškai, atidavė į lietuvišką mokyklą ir namuose vaikas nesulaukia pagalbos, tai ne faktas, kad jis iš valstybinio lietuvių kalbos egzamino gaus maksimalų įvertinimą. Teisingai? <...> Mes auginame Lietuvos piliečius, Lietuvos gyventojus, kurių psichoemocinė būseną turėtų būti

labai stabili.

(Mokyklos administracijos darbuotojas, Kaunas)

Teigiama, kad lietuvių kalba leidžia sėkmingai dalyvauti Lietuvos visuomenės gyvenime ir su ja saistytis, o valstybinio lietuvių kalbos brandos egzamino reikalavimų suvienodinimas mokykloms skirtingomis mokomosiomis kalbomis dalies informantų taip pat vertinamas teigiamai, grindžiant, jog šių mokyklų ugdytiniai yra tokie patys Lietuvos valstybės piliečiai, kaip ir likusieji, jog turi tokias pat kompetencijas, kaip ir kitos tautybės visuomenės nariai:

Žinote, vėlgi aš, tarkim, kaip iš rusų mokyklos darbo patirties, tai vėlgi viskas iš namų ateina. Absoliučiai. Jeigu, pavyzdžiui, vaikas jau šeštoje ar septintoje klasėje man pasako, kad „man nereikalinga lietuvių kalba“, nes „mes išvažiuojame, mes čia negyvensime“. O paskui išeina, kad jis niekur neišvažiuoja, gyvena ir jam sunku. Tėvai maždaug: „Tai tu keturis parašyk jam, vis tiek mes negyvensim čia.“ Nu, ne taip supranta, kas tas yra kalba. Taip, jie nesijaučia čia kaip namuose. Matyt, dėl to. Na, o tarkim, dvylikų klasių, čia ne iš karto darė, tai buvo pereinamasis laikotarpis. Jeigu tu laiku informuoji tėvus, tai nėra to šoko. Jie išsigąsta dėl tų kūrinių, kad jų daug yra, bet, iš kitos pusės, tu rodai, kad ir taip skaitėm, nors nebuvo programoje, nes vaikai, jeigu stiprūs, tarkim, geri, tai tu visuomet daugiau duodavai. Tai tokio didelio tikrai ne. Man atrodo atvirkščiai, jiems tokiems... Aš nežinau, kaip pasakyti, labiau motyvuotiems, nu, atvirkščiai – kad jų neišskyrė, kad jie rusai.

(Lietuvių kalbos mokytoja, kalba apie patirtis mokykloje rusų mokomąja kalba, Visaginas)

Taip. Jiems iš viso... Čia prisimenu, prieš kiek metų... Sakau: „Vat aš lietuvių mokyklą baigiau. Aš tau sakau rusiškus eilėraščius, o tu man tiek, kiek moki, lietuviškus. Nu, ir kiek sustosim... taip.

Tai aš galiu valandą deklamuoti, o tu kiek... dvi eilutes pasakysi.“ Ir jiems darosi gėda. Kai kuriems ką nori gali daryti [juokiasi], bet vat labiau... Aš manau, kad aš turiu pavyzdžius sau parodyti. Nesakyti, kad jūs turite ten tą ir tą daryti, bet kartu parodyti, kad ir aš paskaitau, ką aš naują randu ir... tai vat.

(Lietuvių kalbos mokytoja, kalba apie patirtis mokykloje rusų mokomąja kalba, Visaginas)

Bet jeigu vėl... Pažiūrėti priežasčių, tai išvažiuoja nemaža dalis tų, kuriems Lietuvos netgi darbo biržoje, gal profesinėje rinkoje (taip pavadinsim) sunkoka konkuruoti dėl kalbos dalykų. Jie atsiduria kaip ir truputėlį užribyje. Tos starto pozicijos nevisiškai vienodos. Jau nu, kalbos mokėjimas, lietuvių kalbos mokymasis, mokėjimas, noras mokytis... Čia irgi turbūt atskiro tyrinėjimo... būtų toks neblogas objektas, nes keičiasi situacija iš tikrųjų. Aš nuo 1993-ųjų skirtumą matau. Tikrai matau. Aš, pavyzdžiui, neįsivaizduočiau prieš gerą „desetką“ metų, kad su aštuntokais aš, ne su visais vėlgi nedarysim, kad 100 proc. galiu bendrauti lietuviškai, tai dar prieš 10 metų aš tokios situacijos nė įsivaizduoti negalėčiau. Situacija keičiasi, bet na, tie, kurie silpniau mokėsi, jie kaip Lietuvoje faktiškai... Na, Vilniuje, na, Klaipėdoje iš dalies galėtų įsipiešti su savo kalbos mokėjimu. Kituose regionuose jie dėl kalbos dalykų nepritampa.

(Mokyklos rusų mokomąja kalba administracijos darbuotojas, Visaginas)

Lietuvių kalba dalies informantų apibūdinama kaip pagrindinė priemonė, leidžianti tapti lygiaverčiu visuomenės nariu kultūrine ir socialine prasme, sėkmingai integruotis darbo rinkoje (plg. Leončikas 2007; Brazauskienė 2010; Lichačiova 2010). Tad kalbėdami apie švietimo ar platesnę valstybės politiką, reglamentuojančią valstybinės kalbos, tautinių mažumų kalbų statusą, šie informantai jai pritarė ir palaikė. Lietuvių kal-

bos kompetencija pati savaime matoma kaip įgalinanti tautinių mažumų mokyklų ugdytinius tapti integralia platesnės visuomenės dalimi ir valstybinės kalbos mokymo valandų didinimas yra vertinamas kaip tinkama išeitis šioms mokykloms siekiant gerų rezultatų. Žvelgiant iš šios perspektyvos, lietuvių kalba yra svarbiausias socialinės įtraukties ir lygių galimybių garantas. Valstybės politika atspindima ir palaikoma. Vis dėlto, daugelis šių pozicijų aktyviai palaikiusių informantų yra lietuvių kilmės, tad tikėtina, jog būdami etninės daugumos nariai jie ir atspindi daugumos požiūrį.

Lietuvių kalbos plėtra kaip neatsižvelgianti į etnokultūrinę įvairovę ir todėl neteisinga tautinių mažumų atžvilgiu

Dalis informantų 2011 m. Švietimo įstatymo pataisais, kuriomis buvo padidintas lietuvių kalbos pamokų skaičius, suvienodintas valstybinis lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzaminas, vertino kaip neteisingą mokyklų rusų mokomąją kalbą ugdytinių atžvilgiu. Kai kurie informantai lietuvių kalbos mokymą nuo pirmųjų klasių vertina kaip klaidą, nes ne gimtosios kalbos mokoma labai ankstyvame amžiuje:

Tokiu būdu iki kažkokio tai amžiaus būtinai reikia mokytis tikrai gimtąją kalbą, mano įsitikinimu. Vat, o deja, pas mus yra tokia problema, kad ir lietuvių kalbą, ir užsienio kalbą mūsų vaikai pradeda nagrinėti, studijuoti paraleliai su gimtąja kalba. Jie dar savo kalbos abėcėlės nežino, o jie jau pradeda rašyti lietuviškai ir angliškai. <...> Man atrodo, kad tai yra didžiulė klaida, bet kada mes pradedame apie tai kalbėti, aišku, iš karto atsiranda argumentas: „Jeigu mes nuimsim šitą, reiškia, mes pažeidėm lygių galimybių principą.“ Vot, o tai yra skausminga būtent tautinėms mažumoms.

(Mokytojas, interviu vyko lietuvių ir rusų kalbomis, Klaipėda)

Kai kurie informantai įsitikinę, kad mokyklų rusų mokomąja kalba mokiniai atsiduria prastesnėje padėtyje nei mokyklų lietuvių mokomąja kalba dėl tokios baigiamųjų egzaminų tvarkos, kai užduotys pateikiamos lietuvių kalba, o po pereinamojo laikotarpio bus suvienodintas lietuvių kalbos ir literatūros valstybinis egzaminas ir nebebus atsižvelgiama į mokinių etninę ir kalbinę priklausomybę. Ši situacija vertinama kaip neteisinga mokyklų rusų mokomąja kalba abiturientų atžvilgiu, nes lemia jų baigiamuosius vertinimus, o tai apibrėžia skirtingas tolesnių studijų ir karjeros galimybes. Lietuvių kalbos žinių reikalingumo šie informantai nekvestionuoja, tačiau mano, kad būtų socialiai teisinga, jeigu socialinei įtraukčiai garantuoti būtų ne tik reikalaujama lietuvių kalbos žinių, bet ir atsižvelgiama į individo kalbinę aplinką, etninę kilmę. Šiame kontekste lietuvių kalbos reikalavimų taikymas be papildomų sąlygų matomas kaip ribojantis tautinių mažumų abiturientų galimybes studijuoti:

Dabar kaip tik skambino vienas kolega, klausė, kaip bus testas rusų... kaip bus testas. Nu, suprantat, va, žiūrėkit, aš apie chemiją vėl pasakysiu. Visi egzaminai. Va, čia iššūkis. Čia nereikia, suprantat, va, net pagalba teikiama, kiek aš žinau, Skandinavijoje, kada va, pavyzdžiui, Danijoje vaikas laiko baigiant bakalaurą, jam yra vertėjas, kuris padės. <...> Ir aš, pavyzdžiui, tokį dalyką pasakau, žiūrėkite, nu: „Surašyk, užbaik taisyklingai šią oksidacijos redukcijos reakciją...“ Aš verčiu į rusų kalbą... oksidacijos redukcijos... *окислительно-установительная реакция...* Užėmė man dvi minutes. Užėmė laiko, o [laikas] duotas visiems vienodai. Viskas, o čia tai paprasta, yra sunkūs pavyzdžiai... terminai ir duoda žodynėlius. Nu, patikėkite, ten žodynėliuose pagrindiniai tie terminai... kitą sykį vaikas „užsiciklino“ ir nesupranta... Nu, neprisimena... Nu, kaip pasakyt, tas terminas, atrodo, jam žinomas yra, kaip man čia buvo, žinot, žiūrėkit, „ketus“ kas čia yra. Nu, suprantat, vot kiek reikia sunkumų, kad

prisiminti, *что это чузык* [kad tai ketus]. <...> Kokia gimtąja kalba, jo, lietuvių vaikui. Vis tiek jam lengviau... Perskaitei ir žinai, kaip atsakinėt, o tam [rusakalbiui, rusui] dar reikia išsiversti, po to tik pradėti atsakinėti. Tai va toks... Norėtuši, kad tie vaikai mūsų, mūsų Lietuvos vaikai, kuriems nėra gimtoji kalba, <...> kad jiems irgi pagalba būtų suteikta, laikas pratęstas. Bet nieks nenori girdėt, mes jau daug kartų tą aiškinom. (Mokyklos rusų mokomąja kalba administracijos darbuotojas, Klaipėda)

Šitas va, bendras egzaminas, man atrodo, jis irgi nėra per sunkus mūsų abiturientams. Kiek jau... du metus, atrodo, jis vyksta ir jie puikiai, normaliai išlaiko tą egzaminą ir skirtumas tarp lietuviškų mokyklų abitūros ir mūsų nėra labai didelis, ir jie taip pat labai sėkmingai realizuojasi ir studijose, ir aukštosiose mokyklose, vat. Iš kitos pusės, vat, iš tokios, kaip pasakyti, ideologinės galbūt, iš principalios tokios pozicijos, nu, nevisiškai yra teisingai, kada vaikai, kurie tą pačią kalbą pasisavina nuo pirmų savo gyvenimo dienų „с молоком матери“ [su motinos pienu] ir tie, kurie išmoko tą kalbą kaip ne gimtąją, o antrą kalbą, jie turi laikyti egzaminą tolygiai, jiems taikomi vienodi reikalavimai. Vis dėlto, čia yra niuansai, vat. Galbūt ir nereikėjo taip greitai tai daryti... Buvo, kada vyko aptarimas, siūlymas, reiškia, pratęsti va tą laikotarpį ir tie, kurie pradėjo pagal naują programą studijuoti lietuvių kalbą, jau po dvylika metų jie laisvai gali tada laikyti vienodai su lietuvių mokyklų abiturientais tą egzaminą, bet praktika parodė, kad vis dėlto galima sėkmingai išlaikyti tą egzaminą ir dabar. Man atrodo, kad pats svarbiausias čia dalykas yra ne tiek taikyti va tam tikrų reikalavimų, kiek trupučiuką... gerinti, tobulinti lietuvių kalbos mokymo metodiką.

(Mokyklos rusų mokomąja kalba bendruomenės narys, Klaipėda)

Cituoti informantai lietuvių kalbos valstybinio egzamino suvienodinimą, egzaminų tvarką vertina kaip neteisingą mokyklų rusų mokomąja kalba abiturientų požiūriu. Iš dalies tai esą neteisinga, nes neatpažįstama jų etninė tapatybė bei gimtoji kalba ir neatsižvelgiama į tai vertinant rezultatus. Ši situacija informatų matoma kaip vedanti link nelygių galimybių, nes egzaminų rezultatai lemia tolesnes studijų, karjeros ir uždarbio galimybes.

Lietuvių kalbos reikalavimų augimas turi įtakos ir mokyklų tautinių mažumų mokomąja kalba mokytojams, nes jie turi ne tik išmanyti konkretų dėstomąjį dalyką, bet ir gebėti jį išdėstyti tiek lietuvių, tiek rusų kalbomis. Mokytojams kasdieniniame darbe tokie reikalavimai kelia tam tikrų iššūkių, prie kurių jie prisitaiko vienaip ar kitaip organizuodami veiklą pamokoje, daugeliu atvejų minima dvikalbystė. Dvikalbį ugdymą daugiaetninėje aplinkoje, kaip būdą išdėstyti pamokos medžiagą, mokytojai minėjo dar prieš penkiolika metų (Tamošiūnas 2003). Šioje monografijoje aptariamo tyrimo informantai taip pat nurodė, jog istorijos ar geografijos pamokose, kuriose medžiaga turi būti pateikiama lietuvių kalba, iš tiesų taikomas dvikalbio ugdymo modelis, prisitaikant prie mokinių kalbos žinių, konteksto. Šiomis aplinkybėmis atsiranda daugiau darbo ir patiems mokytojams: kai kurie jų verčia pamokos medžiagą į dvi kalbas, susikuria strategijas, kaip aiškiai ir suprantamai perduoti žinias mokiniams:

Mes nedaug dirbam su pačiu vadovėliu, bet jie gauna, kur man išversti turi, kur atrasti atsakymą. Aš rusiškai ir lietuviškai, o jie skaito, ir mes kartu verčiam, viens kitam padedam, ir daug žodžių, kur tikrai paskui lituanistė man sako, kad jie jau tokius žodžius žino. <...> Lietuvių kalboje, istorijos trupučiuką, visokių... Nu, toliau, jeigu pasirinktų vaikas paskui istoriją, laikyti reikia lietuvių kalba egzaminą. Jiems vis vien, o tokiam amžiuo geriau įsimena lietuviškos visos sąvokos, kurias būtinau jį turėtų... Nu, o čia dar paprasčiau, daug datų, o reik mokėti sakyti teisingai. Kartodami, aš juos nevertinu už lietuvių kalbą,

aš neturiu teisės. Aš nemokau lietuvių kalbos, bet skaitydami, klausydami, rašydami, mes tokį vedam žodynėlį... lietuvišką, rusišką. Rusiškai jie gali man paaiškinti. Kas moka lietuviškai, dar kaupiamą balą gaus, kad lietuviškai gražiai pasakė. Va, tas dvikalbystės tas ugdymas per pamoką... Aš... Mano labai geras požiūris į tai.

(Mokyklos rusų mokomąja kalba mokytoja, Klaipėda)

Valstybinės ir gimtosios kalbos statuso švietimo sistemoje klausimai, žvelgiant iš informantų perspektyvos, susiję su socialinio teisingumo sampratomis. Tautinių mažumų mokyklų ugdytiniams taikomus didesnius nei iki tol lietuvių kalbos reikalavimus, numatytus 2011 m. Švietimo įstatymo pakeitimuose, dalis tyrimo dalyvių siejo su platesnėmis įtraukties galimybėmis, o valstybinės kalbos žinias pačias savaime vertino kaip svarbiausią priemonę siekiant integracijos ir karjeros. Šie informantai (daugelis jų lietuvių kalbos mokytojai, lietuvių kilmės administracijos darbuotojai) reprezentuoja etninės daugumos poziciją Lietuvos visuomenėje. Tačiau kiti mokyklų bendruomenių nariai šiuos Švietimo įstatymo pakeitimus, kuriais padidintas lietuvių kalbos valandų skaičius mokyklose tautinių mažumų kalba ir suvienodinti baigiamojo egzamino reikalavimai, siejo su socialiai neteisinga ir lygias galimybes ribojančia politika. Šiuo atveju kultūrinis, kalbinis skirtumas matomas kaip neatpažįstamas ir kartu galintis nulemti nevienodas profesinės karjeros galimybes skirtingų etninių grupių (daugumos ir mažumų) nariams. Tad valstybinės ir gimtosios kalbos santykis ugdymo procese ir siekiant rezultatų formuoja skirtingas socialinės įtraukties ir lygių galimybių sampratas.

4.4. Iššūkiai istorijos pamokose: diskusijos ir bendrų požiūrio taškų paieškos

Su kolege, viena iš šioje monografijoje aptariamo projekto dalyvių, atlikome dalyvaujimąjį stebėjimą 2018 m. gegužės 9 d. minėjime Visagine.

Diena buvo puiki, švietė saulė, eidamos į šventės vietą nuolat sutikdavome panašia kryptimi judančius žmones su gėlėmis. Žinojome, jog šios datos minėjimas Visagine vyksta „prie akmens“ (Visagino pakraštyje gulinčio didelio akmens, kuris papuoštas sovietine simbolika ir, vienos informantės teigimu, ten išties yra palaidoti per Antrąjį pasaulinį karą žuvę kariai). Šio karo pabaigos minėjimo laikas „prie akmens“ nebuvo viešai skelbiamas, atvykome visa valanda anksčiau, nes apie numanomą šventės pradžią mums pasakė informantai, nurodydami įprastą minėjimo laiką. Net ir atvykusios per anksti, radome čia jau besibūriuojančius žmones, kurie prie paminklo nešė gėles, buvo šventiškai pasipuošę, daugelis segėjo Georgijaus juosteles, kurias čia pat ir dalijo viena iš moterų. Artėjant renginio pradžiai erdvė „prie akmens“ buvo pilna žmonių, rinkosi skirtingos kartos: tėvai vedėsi šventiškai aprengtus vaikus, ant suoliukų sėdėjo garbaus amžiaus žmonės. Aplinkui daugelis laikė žuvusių giminaičių nuotraukas. Paprašyta papasakoti apie nuotrauką, kurią laikė rankose, pagyvenusi moteris su jauduliu balse man atskleidė, jog tai jos žuvęs tėvas, kuris taip ir negrįžo iš karo. Neturėjome jokių išankstinių nuostatų, matėme šią dieną kaip ilgo karo pabaigos minėjimą. Tačiau kai pro šalį einanti moteris džiaugsmingai mums, kaip ir kitiems, rusų kalba sušuko „Su švente!“ (rus. *С праздником*), nei aš, nei mano kolegė neatsakėme ir vėliau šį įvykį ir savo reakciją aptarėme kaip nulemtą požiūrio į tai, su kuo lietuviams siejasi ši diena – okupacija. Dar pajuokavau, kad mano lietuvių kilmės informantai, pamatę mane renginyje, jaustūsi išizeidę dėl tokio mano pasirinkimo, nes per interviu Antrojo pasaulinio karo minėjimo iškilmes ne vienas minėjo kaip svetimą reiškinį, kaip atstovaujantį skirtingam istorijos pasakojimui, kaip pavyzdį, jog Visaginas kultūrine prasme yra „ne Lietuvos miestas“. Renginiui prasidėjus pirmoji kalbėjo Visagino merė, o jos dalyvavimas tarsi padarė šį renginį oficialų, paneigė girdėtus aiškinimus, jog šiais metais apie renginį nebuvo viešai skelbta. Visagino merė savo kalboje siekė susieti susirinkusiems žmonėms svarbią Antrojo pasaulinio karo pabaigos datą ir Lietuvoje gegužės 9 d. minimą Europos dieną. Dėkojo karo veteranams, išreiškė jiems

pagarbą, tačiau antroje kalbos dalyje pabrėžė Europos dienos prasmę. Po merės kalbėjo vietos stačiatikių bažnyčios šventikas, Rusijos pasiuntinybės Lietuvoje atstovė, Baltarusijos pasiuntinybės Lietuvoje atstovas, Visagino gyventojai. Nežiūrint to, kad šventės muzika, forma, spalvos, gėlės priminė per televizorių sovietmečiu matytus fragmentus, akivaizdžios buvo ir naujovės, tokios kaip šios datos susiejimas ne tik su Antrojo pasaulinio karo pabaigos diena, bet ir su Europos diena, šventiko dalyvavimas.

Istoriniai Antrojo pasaulinio karo pabaigos pasakojimai yra svarbūs formuojant Lietuvos ir kitų Baltijos šalių rusų tapatybes (Frėjutė-Rakauskienė 2011, 2013a; Cheskin 2016; Klumbytė 2017). Pasak Monikos Frėjutės-Rakauskienės, „Gegužės 9-osios šventės svarba ir Latvijoje, ir Lietuvoje rodo, kad rusų etninės grupės (mažumos) ir lietuvių bei latvių daugumos suvokimas (kultūrinis, istorinis) yra paralelinis ir neturi sąlyčio taškų“ (Frėjutė-Rakauskienė 2011: 107). Neringa Klumbytė, kalbėdama apie Lietuvos visuomenėje dominuojančias Antrojo pasaulinio karo pabaigos kaip „okupacijos“ ar „išvadavimo“ interpretacijas, siūlo terminą „bipolinė istorinė (teisingumo) struktūra“ teigdama, jog „istoriniai naratyvai gali būti galios išraiška, formuojama valstybės bei visuomenės ir formuojanti valstybės bei visuomenės procesus, bei <...> kurianti politinę atskirtį“ (Klumbytė 2017: 141). Atskirties patirtis Klumbytė sieja su tam tikromis individualiomis jausenomis, tokiomis kaip neteisingumas, slapnumas (Klumbytė 2017: 138). Tad, pasak mokslininkų, Antrojo pasaulinio karo pabaigos interpretacijų skirtumai įgyja ir etninį aspektą⁵.

Šiame poskyryje interpretuosime, kaip tam tikrose pamokose atiskleidžia požiūrio į kai kuriuos istorinius įvykius etninės skirtys ir koks yra mokytojo vaidmuo tokiose situacijose. Mokyklos pamokos kontekstas yra tarsi mažesnė situacija, atspindinti pirmiau aprašytas Antrojo pasaulinio karo pabaigos minėjimo patirtis. Mokslininkai kelia klausimus,

⁵ Plačiau taip pat žr. skyrius „Tautybių atskirties ir bendrystės ideologijos istorinio teisingumo politikoje, viešojoje ir kasdieninėje erdvėje“ ir „Istorinio teisingumo diskursų formavimas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba“ šioje monografijoje.

kaip istorijos pamokoje ir vadovėlyje sąveikauja tautinės daugumos ir mažumos istorijos pasakojimai (Kazlauskaitė-Gürbüz 2013 *etc.*). Pasak Rūtos Kazlauskaitės-Gürbüz, „tiek, kiek istoriniai pasakojimai yra susiję su tapatybės raiška, nulemiančia konkrečios atminties bendruomenės santykio su praeitimi perspektyvą, tiek istorijos rašymas neišvengiamai apima ne tik pažintinę funkciją, bet ir etinių-moralinių vertinimų sritį“ (Kazlauskaitė-Gürbüz 2013: 101). Istorijos pasakojimas yra svarbus kuriant tapatybę, bendrumą su platesne bendruomene ir visuomene, tačiau gali skirtis „oficialūs“ arba valstybės institucijų ir šeimos konstruojami istorijos pasakojimai (Osler 2015; Palmberger 2016). Nors temų istorijos pamokose pasirinkimas svarbus norint supažindinti su skirtingų etninių tapatybių bendrapiliečių kultūra ir istorijos įvykių interpretacijomis, tačiau, istorijos mokymas mokyklose nepakankamai atsižvelgia į etninę įvairovę (Tamošiūnas 2000: 45–54; taip pat žr. Saugėnienė 2003). Šiame poskyryje teigsime, jog kai kuriais atvejais istorijos ar lietuvių literatūros pamokose analizuojant istorinės tematikos kūrinis atsiskleidžia (ypač žvelgiant iš mokytojo pozicijos) tam tikra įtampa tarp oficialioje programoje teikiamų istorijos pasakojimų ir šeimose konstruojamos istorijos, iš kartos į kartą perduodamos atminties. Šių istorijos pasakojimų sankirtos ir klasės aplinkoje kylančios diskusijos atskleidžia, jog kai kuriais atvejais nevienodi istoriniai pasakojimai, funkcionuojantys skirtingais lygmenimis – šeimoje, mokykloje, per valstybines šventes – gali būti pasitelkiami tiek konstruojant socialinę įtrauktį, tiek atskirtį mikrokontekstuose – pamokose. Apie švietimo socialinį teisingumą ir daugiakultūrį bei įtraukų ugdymą kalbantys mokslininkai akcentuoja tai, jog svarbu į ugdymo programas ir procesą įtraukti skirtingų kultūrinių grupių pasakojimus (Osler 2015). Kaip klasėje sprendžiamos tokios situacijos, kai susikerta skirtingi požiūriai į tam tikrus esminius įvykius ir jų interpretaciją?

Maria Golubeva (2010), analizuodama 2008 m. Švietimo politikos centrų tinklo (angl. *Network of Education Policy Centers*) kiekybinio tyrimo Estijoje ir Latvijoje duomenis, teigia, jog mokyklose rusų ir latvių

ar estų kalbomis konstruojami skirtingi pasakojimai apie tautiškumą ir valstybingumą, nors šiose ugdymo įstaigose įgyvendinamos vienodos valstybės patvirtintos programos. Ji iš dalies tai sieja su skirtingais istorijos pasakojimais, kurie kai kuriais atvejais tampa įmanomi dėl „paslėptos mokymo programos“ (angl. *hidden curriculum*), t. y. pačių mokytojų nuostatų ir požiūrių į tam tikrus istorinius įvykius (Golubeva 2010: 322–324). Ammon'as Cheskin'as apie rusus Latvijoje teigia, jog mokslinėje literatūroje įsitvirtinęs požiūris, kad jie yra perėmę ir tapatinasi su Rusijos konstruojamu Antrojo pasaulinio karo naratyvu, kuris skiriasi nuo latviškojo (Cheskin 2016: 129). Mokslininkai kalba apie „atminties demokratizaciją“ (angl. *democratization of memory*), apibūdindami tai kaip procesą, kai individai geba kritiškai pažvelgti į tam tikrus istorinius įvykius (Brüggemann, Kasekamp 2008 cituota iš Cheskin 2016: 24). Cheskin'o teigimu, šis procesas ryškus jaunojoje kartoje Latvijoje, kuri Antrojo pasaulinio karo įvykius nebūtinai interpretuoja pagal savo tėvų ar Rusijos žiniasklaidos propaguojamus modelius, ir tai esą susiję su švietimo programomis ir pamokose perteikiamu istorijos pasakojimu – jaunoji karta yra veikiami skirtingų pasakojimų (Cheskin 2016: 145–147). Atliekant šį tyrimą mokiniai nebuvo kalbinti, todėl toliau bus analizuojama, kaip mokytojai pasakoja apie tam tikras situacijas pamokose, kai susikerta skirtingos istorijos įvykių interpretacijos. Kaip klasėse sprendžiamos tokios situacijos? Kaip tokiose mikroerdvėse sprendžiami socialinės įtraukties ir atskirties klausimai?

Istorijos pasakojimai skirtingų valstybių pasitelkiami visuomenės bendrumo, valstybingumo pagrindams įteisinti (Kazlauskaitė-Gürbüz 2013; Šutinienė 2015) ir jie ypač svarbūs šalyse, kurios išgyveno karus, okupaciją, buvo praradusios valstybingumą (plg. Verdery 1999). Tačiau skirtingų patirčių, istorijos pasakojimų pripažinimas ir įtraukimas į ugdymo procesą nėra lengva užduotis. Monika Palmberger, analizuodama įvairių kartų bosnių ir kroatų atsiminimus, teigia, jog oficiali valstybės istorija ir individualių žmonių konstruojami pasakojimai skiriasi (Palmberger 2016: 16–18).

Ji pasitelkia Michel'io de Certeau pasiūlytus strategijų (angl. *strategy*) ir taktikų (angl. *tactic*) terminus ir skirtingo lygmens istorijos pasakojimus siūlo vadinti „diskursinėmis strategijomis“ (angl. *discursive strategies*) ir „diskursinėmis taktikomis“ (angl. *discursive tactics*). Pirmuoju terminu Palmberger apibūdina kuriančiųjų oficialią istoriją strategijas, o „diskursinės taktikos“ – tai oficialios istorijos nekuriančių visuomenės dalyvių pasakojimai (Palmberger 2016: 16–18). Palmberger istorijos mokytojus vertina kaip tuos, kurie atstovauja oficialiajai pozicijai, pateikia oficialią versiją, tad reprezentuoja „diskursines strategijas“. Kita vertus, kaip rodo mūsų tyrimas, istorijos mokytojai savo kasdieniniame darbe susiduria su individualiose šeimose konstruojamomis istorijos interpretacijomis. Toliau aptarsime, kaip galima interpretuoti skirtingų istorijos pasakojimų – šeimos ir mokyklos, valstybės lygmens – sankirtas ugdymo procese, o mokytojus vertinsime kaip taikančius skirtingas priemones, kad užtikrintų tam tikrą socialinį teisingumą klasėje (pamokoje), t. y. suteikiančius galimybę diskutuoti apie skirtingas istorijos įvykių interpretacijas.

Valstybinių švenčių minėjimas mokyklose rusų mokomąja kalba vyksta pagal nustatytą kalendorių ir visoje Lietuvoje nusistovėjusias tradicijas, pavyzdžiui, atminties žvakelių uždegimas pagerbiant žuvusiuosius Sausio 13-ąją. Mokyklose įvairių istorinių datų minėjimo proga aplinka papuošiama pasitelkiant tam tikrą simboliką, stenduose iškabinant su konkrečiu istoriniu įvykiu susijusią medžiagą. Informantai iš mokyklų rusų mokomąja kalba vienbalsiai tvirtino, jog jų mokyklos noriai dalyvauja šalies ir tarptautiniuose projektuose, kurie skirti Lietuvos valstybingumo ar svarbiems istoriniams įvykiams minėti. Kalbinti mokytojai, administracijos darbuotojai atkreipė dėmesį, jog galima išvelgti skirtumų tarp kartų. Pavyzdžiui, buvo minimi atvejai, kai mokinių seneliai nežinojo, kokia valstybinė šventė švenčiama, tačiau apie jaunąją kartą buvo teigiama, kad šventės minimos ir mokiniai noriai jose dalyvauja:

Mes jas švenčiam, minim visada, bet visai atsitiktinai užpraėjais metais, Sausio 13-ai kai degėm žvakutes, ir kažkaip tėvai užklau-

sė, sako: „O jūs ką čia, *Новый старый год отмечаете?*“ [„o ką jūs čia, Naujuosius metus pagal senąjį kalendorių švenčiate?], tai supratom: kažką ne visai gerai darom. Tai dabar tokias akcijas rengiam dažniau. Ir Vasario 16-ai mes ten praeitais metais vėliavas klijavom, kad kiekvienas vaikas kažką padarytų. Nu, tai kiekvienas vaikas darė lėktuvėlius, paskui čia skraidėm ir klijavom vėliavas. Tai dabar šiomet galvojom kažką padaryti, kad tie vaikai suprastų, kad tai yra šventė ir kad tai yra svarbu visiems mums.

(Mokyklos rusų mokomąja kalba administracijos darbuotoja, Klaipėda)

O mes irgi dalyvaujam, ir vat respublikinė ta akcija žvakių degimas ir vaikai... Rimtai labai dešimtokai, aštuntokai, anksti... Mes, nors ir pradėdam pusę aštuonių pamokas, jie ateina anksčiau, jie visur uždega žvakes...

(Mokyklos rusų mokomąja kalba administracijos darbuotoja ir mokytoja, Klaipėda)

Paminėjimo dienos pas mus vyksta. Iš tikrųjų vyksta be kažkokių tai, kaip pasakyti, pasipriešinimų, tarkim. Vaikai iš tikrųjų mėgsta šventes, jie nori būti scenoje, jie dainuoja lietuviškas dainas <...> Ir Sausio 13-ąją... Tradiciškai ta akcija – Atmintis gyva, nes liudija – degam žvakutes. Pernai mes, pavyzdžiui, labai gražiai sudalyvavome vakare. Buvo atminimo laužų, reiškia, tas renginys, o prieš tai buvo bažnyčioje mišios. Su pilietiškumo mokytoja taip pasakėm: „Na, pakalbinsim, kiek ateis, tiek ateis.“ Iš tiesų aš labai priešišškai nusiteikusi, kada mokinius verti kažką daryti. Jeigu tik atsiranda prievartos elementas, reiškia atsiranda ir priešškumas. Ta prasme „turi dalyvauti, nedalyvausi – du“. Jau tada garantuotas tas priešškumas tam tikras. Tai dabar tas, galvoju, atėjome į bažnyčią ir žiūriu, renkasi mokiniai, ir kaž-

kaip tai taip malonu, gera buvo. Aš nepasakysiu, kad jų atėjo labai daug, bet tie, kurie atėjo, mes tikrai smagiai praleidome tą laiką. Pasidžiaugi ir vis dėlto beldi, beldi ir prisibeldi kažkaip tai į tas jų... širdutes. Va, taip vat, gal.

(Istorijos mokytoja, mokykla rusų mokomąja kalba, Visaginas)

Dalyvaujant istorinių įvykių minėjime, žinant, jog Sausio 13-ajai atminti žvakutės uždegamos ne tik tavo mokykloje, bet ir kitose Lietuvos ugdymo įstaigose, simboliškai kuriama bendruomenė, tam tikras solidarumas su platesne visuomene (plg. Kertzer 1988). Tad, informantų teigimu, šie bendrumą kuriantys ritualai neiškiria mokyklų rusų mokomąja kalba iš kitų Lietuvos mokyklų konteksto ir minimos kalendorinės šventės yra identiškos, kaip ir visoje šalyje.

Vis dėlto, kaip buvo aptarta poskyrio pradžioje, svarbi istorinė data, atskleidžianti skirtingas istorijos interpretacijas, yra Antrojo pasaulinio karo pabaiga (plg. Frėjutė-Rakauskienė 2011, 2013a; Cheskin 2016; Klumbytė 2017)⁶. Kalbant apie Gegužės 9-osios vertinimą ir minėjimą, atsiranda tam tikrų sankirtų etniniu pagrindu. Šeimose iš kartos į kartą perduodami pasakojimai apie Antrąjį pasaulinį karą, prosenelių ir senelių kovas, šeimos netektis formuoja jaunosios kartos tapatybes ir vertinimus. Kaip teigė viena iš informančių Klaipėdoje, nors jų mokyklos vaikai gana judrūs, tačiau atėję į susitikimą su Antrojo pasaulinio karo veteranais jie demonstruoja tokią rimtį ir susikaupimą, kuri rodo, kad veteranų pasakojimai atliepia jų šeimose girdėtas istorijas ir vaikams tai svarbu. Vis dėlto šie šeimos girdimi pasakojimai mokyklose vis daugiau nustumiami į privačią erdvę (plg. Klumbytė 2017). Informantų teigimu, 1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, daugelį metų Antrojo pasaulinio karo pabaigos minėjimai gegužės 9 d. vykdavo kolektyviai, dalyvaujant mokykloms rusų mokomąja kalba. Mokiniai į žuvusiųjų per karą pagerbimo vietas dažnai

⁶ Plačiau taip pat žr. skyrius „Tautybių atskirties ir bendrystės ideologijos istorinio teisingumo politikoje, viešojoje ir kasdieninėje erdvėje“ ir „Istorinio teisingumo diskursų formavimas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba“ šioje monografijoje.

vykdavo organizuotai, lydimi mokytojų, tačiau tyrimo metu dauguma informantų pabrėžė, jog pastaraisiais metais buvo nutarta, kad tai liks „šeimos reikalas“.

Taip. Gegužės 9-ą dar pradžioj mokyklos įkūrimo netgi organizuotai eidavom, nes Klaipėdoje yra ta amžinoji ta ugnis, ir eidavom padėti gėles. Na, jau kokius ketverius metus to nebedarom. Na, bet organizuoja mūsų NN mokytoja, NN mokytoja tokius koncertus. <...> Mokykloje, ir buvo kviečiami... dar ir veteranus pasikviesdavo, bet čia jų iniciatyva... ir pamokos vyksta. Jau jos po pamokų tokį renginį tikrai daro ir tai jiems yra labai svarbu. <...> Ir vaikams. Taip, taip, taip... Ir vaikams, nes aš kažkada, dar seniai, kai buvo... seniau, kai buvo toks renginys... buvom pasikvietę veteranų, tai man buvo labai keista. Nu, paprastai kai renginiai vyksta, vis tiek... Vaikai šurmuliuoja, jie ten... toks... tas toks vyksta, reikia visada prižiūrėti, reikia klasės vadovo, o tada aš stebėjau, kaip jie... Tiesiog tylą, ramybę ir viską pagal planą, kaip turi vykti ir va, nu, jiems tai yra svarbu, ir akivaizdu, kad jiems tai yra svarbu ir ta didžiulė pagarba. <...> kažkuriais metais tiesiog mokytojai patys, nu, kaip čia dabar, tas išėjimas toks organizuotai, sudėtingai. Tai tiesiog mes pasiūlėm tokį variantą, kad jeigu jūs norit, po pamokų, mes neprieštaruojam, bet kad, nu, tas išėjimas iš pamokų iš tikrųjų labai sudėtingai dėl to, kad kai visi išeina organizuotai ir nuvažiuoti, ir ten... <...> Jie, matyt, patys nusprendė, kad kiekvienas čia, kiekvieno yra reikalas ir, be to, tėvai vis jaunėja ir kai kuriems tėvams, aš manau, nėra taip svarbu tai, kaip anksčiau kad buvo.
(Mokyklos rusų mokomąja kalba administracijos darbuotoja, Klaipėda)

Taip. Čia paminėjimas, čia šeimos paminėjimas. Kiekvienoj šeimoj mūsų vaikų yra tų žmonių tarp šeimos, kurie žuvę, ir mes visados sakom, kažkada vat laikais, kada mes galėjom, visa klasė

susirikiavom ir einam ten paminėti, bet mes pradėjom mąstyti kitaip. Mes per šeimas sakom: „Jeigu jūs gerbiate savo šeimą, savo tradicijas, savo vot tą irgi praeitį, mokate su vaikais kalbėti apie tai, kad...“ Juk iš kur iš viso tas... pagarba tėvams... iš tų pasakojimų. <...> Kas buvo senelis, kad jis dalyvavo kare, kad koks buvo žiaurus karas, kiek žuvo žmonių ir tarp jų yra mūsų kilmės pavardė... Ir eina vaikai su tėvais. <...> Jau tų „marširavimų“ pas mus senų senovėį nėra, ir taip mes primenam, kad yra, mes turim gerbti šeimos...

(Mokyklos rusų mokomąja kalba administracijos darbuotoja ir mokytoja, Klaipėda)

Tad Antrojo pasaulinio karo pabaigos šventė iš pusiau oficialios, kuri buvo minima mokyklos bendruomenės, tapo privačia, laikoma šeimos reikalu⁷. Kai kurie informantai tai argumentuodavo siekiu užtikrinti mokinių saugumą, nes mokykla negalinti prisiimti atsakomybės per šias kolektyvines eisenas. Tikėtina, jog tai susiję su pakitusiais geopolitiniais santykiais, viešojoje erdvėje vyraujančiais diskursais po Rusijos įsiveržimo į Ukrainos teritoriją ir Krymo okupacijos. Mokykla šiuo atveju mato save kaip „diskursinių strategijų“ (Palmerberg 2016), t. y. oficialios istorijos, pasakojimo dalyvį, o šioje istorijos versijoje Antrojo pasaulinio karo pabaiga susijusi ne tik su ilgo ir daug aukų pareikalavusio karo baigtimi, bet ir su Lietuvos okupacija. Valstybės programos įgyvendintojų misiją sau priskyrė ir patys mokytojai, kai kurie tai labai aiškiai apibrėžė interviu metu:

Tai būdinga profesijai ir bijoti čia, man atrodo, nėra ko. Pati praktika rodo, kad visada mokytojai daugiau simpatijos rodo pačiuose savo darbuose būtent tiems dalykams, tai valstybei ir tautai, kur gyvena, kur dirba, ypač tai būdinga rusams, kurie, kaip Dostojevskis sako, kad rusas užsienyje yra daugiau užsie-

⁷ Klumbytė mini tam tikras Antrojo pasaulinio karo pabaigos minėjimo „slaptumo praktikas“, kai šiuos minėjimus ir dalyvavimą juose didžiuosiuose Lietuvos miestuose siekiama padaryti mažiau matomus (Klumbytė 2017: 142).

nietis negu patys prancūzai, vokiečiai, anglai, lietuviai ir t. t. Ne, iš tikrųjų taip ir yra. Visada vat, kada mes organizuojam, pravedam įvairių renginių, mes visada vat taip labai delikaciai norim pabrėžti, kad vat mes gyvenam Lietuvoje, kad čia jūsų gimtinė, kad čia jūsų gimtasis kraštas, bet kartu nereikia pamiršti ir apie savo dvasinę kultūrą, savo turtą, vat, ir tai yra normalu, ir tai yra gražu, galiu tai pasakyti. Ir tiktai galbūt nelabai sąžiningi politikai vat čia spekuliuoja ir bando atrasti kažkokių tai tokių spekuliacijų. Jeigu atvirai kalbėti, jų kaip tik ir nėra mokyklose. Mokykla puikiai supranta, kam jinai egzistuoja, kam jinai tarnauja, taip su patosu jeigu pasakyti – asmenybei, žmogui, tautai, valstybei ir t. t. ... Ir čia kaip tik labai tokia lojali, draugiška, geranoriška atmosfera.

(Istorijos mokytoja, mokykla rusų mokomąja kalba, Klaipėda)

Oficialios ir šeimos istorijos pasakojimai susikerta ir pamokose. O mokytojai ieško būdų, kaip veiksmingai vesti istorijos pamokas tam tikromis temomis. Kaip teigė viena mokytoja, „kai ateina Gegužės 9-oji, po pamokos mano nugara būna šlapia“. Nors mokslininkai įžvelgia poreikį kelti mokytojų, dirbančių daugiaetninėje aplinkoje, kvalifikaciją, ugdyti didesnę jautrumą kultūriniais skirtumams (Tamošiūnas 2000: 59; Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010; Šliavaitytė 2015a,b), interviu metu atsiskleidė keletas būdų, kaip bandoma užtikrinti įtraukią pamoką ir kartu demonstruojamas jautrumas kultūriniais skirtumams. Mokytojai kalba apie tokias pamokose taikomas strategijas, kurių dalis atliepia Klumbytės (žr. skyrių „Tautybių atskirties ir bendrystės ideologijos istorinio teisingumo politikoje, viešojoje ir kasdieninėje erdvėje“) aptariamus skirtingų kartų informantų pasakojimus, pabrėžiant skirtingų tautybių koegzistavimą, o ne skirtis (taip pat žr. Klumbytė 2017). Interviu metu mokytojų minėtos įtraukios istorijos pamokos strategijos apžvelgiamos toliau.

Kitokios pozicijos ir patirčių supratimas. Mokytojai teigė turintys užduotį surasti bendrų taškų, interpretacijų, pažvelgti į tą patį įvykį iš skir-

tingų pusių. Tam tikra prasme tai galima vertinti kaip siekį „demokrati-
zuoti istoriją“ (Cheskin 2016; taip pat žr. Brüggemann, Kasekamp 2008).
Sykiu tai siekis užtikrinti, kad konkrečiame pamokos kontekste, kai kla-
sėje dirba vaikai iš etninių, kalbine prasme skirtingų šeimų, atsinešantys
skirtingus istorinius pasakojimus, visi jie būtų išgirsti, išdiskutuoti, o ne
nutildyti ir negirdimi:

Kas liečia va tokių aštrių arba diskusinių klausimų, nu... <...>
Vat, jis žino, ką jis turi duoti vaikams, ir tai nėra išorinis ir priv-
erstinis, čia yra natūralus vidaus toks procesas, jis puikiai su-
pranta, yra standartai, yra programa ir būtent šituose rėmuose,
šitame kontekste tai ir turi dirbti, bet, aišku, atsiranda vaikai,
kurie atneša klausimų iš namų, iš šeimų. Nu, ir mano įsitikini-
mu, mokytojų vaidmuo čia yra ne priešinti, ne kelti kažkokią...
tai vat konfliktų arba kelti didesnį neramumą vot savo galvose
vaikams, o pasakyti, parodyti, kad vat iš tikrųjų yra įvairių
požiūrio taškų. <...> Jeigu mes kalbame apie Lietuvą, vat aišku,
lietuviams labai skausmingi tie reiškiniai, kurie įvyko po Antro
pasaulinio karo. Vat, tie tremtiniai ir t. t., ir partizaninės kovos.
Jūs puikiai turit suprasti, kad iš tikrųjų žmonės svajoto apie
savo šalies, savo tautos laisvę ir tai priversdavo imti ginklą, eiti,
kovoti, kariauti, nesutikti, kentėti, žūti ir t. t. Jeigu mes... iš kitos
pusės pažiūrėsim, nu, aš kaip pavyzdį sakau, vat, kaip logika tos
diskusijos arba mokytojo pokalbio. Pavyzdžiui, iš rusų karių,
reiškia, pozicijos, jie, reiškia, kariavo su nacistine Vokietija.
Kas yra nacizmas, jūs puikiai jau žinot. <...> Reikia suprasti jų
poziciją ir nereikia priešinti ir tą, ir tą, nu, ir man atrodo, kad
vat toks požiūris lankstesnis, kuris su pagarba vertina ir vieną,
ir kitą interpretaciją, jis padeda *как раз*... kaip tik mokiniams
geriau vot suvokti ir savo asmeninę poziciją.
(Istorijos mokytojas, mokykla rusų mokomąja kalba, Klaipėda)

Nu, gal Gegužės 9-a yra pati tokia jautriausia. Na, ir iškyla tas klausimas... Na, aš laikausi tokios pozicijos ir mokiniams sakau: „Žinote, man asmeniškai nesvarbu, kada jūs pagerbsite Antrojo pasaulinio karo aukas – ar gegužės 8-ą, ar gegužės 9-ą.“ Iš esmės Antrasis pasaulinis karas baigėsi ir t. t., bet aš sakau: „Man labai svarbu, kad jūs suprastumėte, kodėl Lietuvai gegužės 9-oji neša kitą prasmę.“ Nežinau – supranta, nesupranta, visko būna, pasiginčijam ir padiskutuojam, bet visada leidžiu jiems išsakyti savo nuomonę, nes jeigu tu, ta prasme, užspausi ir pasakysi „tylėk, taip turi būti“, tai gausime atvirkštinį rezultatą.
(Istorijos mokytoja, mokykla rusų mokomąja kalba, Visaginas)

*Bendrų netekčių pabrėžimas*⁸. Informantai minėjo siekį parodyti mokiniams, jog nuo karo, priespaudos kentėjo visi, jog tai nėra tik vienos tautos netektys. Tuo būdu karas matomas kaip neigiamai paliečiantis visus, nepaisant etninės tapatybės, kartu sudedant tokius akcentus siekiama išvengti susipriešinimo etniniu pagrindu. Be to, žmonių pasirinkimai sudėtingu istoriniu laikotarpiu nesiejami su etnine tapatybe. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos mokytoja pasakojo:

Šiaip aš esu labai laiminga mokytoja, aš niekada neturėjau kažkokių ten blogų mokinių, ypatingų iššūkių <...> Aišku, būdavo mokinių, <...> kai pradeda ant Landsbergio šnekėti patys nežinodami ką, arba kai pradedi apie tremtį šnekėti, migracija ta pati, Didysis Tėvynės karas, aš nemanau, kad man buvo sunku, kažkaip surasdavome tuos taškus. Yra temų, kurias palieti, ir yra jautru, bet reikia mokytojui apeiti gražiai <...> Net tremties literatūra, yra tai, kad juos trėmė rusai, įvardintas žodis rusai, tai jau jautriai reaguoja, bet aš visada imdavau tokį kontekstą, kad nukentėjo visų tautybių žmonės nuo Stalino ir yra visokių

⁸ Apie „bendrų kančių“ diskursą žr. N. Klumbytės skyrių „Tautybių atskirties ir bendrystės ideologijos istorinio teisingumo politikoje, viešojoje ir kasdieninėje erdvėje“.

lietuvių, žydus šaudančių, ir visokių rusų. Nes tos temos jautrios, yra gyvų tų Antrojo pasaulinio karo veteranų ir pagarba jų seneliams yra labai didelė.

(Mokyklos rusų mokomąja kalba administracijos darbuotoja, lietuvių kalbos mokytoja, Vilnius)

Pavyzdžiai iš asmeninių istorijų ir susitaikymo paieškos. Interviu metu buvo minimi tokie sprendimo būdai, kai mokytojas duoda pavyzdžių iš savo asmeninio ar šeimos gyvenimo, kuris paneigia tiek oficialioje versijoje gyvuojančias schemas, tiek vaikų iš šeimos atsineštus pasakojimus, nes parodo, jog kasdienybė yra įvairesnė. Pavyzdžiui, viena istorijos mokytoja pamokose pasakoja ir yra parengusi vaizdo medžiagą apie savo tėvų šeimą, kuri ne tik atskleidžia, kaip Antrojo pasaulinio karo įvykiai paveikė paprastų žmonių gyvenimus, ne tik parodo lietuvių ir rusų tautybės žmonių patirtis, bet ir sykiu yra buvimo kartu pavyzdys. Ši mokytoja yra gimusi tremtyje Sibire, jos mama – tremtinė lietuvė, o tėtis – Sibiro gyventojas, kuris Antrojo pasaulinio karo metu tarnavo sovietinėje armijoje. Informantės teigimu, jos tėvai niekada nematė vienas kito per ideologines – buožės ar okupanto – prizmes. Apie susitaikymo ir „bendros kalbos“ modelius kalbėjo ir kiti informantai, pavyzdžiui:

<...> bet mano įsitikinimas yra toks, kad, jeigu mes pasakysim kažkokią tai kraštutinę vieną poziciją, vis tiek tai nenuims klausimų, vis tiek tų klausimų bus. Ateinant namo jie paklaus savo giminių, o tarp jų yra ir senelių, galbūt tie, kurie dar gyvi, kurie ir kariavo, kurie ir praėjo tais keliais, yra tokių šeimų, kuriose yra ir iš vienos, ir iš kitos pusės... Ir aš žinau tokių mokinių... ir jau tose šeimose jau taika. Jie jau surado bendrą kalbą ir jie švenčia šeimos šventes ir draugauja, bet kada mes pradėdam hipertrofuotai vat taip vieną pusę nagrinėti, tai, be abejo, iš karto iškyla iš kitos pusės kažkokie nesusipratimai arba psichologinis pasipriešinimas. Vot mokytojo darbas – vat tokiomis sąlygomis jis turi būti labai lankstus ir labai atsargus iš tikrųjų.

(Istorijos mokytoja, mokykla rusų kalba, Klaipėda)

„*Faktų kalba*“. Dar vienas būdas pamokoje supažindinti su istoriniais įvykiais mokytojų įvardijamas kaip „kalbėjimas faktais“. Jie pabrėždavo, kad šiuos diskusijų dėl interpretavimo keliančius istorinius įvykius stengiasi pristatyti pasitelkdami dokumentus, šaltinius, statistinius duomenis. Pavyzdžiui, mokytojai aiškina vaikams, kodėl skiriasi Antrojo pasaulinio karo pabaigos minėjimo datos Rusijoje ir Europoje, kalba apie žuvusių visose karo pusėse, Ribentropo–Molotovo pakto padarinius Lietuvai ir kitoms šalims:

Древний мир - у нас тоже нет никаких разногласий. А вот, особенно новая... новейшая история, где вот именно, немножко они уже что-то слышали, что-то знают. Знаете, в чем проблема? Все идет из семьи. Правда. Как там какое-нибудь событие интерпретировали, не важно, верно-неверно. У меня были такие случаи. Вот мы изучали тему: ссылки - геноцид народам. Я вот прямо принесла исторические источники литовского народа, вот так, настолько все доказательства, с подписями. Все, вот есть источник. На карте показываю, по всем направлениям: куда, что, как, почему... и все равно есть несколько ребят, которые совершенно другой точки мнения придерживаются. Я говорю «ну, хорошо, хорошо, давай, если ты так считаешь, тогда не просто говори на словах, а пытайся мне доказать это». Т. е. как-то у нас эти разногласия, они заканчиваются этим моментом. Ну, конечно, чувствуется, что есть такие, у которых мнение какое-то другое, но это, однозначно, в семье. Это не где-то возникает, это что в семье появилось: вот, что сказали, как интерпретировали какое-то событие – так они и несут и в школу, и дальше по жизни. (...) Я, вот, тоже приносила рассказы именно тех людей, которые пострадали. Когда они читали, у них что-то вдруг «не так было, как мне рассказа-

ли». Ну, то есть, это не в школе они эту информацию получают, а, вот, дома. Это точно, дома⁹.

(Istorijos mokytoja, mokykla rusų mokomąja kalba, Visaginas)

И накануне вот этого экзамена, который 9-ого мая бывает с утра, в 10 часов, я всегда провожу им уроки, дополнительно рассказываю про 9-ое мая, так. А вот 9-ое мая, как День Победы, они знают (...). 8-ое мая это в Европе, потому что подписанный документ и т. д. (...). И они знают, почему 9-ое мая там, почему здесь. И одновременно, я выставляю два стенда в коридоре, и один будет 9-ое мая по европейскому союзу, а другой будет День Победы, День Победы над фашистской Германией. И там иллюстрации различные, при этом есть статистика, сколько в Литве погибло. (...) Ничего не противопоставляем¹⁰.

(Istorijos mokytoja, mokykla rusų mokomąja kalba, Klaipėda)

⁹ *Senovės istorija – čia pas mus taip pat nėra jokių skirtumų. O vat ypač naujoji... naujausia istorija, apie ką jie jau šiek tiek girdėję, kažką žino. Žinote, kur problema? Viskas eina iš šeimos. Teisybė. Kaip ten kokį nors įvykį interpretuoti, nesvarbu, teisingai ar neteisingai. Man buvo tokių atvejų. Vat mokomės tema „Tremtys – tautų genocidas“. Ir vat atsinešiau istorinius šaltinius lietuvių tautos, vat ten taip viskas įrodyta, su parašais. Viskas, štai yra šaltinis. Žemėlapyje rodau, visomis kryptimis, kur, kaip, kodėl, ir vis tiek yra keletas vaikų, kurie turi visiškai kitokią nuomonę. Vat sakau, na gerai, gerai, jei tu taip manai, tai ne tiesiog kalbėk, o įrodyk man tai. Taigi pas mus tie prieštaravimai paprastai tuo pasibaigia. Žinoma, jauti, kad yra tie, kurie turi kitokį požiūrį, bet tai šeimoje prasideda. Tai ne kažkur atsivanda, o šeimoje: tai kaip interpretavo kokį įvykį, tą jie ir atsineša į mokyklą ir toliau į gyvenimą. <...> Aš taip pat atnešiau pasakojimus žmonių, kurie nukentėjo. Kai jie tai skaitė, pas juos kažkaip tai atsivado supratimas, kad „ne taip viskas buvo, kaip man pasakojo“. Na, jie ne mokykloje, o namuose tokią informaciją gauna. Tikrai, namuose. (Istorijos mokytoja, mokykla rusų mokomąja kalba, Visaginas)*

¹⁰ *Ir vat iš vakaro prieš tą egzaminą [egzaminas apie ES], kuris būna gegužės 9-ą, ryte, 10 val., aš visada vedu jiems pamoką, dar pasakaju apie gegužės 9-ąją, taip. Vat apie gegužės 9-ą kaip Pergalės dieną jie žino <...> gegužės 8-oji tai Europoje, nes buvo pasrašyti dokumentai ir pan. <...> Ir tuo pat metu aš kovidoriju parengiu du standus: viename gegužės 9-a apie Europos Sąjungą, o kitame apie pergalę prieš fašistinę Vokietiją. Ir ten iliustracijos, statistika, kiek Lietuvoje žuvo <...>. Nieko nesupriešiname. (Istorijos mokytoja, mokykla rusų mokomąja kalba, Klaipėda)*

Istoriniai pasakojimai glaudžiai susiję su etniniu identitetu, todėl istorijos ar kitose pamokose gali kilti diskusijų dėl vieno ar kito istorijos įvykio interpretacijos. Tokių atmintinų datų kaip Gegužės 9-oji minėjimas iš mokyklos išstumti į privačią erdvę, siejami su šeimos švente, mokykla save pozicionuoja kaip atstovaujančią oficialiajam naratyvui. Mokiniai susiduria su skirtingais istorijos pasakojimais viešojoje erdvėje ar istorijos pamokose ir šeimoje. Mokslininkų teigimu, neturėjimas galimybės susieti savo šeimos ar asmeninės istorijos su viešuoju diskursu nustumia jos pasakotojus į paribį (Jackson 2006; taip pat žr. Klumbytė 2017). Todėl mokytojai šiuo atveju, iš vienos pusės, užtikrina valstybės švietimo programos įgyvendinimą, iš kitos pusės, turi gebėti spręsti situacijas klasėje, kai skirtingi istoriniai pasakojimai gali vesti į konfliktus ar atskirti mikrokontekstuose.

Apibendrinimas

Tautinių mažumų švietimo politika Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo garantuoja teisę įgyti mokyklinį išsilavinimą daugumą dalykų mokantis gimtąja kalba, t. y. finansuojamos tautinių mažumų mokyklos, įstatymais ir švietimo politikoje pripažįstamas tautinių mažumų poreikis puoselėti etnokultūrą, gimtąją kalbą. Žvelgiant iš mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenių perspektyvos, pats tokių mokyklų egzistavimas yra teigiamas reiškinys (plg. Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a). Daugumos informantų šios mokyklos matomos kaip institucijos, kurios leidžia puoselėti etninį identitetą ir įgyti išsilavinimą gimtąja kalba, t. y. yra svarbios socialiniam teisingumui ir įtraukčiai į Lietuvos visuomenę užtikrinti. Valstybės skiriamas finansavimas mokykloms tautinių mažumų kalba informantų vertinamas kaip užtikrinantis visuomenės kultūrinę įvairovę ir skirtingų grupių galimybes gauti išsilavinimą gimtąja kalba. Interviu metu pabrėžiamas dar vienas svarbus šių mokyklų siekis – ugdyti Lietuvos piliečius, t. y. mokyklos misija laikomas siekis puoselėti etninį ir pilietinį identitetą.

Kita vertus, Lietuvai atgavus nepriklausomybę vyksta lietuvių kalbos, kaip svarbiausios darbo rinkoje, viešajame sektoriuje, siekiant karjeros, įtvirtinimas. Nors tautinių mažumų mokykloms skiriamas finansavimas, jos matomos kaip svarbios puoselėjant kultūrinę identitetą ir Lietuvos visuomenės kultūrinę įvairovę, kartu LR valstybinės kalbos (LR Seimas 1995) ir kiti įstatymai įtvirtina lietuvių kalbos dominavimą darbo, valstybės valdymo ir kitose viešosiose srityse. Šis daugumos ir mažumos kalbų santykis neišvengiamai sukuria tam tikrą įtampą švietimo sektoriuje. Tai, kas švietimo politikoje matoma kaip politinė priemonė, vedanti prie lygių galimybių (padidinti valstybinės kalbos reikalavimai ugdymo procese), dalies tautinių mažumų bendruomenių narių siejama su socialiniu neteisingumu ir nelygiomis galimybėmis. Žvelgiant iš tautinių mažumų perspektyvos, kultūrinis, kalbinis skirtumas šiuo atveju matomas kaip iki galo neatpažįstamas švietimo procesuose ir kartu galintis nulemti nevienodas karjeros galimybes skirtingų etninių grupių (daugumos ir mažumų) nariams.

Istorijos pasakojimų sankirtos ir klasėse kylančios diskusijos atskleidžia, jog kai kuriais atvejais skirtingais lygmenimis – šeimoje ir mokykloje – funkcionuoja nevienodi istoriniai pasakojimai. Audrey Osler pasitelkia Homi K. Bhabha'os (2003) sąvoką „teisė papasakoti“ (angl. right to narrate) teigdama, jog į visuomenės etninę daugumą orientuota švietimo sistema neleidžia inkorporuoti (išgirsti) mažumų balsų (Osler 2015: 12). Osler (2015) tai mato kaip problemą, kuri neatitinka šiandienio globalaus pasaulio realijų. Klasėse susiklosto situacijos, kai susikerta skirtingi šeimos ir valstybės pasakojimai apie tam tikrus istorinius įvykius. Šios situacijos atskleidžia tam tikrą dažnai etniniu pagrindu formuojamą skirtį tarp šeimos ir valstybės istorinio pasakojimo, taip pat galimą skirtį tarp šeimos skirtingų kartų, kai jaunimui Lietuvos valstybės pasakojimas tampa labiau atpažįstamas nei seneliams (plg. Cheskin 2016). Mokytojai šiuose kontekstuose tampa tam tikro socialinio teisingumo ir abipusio dialogo ga-

rantu, nes kasdieniniame darbe pasitelkia įvairias strategijas, kurios įgalina dialogą pamokose ir kartu neskatina atskirties mikrokontekste (mokyklos klasėje).

V.

SOCIALINIO
TEISINGUMO
ASPEKTAI IR RUSŲ
SAVANORIŠKOS
ORGANIZACIJOS

Monika Frėjutė-Rakauskienė

V.

SOCIALINIO TEISINGUMO ASPEKTAI IR RUSŲ SAVANORIŠKOS ORGANIZACIJOS

Monika Frėjutė-Rakauskienė

Šiame skyriuje pristatomi pusiau struktūruotų ir ekspertinių interviu su rusų savanoriškų organizacijų lyderiais ir susijusių valstybės (savivaldos) institucijų (kultūros centrų, savivaldybių jaunimo politikos formuotojų) atstovais Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Visagine duomenys. Rusų savanoriškų organizacijų įsikūrimo motyvai, formuluojami tikslai ir vykdoma veikla analizuojami per socialinio teisingumo prizmę; aiškinamasi, kokius rusų etninei grupei aktualius klausimus kelia šių organizacijų lyderiai bei atstovai; ar jie siejami su socialinio (ne)teisingumo sampratomis bei patirtimis. Šios organizacijos matomos kaip sukurtos laisva valia ir jungiančios aktyvius visuomenės atstovus, gebančius formuluoti rusų etninei grupei aktualius su neteisingumo jausena susijusius klausimus, ir tampančios platforma šiems klausimams spręsti (plg. Young 2005). Diskutuojant dėl socialinio (ne)teisingumo sampratos, atsižvelgiama į ekonominę, kultūrinę ir politinę teisingumo dimensijas, pasiūlytas Nancy Fraser (1996, 2007)

ir siejamas su ekonominių išteklių perskirstymu, pripažinimo politika ir politiniu atstovavimu.

Pilietinio ir politinio dalyvavimo sąvokos vartojamos įvairių tyrimų kontekstuose ir kritikuojamos dėl platumo, nes apima platų piliečių įsitraukimo (angl. *civic engagement*) ir politinio dalyvavimo formų spektrą (Van Deth 2001; Ekman, Amna 2012). Šiame darbe pilietinis dalyvavimas suprantamas kaip piliečių įsitraukimas į tam tikras organizacijas (viešosios įstaigos, asociacijos, politinės partijos, įvairūs kolektyvai, bendruomenės *etc.*), sukurtas savanoriškumo principu, etniškumo pagrindu. Vartojama savanoriškų (ne nevyriausybinių) organizacijų sąvoka (taip pat žr. Žiliukaitė, Ramonaitė, Nevinskaitė, Vinogradnaitė 2006) įtraukia ne tik pilietines, bet ir politines organizacijas (politines partijas). Nežiūrint į tai, kad vyrauja įvairūs pilietinių organizacijų pavadinimai (pvz., pilietinės visuomenės organizacijos – Agarin 2011), savanoriškų organizacijų sąvoka pasirinkta vartoti tikslingai, nes, pasak nūdienos pilietinį sektorių tyrinėjančių mokslininkų, leidžia abejoti nepriklausomybės nuo valdžios institucijų faktu (Beresnevičiūtė 2006; Vojtišková, Novotný, Schmid-Schmidfelden, Potapova 2016).

Rusams atstovaujančios savanoriškos organizacijos

Visuotinio surašymo duomenimis, rusai yra viena iš gausiausių (kartu su lenkais) Lietuvos etninių mažumų grupių (5,8 % visų šalies gyventojų, o lietuviai sudaro 84,2 %) (Lietuvos statistikos departamentas 2013a) ir daugiausia jų gyvena didžiuosiuose Lietuvos miestuose (Klaipėdoje, Vilniuje), taip pat Visagine ir netoli Vilniaus esančiose rajonų (Vilniaus, Šalčininkų, Švenčionių ir Trakų) savivaldybėse (Lietuvos statistikos departamentas 2013b; Lietuvos statistikos departamentas 2013c). Etninė miestų sudėtis gali lemti tiek rusų pilietinį ir politinį dalyvavimą, tiek ir savanoriškų organizacijų skaičių bei veiklą. Visagine, Klaipėdoje ir Kaune rusai (atitinkamai 52,2, 19,6 ir 3,8 proc. visų gyventojų) yra dominuojanti tautinė mažu-

ma, kitaip nei Vilniuje, kur gausiausia lenkų tautinė mažuma (16,4 proc.), o rusai sudaro 11,9 proc. visų gyventojų (Lietuvos statistikos departamentas 2013b). Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Visagine ir kituose miestuose yra susikūrę apie 58 rusų tautinei mažumai atstovaujančių nevyriausybinių organizacijų¹ (Tautinių mažumų departamentas 2016). Pastarasis skaičius nėra tikslus, nes organizacija formaliai gali būti užregistruota, tačiau jokios veiklos dėl tam tikrų priežasčių nevykdyti arba nebevykdyti. Į tyrimą buvo įtrauktos tos organizacijos, kurios aktyviai vykdo veiklą tirtuose miestuose; jų kontaktų buvo ieškota tiek Tautinių mažumų departamento sąvade (Tautinių mažumų departamentas 2016), tiek remiantis savivaldybių atsakingų skyrių ir centrų, tiek ir Rusijos Federacijos ambasados ir konsulato interneto puslapiuose skelbiama informacija apie rusų nevyriausybines organizacijas Lietuvoje². Taip pat naudotas „sniego gniūžtės“ atrankos principas, kai organizacijų lyderiai arba atstovai nurodydavo kitas aktyvias rusų organizacijas. Buvo atlikti interviu su įvairaus pobūdžio ir juridinio statuso savanoriškų (nevyriausybinių) organizacijų atstovais: Vilniuje – 8, Klaipėdoje – 13, Kaune – 6, Visagine – 7 interviu. Kalbinti bendruomenių (įskaitant religines), tarybų, fondų, ansamblių, asociacijų, sąjungų, sekmdieninių mokyklų, klubų, lavinimo centrų, centrų, rezidencijų, užsiimančių kultūrine, kūrybine, šviečiamąja ir mokomąja veikla (rengia festivalius, mokslines konferencijas, organizuoja koncertus, spektaklius, kūrybinius vakarus, įvairių atmintinų dienų, poetų, muzikantų, rašytojų minėjimus, poezijos vakarus, meno parodas, bendruomenės susibūrimus, rusų kalbos kursus), taip pat organizuojančių įvairias socialines iniciatyvas (paramą

¹ Tautinių mažumų departamento publikuotame tautinių mažumų organizacijų sąvade rusų nevyriausybinių organizacijos apima įvairias skirtinguose miestuose esančias draugijas, kultūros centrus, asociacijas, ansamblius, klubus, bendrijas, bendruomenes, fondus, galerijas, literatūrinius susivienijimus, viešąsias įstaigas, tarybas, mokyklas, atstovaujančias slavų, rusų, stačiatikių bendruomenės Lietuvoje.

² Reikia pabrėžti, kad šios organizacijos susikūrusios etniškumo pagrindu ir siekia atstovauti tam tikrai etninei grupei (rusams), tačiau neretai jungia ne vien rusų, bet ir kitų etninių grupių atstovus, kalbančius rusiškai. Jų veikla taip pat dažniausiai orientuota ne vien į Lietuvos rusų, bet ir į platesnę bendruomenę. Visgi dažniausiai jų renginiai vyksta rusų kalba, kartais vartojama lietuvių ir rusų kalba.

karo veteranams, pinigų sergantiems vaikams rinkimo akcijas, psichologinius kursus *etc.*), atstovai. Buvo atliktas interviu ir su politinės partijos Rusų aljanso (RA) nariais. Interviu duomenys tekste pateikiami suanoniminti, cituojant tiksliai neįvardijami organizacijų pavadinimai: minimas tik organizacijos veiklos pobūdis ir miestas, kuriame ji veikia.

Daugelis šių rusams atstovaujančių organizacijų jungia vidurinės arba vyriausiosios kartos žmones, į kuriuos daugiausia ir orientuota jų veikla, tačiau kai kurios yra susikūrusios mokyklose rusų mokomąja kalba ir jų veikla nukreipta į šių mokyklų mokinius. Tirtuose miestuose, jaunimo koordinatorių duomenimis, yra gana daug jaunimo organizacijų, iš kurių aktyviausios studentų ir moksleivių sąjungos, tačiau tik Vilniuje buvo paminėtos organizacijos, atstovaujančios lenkų ir rusų grupių jaunimui (pvz., tokie judėjimai kaip Linksmųjų ir išradingųjų klubas, proto mūšiai rusų kalba („madhead“ ir pan.), humoro klubo atviras mikrofonas („open mic“) (Vilniaus savivaldybės atstovas).

Pastebima tendencija, kad apskritai jaunimo savanoriškos organizacijos visuose tirtuose miestuose, palyginti su kitomis organizacijomis, nėra tokios aktyvios:

Dabar yra nebe tas laikas, kada jauną žmogų gali sugundyt. <...> Ir tokių charizmatiškų žmonių, aišku, jau taip... Kadangi imant tą reiškia, kalbant apie tą galbūt naudą, kurią gali pasiekti jaunas žmogus dėl savęs, dėl savo asmeninio augimo, dėl kažkos savo ateities užtikrinimo rezultatų, jis tą dalyką gali pilnai pasiekti pats, be to nevyriausybinio sektoriaus.
(Visagino savivaldybės atstovas)

Manoma, kad ši jaunimo pasyvumą ir neiniciatyvumą, be demografi-
nių veiksnių, iš dalies lemia aktualijų nebeatitinkančios pilietinio dalyva-
vimo formos, nemotyvuojančios dalyvauti pilietinių organizacijų veikloje:

Naujų formų, matyt, dalyvavimo reikia ne tik mieste, bet ir bendrąja prasme. O motyvuotam reikia pripažinimo ir dėmesio

reikia. O kitom problemom Klaipėdos miesto savivaldybėje – pinigų tikrai yra, projektai, ir seniau buvo mažesnis finansavimas, ir daugiau projektų buvo, o šiais metais didelis finansavimas, o projektų nedaug. Organizacijos silpnos – reikia raginti. Nemoka projektų rašyti, nes keičiasi lyderiai. Labai didelė kaita, emigracija, demografinė krizė, jaunimo čia sparčiausiai mažėja. Į Vilnių ir į Kauną išvažiuoja.

(Klaipėdos savivaldybės atstovė)

Kalbant apie jaunimo pilietinį dalyvavimą svarbu paminėti, kad tai nėra tik Lietuvoje vyraujanti tendencija. Pavyzdžiui, Belgijos ir Australijos jaunimo įsitraukimo į pilietines iniciatyvas tyrimai atskleidė, kad 18–25 metų piliečiai renkasi individualistines, solidarumo neskatinančias, trumpalaikes ir į politines programas neperkeliamas politinio dalyvavimo formas (Hooghe ir Quintellier 2012, cituojama iš Bielskienė 2016: 57).

5.1. Valstybės politika tautinių mažumų nevyriausybinų organizacijų atžvilgiu

Šioje dalyje apžvelgiama valstybės vykdoma politika tautinių mažumų nevyriausybinų organizacijų atžvilgiu, taip pat pristatomos tokia politiką formuojančios ir įgyvendinančios institucijos tiek nacionaliniu, tiek ir savivaldos mastu. Pagrindinė institucija, Lietuvoje atsakinga už tautinių mažumų politikos įgyvendinimą, šiuo metu yra Tautinių mažumų departamentas (TMD). Iki 2010 m., kai buvo uždarytas, jis veikė kaip Tautinių mažumų ir išėivijos departamentas, o 2015 m. liepos 1 d. buvo atkurtas kaip Tautinių mažumų departamentas. Uždarius Tautinių mažumų ir išėivijos departamentą dauguma tautinių mažumų politikos įgyvendinimo priemonių buvo perduota Kultūros ministerijai. Beje, 2010 m. taip pat nustojo galioti ir 1989 m. priimtas Tautinių mažumų įstatymas. Atkurtojo TMD vizija siejasi su tautinių mažumų kultūros pripažinimu: „darni Lietuvos visuomenė, visapusiškai panaudojanti šalyje gyvenančių tautų kultūrinį

potencialą valstybės pažangai“³. 2017–2019 m. ir 2018–2020 m. strateginiuose veiklos planuose kaip vienas iš strateginių tikslų įvardytas „tautinių santykių darnos“ siekis, o jam įgyvendinti skirtoje Tautinių mažumų integracijos į Lietuvos visuomenę, išsaugant jų tapatybę, programoje numatyta, kad „[d]epartamentas užtikrina 4 tautinių mažumų kultūros centrų veiklą, suteikdamas galimybę juose burtis ir savo veiklą organizuoti tautinių mažumų nevyriausybinėms organizacijoms, neformaliojo ugdymo mokykloms, tautinio meno kolektyvams, atlikėjams ir autoriams“. Taip pat juose „organizuojami valstybinės kalbos, kompiuterinio raštingumo kursai, tautinių bendruomenių paveldo kūrybinės dirbtuvės, parodos, pasirodymai ir kita kūrybinė veikla“, o siekiant „stiprinti tautinių mažumų nevyriausybinių sektoriaus veiklą“ organizuojamas kultūros projektų konkursas (Tautinių mažumų departamentas prie LR Vyriausybės 2017, 2018). Taigi, vykdoma tautinių mažumų politikos kryptis, numatyta ir strateginiame veiklos plane, formuoja supratimą apie daugeliu atveju (etninės) kultūros srityje išskirtinius tautinių mažumų grupių poreikius. Viena iš TMD veiklos krypčių yra projektų finansavimas, nukreiptas į kultūrinius projektus (skirtus tautinių mažumų kultūros sklaidai; tautinių mažumų kultūros sklaidai ir kultūriniam bendradarbiavimui Pietryčių Lietuvoje; tarpkultūriniam dialogui skatinti, įskaitant per visuomenės informavimo priemones)⁴ ir tautinių mažumų centrų projektus⁵. Kalbėdami apie dėmesį bei finansinę paramą nacionaliniu mastu, informantai sveikino TMD atkūrimą ir džiaugėsi galimybe teikti paraiškas gauti finansavimą organi-

³ Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Vizija ir vertybės*. Prieiga internete: <https://tmde.lrv.lt/lt/apie-tautiniu-mazumu-departamenta/vizija-ir-vertybes> (žiūrėta 2018 09 21).

⁴ Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Kultūros projektų finansavimas*. Prieiga internete: <https://tmde.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/projektu-finansavimas-2> (žiūrėta 2018 09 21).

⁵ Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Tautinių mažumų centrų projektų finansavimas*. Prieiga internete: <https://tmde.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/projektu-finansavimas-2> (žiūrėta 2018 09 21).

zacijų veikloms. Tačiau išsakoma ir kritika dėl tokios politikos, kai iš esmės remiamos tik kultūrinės veiklos, bet neskiriama dėmesio, pavyzdžiui, aktualioms švietimo tautinių mažumų kalba problemoms. Kritikuojama ir tai, kad vėl atidarius TMD nebededamos pajėgos suvienyti rusų organizacijas, kaip tai buvo daroma anksčiau, prieš uždarymą:

В департаменте есть определенная сфера деятельности. Политики там нету. Там есть этнокультурная деятельность. План этой культурной деятельности без проблем. Мероприятия – что русских, что татар, что украинцев – поддерживаются. Это очень четко. Ну, вернуться к тому, что как к системе поведения с русской диаспорой, еще этого нету, потому сейчас она нуждается в том, чтобы государство позаботилось о том, чтобы русские стали чувствовать себя гражданами Литвы полноправными, без всяких отличий⁶.
(Vilniaus savanoriškos organizacijos atstovė)

Pagal numatytą programą 2017 m. finansuoti 32, o 2018 m. – 33 įvairių rusų organizacijų kultūriniai projektai: „Lietuvos rusų kultūros dienos – 2017. „Jų vardus prisimena Lietuva“, „Atviros kultūriniam paveldui asmenybės ugdymas daugiakultūrinėje visuomenėje per literatūrą ir jos sąsają su Lietuvos kultūra“, „Draugystės ir tolerancijos diena“, „Tarptautinis VI-asis tautinių kultūrų festivalis „Tautinių kultūrų diena – 2017. Tautų mugė“ ir kiti⁷. 2018 m. finansavimas skirtas projektams, orientuotiems ir į Lietuvos valstybingumo šimtmečio minėjimą, pavyzdžiui, renginys „Rusų

⁶ TMD turi tam tikrą veiklos sferą. Politikos ten nėra. Ten yra etnokultūrinė veikla. Tos etnokultūrinės veiklos planas be problemų. Rusų, totorių, ukrainiečių veiklos palaikomos. Tai labai aišku. Bet grįžtant prie buvusios elgsenos sistemos su rusų diaspora, dar to nėra, nes dabar jai [rusų diasporai] reikia to, kad valstybė pasirūpintų tuo, kad rusai pradėtų jaustis Lietuvos piliečiais, pilnateisiais. (Vilniaus savanoriškos organizacijos atstovė)

⁷ Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2017 metais finansuoti projektai. Prieiga internete: [https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Bendras%20%C4%AEV-21\(1\).pdf](https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Bendras%20%C4%AEV-21(1).pdf) (žiūrėta 2018 09 21).

sekmadieninė mokykla 2018: „Vilnius 100 metų ir atgal“ arba šventinis koncertas „Jubiliejus draugų būryje, skirtas Lietuvos valstybės 100-mečiui paminėti“. Svarbu atkreipti dėmesį, kad vienam projektui skiriamas palyginti nedidelis finansavimas: pavyzdžiui, 2018 m. didžiausia suma siekė 2200 Eur, o mažiausia – 500 Eur⁸. Kai kurių organizacijų lyderiai kritikavo tokį principą, kai finansuojama daugiau rusų kultūrinių projektų, kiekvienam iš jų skiriant nedidelę sumą, užuot numachių didesnę paramą vieno arba kelių kokybiškų projektų veikloms. TMD, įgyvendindamas Tautinių mažumų integracijos į Lietuvos visuomenę, išsaugant jų tapatybę, programą, taip pat finansuoja tautinių mažumų kultūros ir integracijos centrų projektus⁹. Šie centrai – Klaipėdos miesto savivaldybės tautinių kultūrų centras, viešoji įstaiga Kauno įvairių tautų kultūrų centras¹⁰, Visagino kultūros centras¹¹, Lietuvos tautinių mažumų folkloro ir etnografijos centras¹² ir Vilniuje esanti viešoji įstaiga Tautinių bendrijų namai – savo veiklos tikslus ir integracijos priemones daugiausia kreipia į kultūrinės veiklas (savitumo, kultūros vertybių išsaugojimas, tradicijų, tapatumo, etninės kultūros puoselėjimas, meninės saviraiškos, kūrybinių

⁸ Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *2018 metais finansuoti projektai*. Prieiga internete: [https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Tautini%C5%B3%20ma%C5%BEum%C5%B3%20okult%C5%ABr%C5%B3%20opl%C4%97tot%C4%97s%20projektai\(2\).pdf](https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Tautini%C5%B3%20ma%C5%BEum%C5%B3%20okult%C5%ABr%C5%B3%20opl%C4%97tot%C4%97s%20projektai(2).pdf) (žiūrėta 2018 09 21).

⁹ Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Tautinių mažumų centrų projektų finansavimas*. Prieiga internete: <https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/TMC%20finansavimas%202018%20metais.pdf> (žiūrėta 2018 09 21).

¹⁰ 2018 m. vasaros pabaigoje spaudoje buvo aprašytas ketinimas šį centrą uždaryti arba kitaip reorganizuoti. Kauno rusų kultūros centro „Mokslas – šviesa“ pirmininkė tokius numanomus ketinimus įvardijo kaip „miesto nusisukimą nuo tautinių mažumų“. Ji teigė, kad dvejus metus jaučia įtampą, nes nevyksta dialogas tarp politikų ir tautinių mažumų atstovų, o į juos atsiskama tik per rinkimus. Žr. Smolienė, A. „Tautinės bendrijos: miestas nuo mūsų nusisuko“. *Kauno diena*, 2018 08 31. Prieiga internete: <http://kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/tautines-bendrijos-miestas-nuo-musu-nusisuko-878553> (žiūrėta 2018 09 21).

¹¹ Visagino kultūros centras taip pat turi filialą Tautinių kultūrų ir bendruomenių namai.

¹² Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Lietuvos tautinių mažumų folkloro ir etnografijos centras*. Prieiga internete: <https://tmde.lrv.lt/lt/tautiniu-mazumu-kulturos-centrai/lietuvos-tautiniu-mazumu-folkloro-ir-etnografijos-centras> (žiūrėta 2018 09 21).

bendruomenės iniciatyvų palaikymas), taip pat į tolerancijos skatinimą per tautinių kultūrų pažinimą. Vilniaus Tautinių bendrijų namai deklaruoja siekiantys remti „Lietuvos tautinių mažumų visuomenines organizacijas jų visavertės integracijos į šalies visuomeninį gyvenimą procese“¹³. Vietos lygmeniu šie centrai organizacijų atstovų buvo minimi kaip vieta, kur organizacijos nemokamai gali vykdyti savo veiklą (įvairius renginius), o jų darbuotojai pagelbėja rašant planuojamus projektus.

Minėtų centrų atstovų teigimu, glaudžiai bendradarbiaujama tiek su TMD, tiek tarpusavyje ir su tautinių mažumų organizacijomis, o šiuose centruose vykdomi tam tikri nuolatiniai renginiai, orientuoti į visą miesto bendruomenę, taip pat įvairūs kiti renginiai, atitinkantys valstybės kultūros aktualijas, valstybines šventes, įskaitant organizuojamus atskirų miesto tautinių mažumų organizacijų, kurie atliepia jiems svarbias etninės kultūros datas, kitas aktualijas. Pavyzdžiui, kaip teigė Klaipėdos kultūros centro atstovė, uostamiesčio Tautinių kultūrų centre prie tradicinių rusų organizacijų renginių priskiriamas kasmetinis renginys, kuris yra orientuotas į rusų kalbą dėstančius pedagogus ir kurį organizuojant bendradarbiaujama su Kaliningrado Imanuelio Kanto universitetu; 2018 m. vyko konferencija „Mokymo(si) proceso optimizavimo metodai“, kurią kartu su Tautinių kultūrų centru organizavo Klaipėdos pedagogų švietimo ir kultūros centras, Klaipėdos miesto rusų kalbos mokytojų draugija „Vėdi“; vasarą organizuojama „Šeimos, meilės ir ištikimybės diena“; Rusijos dienai skirta paroda „Rusų vernisažas“, kurią 2018 m. rėmė ir Rusijos Federacijos Generalinis konsulas Klaipėdoje; rudenį vykstantis festivalis „Tautinių kultūrų diena“¹⁴, žurnalo „Rusų Baltija“ gimtadienio minėjimai ir kt.; taip pat vyksta pavieniai renginiai, pavyzdžiui, 2018 m. literatų klubo „Aplinka“ muzikinis-literatūrinis vakaras „Ruduo mus ruošia šalčiams...“

¹³ Tautinių bendrijų namai. *Tautinių bendrijų namų veiklos gairės*. Prieiga internete: <http://old.tbn.lt/lt/?id=5> (žiūrėta 2018 09 21).

¹⁴ «Национальные общины встряхнули город». *Клайпеда*, 19-25 ноября 2016 г., с. 6.

ir kiti¹⁵. Kaip nurodė Visagino kultūros centro atstovė, šiame mieste kiekviena bendrija, bendradarbiaudama su kultūros centru, rengia savo tautos kultūros dienas. Ji atkreipė dėmesį, kad Visagino etninė sudėtis (lietuviai yra etninė mažuma) lemia poreikį pristatyti ir lietuvių etninę kultūrą, tradicijas, todėl daugelis renginių išplaukia iš lietuviškų tradicijų, o kitų tautų kultūros pristatomos lietuviškosios kontekste. Pavyzdžiui, Visagino kultūros centre vyksta tradicinis tarptautinis tautinių kultūrų festivalis „Rudeninės“, taip pat kasmetinis renginys „Mano miestas – Visaginas“¹⁶. Lietuvos tautinių mažumų folkloro ir etnografijos centras, be kitų renginių (pvz., folkloro kursų, seminarų, konferencijų, ekspedicijų), 2017 m. kartu su Slavų tradicinės muzikos mokykla Vilniuje organizavo XII tarptautinį folkloro festivalį „Pokrovskije kolokola“¹⁷. Vilniaus Tautinių bendrijų namuose taip pat organizuojami įvairūs daugiausia kultūriniai, bet ir kitokie renginiai. Pavyzdžiui, tikėtina, atsižvelgiant į šiandienos geopolitines aktualijas, 2018 m. čia vyko Lietuvos kariuomenės surengtas seminaras „Informacinis saugumas ir grėsmės“, orientuotas į tautinių mažumų nevyriausybinę organizacijų lyderius, kurie „buvo supažindinti su naujausia ir jiems bei jų bendruomenių nariams aktualia informacija“¹⁸. Kaune, kaip teigė šio miesto kultūros centro atstovas, nors ir dominuoja lietuviai, taip pat yra etninių pagrindu susikūrusių organizacijų, aktyviai savo veiklą vykdančių kultūros centre. Net keturios iš jų – aktyvios rusų organizacijos, kurios jungia vyresnius žmonės ir kurių renginiai surenka gausią rusų

¹⁵ Klaipėdos tautinių mažumų kultūros centras. *Renginiai*. Prieiga internete: <http://www.klaipedatkc.lt/index.php/lt/renginiai> (žiūrėta 2018 09 21).

¹⁶ Visagino kultūros centras. *Renginiai*. Prieiga internete: <http://visaginokultura.lt/renginiai/> (žiūrėta 2018 09 21).

¹⁷ Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Lietuvos tautinių mažumų folkloro ir etnografijos centras. *2017 m. veiklos rezultatų ataskaita*. Prieiga internete: <https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/LTMFC%20Veiklos%20ataskaita%202017.pdf> (žiūrėta 2018 09 21).

¹⁸ Tautinių bendrijų namai. *Naujienos*. Lietuvos kariuomenės seminaras „Informacinis saugumas ir grėsmės“. Prieiga internete: http://www.tbn.lt/enews/id-2018metu_naujienos.html (žiūrėta 2018 09 21).

tautybės senjorų auditoriją. Pasak informanto, šio centro išskirtinumas – lyderiavimas (lydintis partneris) dalyvaujant tarptautiniuose projektuose („Erasmus“) ir rusų, ypač jaunimo, įtraukimas į įvairias tarptautinių projektų (pvz., projektas rasizmo ir tautinio nepakantumo temomis) veiklas (neformaliojo švietimo ir žmogiškųjų kompetencijų, dalyvavimo įgūdžių ugdymas, informacinių technologijų taikymas). Kauno kultūros centro atstovo teigimu, tikimasi, kad dauguma jaunosios kartos rusų šiuos įgūdžius galės pritaikyti nevyriausybiniam sektoriuje plėtodami tautinių bendrijų veiklą.

Jaunimo pilietines iniciatyvas ir organizacijas nacionaliniu mastu kuruoja Jaunimo reikalų departamentas prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos; jis plėtoja darbo su jaunimu sistemą, skatina savanorišką veiklą ir finansuoja jaunimo ir su jaunimu dirbančias organizacijas¹⁹. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija taip pat turi politikos gaires, orientuotas į 14–29 metų žmones. Siekiant efektyvaus jaunimo įsitraukimo į pilietinį dalyvavimą demokratinėje visuomenėje, vykdomos programos, skatinančios ir lengvinančios šios gyventojų grupės iniciatyvas, ypač jaunimo sukurtose ir į jaunimą orientuotose organizacijose, skatinamas šių organizacijų bendradarbiavimas tiek su nacionalinėmis, tiek su savivaldos institucijomis ir tam skiriama ES struktūrinių fondų ir programų parama²⁰. O štai Jaunimo politikos pagrindų įstatymas „nustato jaunimo politikos formavimo, įgyvendinimo, darbo su jaunimu ypatumus, patariamąsias institucijas, jaunimo organizacijų ir su jaunimu dirbančių organizacijų kompetenciją“ (LR Seimas 2018). Atsižvelgiant į šį įstatymą, kiekvienoje tirtoje (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Visagino) savivaldybėje yra paskirtas jaunimo reikalų koordinatorius, kaip patariamasis organas veikia ir nevyriausybinių organizacijų koordinacinės tarybos.

¹⁹ Jaunimo reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. Apie *JRD*. Prieiga internete: <https://jrd.lt/> (žiūrėta 2018 09 21).

²⁰ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija. *Jaunimo politika*. Prieiga internete: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/jaunimo-politika#kryptys> (žiūrėta 2018 09 21).

Kiekviena miesto savivaldybė tvirtina savo jaunimo politikos strategiją ir gaires, pasak informantų, atliepiančias ir miesto specifiką bei aktualijas, susijusias su jaunimu. Pagrindinės bendros kryptys, siejamos su jaunimui aktualiais klausimais, yra užimtumas, renginių organizavimas, jaunimo skatinimas veikti. Tyrimo metu tik Vilniuje buvo nurodytos ir specifinės priemonės, susijusios su informaciniu raštingumu, taip pat orientuotos į tautinių mažumų jaunimą, nes vykdomos ir tautinių mažumų mokyklose. Šiomis priemonėmis, informanto nuomone, siekiama reaguoti į geopolitinius iššūkius, kuriuos nulėmė Rusijos karinė agresija Ukrainoje:

Po Krymo jau čia yra akivaizdu, kad žmonės turi daryti kažkokias labai aiškias išvadas. Tai mes su tuo susiduriame ir turime dirbti ir kurti tas priemones, bet svarbu čia ir dabar. <...> Tas tautinių mažumų klausimas... <...> Aš manau, kad jis yra svarbus, nes šiuo metu kaip tik reikia dirbti su tais regionais ir ypač su tais miestais, kur tie žmonės gyvena... Ir su jais reikia dirbti čia ir dabar. Mes jau ir taip pavėlavom, pakankamai praleidom daug laiko, tai dabar bus tiesiog sudėtingiau.
(Vilniaus savivaldybės atstovas)

5.2. Rusijos tėvynainių politika ir rusų savanoriškos organizacijos

Svarbu aptarti ir šalių kaimynių vykdomą tėvynainių politiką bei jos vaidmenį etninių mažumų savanoriškų organizacijų veikloje. 2014–2016 m. autorės vykdytas tyrimas Pietryčių Lietuvoje atskleidė, kad Lenkijos vykdoma tėvynainių politika turi didelę įtaką lenkų savanoriškų organizacijų veiklos turiniui. Jų prioritetas – kultūrinės atminties vietų išsaugojimas, nes pagrindiniai finansavimo šaltiniai yra ne valstybinės institucijos (TMD, savivaldybės ar pan.), bet Lenkijos tėvynainių organizacijos ir Lenkijos Respublikos konsulas, į kuriuos kreipiamasi lėšų savo organizacijų veiklai ir kurie įvairiems projektams skiria pinigų (Frėjutė-

Rakauskienė 2016a: 115–116, 2016b: 147–148). Prie Rusijos Federacijos ambasados Lietuvos Respublikoje²¹ veikia Rusijos tėvynainių koordinacinė taryba (rus. *Координационный совет российских соотечественников Литвы*), Rusijos tėvynainių visuomeninių organizacijų koordinacinė taryba (rus. *Координационный совет общественных организаций российских соотечественников*) ir specialus interneto portalas (rus. *Портал координационного совета общественных организаций российских соотечественников*)²². Pastarajame rašoma, kad 2017 m. rugsėjo 30 d. įvyko eilinis Rusijos tėvynainių koordinacinės tarybos suvažiavimas, kuriame dalyvavo 17 iš 21 atstovo, kurie vadovauja Vilniaus, Klaipėdos, Panevėžio, Alytaus ir Visagino nevyriausybinėms organizacijoms²³. Šiame susitikime buvo diskutuojamos problemos, „su kuriomis susiduria tam tikri rusų nevyriausybinių organizacijų vadovai, dalyvaujantys Rusijos Federacijos programose, palaikančiose tėvynainius kitose šalyse“, taip pat diskutuota „apie nekorektiškus rusofobinius“ tam tikrų politikų „pasisakymus rusų nevyriausybinių organizacijų atžvilgiu“ ir „apie pastangas suskaldyti ir įnešti nesantaiką į tėvynainių judėjimą“²⁴. Šiame tyrime dalyvavusios Vilniaus savanoriškos organizacijos atstovės nuomone, minėtoje taryboje vis dar dalyvauja Lietuvos rusų organizacijos iš įvairių miestų, tačiau, kitaip nei anksčiau, be jų, dabar įtraukiami ir šalyje gyvenantys Rusijos piliečiai bei jų organizacijos. Dalis Lietuvos rusų organizacijų atstovų, in-

²¹ Rusijos Federacijos ambasada Lietuvos Respublikoje. *Tėvynainiams* (rus. *Соотечественникам*). Prieiga internete: <https://lithuania.mid.ru/sootecestvennikam> (žiūrėta 2018 09 21).

²² Interneto puslapis „Русский мир Литвы“. Prieiga internete: <http://www.rusmir.lt/> (žiūrėta 2018 09 21).

²³ Interneto puslapis „Русский мир Литвы“. *Заседание Координационного совета российских соотечественников Литвы*. Prieiga internete: <http://rusmir.lt/news/1418-zasedanie-koordinacionnogo-soveta-rossijskih-sootechstvennikov-litvy.html> (žiūrėta 2018 09 21).

²⁴ Interneto puslapis „Русский мир Литвы“. *Заседание Координационного совета российских соотечественников Литвы*. Prieiga internete: <http://rusmir.lt/news/1418-zasedanie-koordinacionnogo-soveta-rossijskih-sootechstvennikov-litvy.html> (žiūrėta 2018 09 21).

formantės nuomone, nebenori dalyvauti šioje taryboje, nes Rusijos ambasada nebefinansuoja jų veiklą.

Apibendrinę daugelio informantų nuomonę, galime prieiti išvadą, kad Rusijos ambasados finansavimas ir dėmesys nevyriausybinių organizacijų veiklai buvo sutrikdytas, viena vertus, pačiai ambasadai sumažinus skiriamą finansavimą, kita vertus, ypač po 2014 m. Rusijos karinių veiksmų Kryme. Galima svarstyti, kad kai kurios organizacijos nenori kreiptis dėl finansavimo arba bendro finansavimo savo renginiams iš Rusijos ambasados, nes bijo tapti valstybės saugumo institucijų stebėjimo objektu arba nenori įsipareigoti institucijoms, kurios teikia finansavimą. Kaip teigė Klaipėdos jaunimo organizacijos atstovas, „mes nenorim priklausyti nei nuo Rusijos ambasados, nei nuo lietuvių organizacijų“.

Tačiau Rusijos ambasada ir konsulas Klaipėdoje, pasak Vilniaus savanoriškos organizacijos ir Klaipėdos savanoriškos organizacijos atstovių, bendradarbiauja su organizacijomis vykdant tokius renginius kaip Užgavėnės (rus. *Масленица*), valstybinių Rusijos švenčių – Rusijos dienos, Pergalės dienos (gegužės 9 d.), Tautos vienybės dienos (rus. *День народного единства*), minėjimai; taip pat Lietuvos moksleiviams skiriama buvusio Maskvos mero Jurijaus Lužkovo stipendija. Be to, Rusijos Federacijos Generalinis konsulas Klaipėdoje organizuoja kitus renginius, kuriuose dalyvauti kviečia įvairias rusų organizacijas (pavyzdžiui, Klaipėdos konsulate 2016 m. surengtas priėmimas, skirtas Diplomato dienai, kuri Rusijoje minima vasario 10-ąją²⁵; 2016 m. buvo minimas Klaipėdos miesto choro „Veteranas“ 30 metų jubiliejus²⁶).

Informantai taip pat tvirtino, kad Rusija kaip „istorinė tėvynė“ nebevaidina svarbaus vaidmens, ypač po 2014 m. veiksmų Ukrainoje ir pablogėjusių santykių su Lietuva, kitaip nei, pavyzdžiui, Lenkija, kuri turi priemonių daryti įtaką tautinių mažumų politikai (konkrečiai – švietimo reformai), liečiančiai Lietuvoje gyvenančią lenkų tautinę mažumą:

²⁵ «Консульство открывает двери». *Клайпеда*, 20-26 февраля 2016 г., с.18.

²⁶ «Признательность и уважение клайпедчан». *Клайпеда*, 27 августа-2 сентября 2016 г., с. 16.

Pagrindinė problema yra, kad mes neturim... Lenkiškos mokyklos turi, kaip sakant, labai gerą gynėją. Tai čia yra Lenkijos valstybė, ji ES narė. Rusija, ypač dabar... iš viso nėra tų santykių tarp Lietuvos, mes negalim kreiptis. Aš prisimenu, kai prasidėjo tie mitingai, kada praeitais metais... Ten turėjo pagal įstatymą mokyklos reorganizuotis į gimnaziją ar progimnaziją, ar pagrindinę – lenkiškos dvi mokyklos Vilniuje <...> Ten jiems leido be visokių su išskirtine teise, nes buvo susitikimas ir Tuskas atvažiavo, paskui dar Komorovskis ten.

(Vilniaus švietimo organizacijos atstovė)

Apibendrinant, tautinių mažumų nevyriausybinėms organizacijoms skirtos TMD politikos priemonės labiau orientuotos į kultūrinių veiklų skatinimą ir finansavimą. Tokią tautinių mažumų integracijos politikos orientaciją ir neatsižvelgimą į tikėtinus kitus specifinius mažumų poreikius, kylančius kartu su daugumos atstovais dalyvaujant valstybės gyvenime, pabrėžia ir kiti mokslininkai (Petrušauskaitė, Pilinkaitė Sotirovič 2012: 18; Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė 2016). Taigi, TMD vykdoma politika ir priemonės iš dalies „depolitizuoja“ ir „sukultūrina“ tautinių mažumų nevyriausybinių organizacijų veiklą ir jos nematomos kaip lygiavertis partneris sprendžiant aktualius politinius klausimus. Tokiu būdu iš dalies sudaromos kliūtys vykdyti sėkmingą valstybės ir pilietinės visuomenės institucijų dialogą. Kitų institucijų (Jaunimo reikalų departamento) politika ir veikla nebrėžia etniškumo ribų, tačiau yra orientuota į tam tikro amžiaus (nuo 14 iki 29 metų) žmones ir skatina jų pilietines veiklas, keliant jaunimo ir su jaunimu dirbančių organizacijų kompetencijas, kas yra koordinuojama ir vietos lygmeniu. Atskleista, kad iš visų į tyrimą įtrauktų miestų tik Vilniuje tam tikra edukacinė (informacinio raštingumo) veikla, siejama su „geopolitinėmis grėsmėmis po Krymo aneksijos“, yra iš dalies orientuota į tautinių mažumų jaunimą (mokyklų tautinių mažumų mokomosiomis kalbomis moksleivius) ir nevyriausybines tautinių mažumų organizacijas. Reikia atkreipti dėmesį, kad Rusijos

vykdoma tėvynainių politika per tam tikras prie Rusijos Federacijos ambasados sukurtas institucijas (pvz., Rusijos tėvynainių ir Rusijos tėvynainių visuomeninių organizacijų koordinacinės tarybos) gali daryti tam tikrą įtaką rusų nevyriausybinėms organizacijoms veiklai. Tačiau, tyrimo duomenimis, pastarosios ji nėra reikšminga (įskaitant ir finansines priemones), kitaip nei Lenkijos vykdoma tėvynainių politika Lietuvoje susikūrusioms lenkų nevyriausybiniams organizacijoms. Tai iš dalies gali būti nulemta po 2014 m. pakitusio geopolitinio konteksto, siejamo su Rusijos karine agresija Ukrainoje, nes organizacijų lyderiai galbūt nenori kreiptis finansavimo į Rusijos ambasadą: viena vertus, dėl tikimybės pakliūti į valstybės saugumo institucijų akiratį, kita vertus, baimindamiesi tuomet negauti iš TMD valstybinio finansavimo arba bendro finansavimo savo projektams. Kai kurių informantų nuomone, faktas, kad anksčiau organizacijos buvo finansuojamos (arba dalis projekto buvo finansuojama) oficialių Rusijos institucijų (ambasados, konsulato), gali sukelti įtarimą, kad pastarosios per finansuotas organizacijas galėjo vykdyti „minkštosios galios“ politiką.

5.3. Geopolitinis kontekstas: „Mes esame Lietuvos piliečiai“

Analizuojant socialinio (ne)teisingumo sampratą svarbu atsižvelgti į geopolitinio konteksto kitimą, nulemtą Rusijos karinės agresijos. Daugelis apklaustų informantų minėjo su Rusijos kariniais veiksmais susijusius įvykius, ypač 2014 m. Ukrainoje, kaip kertinę datą, kai pakito tam tikrų Lietuvos valstybinių institucijų (ypač siejamų su valstybės saugumu), taip pat šalies visuomenės požiūris į šias organizacijas ir į rusų etninę grupę apskritai. Informantai šį požiūrį apibūdina kaip rusofobijos apraiškas, veikiamas „antirusiškos propagandos“ ir „antirusiškos miglos“, sklindančios iš žiniasklaidos ir kai kurių politikų lūpų. Šis požiūris, manoma, skatina rusų pilietinį pasyvumą, apolitiškumą, kaip savotišką „protestą“:

Мы имеем на сегодняшний день, ну, как бы инертность русских в Литве, потому что попасть на работу в государствен-

ные структуры достаточно сложно. Особенно вот сейчас. Да. Потому что кому охота, а политическая атмосфера, когда телевидение, радио, газеты все время выбрасывают вот этот антироссийский такой туман, да. <...> Поэтому мы на сегодняшний день, мы имеем ситуацию, когда русские индифферентные. Часть из них, особенно те, которые живут в районах, в Вильнюсском районе, естественно, голосовали за акцию выборную поляков. А часть никуда не ходили. <...> Как протест.<...> Был такой период времени, когда это было неактуально, т. е. это русские в Литве... было все нормально. Обычно обострялась ситуация ну, в связи с чем-нибудь таким, я не знаю. Крым, конечно, эту ситуацию довел до эпогея. И Крым, и реакция западных стран, и реакция нашей страны перед НАТО и перед ЕС естественно, еще выше подняло эту планку. И поэтому работает средство массовой информации, работает и Сейм, и президентская система и, естественно, информация идет очень негативная. Конечно, обострение вызвал Крым. <...> еще этих два опубликованных отчета департамента безопасности. Раньше этого никогда не было, но когда тебя публично записывают во враги народа литовского – ну «извините». <...> Висагинас пострадал. Школа Софьи Ковалевской пострадала. Потом пострадала Качалова школа²⁷.
(Vilniaus savanoriškos organizacijos atstovė)

²⁷ *Šiandieną mes turime kaip „inertiškumą rusų Lietuvoje“ todėl, kad gauti darbą valstybinėse institucijose gana sudėtinga, ypač dabar, nes kam priimtina? O politinė atmosfera, kai televizija, radijas, laikraščiai visą laiką išmeta tą antirusišką miglą, taip. <...> Todėl mes šiandien turime situaciją, kai rusai indiferentiški; dalis jų, ypač tie, kurie gyvena rajonuose, Vilniaus, žinoma, balsavo už LLRA, o dalis niekur nėjo <...> kaip protestas. <...> Buvo toks periodas, kai tai buvo neaktualu, tai yra rusai Lietuvoje, buvo viskas normalu. Paaštrėjo situacija su kažkuo tokiu, net nežinau kuo, bet Krymas, žinoma, šią situaciją privedė iki „tam tikros kartelės“, ir Krymas, ir reakcija Vakarų valstybių, ir reakcija mūsų šalies dėl įsipareigojimų NATO ir ES, ir dar aukščiau pakėlė šią kartelę. Ir todėl ir diplomatai dirba, ir Seimas, ir prezidentinė sistema, ir, žinoma, informacija eina labai negatyvi, žinoma, paaštrėjimą iššaukė Krymas. <...> Ir dar tos*

Ypač informantų akcentuojamas visuomenės nepasitikėjimas rusų tautybės asmenimis ir atitinkamai rusų savanoriškomis organizacijomis bei jų vykdoma veikla dėl numanomo ryšio su valstybinėmis Rusijos institucijomis ir jų įgyvendinama politika, pasitelkiant šias organizacijas kaip priemonę (nekonvencinio karo kontekste) rusų tautybės piliečiams mobilizuoti ir daryti jiems įtaką:

Nu, matot, vis tiek mes esam Lietuvos piliečiai, gyvename Lietuvoje. Taip, mes turime ir gerbti kažkaip Lietuvą ir tradicijas. Aišku, mes turim teisę į kažkokią savo nuomonę. Jeigu aš kalbu apie kažkokius savo nesutarimus su švietimu, tie žingsniai, kurie daromi švietimo srityje, tai čia yra mano, kaip piliečio, teisė. Aš galiu. Su manim sutiko iš tų struktūrų. Čia viskas normalu, bet kai čia yra kalbos... Kada yra tokiu šovinistiniu būdu: „Čia yra ekstremistai, čia yra...“ <...> Jeigu mes kalbame apie tą bendradarbiavimą su Rusija... tai ypač kultūra, švietimas. Aišku, švietimas... mes neturim teisės naudoti vadovėlių, bet kodėl mes negalime gauti knygų grožinės literatūros? Kodėl mes negalim gauti populiariosios, metodinės literatūros?... Galim gi... Dėl šito mes ir kalbam. Kodėl mes negalime išvažiuoti į Rusiją į seminarus, kodėl vaikai negali išvažiuoti į tas pažintines ekskursijas... savaitei. Aš pati buvau su vaikais ir gyvenom normaliai viešbutyje, ir programa labai gera, Ermitažas, rusų muziejus...

(Vilniaus švietimo organizacijos atstovė)

Apie visuomenėje skleidžiamą „rusofobinę“ propagandą (ypač politikoje ir žiniasklaidos priemonėse) kalba ne tik rusų etninės grupės atsto-

dvi paviešintos VSD ataskaitos, seniau to niekada nebūdavo, bet kai viešai prašo į Lietuvos „liaudies priešus“ – na, tai „atsiprašau“. <...> Visaginas nukentėjo, Sofijos Kovalevskajos mokykla nukentėjo [kalba apie kratas mokyklose], po to nukentėjo Kačialovo mokykla. (Vilniaus savanoriškos organizacijos atstovė)

vai, bet ir kitų tautybių žmonės²⁸. Vienos institucijos atstovas, dirbantis su savanoriškomis pilietinėmis organizacijomis Visagine, pasakoja, kad miesto žmonės tokią neigiamą informaciją ir nuomones apie rusus bando ignoruoti:

Anksčiau dar ir reiškė kažkokias emocijas, o dabar, nu ką... „Поживем, увидим, газет не читаем, телевидения не смотрим“ [„Pagyvensim, pamatysim, laikraščių neskaitytom, televizijos nežiūrims“] <...> Suprantat, žmonės yra atsijungę paprasčiausiai save nuo tos informacijos. <...> Jie paprasčiausiai atsijungę: „Доживаем...“ [„Gyvenam likusias dienas...“] Tai vadinasi „до-жи-ва-ем“. <...> Pas mus, mūsų Visagino jaunimas komfortiškiau, reiškia, jaučiasi Didžiojoje Britanijoje negu Vilniuj. Vienas dalykas, nes, pavyzdžiui, iš tikrųjų dabar tos rusofobinės nuotaikos yra žiaurios, reiškia.
(Visagino savivaldybės atstovas)

Vienos jaunos Vilniaus organizacijos atstovės nuomone, blogėjantys tarpvalstybiniai Lietuvos ir Rusijos santykiai ir visuomenėje vyraujantis „antirusiškas“ naratyvas iš dalies paveikė ne tik pačios organizacijos veiklos kryptis, bet ir informantės asmeninį gyvenimą, ir požiūrį į kasdienio „gyvo“ bendravimo, taip pat tarp skirtingų tautybių žmonių, būtinumą:

Po tų įvykių, po to streso, kada aš galvojau, va, dabar eis langus daužyti, ir aš sėdėjau [organizacijos pavadinimas] ir žiūrėjau, kokie žmonės kur praeina, vos ne taip... Aš tada nusprendžiau,

²⁸ Kauno įvairių tautų kultūrų centro vadovas 2015 m. žiniasklaidoje kalbėjo apie tai, kad vienas didesnių iššūkių tautinėms mažumoms ir jų organizacijoms (ansambliams) yra pasirodyti viešai, todėl jos mieliau renkasi atitinkamas veiklas ir pasirodo savo bendruomenėse. Teigiama, kad vienas iš veiksnių, kodėl taip atsitinka – tai ir Rusijos ir Ukrainos konfliktas, po kurio pasikeitė rusų elgesys, nes jų įvaizdis pasidarė neigiamas. Nežiūrint į tai, kad jie nieko bendro su šiuo konfliktu neturi, viešumoje jie jaučiasi „nesaugiai“. Plačiau žr. Smolienė, A. „Ar Kaune kitataučiai randa namus?“. *Kauno diena*, 2015 m. rugpjūčio 12 d. Prieiga internete: <http://kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/ar-kaune-kitataučiai-randa-namus-705142> (žiūrėta 2018 09 21).

kad aš daugiau nebežiūrėsiu. Mes ir šiaip neturim televizoriaus, kuo aš labai labai patenkinta, nes aš važiuoju pas savo tėvus, matau tą teliką. Ir pagalvojau, kaip gerai, kad mes neturim. Ir mes nežiūrim. Ir aš nustojau skaityti žinias, toks eksperimentas vėlgi: aš nuo... keturioliktais metais prasidėjo... Aš jau du metus neskaitau žinių iš viso jokių, nusprendžiau, kad jeigu kažkas bus, jeigu mane kažkas labai sudomins – tada aš įlendu į internetą ir sužinau apie tą įvykį, bet, jeigu kažkas bus, aš manau, aš iš žmonių sužinosiu. Ir antras dalykas, kurį aš stumiu organizacijoje ir savyje, kaip ir savo aplinkoje, kad reikia daugiau bendrauti. (Vilniaus kultūrinės organizacijos vadovė)

Kitas valstybinės institucijos atstovas iš Kauno teigė, kad nuomonę apie rusų tautybės žmones formuoja ne tik pakitusi geopolitinė situacija ir į šalis kaimynes nukreipta Rusijos karinė agresija, bet ir miesto etninė sudėtis. Dauguma lietuvių turi stereotipinį požiūrį į Kauną kaip privalantį išsaugoti lietuviškumo tradicijas, todėl rusai šiame mieste stengiasi viešai nedeklaruoti savo tautybės ir nekalbėti gimtąja kalba:

Reikia įvertinti, kad Kaunas yra lietuviškas miestas, kur tautinių mažumų yra mažai, kad daug yra stereotipų apie miestą apskritai, kaip tokį, na, lietuviškumo bastioną, kad čia viskas, kas lietuviška, yra saugoma Kaune ir panašiai. Ir tos tautinės mažumos... Jos turi kažkaip tai reaguoti, gyventi tokioj aplinkoj, save afišuoti rusu ar rusakalbiu nėra paprasta. Pas mus va yra savanorė, iš Armėnijos į projektą atvažiavusi, dirba ir padeda armėnų bendrijai ir kalba rusiškai, angliškai, armėniškai – tai ji labai greit susigaudė mieste, kad viešoj vietoj geriau kalbėt angliškai negu kad rusiškai, ta prasme, dėl paties požiūrio, bendravimo manieros, elgesio iš pašnekovo. <...> Rusų tautybės žmonės nemaža dalimi kalba lietuviškai, čia gal jau patys tokie vyriausi ir kiekiausi užsispyrėliai, bet šiaip, sakykim, tie va visi lyderiai, vadovai organizacijų, visi puikiausiai bendrauja lietu-

viškai, jiems net nėra to poreikio gatvėje kalbėti rusiškai. Jie lietuviškai susikalba, puikiai kalba ir kalba be akcento daugeliu atvejų, bet savo namuose, va čia centre jie atsiduria toj oazėj, kur gali kalbėti savo kalba.

(Kauno kultūros centro atstovas)

Informantai pabrėžė kai kurių politikų ir straipsnių komentatorių žiniasklaidoje išsakomas neigiamas mintis apie rusų tautybės žmones ir suaktyvėjusią valstybės saugumo institucijų veiklą, nukreiptą į rusų organizacijas. Tačiau dažnai teigė, kad kasdieniniuose santykiuose tarp žmonių etninių įtampų nekyla, jos konstruojamos politiniu lygmeniu ir plinta žiniasklaidos priemonėmis:

Tai stebuklas, tai stebuklas, tai viskas eina... iš kažkur tai eina, aš įsijungiu radiją, ir kiek tų žurnalistų, jie nori žeminti rusus, o tarp žmonių – ničnieko: ateini pas daktarus, jie pamato, kad pavardė rusiška, ir pradeda kalbėti rusiškai, nieko nėra, jokių konfliktų. Kiek gi galima, tai kažkas užkūrė <...> Visi nori gyventi draugiškai <...> Lietuva tai stebuklas, tai stebuklo šalis, tik kažkur tai, kažkas tai nepatenkintas, kad žmonės nori draugiškai gyventi, bet kažkas tuo nepatenkintas, kas – tai nėra žinoma.
(Klaipėdos rusų bendruomenės filialo atstovė)

Žiniasklaidos tyrimai, nukreipti į rusų etninės grupės vaizdavimą, patvirtina, kad pranešimuose neretai atspindimi neigiami kai kurių politikų, valstybinių institucijų atstovų teiginiai apie Lietuvos rusus (Frėjutė-Rakauskienė 2015; taip pat žr. skyrių „Istorinio teisingumo diskursų formavimas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba“ šioje monografijoje), o kai kurie rusai ir kai kurios jų savanoriškos organizacijos tapo nuo 2014 m. viešai skelbiamų Valstybės saugumo departamento kasmetinių ataskaitų, kuriose įvardijamos grėsmės nacionaliniam saugumui, objektu (pvz., Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas 2017: 29). Taigi minėtas kontekstas, kuriame vyko tyrimas ir buvo atlikti interviu,

galėjo turėti įtakos tiek pačių savanoriškų organizacijų veiklai, tiek ir rusų organizacijų lyderių jausenai, nuomonėms bei socialinio teisingumo refleksijoms.

Kai kurie informantai mano, kad tam tikras nestabilumo jausmas, vykdamas etniškumo pagrindu susikūrusių savanoriškų organizacijų veiklą, galėjo būti nulemtas ir nuolat kintančios, aiškių gairių neturinčios tautinių mažumų politikos. Pabrėžiami laikotarpiai, kai keitėsi Tautinių mažumų ir išeivijos departamento vadovai ir kai šis departamentas išvis buvo uždarytas, o tautinių mažumų politikos formavimas ir vykdymas, informantų nuomone, buvo paliktas savieigai (nežiūrint į tai, kad dalį departamento funkcijų buvo perėmusi Kultūros ministerija). Vilniaus savanoriškos organizacijos atstovės nuomone, tuo iš dalies galėjo pasinaudoti ir Rusijos ambasada, bandydama suvaidinti tam tikrą vaidmenį organizacijų veikloje, teikdama finansavimą jų projektams.

Taip pat kritikuojamos atskirų ministerijų programos, susijusios su požiūriu į Lietuvos tautines mažumas ir viena kitai prieštaraujančios: pavyzdžiui, kaip teigė Vilniaus savanoriškos organizacijos atstovė, Tautinių mažumų departamentas pabrėžia tautinių mažumų kultūros išsaugojimą, o švietimo srityje specialių priemonių šiam siekiui nenumatyta. O štai Klaipėdos etnokultūrinės organizacijos, propaguojančios rusų etninę kultūrą, atstovė atkreipė dėmesį, kad mokykloje, kurioje ugdymas vyksta rusų kalba, rusų etninei kultūrai pažinti skirta neproporcingai mažai laiko, palyginti su mokyklomis lietuvių kalba.

Tačiau buvo išsakyta ir kitokių nuomonių apie rusų padėtį Lietuvos visuomenėje, ypač po Rusijos karinių veiksmų Kryme. Pavyzdžiui, jaunosios kartos atstovas susiklosčiusią situaciją ir neigiamą požiūrį į rusų tautybės ir rusiškai kalbančius žmones Lietuvos visuomenėje vadina „natūraliu procesu“ ir „žodžio laisvės apraiškėmis“ demokratiškoje visuomenėje. Pabrėžiama, kad šiuo klausimu (taip pat žiniasklaidoje) skamba įvairių, ne tik neigiamų, nuomonių. Taip pat manoma, kad reikia imtis priemonių tam tikrų rusų požiūriui į savo „istorinę tėvynę“ keisti:

Kas vyksta dabar, tai yra visiškai natūralus procesas. Kodėl jis natūralus? Nes mes gyvenam demokratiškoj šaly su žodžio laisve ir aš matau, kad tai yra savaimė jau vertybė. Tai, kas vyksta, taip, tai yra nemalonu, taip, tai kelia tam tikrą neaiškų labai naratyvą, bet visada klausimas yra „ką daryt?“ <...> Aš važinėju po mokyklas, aš manau, kad kai kurie jauni žmonės turi herbą Rusijos ant čia (rodo), ant megztinio, prikabinę. Taip. Niekas nemokė taip, kaip reikia dabar elgtis vat dabartinėj situacijoj, bet tam tikri procesai yra natūralūs ir tikrai pačioj žiniasklaidoj... na, yra skirtingų naratyvų. <...> Tikrai, ne visi taip mano. Dalis tikrai bando labai aiškiai išsakyti savo nuomonę tam tikrais klausimais ir... Bet tai yra visuomenės brandos klausimas. (Vilniaus savivaldybės atstovas)

Apibendrinant, rusų savanoriškų organizacijų lyderiai susiduria su visuomenėje (ypač žiniasklaidoje) vyraujančiu „antirusišku“ diskursu ir su tam tikru valstybės saugumo institucijų požiūriu ir dėmesiu, kai yra viešinamos ataskaitos apie kai kurių organizacijų ir jų lyderių veiklas, kaip keliančias grėsmę valstybės saugumui. Tokios tendencijos, manoma, ypač sustiprėjo po 2014 m. Rusijos karinių veiksmų Ukrainoje. Kita vertus, reikia pridurti, kad tendencija Lietuvos rusus sieti su sovietiniu periodu ir „rusų mažumos lyderius traktuoti beveik kaip „penktąją koloną“, kurie „sukuria realias kliūtis vystytis pilietinei visuomenei Lietuvoje“ vyravo ir iki įvykių Ukrainoje, kaip savo straipsnyje tvirtina Grigorijus Potašenko (Potashenko 2010: 102). Šis kontekstas gali skatinti ne tik rusų politinį abejingumą, atsiribojimą nuo bet kokios organizacijos veiklos, susijusios su politika (pvz., trukdo išsakyti savo poziciją apie mokyklų rusų mokomąją kalbą reorganizaciją) ir „istorinė tėvyne“ Rusija (pvz., atgraso nuo veiklos, skatinančios pažinti savo istorinės tėvynės kultūrą ir istoriją, tokios kaip išvykos į Rusijos muziejus, metodinės ir grožinės literatūros gavimas iš Rusijos), bet ir sukuria tam tikrą nestabilumo, nesaugumo jausmą.

5.4. Politinė teisingumo dimensija:

„Užtikrinti lygiavertišką dalyvavimą visuomenės gyvenime“

Analizuoti politinę socialinio teisingumo dimensiją, anot Nancy Fraser (2007), svarbu, nes ji yra tarsi scena, kurioje gali atsiskleisti tiek su išteklių persiskirstymu, tiek ir su pripažinimu susiję aspektai. Būtent politinėje arenoje matyti, „kas yra įtrauktas, o kas yra išskirtas iš šio įtrauktųjų į teisingą paskirstymo ir pripažinimo ratą“ (Fraser 2007: 21). Taip pat atsižvelgiant į politinį aspektą gali būti atskleistos ir socialinio teisingumo bei etniškumo sąsajos, nes savanoriškos organizacijos mobilizuoja tam tikros etninės grupės atstovus ir siekia atstovauti jų interesams. Kokie gi vykdant tyrimą atskleisti su politiniu rusų atstovavimu susiję aspektai ir aktualūs klausimai formuluojami savanoriškų organizacijų lyderių ir narių? Kokie išdėstyti rusams atstovaujančių politinių partijų programose?

Reikia pabrėžti, kad tyrimo metu buvo analizuotos rusų savanoriškos organizacijos, kurių deklaruojama veikla daugeliu atvejų išimtinai kultūrinė ir kurios nedalyvauja politikoje, nors visuomeninė organizacija ir galėtų kelti savo kandidatus į tarybos narius (LR Seimas 1994), o toks organizacinis tipas, anot vienos politinės partijos atstovo iš Klaipėdos, sudaro net paprastesnę dalyvavimo prieigą. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, be kultūrinių savanoriškų organizacijų, kartu su kitų etninių ir įvairių socialinių grupių organizacijomis pradėjo steigtis ir politinės partijos. Tad neišvengiamai egzistuoja ryšys tarp kultūrinę veiklą vykdančių organizacijų ir rusams atstovaujančių politinių partijų, tiek dėl kartu vykdomos tam tikros veiklos, tiek dėl bendrų lyderių. Šiuo metu dvi politinės partijos (Rusų aljansas (RA) sėkmingiau ir Lietuvos rusų sąjunga (LRS) ne taip sėkmingai) deklaruoja atstovaujančios rusams politinėje arenoje²⁹. Reikia

²⁹ RA, sudaręs koaliciją su Lenkų rinkimų akcija „Valdemaro Tomaševskio blokas“, Klaipėdoje 2015–2019 m. laimėjo 4 mandatus. Ši partija taip pat buvo pakviesta į valdančiąją koaliciją savivaldybės taryboje „Pirmyn, Klaipėda!“. Vilniuje ir Visaginė 2015 m. savivaldybių tarybų rinkimuose RA taip pat dalyvavo sudariusi koaliciją su Lenkų rinkimų akcija „Valdemaro Tomaševskio blokas“ ir Vilniuje laimėjo 10 mandatų, Visaginė – 3 mandatus. LRS Klaipėdos mieste 2015–2019 m. savivaldybių tarybų rin-

akcentuoti ir tai, kad į Vilniaus, Klaipėdos ir Visagino, kitaip nei Kauno, miestų savivaldybių tarybas išrinkti minėtų rusų politinių partijų atstovai. Klaipėdos miesto koalicijos „Pirmyn, Klaipėda!“, kurioje kartu su Lenkų rinkimų akcija „Valdemaro Tomaševskio blokas“ dalyvauja ir RA nariai, programoje iki 2019 m. numatyta remti tautinių mažumų nevyriausybinių sektoriaus organizacijų plėtrą, taip pat finansuojant kultūros, sveikatos, sporto bei jaunimo projektus. Klaipėdos socialinės organizacijos atstovė interviu metu minėdama sąsajas su politinėmis partijomis pateikė pavyzdžių apie tai, kad idėja įkurti vieną iš partijų kilo kultūrinei organizacijai vykdant tam tikrus socialiai orientuotus projektus, o partijai laimėjus vietas savivaldybės taryboje, pasinaudota galimybe atstovauti jiems aktualiame socialinių reikalų komitetui. Arba, atvirksčiai, Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė atskleidė atvejį, kai kultūrinė organizacija atsirado politinės partijos iniciatyva: „Для того, что бы проводить какие то свои мероприятия и проекты“³⁰, – tam, kad kaip nevyriausybė organizacija galėtų tiek pretenduoti į finansavimą savivaldos lygiu, tiek ir kreiptis paramos į Rusijos konsulatą. Tačiau dėl tokių minėtų veiksmų kaip kintantis geopolitinis kontekstas ir vyraujantis negatyvus požiūris į rusus (ypač viešajame diskurse) savanoriškų organizacijų lyderiai deklaruoja nenorintys kištis į politiką, o atstovauti rusų interesams politinėje arenoje palikta minėtoms politinėms partijoms:

Да, мы русская община, да, русская организация, но еще раз повторяю: мы не – политическая. У нас есть две политические партии³¹.

(Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

kimuose gavo tik 1 mandatą, Visagine – 2 mandatus. Kaune šios partijos savivaldybės tarybos ir mero rinkimuose nedalyvavo. Žr. LR vyriausiosios rinkimų komisijos svetainę. Prieiga internete: <https://www.vrk.lt/rinkimai> (žiūrėta 2018 10 05).

³⁰ *Tam, kad vykdytų kokius nors renginius ir projektus.* (Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

³¹ *Taip, mes rusų bendruomenė, taip, rusų organizacija, bet darykite jums kartojau, mes ne politinė. Pas mus yra dvi politinės partijos.* (Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

Organizacijų lyderiai pabrėžia apsiribojantys kultūrine, išimtiniais atvejais – socialine, veikla, bet nesikišantys į politiką, nors pati organizacijos atstovaujama bendruomenė kai kuriais atvejais iš jų tikisi aktyvaus dalyvavimo ir sprendžiant politinius klausimus:

Мне тут упреки ставили – «вы – русская организация, русская община. Почему вы не ходите, не митингуете там?» [kalba apie mokyklų rusų kalba reorganizaciją]³².
(Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

Taigi, dauguma rusų savanoriškų organizacijų lyderių mano, kad jų dalyvavimas politikoje nėra priimtinas ir dera apsiriboti kultūrine (tam tikrais atvejais – socialine) veikla, o teisę atstovauti rusų interesams valdžios sektoriuje, manoma, turi tik politinės partijos. Tačiau patys informantai neretai įsitikinę, kad rusų politinės partijos (konkrečiai kalbama apie LRS) neatstovauja arba net nesistengia atstovauti rusams politinėje arenoje:

К тому же, союз русских никакой предвыборной работы не вел. Ноль был, абсолютно. Один раз они собрали в дождливый день где-то там, около Валакампйй, такую маевку сделали и все – т. е., ни плакатов, ни рекламных статей в газетах – нигде ничего не было и, естественно, никто из них ничего не получил. <...> Хотя они шли в списке Дарбо партии, но те, которые шли по одномандатной³³.
(Vilniaus savanoriškos organizacijos atstovė)

³² *Man ten priekaištavo: „Jūs rusų organizacija, rusų bendruomenė. Kodėl jūs neinate, nemitinguojate ten.“* (Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

³³ *LRS jokio priešrinkiminio darbo nedarė. Nulis buvo visiškas. Jie vieną lietingą dieną kažkur prie Valakampių padarė kažkokią tai „gegužinę“ ir viskas, t. y. nei plakatų, nei reklaminių straipsnių laikraščiuose – nieko nebuvo ir, žinoma, nieko jie negavo. Nors jie ėjo Darbo partijos sąrašė, bet tie, kurie ėjo vienmandatėje.* (Vilniaus savanoriškos organizacijos atstovė)

Buvo išsakytas ir nepasitikėjimas šiomis partijomis: „Politikos mes vengiam ir mūsų rusų politikai mums nepatinka“ (Klaipėdos jaunimo organizacijos atstovas). Taigi, kokius politinius tikslus ir rusų bendruomenei aktualius klausimus (kaip politinius tikslus) kelia savo rinkimų programose minėtos partijos ir kiek šie tikslai bei klausimai yra tapatūs su savanoriškų organizacijų keliamais klausimais, vykdoma veikla? Kas šiuo atveju laikoma „politine veikla“ arba „politika“, o kas yra „nepolitiška“? Kokiais klausimais savo veikloje apsiriboja savanoriškos ne politinės organizacijos?

Apibendrinę minėtų politinių partijų, jų sudarytų koalicijų ir keliamų kandidatų programas matome, kad deklaruojamas siekis visų tautybių piliečiams užtikrinti lygiavertišką dalyvavimą tiek politiniame, tiek ekonominiame, tiek ir socialiniame visuomenės gyvenime. Kitaip nei nevyriausybinės organizacijos, akcentuojančios kultūrinius aspektus (ypač savo veikloje), čia labiau išryškinamos ekonominės bei socialinės aktualijos, susijusios su rusų ir kitų tautybių gyventojais (ypač Klaipėdos mieste). Pavyzdžiui, 2015 m. kandidatuođama į Klaipėdos miesto mero postą Irina Rozova (Lenkų rinkimų akcijos ir RA koalicijos „Valdemaro Tomaševskio blokas“ kandidatė) savo rinkimų programoje nurodė siekį „sukurti sąlygas, užtikrinančias visų piliečių, nepriklausomai nuo jų tautybės, pilnavertį dalyvavimą politiniame, ekonominiame bei socialiniame visuomenės gyvenime“ ir kėlė miesto socialinės infrastruktūros bei ekonomikos vystymo, socialinių garantijų užtikrinimo piliečiams, taip pat kultūros ir švietimo vystymo, tautinių bendruomenių palaikymo klausimus (Klaipėdos miesto rinkimų komisija Nr. 20 2015: Irina Rozova). Nepaisant programose deklaruojamo noro visiems, užtikrinti pilnavertį dalyvavimą politiniame, ekonominiame bei socialiniame visuomenės gyvenime, kalbant apie tautines mažumas išskiriami kultūriniai aspektai, dažniausiai susiję su tautinių mažumų kalba bei švietimu gimtąja kalba. Pavyzdžiui, Lenkų rinkimų akcijos ir RA koalicija „Valdemaro Tomaševskio blokas“, dalyvaudamas Klaipėdos savivaldybių tarybų rinkimuose 2015 m., savo programoje, be kitų tikslų, akcentavo kultūros ir švietimo vystymą: norėta „[p]arengti ir įgyvendinti

tautinių mažumų mokyklų vystymosi ir išsaugojimo strategiją“; taip pat palaikyti tautines bendruomenes užtikrinant „miesto nacionalinių mažumų teisę laisvai ir be apribojimų kalbėti ir rašyti, viešai ir privačiai savo gimtąja kalba“ (Klaipėdos miesto rinkimų komisija Nr. 20 2015; Lenkų rinkimų akcijos ir Rusų aljanso koalicija „Valdemaro Tomaševskio blokas“). Reikia pabrėžti, kad nepamiršamas ir istorinės atminties aspektas: deklaruojamas dėmesys Antrojo pasaulinio karo antihitlerinės koalicijos veteranams ir siekis kovoti su nacizmo ir fašizmo apraiškomis. Pavyzdžiui, Viačeslavas Titovas³⁴ kandidatuodamas į Klaipėdos miesto merus savo programoje deklaravo norą „išplėsti kultūrinį ir ekonominį bendradarbiavimą su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi“, taip pat „užtikrinti kokybišką išsilavinimo prieinamumą gimtąja kalba“, „skirti ypatingą dėmesį Antrojo pasaulinio karo priešhitlerinės koalicijos veteranams“ ir aktyviai kovoti su „nacizmo ir fašizmo apsiraiškimais“ (Klaipėdos miesto rinkimų komisija Nr. 20 2015; Viačeslav Titov). LRS, dalyvaudama 2015 m. savivaldybių tarybų rinkimuose, žadėjo rusų kalbai suteikti regioninės kalbos statusą (Klaipėdos miesto rinkimų komisija Nr. 20 2015; Lietuvos rusų sąjunga). Reikia akcentuoti, kad, atsižvelgiant į minėtų partijų, siekiančių atstovauti Lietuvos rusams, programas, RA yra nuosaikesnė nei LRS dėl tautinių mažumų aktualijų, nereikalaujama suteikti regioninės kalbos statuso rusų kalbai, taip pat viešai nedeklaruodama su Antrojo pasaulinio karo atmintimi susijusių klausimų. RA partijos atstovas Klaipėdoje interviu metu tvirtino, kad LRS politinės deklaracijos ir veikla kelia neįgyvendinamus tikslus ir skaldo visuomenę, o RA tikslas esąs įvairių etninių grupių santykių harmonizacija, integracijos skatinimas. Jo nuomone, todėl jų partijos reitingai gerokai pakilo oponentinės partijos LRS sąskaita, o jiems aktualūs klausimai sprendžiami vis efektyviau; iš dalies informantas

³⁴ Šis politikas (Klaipėdos miesto tarybos narys) ne kartą minimas spaudoje dėl savo kontroversiškų teiginių ir veiksmų (pvz., žr. ELTA. „V. Titovas prašo paaiškinti, kokią grėsmę Lietuvai kelia neįleisti į šalį Latvijos piliečiai“. *Delfi.lt*, 2015 08 28; Miškinis, V. „Partizanų vadą žudiku apskelbęs V. Titovas: „Radau informaciją LTSR teismo nutartyje“. *15 min.lt*, 2018 07 23).

tai siejo su faktu, kad meras tolerantiškai žvelgia į rusakalbius Klaipėdos gyventojus. Šis rusams atstovaujančios partijos RA nuosaikumo veiksnys gali būti paaiškinamas kitų šalių pavyzdžiu: tarkime, mokslininkai, tyrę vengrų mažumos partijas ir jų konkurenciją Rumunijoje ir Slovakijoje, teigia, kad nebūtinai „tai pačiai etninei mažumos grupei atstovaujančių skirtingų partijų rungtyniavimas veda į abipusio radikalizavimosi spiralę“, „įtakos konkurencijai turi ir šalies politika – etninių mažumų partijų (ne)įtrauktis į vyriausybės koalicijas lemia jų vidinės politikos dinamiką ir savęs pozicionavimą“ (Bochsler, Szocsik 2013: 776). Taip pat vengrų politinio atstovavimo Rumunijos parlamente tyrimas atskleidė, kad „deetnizavimo strategijos nebūtinai reiškia etninių mažumų atstovavimo trūkumą, nes jos gali būti dalis platesnės atstovavimo (ir reikalavimų sudarymo) strategijos, kuri kartu įtraukia ir etninius, ir neetninius elementus, priklausomai nuo konteksto“, ši strategija „gali būti naudinga, kai yra reikalingas daugumos partijų palaikymas“ (Toro 2018: 233). Tyrinėdami nevyriausybines organizacijas Baltijos šalyse mokslininkai prieina prie išvados, kad tiek „Baltijos šalių, tiek ir pačios Rusijos vyriausybės tik iš dalies pripažįsta šias organizacijas kaip partnerius politiniame dialoge“ (Kuczyńska-Zonik 2017: 180), o pačios organizacijos nekritikuoja vyriausybių vykdomos politikos, bet dėl „finansinės paramos savo tikslus derina su vyraujaniais politikos prioritetais“ (Agarin 2011: 187).

Tirtų rusų pilietinių (ne politinių) organizacijų lyderiai taip pat kelia su socialiniais, ekonominiais ir politiniais aspektais susijusius klausimus, aktualius Lietuvos rusų bendruomenei, tačiau kultūriniai aspektai yra viešai ir pabrėžtinai deklaruojami, būtent jie yra numatyti projektų, kuriuos teikia valstybės institucijoms dėl konkursinio finansavimo atsižvelgdamos į jų keliamus reikalavimus, veiklose. Dažnas apklaustas rusų organizacijų lyderis pripažįsta, kad rusai Lietuvoje (ypač vyresni žmonės) susiduria su įvairiomis socialinėmis ir ekonominėmis problemomis, kurios nėra susijusios su tautybe:

Так живут все... и литовцы, и русские, и татары, и монголы. Мы все живем по одинаковой конституции, нам всем не хватает денег и не у многих есть полный холодильник еды... и у литовцев, и у русских³⁵.

(Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

Tačiau dažniausiai apklaustieji lyderiai kaip rusų tautybės žmonėms ypač aktualią problemą įvardija švietimą rusų mokomąja kalba (sparti šių mokyklų reorganizacija ir ugdymo programų rusų kalba mažėjimas; taip pat privalomojo rusų kaip gimtosios kalbos egzamino nebuvimas): „Судьба русских школ... Мне кажется, она печальна (пауза). Не знаю, как сложится. Пока мы живем.“³⁶ (Klaipėdos švietimo organizacijos atstovė)

Kultūrinę organizacijų kryptį atskleidžia ne tik išsikeltas tikslas propaguoti rusų kultūrą, veikla – įvairūs koncertai, literatūriniai poezijos, atminimo vakarai, istorinių datų minėjimas, bet ir jų pavadinimai: Klaipėdos savanoriškoji rusų kultūros draugija „Отечество“, Lietuvos rusų kultūros ir švietimo bendruomenė „Svietlica“, Kauno rusų kultūros centras „Mokslas – Šviesa“, Všį Slavų estetinio lavinimo centras *etc.* Kultūrinių organizacijų atstovai pabrėžia ne pelno siekimą (kas patvirtina tokių organizacijų statusą) ir bendruomenei teikiamą pagalbą, nes jos ne tik organizuoja kultūrinius renginius, bet ir užsiima savišalpa rusų ir rusakalbių bendruomenėje. Pavyzdžiui, Klaipėdos socialinės organizacijos atstovė minėjo, kad neretai organizacijų renginiai būna orientuoti į vyresnius žmones, kurie, manoma, nepakankamai mokėdami lietuvių kalbą patiria tam tikrą atskirtį visuomenėje. Taigi, socialinė šalpa bendruome-

³⁵ *Taip gyvena visi... ir lietuviai, ir rusai, ir totoriai, ir mongolai. Visi mes gyvename vadovaudamiesi viena Konstitucija, visiems mums trūksta pinigų ir ne pas visus yra pilnas maisto šaldytuvas... ir pas lietuvius, ir pas rusus.* (Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

³⁶ *Rusų mokyklų likimas... Man atrodo, jis apgailėtinas (pauzė). Nežinau, kaip susiklostys, bet kol kas mes gyvename.* (Klaipėdos švietimo organizacijos atstovė)

nėje įgauna ir tam tikras etninio mobilizavimosi ir solidarizavimosi formas. Kultūra neretai siejama ir su labdaringa veikla, daugiausia orientuota į savo bendrataučių – rusų arba rusakalbių bendruomenę vietos mastu, tačiau kai kuriais atvejais (pvz., Klaipėdoje) parama skiriama ir platesnei miesto bendruomenei. Kaip tokio pobūdžio socialinės veiklos minimos su rusų savanoriškų organizacijų lyderių ar atstovų pagalba organizuojamos nemokamos ekskursijos vaikams ir suaugusiesiems į Rusiją; surandami vaikai, norintys nemokamai studijuoti Rusijoje; rengiami nemokami renginiai (pvz., „Весенний праздник для женщин-фронтовичек“³⁷) arba koncertai, kuriuose renkami pinigai vaikų namams, sergantiems vaikams³⁸; neįgalių vaikų, senelių, nakvynės namų kuravimas, psichologinė pagalba, vyresnių ir vienišų žmonių įtrauktis; karo veteranų, buvusių nacistinių konclagerių kalinių, mokytojų, mokinių materialinė šalpa; organizuojama šventė pirmokams, pradedantiems eiti į mokyklą rusų mokomąja kalba³⁹ *etc.* (Klaipėdos socialinės organizacijos atstovė, Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė).

Tačiau veiklos, orientuotos į istorinės atminties, ypač susijusios su Antruoju pasauliniu karu, nėra finansuojamos valstybės nei savivaldybės institucijų. Todėl savanoriškos organizacijos, vienijančios Afganistano karo veteranus, buvusius nacistinių konclagerių kalinius, teigia, kad joms valstybė finansiškai nepadeda, bet yra dėkingos už tai, kad ir netrukdo joms veikti. Kaip teigė Klaipėdos veteranų sąjungos atstovas: „Iš valstybės – mes džiaugiamės, kad kol kas nedraudžia mūsų veiklos...“ Pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo veteranų organizacijos atstovas kalbėjo apie Lietuvos vi-

³⁷ Pavyzdžiui, Klaipėdos veteranų taryba Kovo 8-osios proga suorganizavo renginį, į kurį vyrai veteranai prie „saldaus stalo“ pakvietė fronte dalyvavusias moteris (iš kurių daugelis yra vienišos), vaišino jas, dovanavo įvairius suvenyrus, bendravo (žr. «Весенний праздник для женщин-фронтовичек». *Клайпėда*, 19-25 марта 2016 г., с. 18).

³⁸ Pavyzdžiui, aprašoma Klaipėdos nevyriausybinės organizacijos „Lada“ penkerius metus iš eilės vykdoma labdaros akcija, kai per jų organizuojamus kultūrinius renginius renkami pinigai Klaipėdos vaikų ligoninei (žr. «Искусство в поддержку благотворительности». *Клайпėда*, 10-18 марта 2016 г., с. 18).

³⁹ Žr. «У первоклассников – снова праздник». *Клайпėда*, 12-18 ноября 2016 г., с. 18.

suomenėje vyraujančią neigiamą požiūrį į Pergalės dienos (gegužės 9 d.) minėjimą, kai, jo manymu, bandoma „ištrinti“ šio karo veteranams svarbią istorinės atminties datą, ir pasakojo apie veteranus žeidžiančius straipsnius laikraštyje, kurie esą parašyti „tų naujų istorikų, kurie stengiasi neužkabinėti langų, kažkaip pavaizduoti tai kitaip, kad atitiktų šios dienos konjunktūrą“. Tas pats informantas pasakojo, kad Antrojo pasaulinio karo dalyviais susidomi tik prieš Gegužės 9-osios minėjimą ir daugiausia žurnalistai, rašantys laikraščiams rusų kalba („Обзор“, „Литовский курьер“, „Клайпеда“), nes žiniasklaidoje lietuvių kalba vyrauja „straipsniai, reikiantys tarybinę praeitį“. Kita vertus, minima, kad ir uostamiesčio tautinių kultūrų centras, ir įvairios etninės bendruomenės, ir jų organizacijos, ir vaikų darželiai bei mokyklos rodo karo veteranams dėmesį kviesdamiesi į organizuojamus renginius:

Mus visur kviečia, mokyklose kažkas vyksta, ir festivaliai... <...>

Ir lietuvių darželyje buvau, ne tik rusų ir universitetų grupė...

<...> Tokių renginių daro ir bendruomenės nacionalinės, ir grupės. <...> Prieš tą šventę gegužės septintą bus, kviečia veteranus, nemokamai pasodina už stalų, priima.

(Klaipėdos veteranų sąjungos atstovas)

Kitos Klaipėdos jaunimo organizacijos, vykdančios su istorine atmintimi susijusias veiklas, atstovas prisiminė atvejį, kai buvo organizuojamas Tarptautinei Holokausto aukų atminimo dienai skirtas koncertas ir veteranai paprašė prie šio renginio prijungti dar ir vadinamosios Klaipėdos išvadavimo dienos minėjimą, tačiau jie susidūrė su organizavimo sunkumais, kai visos salės atsisakė „priimti“ šį renginį: „Kodėl mes bijom pasakyti, kad buvo taip, o ne kitaip? <...> Mūsų politikai jų [veteranų] bijo, juos vėlgi reikėtų traukti į savo pusę, būtų daug lengviau ir geriau.“ (Klaipėdos jaunimo organizacijos atstovas).

Apibendrinant, politinė socialinio teisingumo dimensija, kaip teigia Fraser (2007: 21), atskleidžia, kas yra įtrauktas, o kas neįtrauktas į su iš-

teklių perskirstymu ir kartu su pripažinimu susijusius procesus. Taip pat išryškėja socialinio teisingumo bei etniškumo sąsajos, nes savanoriškos organizacijos mobilizuoja tam tikros etninės grupės atstovus ir siekia atstovauti jų interesams. Apibendrinus tyrimo duomenis, galima sakyti, kad politinių klausimų ir interesų atstovavimo politinėje arenoje teisę, savanoriškų organizacijų lyderių nuomone, turi tik politinės partijos, o kitos pilietinės (nevyriausybinės) organizacijos gali arba turi užsiimti tik kultūrine, etnokultūrine, su folkloru susijusia veikla, ką atskleidžia ir šių organizacijų vykdomi renginiai. Taip savanoriškos pilietinės organizacijos praranda galimybę stiprinti ryšius tarp pilietinės visuomenės ir politinių institucijų (atstovaujamosios valdžios) ir atstovauti „viešojo gyvenimo įvairovei“ (plg. Young 2000: 153), todėl socialinio teisingumo perspektyvoje yra neįtrauktos į politinį dialogą atstovaujant rusų etninės grupės interesams, kartu ir į su perskirstymu ir pripažinimu susijusius procesus (plg. Fraser 1996, 2007). Tyrimo duomenimis, ir politinės, ir pilietinės rusų savanoriškos organizacijos formuluoja arba kelia panašius, jų nuomone, rusų bendruomenei aktualius klausimus, iš kurių svarbiausias – gimtosios kalbos išsaugojimas, ypač užtikrinant švietimą šia kalba (išsaugant mokyklas rusų mokomąja kalba ir kartu gerinant jų kokybę bei prieinamumą). Tačiau pilietinių (ne politinių) organizacijų veikla ir tikslai daugiausia apsiriboja kultūriniais renginiais, kurie iš dalies yra nulemti finansuojančių institucijų reikalavimų, kai labiausiai skatinama su kultūra susijusi veikla (poezijos vakarai, muzikiniai koncertai, šokiai *etc.*), o pavyzdžiui, iniciatyvos, susijusios su Antrojo pasaulinio karo istorine atmintimi, nėra sveikintinos. Be kultūrinės veiklos, šios organizacijos tam tikrais atvejais vaidina ir socialinės tarpusavio pagalbos ir savišalpos organizuotojo vaidmenį (ypač ji nukreipta į vyriausiąją kartą) miesto, kuriame veikia organizacija, rusų bendruomenėje.

5.5. Kultūrinė teisingumo dimensija:

„Nereikia mūsų pakišti po grindjuoste“

Kultūrinė teisingumo dimensija siejama su etninių grupių skirtumų pripažinimo politika (Fraser 1996: 3), o neteisingumas šiame kontekste pasireiškia tada, kai dėl tam tikros „nusistovėjusios kultūrinių verčių hierarchijos žmonės negali turėti reikiamo statuso visuomenėje, o iš to išplaukiantis neteisingumo padarinys – patiriama statuso nelygė arba nepripažinimas“ (Fraser 2007: 20). Šiame kontekste svarbu analizuoti, kaip rusų pilietinių organizacijų lyderiai formuluoja motyvus, susijusius su jų atstovaujama organizacijų kultūriniais veiklos aspektais, ir kodėl pastarieji yra tokie svarbūs rusams?

Kaip ir minėta, daugelis apklaustų lyderių akcentavo kultūros svarbą savo organizacijose, taip pat pabrėžė, kad apsiriboja tik kultūrine veikla ir vengia iniciatyvos, susijusios su politika. Lietuvai atgavus nepriklausomybę pradėtos steigti kultūrinio pobūdžio rusų nevyriausybinės organizacijos, savo veiklą orientuojančios į rusų, slavų kultūros, stačiatikių religijos puoselėjimą (Lavrincec 2000; Коницкая 2003; Фреюте-Ракаускаене 2007: 97–99, 102–104). Kiti tyrimai taip pat atskleidė, kad kultūrinis tapatumo elementas yra labai aktualus tautinių mažumų grupėms Lietuvoje (Lichačiova 2010; Brazauskienė 2010; Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a: 12). 2015 m. atliktas tautinių mažumų tyrimas atskleidė etninės tapatybės svarbą: mokyklose vaikai mokytųsi etninės grupės istorijos ir kultūros; tautinių mažumų atstovai pabrėžė savo papročius, tradicijas ir kultūros išsaugojimą, taip pat gimtosios kalbos vartojimą ir galimybę skaityti laikraščius bei žurnalus gimtąja kalba (Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a: 11–12). Pavyzdžiui, 85 proc. rusų tautybės respondentų nurodė, kad jiems svarbu turėti galimybę kalbėti gimtąja kalba kasdieniame gyvenime, 80,6 proc. – turėti galimybę lankytis kultūros renginiuose, rengiamuose jų gimtąja kalba, 86,9 proc. norėtų išsaugoti savo tautybės papročius, tradicijas ir kultūrą (Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a: 12). Šioje monografijoje pristatomo tyrimo metu apklausti organizacijų atstovai mato

kultūrinių organizacijų svarbą šiuolaikinėje visuomenėje, nes kintančiame politiniame kontekste (ypač po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo, kai rusai iš etninės daugumos atstovų tapo etnine mažuma) jos padeda jaustis savotiškos etniniu principu buriamos bendruomenės nariu, o tai ypač aktualu vyresniems žmonėms. Jaunimui, manoma, šios organizacijos – tai vieta susipažinti su savo etninės grupės kultūra, ypač šiuo metu, kai vyksta rusų asimiliacijos procesai, susiję su mokyklų rusų kalba mažėjimu, privalomojo egzamino gimtąja kalba panaikinimu (taip pat žr. Brazauskienė 2013), apie kuriuos interviu metu kalbėjo informantai.

Viena informantė, atstovaujanti kelioms organizacijoms ir aktyviai dalyvaujanti vietos savivaldoje, mano, kad po nepriklausomybės atkūrimo rusams (ypač vyresniems žmonėms) tokios kultūrinės organizacijos ir su etninės kultūros propagavimu susijusi veikla tapo svarbi, nes gebėjo padėti ir iki šiol padeda susitaikyti su kintančia politine realybe bei jaustis savotiškos bendruomenės, kuri buria bendraminčius etniniu principu, nariu:

Поэтому для нас это было очень большой неожиданностью, что мы оказались, оказывается, тут вообще незваными, как эти монголо-татары, да. (Смеется). <...> Я поняла, <...> что мы должны жить уже в другой реальности и что пусть очень долгий это будет путь, но единственно правильный, если мы будем опираться на русскую культуру, если мы будем поддерживать дух своих соотечественников, чтобы они не попадали в агрессивность такую или в какое-то отчуждение или в фрустрацию, если мы будем говорить человеку что «ты не один, нас много, мы как-нибудь все тут обустроим, что все у нас как-то получится»⁴⁰.

(Klaipėdos socialiai orientuotos organizacijos atstovė)

⁴⁰ *Todėl mums tai buvo labai didelis netikėtumas, kad mes tapome, pasirodo, čia visiškai nekviešti, kaip tie mongolai-totoriai, taip. (Juokiasi.) <...> Aš supratau, <...> kad mes privalome gyventi jau kitoje realybėje ir tebūnie tai labai bus ilgas kelias, bet tikrai teisinga bus, jeigu mes remsimės rusų kultūra, jeigu mes pa-*

Taip pat manoma, kad kultūra ypač svarbi ir aktuali dabar, esant nestabiliui geopolitinei situacijai, kurioje Rusija vaidina nemažą vaidmenį. Primenama, kad tauta neturi būti siejama vien tik su politika ir politikų sprendimais, bet ir su klasikine šalies kultūra, kuri neapsiriboja tam tikros valstybės sienomis ir nebraižo etninių ribų:

Nėra vystymosi tos kultūros. Reiškia, ką aš turiu omeny... pasaulis labai keičiasi. Rusijos vaidmuo labai sunkus šitoj... labai sunkus šitoj aplinkoj. Reikia, kadangi aš esu rusų literatūros padarinyš, aš skaitau, kad rusų literatūra yra pats brangiausias dalykas, kuris lavina pasaulį galų gale, ir ją reikia taip pateikti, kad tas matytųsi, kad galima lavintis būtent rusų literatūros dėka. Čia joks ginklas ta prasme, suprantat, ta blogaja prasme, ir aš skaitau, jeigu idėjos turi būti ginamos ginklu, jos blogos idėjos, jeigu jos beginklės ir veikia kaip ginklas, tada viskas gerai.
(Vilniaus kultūrinės organizacijos atstovė)

Taigi, kultūrinė veikla ir susibūrimai į kultūrinius renginius neretai matomi ir informantų įvardijami kaip taikus kelias į rusų ir rusakalbių integraciją Lietuvos nepriklausomoje valstybėje, vengiant politikos, politinių sprendimų ir politikų pasisakymų, kurie neretai sukelia įtemptas situacijas, taip pat etniniu pagrindu. Kultūriniai renginiai suvokiami kaip erdvė, kur žmonės susiburia pabendrauti tarpusavyje, atsipalaiduoti ir užmiršti politinės realybės:

Основа всех этих, как говорится, «обществ», основа идет красной линией [turima omenyje riba, kurios negalima peržengti] – это культурные мероприятия <...> политика задолбала всех, потому что где ни включишь, какой

laikysime savo tėvymainių dvasią, kad jie nekristų į agresyvumą tokį arba į kokią tai atskirtį arba frustraciją, jeigu mes žmogui sakysime, kad „tu ne vienas, mūsų daug, mes kaip nors, viską čia susitvarkysim, kad viskas mums kažkaip išeis“. (Klaipėdos socialiai orientuotos organizacijos atstovė)

телевизор – везде политика, а хочется прийти, вот, выпить чашку чая, кофе. Вот. Поговорить о чем-то таком приятном, а когда проходят мероприятия, как песни там, концерты, все прочее, тогда человек действительно приходит, он расслабляется⁴¹.

(Kauno veteranų organizacijos atstovas)

Vienos kultūrinės organizacijos atstovė, organizuojanti jau tradiciniais tapusius nemokamus koncertus, į kuriuos pritraukiama vyresnių nepasiturinčių žmonių auditorija, teigė, kad kultūrinė veikla išsaugo bendravimą ir padeda atsikratyti nuolatinio šiuolaikinėje visuomenėje vyraujančio streso:

Не так просто в наше время пенсионерам, ветеранам, даже взрослым людям найти средства, чтобы пойти на хороший концерт. Но, может быть, раз в жизни они могут себе позволить там раз в году пойти на какую-то звезду, но это один концерт. А когда еще людям духовно развиваться, немножечко расслабиться после напряжения и на работе, и общего такого эмоционального стресса, потому что все равно мы живем в стрессовой ситуации. Вот и получается, что мы все время живем в каком-то перманентном стрессе, он не останавливается никогда. Мы все время боимся чего-то плохого, и чтобы люди хоть немножечко расслабились, и немножечко почувствовали какую-то, вот, радость и где-то какое-то общение, и, может быть, даже... мы, вот, ведем концерты на двух языках, но им где-то хочется, вот, послушать все-таки и, допустим, стихотворение русских поэтов на русском языке... переведем на литовский язык. Вот, и, в общем-то, это ме-

⁴¹ *Rusų bendruomenių pagrindas eina raudona linija – tai kultūriniai renginiai <...> Politika „užkniso“ visus, nes ką beįsijungsi, visur politika, o norisi ateiti išgerti puodelio arbatos, kavos. Vė. Pakalbėti apie kažką malonaus, o kai vyksta renginiai, dainos, koncertai, tada žmogus ateina ir iš tiesų atsipalaiduoja.* (Kauno veteranų organizacijos atstovas)

сто, где общаются, где как-то проблемы уходят и где консолидируемся как-то вокруг искусства, вокруг прекрасного⁴².

(Klaipėdos muzikinės organizacijos atstovė)

Kultūrinė veikla taip pat įvardijama kaip labai svarbi ne tik vyresniems žmonėms, kad palaikytų „tėvynainių dvasią“, bet ir jaunajai kartai, ugdant juos kaip lojalius Lietuvos piliečius, bet kartu supažindinant su savo tautos kultūra, kuri skatina nepamiršti savo etninės kilmės:

Мы тут стараемся, чтобы у нас было много всего, чтобы наши люди чувствовали, что о них заботятся, об их детях заботятся, потому что мы должны после себя оставить детей, которые где бы они ни жили <...> они должны знать, что они русские дети, что они русские люди, они не должны забывать свой язык, свою литературу, свою культуру, но должны принимать ту конституцию и должны принимать те условия жизни, которые предлагает та страна, в которой он живет⁴³.

(Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

Tačiau šis požiūris, išryškinantis kultūrinės veiklos svarbą, visgi akcentuojamas vyresnių informantų ir galima teigti, kad jis neatspindi visos

⁴² Ne taip paprasta mūsų laikotarpiu pensininkams, veteranams, netgi suaugusiems žmonėms atrasti lėšų, kad nueitų į gerą koncertą. Gal ir gali vieną kartą metuose nueiti pažiūrėti žvaigždės, bet kada dar žmonėms dvasiškai vystytis, atsipalaiduoti nuo streso ir darbe, ir bendro emocinio streso, nes vis tiek mes gyvenam stresinėje situacijoje. <...> Išeina, kad mes visą laiką gyvename „permanentiniame“ stresse, jis niekada nestoja, mes visada bijome kažko blogo, ir kad žmonės nors truputį atsipalaiduotų ir pajustų džiaugsmą ir bendravimą, mes vedame koncertus dviem kalbomis, bet jiems norisi paklausti eilėraščių rusų kalba... ir išverčiame į lietuvių kalbą. Tai vieta, kur bendraujama, išeina problemos ir konsoliduojasi kažkaip tai aplink meną, aplink grožį. (Klaipėdos muzikinės organizacijos atstovė)

⁴³ Mes taip stengiamės, kad pas mus būtų daug visko, kad mūsų žmonės jaustų, kad jais rūpinamasi, jų vaikais rūpinasi, nes mes po savęs turime palikti vaikus, kurie, kad ir kur jie begyventų... Jie turi žinoti, kad jie rusų vaikai, kad jie rusai, jie neturi užmiršti savo kalbos, savo literatūros, savo kultūros, bet turi priimti tą konstituciją ir turi priimti tas gyvenimo sąlygas, kurias siūlo ta šalis, kurioje jis gyvena. (Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

bendruomenės pozicijos, nežiūrint į tai, kad kai kurių tirtų organizacijų veikla orientuota į jaunąją kartą: darželinukus, mokinius. Vilniaus kultūrinės organizacijos atstovės išsakyta ir nuomonė, kad rusų bendruomenėje yra daug išsilavinusių, kultūros srityje dirbančių 30–40 metų žmonių (ypač gyvenančių Vilniuje), kurių netenkina šių savanoriškų organizacijų veiklos turinys ir kuriems yra patrauklios kitos pilietinio aktyvumo formos, neretai peržengiančios etninės bendruomenės ribas ir persikeliančios į socialinius tinklus, kur kuriamos įvairios grupės, taip pat gyvai organizuojamos parodos, koncertai ir kultūriniai, politiniai debatai. Taip pat buvo atskleista, kad jauni žmonės savanoriškų organizacijų veikloje nebenori dalyvauti ne tik dėl to, kad nebesidomi rusų kultūra, o dažnai ir nebemoka kalbos, tačiau iš dalies ir dėl nepatrauklaus organizacijų finansavimo bei visuomenėje vyraujančių neigiamų stereotipų, kai rusai tapatinami su autokratine Rusijos politika.

Reikia pabrėžti, kad pati rusų kultūros sąvoka gali būti traktuojama nevienareikšmiškai. Pripažįstama, kad ne tik plačiojoje visuomenėje, bet ir pačių rusų aktualizuojamas populiariosios rusų kultūros suvokimas (pvz., matrioškos, populiarūs rusų dainininkė Nadezhda Babkina, kuri savo pasirodymuose naudoja rusų etnokultūros motyvus), tačiau autentiška etninė ir klasikinė kultūra yra ne tokia populiarūs ir nustumiami į paraštes.

Svarbu paminėti ir didelę vidinę konkurenciją tarp rusų organizacijų, kurią ne tik pastebėjo kalbinti jų lyderiai, bet ir patvirtino kitų mokslininkų tyrimai, nukreipti į tokias organizacijas Lietuvoje, taip pat Latvijoje ir Estijoje (Potashenko 2010; Kuczynska-Zonik 2017). Ši konkurencija iš dalies parodo ir rusų etninės mažumos nevienalytiškumą Lietuvos visuomenėje (plačiau žr. Frėjutė-Rakauskienė 2011: 83). Apie rusų organizacijų gausą, nulemtą rusų „heterogeniškumo, interesų skirtumo, politinių ir kultūrinių orientacijų nesuderinamumo“, dar 2000 m. rašė Pavel Lavricec (Lavrinec 2000: 95). Jo nuomone, rusų nevyriausybinų organizacijų silpnumas „kenkia rusų mažumai“, nes jos nespėdžia „visos bendrijos problemų“, taip pat visuomenei, nes ji „netenka patikimo ir atsakingo partne-

rio“ (Lavrinec 2000: 96). Apie silpną rusų pilietinę visuomenę taip pat kalba Grigorijus Potašenko, nurodydamas, kad „pilietinės visuomenės idėja tarp Lietuvos rusų, o pirmiausia jų aktyvistų, nėra populiarūs“ ir „pilietinės visuomenės sąvoka visiškai nevertinama aktyvistų, politinių partijų programų ir visuomeninių organizacijų žodynuose“ (Potashenko 2010: 102). Šioje monografijoje pristatomas tyrimas atskleidė, kad organizacijos, vykdydamos kultūrinius renginius, labai dubliuoja viena kitą ir konkuruoja tarpusavyje dėl finansinių išteklių, o dažnas informantas mini, kad būtent jie siekia koordinuoti, sujungti šalyje veikiančias rusų organizacijas: „Rusų tarpe, deja, vyksta skilimas. Jis ne dabar atsirado. Jis seniau atsirado <...> mes faktiškai suvienyti, juridiskai mes visiškai išskirti ir mums reikia vienytis juridiskai, nes faktiškai mes... vien tas pats...“ (Vilniaus kultūrinės organizacijos atstovė). Pavyzdžiui, vienos buvusios organizacijos lyderė, kuri nebevykdo aktyvios veiklos Klaipėdoje, pasakojo, kad šiame mieste rusų organizacijų labai daug, todėl naujos susikūrusios dėl didelės konkurencijos sulaukia neigiamo dėmesio iš esamų organizacijų:

И когда уже я тут уже вот зарегистрировала, что филиал, и такое громкое название, я как бы с их стороны, как бы такое недображелательство, что «зачем еще русская... уже столько этих русских есть уже, хватит, зачем это дублирование»⁴⁴.

(Klaipėdos rusų bendruomenės organizacijos atstovė)

Kita vertus, teigiama, kad Klaipėdos miesto organizacijos pasidalijusios veiklos sferomis vykdant kultūrinius renginius (viena užsiima klasikinės, kita – etninės, trečia – populiariosios kultūros propagavimu):

Мы уже давно-давно на берегу договорились, что каждая организация будет заниматься своей... не будем друг у друга вырывать из рук какие-то проекты или какие-то

⁴⁴ *Kai aš užsiregistruoju, ir va filialas, ir toks skambus pavadinimas, ir aš iš jų [esamų organizacijų] pusės tokio kaip ir negeranoriškumo sulaukiu, esą „kam dar vienos rusų... jau taip daug tų rusų... viskas, jau užtenka ir kam tas dubliavimas“.* (Klaipėdos rusų bendruomenės organizacijos atstovė)

мероприятия⁴⁵.

(Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

Šiame tyrime dalyvavusių organizacijų renginiai dažniausiai vyksta tirtų miestų savivaldybėms pavaldžių kultūros centrų salėse, taip pat mokyklų rusų mokomąja kalba patalpose. Tai gali būti nulėmęs ir interviu metu atskleidžiamas daugumos visuomenės požiūris, kad šių organizacijų renginiai neturėtų išeiti iš privačių, rusų bendruomenei įprastų erdvių (pvz., mokyklų rusų mokomąja kalba):

Когда мы претендовали на какие-то залы или на какие-то там деньги, или на что-то, говорят «а что вы лезете на большие сцены? У вас в школах хорошие залы, хорошие сцены...». Не надо нас «засовывать за плинтус»⁴⁶.

(Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

Kai kurie organizacijų atstovai, anksčiau vykdę renginius nemokamai, dabar dėl aštrios konkurencijos bendroje kultūrinių renginių rinkoje vietos lygiu buvo priversti imtis ir ekonominės veiklos – pardavinėti bilietus į renginius, o tai sulaukė neigiamo atgarsio bendruomenėje:

Бесплатно уже ничего не делаем, и немножечко люди начали не понимать, почему организация, общественная русская организация такая, которая много лет дарила городу такие проекты, вдруг стала брать деньги с людей. Потому что мне надо проплатить залы⁴⁷.

(Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

⁴⁵ *Mes jau seniai krante susitarėme, kad kiekviena organizacija užsiima savo... neišplėsinėsime vieni kitiems iš rankų kažkokių tai projektų arba renginių.* (Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

⁴⁶ *Kai mes pretendavom į kokias nors sales arba kokius nors pinigus, arba į kažką tai, sako, „o ko jūs lendate į dideles scenas, pas jus mokyklose geros salės, geros scenos“. Nereikia mūsų pakišti po grindjuoste.* (Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

⁴⁷ *Nemokamai jau nieko nedarome ir truputį žmonės pradėjo nesuprasti, kodėl rusų visuomeninė organizacija, tokia, kuri daug metų dovanojo miestui tokius projektus, netikėtai pradėjo imti iš žmonių pinigus. Todėl, kad man reikia sumokėti už sales.* (Klaipėdos kultūrinės organizacijos atstovė)

Apibendrinus tyrimo duomenis, galima teigti, kad kultūrinis veiklos aspektas yra svarbus apklaustiems organizacijų atstovams. Kultūrinę savo veiklos orientaciją jie mato kaip svarbią kintančiame politiniame kontekste (ypač Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kai rusai iš etninės daugumos tapo etninės mažumos atstovais), tai padeda jaustis savotiškos bendruomenės, buriamos etniniu principu, nariu, kas labiau aktualu vyresniems žmonėms. Jaunimui, manoma, šios organizacijos – tai vieta susipažinti su savo etninės grupės kultūra, ypač šiuo metu, kai vyksta rusų asimiliacijos procesai, susiję su mokyklų rusų kalba mažėjimu, privalomojo gimtosios kalbos egzamino panaikinimu. Daugelis apklaustų organizacijų lyderių pabrėžė, kad apsiriboja tik kultūrine veikla ir vengia iniciatyvų, susijusių su politika. Kultūros svarbą rusų etninėse grupėse atskleidžia ir kiti sociologiniai tyrimai (Brazauskienė 2010; Lichačiova 2010; Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a: 12), taip pat apie rusų savanoriškų organizacijų tendenciją užsiimti kultūrine veikla rašoma ankstesniuose darbuose, nukreiptuose į šias organizacijas ir rusų dalyvavimą pilietinėje visuomenėje (Lavrinesc 2000; Коницкая 2003; Фреюте-Ракаускаене 2007). Taigi, atskleistas dominuojantis rusų savanoriškų organizacijų kultūrinis veiklos pobūdis nėra naujas reiškinys, bet jau nuo pat jų kūrimosi Lietuvai atgavus nepriklausomybę vyraujanti tendencija. Tyrimo duomenys patvirtina tam tikrą vyraujančią ir ypač po 2014 m. Rusijos ir Ukrainos konflikto sustiprėjusią tendenciją dar labiau atskirti politinį ir socialinį aspektus nuo kultūrinės dimensijos. Taip pat galima diskutuoti, kiek šių organizacijų veikla atstovaujant etniniams skirtumams ir siekiant šių pripažinimo platesnėje visuomenėje atspindi etninių grupių poreikį siekti socialinio teisingumo. Ir kiek šis poreikis gali būti formuojamas valstybės vykdomos tautinių mažumų integracijos politikos ir kintančio geopolitinio konteksto, siejamo su kaimynės Rusijos kariniais veiksmais, kai bet koks šių organizacijų „kišimasis“ į politiką valstybės institucijų gali būti traktuojamas kaip grėsmė valstybės saugumui.

Apibendinimas

Atskleista, kad daugelio tyrime dalyvavusių Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Visagino rusų savanoriškų organizacijų (ne politinių partijų) veikla yra orientuota į savo bendrataučių bendruomenę, gyvenančią mieste, kuriame veikia organizacija. Rečiau renginiai skirti platesnei (ne tik rusų ar rusakalbių) miesto bendruomenei. Šios organizacijos daugiausia jungia vidurinės ir vyriausiosios kartos žmones, į kuriuos daugiausia ir orientuojama veikla. Organizacijos, kurios veikia prie mokyklų rusų mokomąja kalba, iš esmės ir dirba su šių mokyklų moksleiviais. Dauguma tirtų pilietinių organizacijų vykdo kultūrines veiklas (koncertai, spektakliai, poezijos vakarai, istorinių datų minėjimai, rusų kultūros veikėjams skirti renginiai etc.), tačiau kartais organizuoja ir savišalpos, labdaros renginius bei įvairius socialinius projektus (vyresnių ir vienišų žmonių įtrauktis; taip pat karo veteranų, buvusių nacistinių konclagerių kalinių, mokytojų, mokinių materialinė šalpa; nemokami koncertai arba koncertai, kuriose renkami pinigai vaikų namams, sergantiems vaikams; neįgalių vaikų, senelių, narkvynės namų kuravimas; psichologinė pagalba; nemokamos ekskursijos vaikams ir suaugusiesiems į Rusiją; vaikų, norinčių nemokamai studijuoti Rusijoje, paieška), orientuotas nebūtinai vien į rusų tautybės žmones, bet ir visus miesto gyventojus. Atskleista, kad visuose tirtuose miestuose (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Visagine) yra veikiančių rusų savanoriškų organizacijų, tačiau aktyviau veiklą vykdo įsikūrusios Klaipėdoje ir Vilniuje, organizuojančios kasmetinius kultūrinius renginius platesnei miesto ar net tarptautinei bendruomenei. Visagine, palyginti su kitais tirtais miestais, veikia mažiau rusų savanoriškų organizacijų, užsiimančių kultūrine veikla. Skiriasi ir rusų atstovavimas savivaldybių tarybose, nes Vilniuje, Klaipėdoje ir Visagine, kitaip nei Kaune, į miestų savivaldybės tarybą išrinkti rusams atstovaujančių partijų atstovai.

Atskleista, kad visuose tirtuose miestuose savanoriškos jaunimo organizacijos, palyginti su kitomis, nėra tokios aktyvios, jos taip pat dažnai kuriamos ne etniniu principu. Iš dalies tai galima aiškinti faktu, kad tokios

pilietišio dalyvavimo formos yra nepatrauklios jaunimui. Pavyzdžiui, vyresni informantai akcentuoja kultūrinės veiklos svarbą, tačiau jaunų žmonių (ypač gyvenančių Vilniuje) netenkina veikiančių pilietinių organizacijų veiklos turinys ir yra patrauklios kitokios pilietinio aktyvumo formos, neretai peržengiančios etninės bendruomenės ribas ir persikeliančios į socialinius tinklus. Taip pat, pasak informantų, jauni žmonės nebenori dalyvauti savanoriškų organizacijų veikloje ne tik dėl to, kad nebesidomi rusų kultūra, o dažnai ir nebemoka kalbos, tačiau iš dalies ir dėl nepatrauklaus organizacijų finansavimo bei vyraujančių neigiamų stereotipų visuomenėje, kai rusai tapatinami su autokratiška Rusijos politika.

Tyrimu atskleista, kad ir rusų savanoriškos organizacijos, ir politinės partijos kelia bendruomenės atstovavimo bei politinius tikslus. Šios organizacijos iš dalies yra susijusios tarpusavyje tiek dėl bendrų lyderių, tiek dėl tam tikros veiklos, tačiau tik politinės partijos tampa kanalu, leidžiančiu rusų etninei grupei lygiavertiškai dalyvauti daugumos visuomenėje (dėl pripažinimo, valstybės išteklių perskirstymo) ir būti atstovaujamai politinėje arenoje. Pilietinių organizacijų veikla, susijusi su politika, taip pat tam tikrų veiklų finansavimas ir pagalba, šioms organizacijoms, kaip tėvynainiams, skiriama Rusijos ambasados arba konsulato, pasak informantų, valstybės institucijų neretai matoma kaip galinti būti žalinga Lietuvos valstybės saugumui ir vientisumui.

Pilietinių ir politinių rusų organizacijų lyderių refleksijos, išsakytos tyrimo metu, atskleidžia, kad rusų arba rusakalbių bendruomenės susiduria su įvairiomis ekonominėmis, socialinėmis problemomis, kurių dauguma nepriklauso nuo etniškumo (taip pat žr. Kasatkina, Leončikas 2003; Beresnevičiūtė 2011), tačiau Lietuvos tautinių mažumų grupėms taip pat aktualus kultūrinis tapatumo elementas (žr. Brazauskienė 2010; Lichačiova 2010; Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a: 12). Pilietinės organizacijos savo veikla siekia išsaugoti rusų kalbą, kultūros, istorijos (ypač Antrojo pasaulinio karo) pažinimą, gerinti blogėjančią mokyklų rusų mokomąją kalba situaciją. Politinės partijos savo programose kelia

ne tik rusams, bet ir visiems Lietuvos piliečiams svarbius ekonominius bei socialinius klausimus, tačiau sutampa pilietinių organizacijų ir politinių partijų akcentuojamos rusams aktualios realijos, tokios kaip švietimo tautinių mažumų kalba išsaugojimas ir prieinamumas, gimtosios kalbos puoselėjimas, Antrojo pasaulinio karo istorinės atminties išsaugojimas.

Žvelgiant iš socialinio teisingumo teorijų perspektyvos, kultūrinės veiklos dominavimas ir deklaravimas gali būti siejamas su šios etninės grupės statuso visuomenėje nelygybe arba kultūrinių skirtumų (kalbinių, tam tikrų istorijos įvykių traktavimo) nepakankamu pripažinimu. Kita vertus, kultūrinė pilietinių organizacijų orientacija nėra naujas reiškinys, jis vyravo ir anksčiau, ką parodo ir ankstesni Lietuvos rusų pilietinio sektoriaus tyrimai (žr. Lavrinėc 2000; Коницкая 2003; Фрејуте-Ракаускаене 2007). Valstybės vykdoma tautinių mažumų integracijos politika ir mažumų nevyriausybių organizacijų finansavimo principai iš dalies skatina tokias kultūriškai orientuotas veiklas. Šio tyrimo duomenys atskleidžia ne tik iki šiol vyravusią, bet ir ypač po 2014 m. Rusijos ir Ukrainos konflikto sustiprėjusią tendenciją vykdant tautinių mažumų politiką atskirti politinius ir socialinius veiklos aspektus nuo kultūrinių. Rusų nevyriausybiniis sektorius nematomas kaip lygiavertis dialogo su valstybės institucijomis partneris (plg. Agarin 2011; Kuczyńska-Zonik 2017), kuris gebėtų atstovauti tautinių mažumų grupių interesams (plg. Young 2000).

Ši vykdoma politika, viena vertus, gali būti matoma kaip atsakas į su geopolitika (Rusijos karine agresija) siejamas grėsmes valstybės saugumui ir vientisumui. Kita vertus, ji skatina visuomenės nepasitikėjimą rusų etnine grupe (kultūra, kalba), joms atstovauti siekiančiomis organizacijomis, sutapatinant Rusijos vykdomą politiką su Lietuvos rusų pozicija, o tai gali didinti visuomenės neigiamas nuostatas Lietuvos rusų atžvilgiu.

VI.

SOCIALINIO TEISINGUMO SAMPRATOS IR PATIRTYS: SAUGUMAS, LYGYBĖ IR PASITIKĖJIMAS

Monika Frėjutė-Rakauskienė

Neringa Klumbytė

Kristina Šliavaitė

VI.

SOCIALINIO TEISINGUMO SAMPRATOS IR PATIRTYS: SAUGUMAS, LYGYBĖ IR PASITIKĖJIMAS

*Monika Frėjutė-Rakauskienė,
Neringa Klumbytė,
Kristina Šliavaitė*

Šioje monografijos dalyje analizuojama, kaip skirtingų kartų ir tautybių informantai konstruoja socialinio (ne)teisingumo patirtis šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje. Socialinį teisingumą apibrėžėme kaip socialinės įtraukties patirtis, atskleidžiančias individų santykį su visuomene ar jos grupėmis ir jų pačių socialinį bei ekonominį statusą šioje visuomenėje per įvairių socialinių, ekonominių ar politinių sričių, kuriose jie dalyvauja, vertinimą. Kitais žodžiais, tai yra kognityvinė, emocinė, moralinė individo, kaip visuomenės nario, refleksija, pozicionuojanti jį visuomenėje kitų jos narių, materialinių daiktų ir išteklių, vertybių ir ideologijų atžvilgiu. Socialinio teisingumo sąvoka leidžia į socialinės įtraukties diskusijas integruoti individualias struktūrinės galios patirtis, lemiančias skirtingas galimybes, nelygybę bei kasdienį nesaugumą; taip pat atskleisti informantų santykį su visuomene, kurį tyrimo informantai vertino per pasitraukimo iš viešosios erdvės ir politikos, nepasitikėjimo valdžia, verslo atstovais ir kitomis visuomenės grupėmis, savirealizacijos suvaržymo, socialinio ir

ekonominio nesaugumo perspektyvas. Informantai, kurie patyrė socialinį neteisingumą, jautėsi nesantys tie visuomenės piliečiai, kurie galėtų gyventi orų gyvenimą ir kurių balsai turėtų įtakos valstybės valdymui. Šiame skyriuje dominuoja socialinio ir ekonominio teisingumo klausimai (plg. Fraser 1996, 2007). Pasak Nancy Fraser, nors ekonominė (ne)teisingumo dimensija dažniausiai siejama su gerovės persikirstymo klausimais ir skirtingomis socialinėmis, ekonominėmis socialinių klasių galimybėmis, tačiau ekonominis (ne)teisingumas taip pat yra nulemtas kultūrinių nuostatų, kurios neturtingiesiems priskiria kaltę dėl savo pačių ekonominės ir socialinės padėties (Fraser 1996: 19–20).

Šiame skyriuje analizuojami biografiniai ar pusiau struktūruoti interviu su skirtingų kartų ir etninių grupių (lietuvių, rusų, kitų) Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Visagino gyventojais. Iš viso tokių interviu buvo atlikta per šimtą. Pristatomi socialiai ir ekonomiškai pažeidžiamų informantų balsai, kurie ir sudarė daugumą visų interviu. Pokalbio metu buvo klausama apie įvairias sritis: švietimą, darbą, sveikatos priežiūrą, teisėsaugą. Dalis informantų labiau kalbėjo apie savo patirtis ir socialinį teisingumą darbo santykiuose, kiti – švietime ar sveikatos priežiūros sistemoje, tačiau interviu analizė atskleidė skirtingas sritis jungiančias temas ir kategorijas. Tyrimas parodė, kad informantai savo socialinio (ne)teisingumo patirtis reflektuoja kaip socialinį nesaugumą, kuris apibrėžia jų kasdieninį gyvenimą (darbo praradimas, nestabilumas darbovietėje, mažos pajamos, su darbu susijęs neužtikrintumas dėl savo ar šeimos narių ateities, negalėjimas savęs realizuoti profesinėje ar kitoje visuomeninėje veikloje), taip pat kaip socialinę (statusų, socialinių ryšių) ir ekonominę (pajamų, turto) nelygybę (skirtumus tarp turtingųjų ir nepasiturinčių, įtakingų ir „paprastų“). Informantų socialinio neteisingumo patirtys buvo susijusios su nepasitikėjimu valdžia ir kai kuriomis visuomenės grupėmis, pavyzdžiui, darbdaviais, verslininkais ar net gydytojais; jie kalbėjo apie socialinių santykių irimą, neigiamai suvokiamą visuomenės individualizaciją. Kai kurios iš pirmiau minėtų interviu metu išryškėjusių temų analizuotos Lietuvos mokslininkų tiriant

sovietmečio atmintis (Klumbytė 2004, 2008; Šliavaitytė 2005; Leinartė *et al.* 2014; Šutinienė 2013; Žilinskienė, Kranauskienė, Šutinienė 2016) ar sovietinės visuomenės socialinius tinklus (Ramonaitė 2015). Šioje monografijoje į žmonių dabarties ir pračios palyginimus žvelgsime per socialinio teisingumo prizmę (plg. Morris 2014). Tiek lietuvių, tiek rusų ar kitų, tiek mišrių etninių tapatybių informantų socialinio (ne)teisingumo patirtys daugeliu atveju buvo panašios. Dažniausiai informantų socialinio teisingumo interpretacijos nebuvo griežtai susijusios su jų amžiumi, tačiau vidurinės ir vyresniosios kartos informantai pateikdavo sovietmetį kaip saugumo, socialinių garantijų, lygybės ir lygių galimybių laiką, kalbėdami apie savo šiandieninę kasdienybę (taip pat žr. Šutinienė 2013). Informantų pasitelkiami pavyzdžiai nebūtinai teisingai atspindi skirtingų istorinių laikotarpių realijas, jų atmintis yra selektyvi ir fragmentiška, tačiau atskleidžianti jų konstruojamas patirtis ir socialinio teisingumo sampratą (plg. Tonkin 1995).

6.1. Socialinis ekonominis (ne)saugumas ir (ne)savirealizacija

6.1.1. „Tu man nebereikalingas“:

neužtikrintumas dėl darbo ir pajamų

Kalbėdami apie savo ir šeimos ekonominę situaciją, informantai socialinį saugumą visų pirma siejo su darbu, garantuojančiu pajamas ir saugumą. Daugelis jų nuolatinį darbą su stabiliomis pajamomis matė kaip vienintelį šaltinį, saugantį nuo nepritekliaus, skurdo ir nestabilumo. Paklausti apie savo ir šeimos patirtis ankstyvuojau Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu, dalis informantų pasakojo apie darbo vietos netekimą, dažną darbo vietos kaitą, kurią lydėjo socialinis nesaugumas ir socialinės ekonominės situacijos nestabilumas. Tačiau ir apibūdinami savo padėtį dabartinėje Lietuvos visuomenėje, daugelis vidurinės ir vyriausiosios kartos informantų stabilią darbo vietą, samdomą darbą matė kaip svarbų socialinės įtrauk-

ties garantą. Netekus darbo pabrėžiamas nereikalingumo jausmas – vienas iš socialinės atskirties aspektų.

Olga Aleksandrovna, keturiasdešimt devynerių metų virėjo padėjėja, dirbanti vienoje iš Vilniaus kavinių, apie profesinį kelią 1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę kalbėjo kaip apie metus, kurie buvo kupini ekonominio nesaugumo, nes ji prarado darbą, o norint dirbti pagal pedagogo specialybę vaikų darželyje reikėjo išmokti lietuvių kalbą. Ribotos pajamos ir dažna darbo vietos kaita paveikė šeimos gyvenimą po nepriklausomybės atgavimo. Tačiau net ir kalbėdama apie šeimos socialinę ekonominę situaciją šiandieninėje Lietuvoje, Olga Aleksandrovna pabrėžė pajamų ribojamas galimybes. Jos teigimu, anksčiau šeima važiuodavo savaitę pailsėti į Palangą, tačiau vaikai pradėjo studijuoti, padidėjo šeimos išlaidos ir jie nebeturi šios galimybės. Kaip apie įsimintiną įvykį Olga Aleksandrovna pasakojo apie prieš keletą metų vaikų padovanotą dviejų dienų kelionę į Rygą, kur su vyru turėjo galimybę apsilankyti Laimos Vaikulės koncerte. Interviu metu tiek ji pati, tiek jos vyras dirbo, abiejų pajamos per mėnesį buvo minimalios. Moteris nemano, kad patiria neteisingumą savo atžvilgiu, tačiau kalbėdama apie geriausią laikotarpį savo gyvenime mini vėlyvąjį sovietmetį, kai turėjo gerai apmokamą ir patinkančią darbą, šį laikotarpį prisimena kaip profesinės karjeros išsipildymą, užtikrinusį pastovias pajamas ir socialines garantijas:

Ну тогда было такое время <...> вот работала в детском саду, там было, конечно, самое лучшее время, конечно, в моей жизни, потому что были там очень хорошие условия и вообще у нас был такой привилегированный детский сад. Он был э... завод радиоизмерительных приборов. Принадлежал им, и мы получали, значит, дотацию от Москвы. Нам доплачивали деньги, т.е. у меня была повышенная зарплата и потом ну, всякие льготы, очень много было льгот. Значит, и плюс там отпуск большой. Ну, все было очень хорошо. Ну, а потом так сложилось, ну, такое

время было в стране, что все меняли работы, все как-то так... искали где лучше. Ну, как сложилось, так сложилось. Ну, что делать¹.

(Olga Aleksandrovna, 49 metai, virėjo padėjėja, Vilnius)

Arkadijus gyvena Kaune, jau kelios jo šeimos kartos įsikūrusios Lietuvoje, vienas iš jo senelių yra sentikis, kitas – stačiatikis, o save informantas apibūdina kaip „rusakalbį lietuvi“. Jis yra keturiasdešimt šešerių metų, įgijęs techninio profilio profesiją, šiuo metu dirba statybose. Arkadijaus ir jo šeimos pajamos – apie 700 eurų per mėnesį, tačiau jie stengiasi kiekvienais metais išvykti atostogų. Vyras gana daug kalba apie neteisingumą ir tvirtina, kad nemigruoja todėl, jog Lietuvoje gyvena jo garbingo amžiaus tėvai, už kuriuos jis jaučiasi atsakingas. Tačiau Arkadijus skaičiuoja savo bendramokslis ir sako, kad iš penkiolikos baigusiujų studijas Lietuvoje šiuo metu likę tik du. Emigracijos bangas jis sieja ne tik su ekonominiais aspektais, pajamų skirtumu Lietuvoje ir užsienyje, bet ir su darbo santykiais. Kalbėdamas apie neteisingumą, mini tiek darbuotojo nesaugumą ir pažeminimą darbovietėje, tiek socialinių garantijų nebuvimą netekus darbo. Pasak Arkadijaus, Lietuvoje praradęs darbą žmogus netenka ir visų kitų „normalaus“ gyvenimo aspektų – buto, kasdienių patogumų. Arkadijaus požiūriu, darbuotojas čia yra silpnesnėje pozicijoje nei darbdavys, nėra apsaugotas santykyje su darbdaviu ir gali pasikliauti tik savimi, jei praranda savo saugumo garantą – darbą, nes nei valstybei, nei aplinkiniams „nejdomu“, kaip klostosi tolesnis bedarbio gyvenimas:

¹ *Na, tada buvo toks laikas... <...> vat dirbau vaikų darželyje, ten buvo, žinoma, pats geriausias laikas, žinoma, mano gyvenime, nes ten buvo labai geros sąlygos ir išvis pas mus buvo toks privilegijuotas vaikų darželis. Jis buvo... radijo matavimo prietaisų gamykla. Priklausė [darželis] jiems [gamyklai] ir mes gaudavome, reiškia, dotaciją iš Maskvos. Mums mokėdavo priedus, tad aš gaudavau padidintą atlyginimą, ir ten, nu, visokios lengvatos, labai daug lengvatų. Reiškia, ir didelis pliusas ilgos atostogos. Na, viskas buvo labai gerai. Na, o paskui kaip susiklostė, na, toks buvo laikas šalyje, kad visi keitė darbus, visi kažkaip taip... ieškojo kur geriau. Na, kaip susiklostė, taip susiklostė. Na, ką daryti. (Olga Aleksandrovna, 49 metai, virėjo padėjėja, Vilnius)*

Paprastas dalykas: pas mus ateina darbdavys ir dažnai, nors visi tyli: „Tu man nereikalingas. Arba išeini savo noru, arba aš padarau tokias sąlygas, kad tave išmesiu be kompensacijos, be nieko“. Buvo ir mano tokia... ir mano bendradarbiui, tam pačiam Jonui tokia situacija. Ir kas... žmogus praranda darbą. Tuoj pat praras butą todėl, kad reikia už elektrą mokėt, už vandenį mokėt, už visus patogumus mokėt. Kur jam eit. Eik prie konteinerio gert... Valstybei neįdomu. Jūs pabandykit gauti socialinį būstą. Žmonės sako: „Aš praradau darbą, aš atsistojau į darbo biržą. Man moka. Vos ne ant kitos dienos socialinis būstas [kalba apie kitas šalis]“.

(Arkadijus, 46 metai, kvalifikuotas darbininkas, Kaunas)

Nadežda Antonova, šešiasdešimt penkerių metų moteris, į Lietuvą pas gimines atvyko sovietmečiu. Ji interviu metu ypač pabrėžė darbo ir įdarbinimo svarbą, nes visą gyvenimą pati, be artimųjų pagalbos, turėjo užsidirbti pragyvenimui. Moteris kalba apie socialinį nesaugumą, netikrumą dėl darbo, pajamų ir su tuo susijusių socialinę atskirtį, kurią sieja su gėdos jausmu. Pasakodama apie savo gyvenimą moteris prisimena, jog baigusi mokyklą ji pradėjo dirbti Klaipėdos uosto įmonėje. Tačiau 1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę ši įmonė buvo likviduota, o Nadežda Antonova tapo indų plovėja, paskui valytoja. Per pokalbį moteris žinojo, kad ją atleido iš jos tuometinio darbo. Nadežda Antonova jau pensininkė, tačiau šios pajamos nedidelės, todėl reikia ieškoti naujo darbo kaip papildomo pajamų šaltinio. Ji savo šeimos materialinę situaciją apibūdino kaip „elgetišką“, ir teigė, jog jai gėda apie tai kalbėti, nepaisant to, jog ji visur uoliai dirbo ir kaip darbuotoja buvo vertinama. Nadežda Antonova dėl patiriamo skurdo kaltina ir save, teigdama, kad, deja, nesiekė aukštesnio išsilavinimo ir gerai neišmoko lietuvių kalbos. Ji kalba apie uždarbį ir pinigų kaip apie žmogaus orumo garantą, kai prieš sėdant į kirpėjo arba dantų gydytojo kėdę nereikia pasiklausti, kiek ši paslauga kainuos, o prie

kasos maisto prekių parduotuvėje visada gali susimokėti už visą krepšėlį ir nereikia nuolat jausti diskomforto:

Хотя говорят, деньги там портят или, но человек себя уверенней чувствует и с достоинством себя произносит, когда он... в кошельке у него деньги. <...> Очень дискомфорт большой, когда ты не можешь... я очень столкнулась, когда в парикмахерской была. Ну, ладно, в парикмахерской, когда к зубному, прежде чем сесть на стул, я спрашиваю цену. <...> и когда у тебя в кошельке, ты не уверена, когда в магазин даже идешь и я вот, приходилось, наберу корзинку и потом говорю «извините, отнять, потому что у меня не хватает денег заплатить». Ну, потому это мой образ жизни, с этим я живу. <...> Это конечно, оно... вот дискомфорт большой².
(Nadežda Antonova, 65 metai, pensininkė, Klaipėda)

Kai kurie informantai teigė, jog socialinį saugumą jie turintys užsitikrinti patys ir gali tai atlikti tol, kol yra konkurencingi darbo rinkoje. Darius yra keturiasdešimt dvejų metų menininkas, Vilniaus gyventojas. Į sostinę atvyko pabaigęs studijas, ieškodamas didesnių karjeros galimybių ir didesnio užmokesčio. Prisimindamas tą laiką pasakoja, jog keletą metų dirbo žurnaluose, piešė ir maketavo, vėliau dirbo reklamos įmonėje, tuomet vėl žurnale. Dabar jis kuria savo verslą meno srityje ir teigia: „Mano tai gerbūvis visai gerai, man atrodo. Bet tai dėl to, kad aš nesitikiu nieko iš valstybės ir pats bandau“. Tačiau jis pastebi neteisingumą visuomenėje. Darius mini tokius atvejus, kai jo darbdavys reklamos įmonėje

² Nors kalba, pinigai ten gadina arba, bet žmogus jaučiasi užtikrintesnis ir su pasididžiavimu, kai jis... piniginiėje pas jį pinigai. <...> Labai didelis diskomfortas, kai tu negali... Aš labai susidūriau, kai buvau kirpykloje. Na, gerai, kirpykloje, bet, ai, eini pas dantų gydytoją, prieš tai, kai sėdi į kėdę, aš klausiu kainos. <...> ir kai pas tave piniginiėje, tu nesitikirinta, kai netgi eini į krautuovę, ir man va buvo atvejų, kai prisirenku krepšėlį ir po to sakau: „Atsiprašau, išimti, nes man neužtenka pinigų užmokėti“. Na, todėl toks mano gyvenimo būdas, su tuo aš gyvenu. <...> Tai, žinoma... diskomfortas didelis... (Nadežda Antonova, 65 metai, pensininkė, Klaipėda)

įdarbino savo žmoną, tačiau ji niekada iš tiesų nedirbo. Kalbėdamas apie neteisingumą taip pat prisimena, jog vienas jo darbdavys darbovietėje nupirko automobilį darbo reikmėms, tačiau juo važinėjo tik asmeniniai reikalais. „Užsienyje kas gerai, – svarstė Darius, – jog atlyginimai nevēluoja, o Vilniuje net skelbimuose gali pamatyti pateikiamus tokius darbo privalumus, jog alga nevēluoja“. Darius pasakoja apie savo žmonos seserį, kuri Airijoje auginanti vaiką, nedirbanti, valstybė jai duoda pinigų butui išsinuomoti: „Kaip tą emigraciją pažaboti, jei čia taip, o tenai kitaip. <...> Ji viena su vaiku gyvena iš pašalpos“.

Darbas vyriausiųjų informantų buvo siejamas ne tik su socialiniu saugumu, bet ir su pripažinimu; tai garantavo orų gyvenimą, kurio informantai ilgėjosi. Ona prisiminė:

Aš išėjau į pensiją <...> 55 metų. Tai man direktorius, taip gražiai pasikalbėjom, sako: „Žinai, <...> arba tu nori dirbt fabrike, dirbk“. <...> „Arba, – sako, – imk algą, o pensijos jau negausi“. Tada, matai, aš gavau pačią didžiausią pensiją. Beveik 40 metų stažą turėjau. 180 [rublių]. Pačią didžiausią pensiją darbininkai gaudavo. Vot. Viršininkai didesnę gaudavo. Ten mariakai didesnę. O aš jau kaip darbininkė, patį didžiausią. Daugiau kiek va fabrike dirba darbininkų, nėra gavę tokios pensijos.

(Ona, 83 metai, pensininkė, buvusi darbininkė, Klaipėda)

Cituoti informantai darbo turėjimą siejo su nuolatinėmis pajamomis ir socialinėmis garantijomis. Darbovietės stabilumas ir darnūs darbo santykiai informantų matomi kaip suteikiantys socialinę saugumą, užtikrinantys socialinę įtrauktį. Tačiau kartu interviu metu pabrėžiamas netikrumas dėl darbo vietos, kuri lemia nelygiaverčiai galios santykiai tarp darbdavio ir darbuotojo, o praradus darbą – nepakankamos valstybės teikiamos socialinės garantijos. Socialinio neteisingumo patirtys šiuo atveju susijusios su tuo, kaip patys informantai vertina savo socialinį ir ekonominį statusą, o dalis apklaustųjų apie jį kalba kaip apie gyvenimą skurde ar pažeminimą.

6.1.2. „Dabar sunku pasakyti, kas bus po savaitės, kas bus kitą dieną“: (ne)tikrumas dėl rytojaus

Netikrumas dėl darbo vietos, ekonominis pažeidžiamumas praradus darbą interviu metu siejamas su neužtikrintumu dėl ateities. Pastarąjį minėjo visų kartų informantai, tačiau vidurinės ir vyriausiosios kartos atstovai, nepaisant etninės priklausomybės, dabartį ir posovietinį laikotarpį supriešindavo su saugiu vėlyvuojū sovietmečiu, kada, jų nuomone, egzistavo tikrumas dėl rytojaus.

Valia Ivanovna yra du aukštuosius išsilavinimus turinti septyniasdešimtmetė pensininkė vilnietė. Sovietmečiu ji ėjo atsakingas inžinierės pareigas vienoje iš Vilniuje veikusių gamyklų, tačiau šiuo metu jos pajamos per mėnesį siekia tik šiek tiek daugiau kaip porą šimtų eurų. Interviu metu dabartinę savo situaciją ji nuolat lygino su sovietmečiu, kurį apibūdino kaip laikotarpį, kada buvo tikra, jog kitą dieną turės darbą, turės maisto vaikui, galės vykti atostogauti, vaikas mokysis, ji ir jos šeima gaus nemokamas sveikatos priežiūros paslaugas. Šiuo metu nei ji, nei jos aplinkos žmonės, informantės teigimu, tokio tikrumo dėl ateities neturi:

Значит, вот когда это было в советские времена, и вы приходили на работу, и у вас, ну, не вставал вопрос, а что вы будете завтра делать. Была уверенность в завтрашнем дне. Если вы собирались в отпуск, не надо было целый год собирать деньги. Вы получали зарплату, отпускные и ехали на юг. Вот мои родители в пятницу получали отпускные и зарплату. Мы садились в машину. У меня старшая сестра, и мы, на машине, дикарями ехали на черное море на целый месяц... Это было каждый год. Загорали, купались... Фрукты – вот это все, это дозвоительно было... Я знала завтрашний день, я была уверена, что завтра у меня все равно будет еда. Завтра у меня все равно будет работа, и завтра мой ребенок все равно не будет голодным и будет учиться. И не надо бежать к врачу если что-то случилось с ребенком. Ну, упал – опера-

ция там или лечение. Это было все на высоком хорошем уровне и бесплатно. Учеба бесплатно, медицина бесплатно. Ну, если врачу за благодарность коробочку конфет там – это было все. Там это «не надо, не надо, что вы, что вы.»³
(Valia Ivanovna, apie 70 metų, pensininkė, Vilnius)

Socialinis nesaugumas, socialinė atskirtis cituotuose interviu išreiškiami kaip socialinio neteisingumo dimensijos, kurios apibūdina „paprasto“ žmogaus kasdienį gyvenimą dabartinėje Lietuvos visuomenėje. Nadežda Antonova taip pat nuolat kalbėjo apie socialinę nesaugumą nežinant, kas laukia rytoj. Jos nuomone, sovietmečiu buvo tam tikras tikrumas dėl gal ir nelabai gero, bet stabilaus rytojaus. Nadeždos Antonovos nuomone, šiandien Lietuvos valstybė nesugeba tinkamai tvarkyti turimų išteklių, ir užuot skyrusi lėšų ekonomikai plėtoti, paprastų žmonių uždarbiui didinti, jas nukreipia į kariuomenės apginklavimą:

А то время советское. Вот вы знаете, когда говоря может быть ностальгия, что мы были молодыми или что что-то, ну, однако, все равно это была какая-то уверенность в завтрашнем дне, в плохом, но в завтрашнем. А сейчас трудно сказать, что будет через неделю, что будет завтра. Стабильности никакой. И вот, если немножко как-то и политика, и правительство спустят тормоза, вот эти деньги, и все – не на во-

³ *Reiškia, kai buvo sovietmetis ir jūs dirbdavote, jums nekildavo klausimas, ką jūs darysite rytoj. Buvo tikrumas dėl rytojaus dienos. Jei jūs ruošėtės atostogoms, nereikėjo visus metus taupyti pinigų. Jūs gaudavote algą, atostoginius ir važiuodavote į pietus. Vat mano tėvai penktadienį gaudavo atostoginius ir algą. Mes sėsdavomės į mašiną. Turiu vyresnę seserį, ir mes tiesiog taip [be išankstinio susitarimo, kelialapio] vykdavome prie Juodosios jūros visam mėnesiui. <...> Taip būdavo kiekvienais metais. Deginomės, maudėmės, vaisiai, vat visa tai galėjom sau leisti. <...> Aš žinojau rytojaus dieną, aš buvau tikra, kad rytoj vis tiek turėsime maisto. Rytoj aš turėsiu darbą ir rytoj mano vaikas nebus alkanas ir mokysis. Ir nereikia bėgti pas gydytoją, jei kas atsitiko vaikui. Na, pargriuvo ir reikalinga operacija ar gydymas. Tai [šios paslaugos] buvo aukšto, gero lygio ir nemokamos. Švietimas nemokamas, medicina nemokama. Na, jei gydytojui atsidėkdamas padovanoji saldainių dėžutę, tai ir viskas. Ten tada [gydytojas sako]: „Nereikia, nereikia, ką jūs, ką jūs.“ (Valia Ivanovna, apie 70 metų, pensininkė, Vilnius)*

оружие. Они сейчас все равно, вот, я считаю, правильно, вместо того, чтобы там что-то добавить этот минимум или что-то, зарплату или это, они правильно, теперь вот это... нагнетают обстановку, что на нас нападают и нам надо вооружаться, нам надо защищаться, и они очень с легкостью эти деньги на это вооружение и туда... правильно, ложки по сколько покупают и все остальное. Это уже потом, а деньги-то внесены⁴.

(Nadežda Antonova, 65 metai, pensininkė, Klaipėda).

Panašiai, kaip ir pirmiau cituotos informantės, sovietinės praeities ir dabarties santykių konstruoja ir jau minėtas kaunietis Arkadijus. Tačiau jis nemano, kad sovietmečiu viskas buvo gerai, o nepriklausomoje Lietuvoje blogai – abiem laikotarpiais jis išvelgia tiek gerų, tiek neigiamų aspektų. Kalbėdamas apie sovietmetį jis mini saugumą dėl pajamų ir būsto: jo požiūriu, tuomet žmogus neturėjo tikimybės likti be gyvenamosios vietos, nes valstybė suteikdavo būtiniausias socialines garantijas. Kita vertus, sovietmečiu, anot Arkadijaus, žmogus neturėjo tiek galimybių ir tokios laisvės kaip dabar:

Paprastas dalykas. Anksčiau būdavo kaip... Žmonės dirbdami galėdavo uždirbti, turėjo, nu, kaip... iš buto jo neišmestų. Jį iškeldintų į bendrabutį. Jis gal visą gyvenimą tam bendrabuty. Jis turėjo šviesų rytojų, turėjo santaupų, bet jis negalėdavo pamatyti pasaulio, nes jo negalėdavo išleisti. Nebūdavo nei baldų,

⁴ *O sovietmečiu. Jūs žinote, kai sako, kad galbūt tai nostalgija, kad mes buvome jauni ir kad kažkaip. Na, vienok, vis tiek tai buvo kažkoks užtikrintumas dėl rytojaus dienos – blogos, bet rytojaus. O dabar sunku pasakyti, kas bus po savaitės, kas bus kitą dieną. Stabilumo jokio. Ir va, jeigu šiek tiek kažkaip tai ir politika, ir Vyriausybė atleis stabdžius, va šituos pinigus ir viską ne gnybai. Jie dabar vis viena, va, aš galvoju, teisingai, vietoj to, kad ten šiek tiek pridėtų šitą minimumą arba kažką ir atlyginimą, arba šitą, jie teisingai, dabar va tai... Sukuria situaciją, kad mus puola ir mums reikia ginkluotis, mums reikia gintis, ir jie visiškai lengvai šituos pinigus šitam ginklavimuisi ir ten... teisingai, šaukštus už kiek perka ir visa kita. Tai jau vėliau, o pinigai tai jau užmokėti.* (Nadežda Antonova, 65 metų, pensininkė, Klaipėda)

nebūdavo nė... Tu buto negalėdavai legaliai nusipirkti, nors ir turėdavai, todėl, kad... bet buvo... Gaunasi taip: turi pinigų, bet neturi kur išleisti. Dabar kita situacija. Tu neturi pinigų, bet visas pasaulis atsidarė.

(Arkadijus, 46 metų, kvalifikuotas darbininkas, Kaunas)

Kai kuriais atvejais jaunesnioji karta reflektavo vyresniosios pasakojimus apie sovietmetį, tačiau šiam laikotarpiui priskirdavo kitokį turinį. Olegas, atsakingas pareigas užimantis trisdešimt penkerių viltietis, save apibūdino kaip kilusį iš skirtingų tautybių šeimos. Kalbėdamas apie savo profesinį kelią jis nuolat pabrėžė poreikį tobulėti, „nesėdėti vietoje“, nebijoti rizikuoti priimant iššūkius, o asmeninį tobulėjimą siejo su galimybėmis uždirbti didesnes pajamas. Interviu metu Olegas apibūdina save kaip veržlų, nuolat tobulėjantį ir nebijantį rizikos sėkmingą žmogų, t. y. pasakodamas savo gyvenimo istoriją minėjo svarbiausius iššūkius profesiniame kelyje, tačiau visi šie iššūkiai esantys sėkmingai išspręsti dėl reikiamų informanto asmeninių savybių ir artimųjų paramos. Olegas pasakoja, jog kalbėdama apie sovietmetį jo mama yra užsiminusi apie tuo metu nemokamai valstybės duotus butus ir kitas socialines garantijas, tačiau jis pats sovietmetį mato kaip laikotarpį, kai buvo ribojamos asmeninės galimybės, todėl dabartinės pasirinkimo laisvės nekeistų į numanomą to meto saugumą:

Labai stiprus jausmas yra nostalgija, labai stiprus jausmas ir su metais jis tik stiprėja, stiprėja. Ir kadangi pas žmones lieka tik geri prisiminimai – ir duona buvo skanesnė, ir „gazirovkė“ [limonadas, parduodamas iš automatų] taip vadinama buvo pasakiška, ir filmai buvo be kraujo praliejimo ir kokia fantastika ten buvo [su ironija]... Nesvarbu, kad parduotuvėse nebuvo ten pasirinkimo... Mes, tarp kitko, ne taip seniai diskutavom su mama šiuo klausimu <...> ir ji sako, maždaug „anksčiau buvo geriau, jaunimas galėjo gauti butą“ ir panašiai. Bet čia vienintelis pliusas, mano akimis žiūrint, kad buvo galima stoti į eilę ir gauti

nemokamai būstą ar su kitom sąlygom, bet netgi jei tuo metu būčiau protingas žmogus ir sugebėčiau sugeneruoti „n“ pinigų ir norėčiau gyventi gražiai, sakau – man niekas neleistų to daryti, sėdėčiau susikišęs visus savo pinigus į kojinę ir tik pats sau žinočiau, koks aš galėčiau būti mielas ir fainas. Sakau, aš geriau gyvensiu brangesniame pasaulyje, bet su galimybe gyventi taip, kaip aš noriu, o ne taip, kaip man buvo galbūt liepiama, kokios buvo gyvenimo normos.

(Olegas, 35 metų, vadovas, Vilnius)

Olegas interviu metu akcentavo, jog „kiekvienas žmogus yra pats savo laimės kalvis“, taip pabrėždamas kiekvieno individualią atsakomybę už savo ekonominę ir socialinę gerovę. Tačiau valstybė daugelyje interviu nurodoma kaip institucija, kuri piliečiams turi užtikrinti socialinį ir ekonominį saugumą bei teisingą išteklių persikirstymą. Toks požiūris atsiskleidė ne tik vidurinės ir vyriausiosios, tačiau ir kai kuriuose jauniausiosios kartos interviu. Pavyzdžiui, jaunosios kartos atstovas trisdešimt trejų metų Aleksejus baigęs mokyklą mokėsi ir dirbo užsienyje, tačiau pastaruoju metu grįžo gyventi į Visaginą. Jo nuomone, valstybė turi taip persikirstyti išteklius, kad dirbančiam žmogui užtikrintų tam tikras pajamas ir paslaugas. Aleksejaus nuomone, pensinio amžiaus žmogus taip pat turi gauti iš valstybės minimalias pajamas, o norintieji turėti daugiau nei minimumą turi to siekti savo asmeniniu darbu ir pastangomis:

Несмотря на то, что я говорил о аполитичности и прочее, я немножечко в этом смысле, коммунист. Я считаю, что та часть социальной жизни, вообще, человека, которая отвечает за выживание, она все-таки должна регулироваться государством. Т.е. человек в любом случае, живя в любом государстве, должен выживать без приложения усилий, скажем, так. А если он идет на работу и работает. Даже не так. Если особенно человек работает, он должен получать весь социальный пакет. Т.е. он не должен ни за что платить. Это

очень важно <...> Вот эти вещи государство должно регулировать до тех моментов, чтобы ты мог выжить хотя бы. Да, ты там полностью себя урежешь. Да, ты не будешь делать пятое и десятое, но ты, по крайней мере, будешь уверен в том, что ты через месяц, тебе не придется заказывать место на кладбище. Вот это вот – важно, а все остальное, я думаю, что все-таки ложиться на плечи человека. Если ты хочешь больше – пожалуйста, иди работать. Это важно. Но минимум государство должно регулировать⁵.

(Aleksejus, 33 metai, verslininkas, Visaginas)

Emigracija buvo dažnai minima kaip kitas kontekstas, ypač tarp jaunesniosios ir kai kurių vidurinės kartos informantų, atliepantis jų socialinio neteisingumo patirtis. Socialinis nesaugumas ir „garantuoto rytojaus“ nebuvimas nurodytas kaip svarbi priežastis emigruoti. Pavyzdžiui, jau cituotas Arkadijus teigė, jog socialinių garantijų nebuvimas, neaiški ateitis yra priežastis, kodėl žmonės išvyksta:

Nu, taip, bet aš galiu garantuoti. Pas mus va rėkia, rėkia, rėkia. Nu, padarykit normalias algas. Dabar va tas klausimas dėl migracijos. Nu, daro tyrimus atsiprašant... Nu, nuvažiuokit, pastaitykit du tyrėjus oro uoste ar geležinkelio stoty ir klauskit pas žmones, kodėl jie išvažiuoja. Oi... dėl didelių algų... Ne tik dėl didelių algų. Aš va, su saviškiais [emigravusiais] bendrauju... ir

⁵ *Nežiūrint į tai, kad aš kalbėjau apie apolitiškumą ir kita, aš truputėlį, ta prasme, komunistas. Aš manau, kad ta dalis socialinio gyvenimo apskritai žmogaus, kuri atsako už išgyvenimą, ji visgi turėtų būti reguliuojama valstybės. T. y. žmogus bet kokiu atveju, gyvendamas bet kokiame valstybėje, turi išgyventi nedėdamas pastangų, sakykim taip. O jeigu jis eina į darbą ir dirba. Netgi ne taip. Jeigu... ypač tuo atveju, kai žmogus dirba, jis privalo gauti visą socialinį paketą. T. y. jis neturi už nieką mokėti. Tai labai svarbu...<...> Va šituos dalykus valstybė turi reguliuoti iki to momento, kad tu galėtum bent jau išgyventi. Taip, tu ten visiškai save apribosi. Taip, tu nedarysi penkto ir dešimto, bet tu blogiausiu atveju būsi užtikrintas dėl to, kad už mėnesio tau nereikės užsakinėti vietos kapinėse. Va, tai yra svarbu. Visa kita, aš galvoju, vis dėlto gula ant žmogaus pečių. Jeigu tu nori daugiau, prašau, eik dirbti. Tai svarbu. Bet minimumą valstybė privalo reguliuoti.* (Aleksejus, 33 metai, verslininkas, Visaginas)

dėl socialinių... Todėl, kad Lietuvoje iš tikrųjų yra pagrindinė bėda. Nėra garantuoto rytojaus. Va, dabar naujo Darbo kodekso... rékauja... Todėl, kad mano giminėj yra viena išvažiavus į užsienį ir draugai klausykit... Oi, reikia liberalizuot Darbo kodeksą. Gerai, aš sutinku, reikia liberalizuot todėl, kad yra... Bet padarykit paspirtį, kad būtų ir socialinės garantijos tam paprastam žmogui.

(Arkadijus, 46 metai, kvalifikuotas darbininkas, Kaunas)

Ankstesni sociologiniai ir antropologiniai tyrimai tiek Lietuvoje (Klumbytė 2004, 2008; Šliavaite 2005; Lankauskas 2007; Šutinienė 2013; Leinartė *et al.* 2014), tiek kitose buvusio sovietinio bloko šalyse (Berdahl 1999, 1999a; Todorova, Gille 2010; Morris 2014) atskleidė, jog kai kuriose visuomenės grupėse egzistuoja vėlyvojo sovietinio laikotarpio idealizavimas ir konstruojamas toks dabarties ir praeities santykis, kai vėlyvasis sovietmetis yra referuojamas kaip tam tikrais aspektais geresnis nei dabartis. Ainės Ramonaitės teigimu, sovietmečio vertinimai susiję su „subjektyviai jaučiamu socialinio statuso pokyčiu“ ir „didžioji dauguma gyventojų mano, kad jų santykinė socialinė padėtis kitų žmonių atžvilgiu nuo sovietinių laikų pablogėjo, ir būtent tai gali paaiškinti nostalgiją sovietmečiui“ (Ramonaitė 2013: 283). Mokslininkai įvardija sovietinio socialumo, turėto *habitus*, aiškaus gyvenimo scenarijaus, bendruomeninių švenčių ilgesį ir sieja jį su socialinio saugumo ir solidarumo jausenomis (Leinartė *et al.* 2014). Šie santykiai su praeitimi apibūdinami „posovietinės nostalgijos“ (angl. *post-Soviet nostalgia*; Yurchak 2006) ar „pokomunistinės nostalgijos“ terminu (Todorova, Gille 2010), o jo priežasčių ieškoma tiek jaunystės patirtyse (Lankauskas 2007), tiek dabartyje, t. y. šis praeities ir dabarties konstruktas matomas ir kaip dabarties kritika, susijusi su socialinio neteisingumo patirtimis (Klumbytė 2008; Morris 2014). Ir ankstesni (Klumbytė 2004, 2008; Šutinienė 2013), ir šioje monografijoje aptariamas tyrimas atskleidžia, jog toks pozityvus tam tikrų aspektų sovietmečio visuomenėse konstravimas anaipol nereiškia, jog informantai norėtų, kad

ankstesnė santvarka sugrižtų. Interviu metu informantai pasitelkdavo sovietmetį norėdami įvardyti patiriamą socialinį neteisingumą ir kvestionuodami posovietinę socialinę ir ekonominę politiką (plačiau apie kitas Rytų Europos šalis žr. Kideckel 2008; Schröder, Vonderau 2008).

6.1.3. Neišsipildžiusios savirealizacijos

Jaunesnioji ir vidurinė kartos dažnai socialinį neteisingumą įvardijo kaip savirealizacijos nebuvimą. Jiems darbas bei pajamos, ateities garantijos taip pat buvo labai svarbūs ir dažnai minimi, tačiau jų pasakojimų centre buvo pats žmogus, kuris, net ir turėdamas tam tikrą darbą, suvokė savo santykį su visuomene bei savo socialinį ir ekonominį statusą per socialinio neteisingumo prizmę, nes negalėjo siekti savo tikslų, išpildyti vilčių ir svajonių. Informantai kalbėjo apie tai, jog negali dirbti pagal specialybę arba už tokį darbą gauna labai mažus atlyginimus. Kiti teigė, kad nesitiki ateityje įgyti išsilavinimo ar siekti profesinės karjeros, kad nėra tikri dėl savo vaikų ateities. Kaip ir vidurinės ar vyresniosios kartos informantai, jie jautėsi nesaugūs dėl ateities ir dažnai neturėjo finansinio stabilumo. Nors neteigė, jog sovietmečiu buvo geriau, šis laikas kai kuriems siejosi su saugiu gyvenimu, o posovietinis laikotarpis buvo neišsipildžiusių lūkesčių laikas. Sovietmečiu įgyti tėvų butai kai kuriems atrodė kaip saugumo garantas, o emigracija – saugumo ir savirealizacijos paieškos.

Rasa, 46 metų edukologė iš Klaipėdos, užaugo inteligentų šeimoje. Jos tėvai sovietmečiu gaudavo įvairių prekių iš jūrininkų, tėvų specialybės ir aukštas statusas garantavo jų šeimos padėtį. Rasos motina buvo iš tremtinių šeimos; jos šeima aktyviai prisijungė prie judėjimo už Lietuvos nepriklausomybę devintojo dešimtmečio pabaigoje. Posovietiniu laikotarpiu Rasos vyras pradėjo savo verslą, tačiau jo įmonė bankrutavo, Rasos šeima prarado butą. Rasa nusivylusi pasakojo apie savo patirtį, anot jos, susijusią su blogais įstatymais, su valdžia ir Lietuva, kaltindama pagrindinį akcininką ir savo vyrą, kuris „idealistas, nenumatė visko“. Dabar jos vyras

nuolatos, o ji – kartais dirba užsienyje, kad galėtų atiduoti skolas. Rasai tėvų sovietmečiu įgytas butas yra didžiulė socialinė garantija:

Aš ne patriotė, mūsų šeimai teko išgyventi kelis bankrotus. <...> Realius, tikrus, tik tiek, kad žmogus [jos vyras] liko atsakingas finansiškai, dėl to jis dabar užsienyje, nes Lietuvoj iš viso to išbrist neįmanoma. <...> Atsibodo, ir kada tave meta lauk iš namų, iš buto su vaikais <...> niekas nepaklausia, jokia įstaiga, o kaip, ar jūs eisit kažkur, o kaip vaikučiai, gal ten kažko reikia. <...> Čia buvo banga tokia, kada ir nusizudžiusių buvo tų verslininkų <...> ir tenais niekas neklausė, jokios nėra pagalbos, ir valdžią, ir kaip būt patriotu Karbauskio ir Skvernelio valdomoje Lietuvoje. <...> Iš tos liaudies reikalauja, bet sąlygų nei verslui, nei mokytis, nei kažką tai daryti, niekur nėra jokios pagalbos. Galiu lyginti <...> [užsienio šalyse] jie kažkaip gyvena, o mes čia kažkodėl tai vargstam. Tas patriotizmas kažkaip man greitai išgaravo, turbūt kai susiduri asmeniškai su kažkokiom tai problemomis, kurios niekam neįdomios, tada kam tu turi, vardan ko, čia daryti.

(Rasa, 46 metai, edukologė, Klaipėda)

Jurgis, 26 metų telekomunikacijos kompanijos darbuotojas, atsakinėja į klientų skambučius. Jis du kursus mokėsi universitete ir tuo pat metu dirbo padavėju, kad galėtų susimokėti už mokslą. Tačiau vėliau mokslus nutraukė, pradėjo dirbti vienoje iš Vilniaus didžiųjų tinklų parduotuvių kasininku. Vėliau tęsė mokslus kolegijoje ir įgijo vertėjo specialybę. Tačiau Jurgis nedirba pagal specialybę. Jo socialinio neteisingumo patirtys susijusios su ankstesnėmis darbovietėmis: parduotuvėje buvo sunkios darbo sąlygos ir dideli reikalavimai. Vadovai, anot Jurgio, gali visai negražiai elgtis su darbuotojais, gali atleisti, jei kas nors nepatinka. Dabartiniame darbe jis tikisi paaukštinimo, bet tai būtų vienintelis paaukštinimas, kurio galėtų tikėtis per savo karjerą šioje kompanijoje. Jis ruošiasi išvažiuoti į

Norvegiją, kur jau daug metų dirba jo tėvas ir tenai esą gauna kelis kartus geresnį atlyginimą, nei gautų Lietuvoje. Nepriklausomybės pradžios metais, pasakojo Jurgis, jo šeima bandė įvairius verslus – ir „putpelių auginimą“, ir „dėvėtų rūbų perpardavinėjimą“, kad prasigyventų, „tėvas vienu metu remontuodavo namus“. Jis prisimena, kad mama niekada nedirbo, į Norvegiją nevažiavo, jų šeimą išlaikė tėvas iš savo užsienio atlyginimo. Emigracija jam – atsakas į patiriamą socialinį neteisingumą, kuris siejosi su darbo ir uždarbio problemomis, „gyvenimu konservatyvioje šalyje“ ir negalėjimu savęs realizuoti. Emigracija Jurgiui susijusi ne tik su:

ekonominiu aspektu, bet ir bendru tokiu „vibe“, jei galima išsireikšti, Lietuvoje, posovietinėje respublikoje su konservatyviomis idėjom. Šiandien atsiverčiu *delfi*, feisbuką, vietoj Žaliojo tilto skulptūrų pastatytas <...> „Audi“ A6 naujas automobilis, kuris turėtų reprezentuoti Lietuvą kaip veržlus, jaunatviškas ir panašiai. Nu, Vilnių. Arba kai Butkevičius pasako, kad jisai nesvarstys partnerystės įstatymo, nes dieną prieš tai vyskupas <...> pasakė, jog tai yra blogas dalykas, nu tai... aš tokioj šaly nenoriu gyvent (juokiasi).

(Jurgis, 26 metai, telekomunikacijos kompanijos darbuotojas, Vilnius)

Jurgiui ir kai kuriems kitiems jaunesniems informantams emigracija reiškė žeminančio santykio su visuomenės grupėmis, kuriose jie buvo darbuotojai, moksleiviai ar vartotojai, nutraukimą. Jurgiui tai ir atsisakymas gyventi socialiai neteisingoje šalyje, kur „Audi“ parodo vertybes, „kokias mums bando įpiršti: tu turi pasiekti kažko gyvenime, būt verslus, šaunus, lipt kitiems per galvas, o jeigu tu nebuvai labai šaunus ir verslus, ir panašiai, nu, tai tu ten būk sau, nelįsk į akis, tave išnaudos“. Jaunesniems ir vidurinės kartos informantams emigracija buvo ne tik ekonominio ir socialinio saugumo ir garantijų, bet ir nauja savirealizacijos erdvė, kur, jų žodžiais

tariant, galima geriau uždirbti, gyventi oresnį gyvenimą ir yra viltis, jog ateityje jiems ar jų vaikams bus geriau.

6.2. Socialinė ir ekonominė (ne)lygybė

6.2.1. „Anksčiau galėjau tai sau leisti“: socialinė ir ekonominė nelygybė

Tie informantai, kurie save matė kaip turinčius ribotas ekonomines galimybes, identifkavo sritis, kuriose finansinis pajėgumas riboja jų poreikius, nežiūrint į tai, jog jie dirba ir gauna pastovias pajamas. Pavyzdžiui, Olga Aleksandrovna, nors ir turi nuolatinį darbą su pastoviu atlyginimu, tačiau jos pajamos nepakankamos, kad gautų tam tikras sveikatos priežiūros paslaugas. Interviu metu kaip pavyzdys buvo minimas dantų protezavimas. Informantė pasitelkė sovietmetį kaip laikotarpį, kai galėjo protezuotis dantis, o dabar, net turėdama nuolatinį darbą, ji šito negali sau leisti:

Проблема это зубы. И вот тоже. Проблема очень серьезная, потому что значит, э... деньги это очень большие. Мне надо протезировать, например, зубы и это мне совершенно не по карману, потому что, значит, только частный сектор... вот государственный у нас же вот там... где это Жальгире эта клиника, туда практически не попасть, а в частном секторе, я говорю, мне не по карману заняться протезированием... сейчас. Раньше я могла, позволяла себе, а сейчас я могу только лечить зубы. Вот, за деньги. Моей зарплаты, вот, хватает на лечение, а протезирование уже мне не по карману⁶.
(Olga Aleksandrovna, 49 metai, virėjo padėjėja, Vilnius)

⁶ *Problema tai dantys. Ir vat dar. Problema labai didelė, kadangi reiškia, e... Pimigai tai labai dideli. Man reikia, pavyzdžiui, protezuoti dantis ir man tai visiškai ne pagal kišenę todėl, kad, reiškia, [tai daro] tik privatus sektorius... Vat valstybinis pas mus ten... kažkur Žalgirio [gatvėje] ta klinika, ten praktiškai ne-*

Marinai Ivanovnai per penkiasdešimt metų, šiuo metu nedirba. Jos nuomone, ekonominė nelygybė, nulemta pajamų ir turto, yra susijusi su socialine, statusų nelygybe. Esą mažiau pasiturintys piliečiai neturi galimybės įgyti tinkamo išsilavinimo, atitinkančio jų gabumus, o finansiškai pajėgių tėvų vaikai, net ir ne tokie gabūs ir neturintys polinkio į mokslus, dėl šeimos ekonominių sąlygų gali studijuoti. Informantės nuomone, vargu ar šie dėl šeimos finansinių galimybių studijuojantys jaunuoliai ateityje bus geri ir visuomenei naudingi specialistai. O štai gabumų, noro turinčios, tačiau ne tokių pasiturinčių šeimų atžalos dažnai neturi galimybės siekti išsilavinimo, ir Marina Ivanovna tai mato kaip neteisybę:

Да, экономически это и не зря говорят, что получается, что ребенок, который бы на самом деле учился и получил бы это образование, и был бы хорошим специалистом, но у родителей нету денег заплатить, а он там какую-то чуть долю бала не добрал, чтобы поступить на бесплатное. <...> Но зато дуб дубом на платном учится. Ну, и какой из этого специалист. А ему только корочку получить, якобы у него есть образование, и все⁷.

(Marina Ivanovna, per 50 metų, bedarbė, Vilnius)

Marinos Ivanovnos nuomone, finansai riboja galimybes ne tik švietimo, bet ir būsto bei sveikatos priežiūros srityje. Pasak jos, Lietuvoje nemokamas švietimas ar nemokama sveikatos priežiūra tėra tik viešos dekla-

papulsi, o privačiame sektoriuje, aš sakau, man ne pagal kišenę užsiimti protezavimu... dabar. Anksčiau aš galėjau, leidau sau, o dabar aš galiu tik gydyti dantis. Vat, už pinigų. Mano atlyginimo vat užtenka gydymui, o protezuoti man jau ne pagal kišenę. (Olga Aleksandrovna, 49 metai, virėjo padėjėja, Vilnius)

⁷ Taip, ekonomine prasme ir ne veltui sako, jog išeina taip, jog vaikas, kuris iš tiesų mokintųsi ir įgytų išsilavinimą, ir taptų geru specialistu, tačiau jo tėvai neturi pinigų užmokėti [už mokslą], o jis ten kokios nors dalies balo [per egzaminą] nesurinko, kad įstotų į nemokamą vietą. <...> Tačiau koks kvailys mokosi mokėdamas [pinigų]. Nu, ir koks gi iš jo specialistas. Jam tik pažymėjimą gauti, kad jis turi išsilavinimą, ir viskas. (Marina Ivanovna, per 50 metų, bedarbė, Vilnius)

racijos, o realiame gyvenime už šias paslaugas reikia mokėti ir šiose srityse turtinė diferenciacija riboja piliečių galimybes, gaunamas paslaugas ir jų kokybę, ir tai yra socialiai neteisinga:

Сейчас, если у вас нету денег, у вас никакого жилья не будет. Никто вам на предприятии не даст. <...> Что раньше была медицина бесплатная, но, по крайней мере, когда вы доктору в карман клали, то над вами плясали, бегали. Сейчас у нас медицина бесплатная, но если там какие-то нужно сделать анализы, надо платить, если вы хотите, чтобы вам зуб сделали нормально, надо платить, какие-то, что-то надо уже в частную клинику, что-то медицинская касса оплачивает, а что-то вам все равно надо платить. В больницу ложатся люди эти... все надо докупать и чего-то платить. Ну, так сделайте платную медицину, но не высчитывайте с меня эту «Содру»⁸.

(Marina Ivanovna, per 50 metų, bedarbė, Vilnius)

Sveikatos priežiūros sritis vyriausiosios kartos informantų, kuriems dažniausiai prireikia tokio pobūdžio paslaugų, buvo minima kaip išryškinti ekonominio pajėgumo skirtumus ir socialinę nelygybę. Interviu metu buvo teigiama, jog valstybinėse sveikatos priežiūros įstaigose dirba profesionalai, kuriais yra pasitikima, tačiau gauti paslaugą užtrunka daug laiko, nes jų laukia daugelis žmonių. O štai privačiose gydymo įstaigose paslaugas galima gauti greitai, tačiau daugelis informantų teigė neturintys galimybių už jas susimokėti.

⁸ Dabar, jei jūs neturite pinigų, jūs neturėsite ir gyvenamosios vietos. Niekas jums įmonėje neduos [gyvenamosios vietos]. <...> Jei anksčiau buvo sveikatos priežiūra nemokama, na, bent jau kai jūs gydytojui į kišenę dėjote [kysį], tai jums rūpinosi, bėgiojo. Dabar pas mus medicina nemokama, tačiau jei reikia atlikti kažkokius tyrimus, reikia mokėti, jei jūs norite normaliai susitvarkyti dantis, reikia mokėti, jei kažkas tokio, reikia eiti ir į privačią kliniką, kažką ligonių kasos apmoka, o už kažką vis tiek reikia jums mokėti. Na, tai padarykite mokamą sveikatos apsaugą, bet neišskaičiuokite iš manęs tos „Sodros“ [mokesčių]. (Marina Ivanovna, per 50 metų, bedarbė, Vilnius)

Valerija Prokofjevna yra septyniasdešimt septynerių metų Vilniaus gyventoja, sovietmečiu dirbusi mokslinį darbą institute. Šiuo metu ji jau pensininkė ir turi sveikatos problemų, tačiau vis dar dirba. Savo materialinę padėtį informantė apibūdina kaip „vidutinę“, nes turi dar sovietmečiu įsigytą butą ir šiek tiek santaupų „po pagalve“ nenumatytam atvejui ar ligai (rus. *под подушкой безопасности*). Ji teigia, jog šiek tiek pavyko susitaupyti, nes neturi vaikų ir nereikėjo pajamų jiems aprūpinti. Moteris pasakojo, kad labai sunku patekti ne tik pas gydytoją specialistą, bet ir gauti gydymą ligoninėje:

Это значит – через полгода ты получишь талон... ну, получишь консультацию. А уж там какую консультацию. Я не в праве судить, я не знаю. Вот. А эти очереди, причем, ну, вот вчера пошла в больницу лечь. Тоже проблема. Тоже очередь. Тоже там нету...⁹

(Valerija Prokofjevna, 77 metai, pensininkė, buvusi mokslininkė, Vilnius)

Privačių paslaugų, ypač dantų gydymo, būdama pensininkė ji negali sau leisti dėl ribotų pajamų. Ši vyriausiosios kartos informantė mini pažįstamą odontologę, į kurią kreipdavosi dėl dantų taisymo, kol ši išėjo į pensiją, o netekus šio kontakto paslauga tapo neprieinama. Pajamų nelygybė, kaip Valerijos Prokofjevnos atveju, formuoja socialinės atskirties patirtis, kurios atskleidžia informantų statusą. Socialinis kontaktas (pažįstama odontologė) moteriai buvo pigesnės ar nemokamos paslaugos garantas, o tai liudija, kad tokie (irstantys) socialiniai tinklai vyriausiosios kartos atstovams yra svarbūs siekiant išspręsti konkrečias asmenines problemas šiandienos socialiai ir ekonomiškai diferencijuotoje visuomenėje:

⁹ *Tai reiškia, už pusės metų tu gausi talonėlį... na, gausi konsultaciją. O jau tada kokią konsultaciją. Aš negaliu įvertinti, aš nežinau. Vė. O tos eilės, na, vakar nuėjau atsigtulti į ligoninę. Taip pat problema. Taip pat eilė. Taip pat ten nėra...* (Valerija Prokofjevna, 77 metai, pensininkė, buvusi mokslininkė, Vilnius)

Это так дорого. <...> Частное... ну, зубы. Вот. Идешь. Пока была тоже знакомая там, которая делала, ну, смотрела, а сейчас она тоже ушла на пенсию. Все очень дорого¹⁰.

(Valerija Prokofjevna, 77 metai, pensininkė, buvusi mokslininkė, Vilnius)

Kaip ir socialinio nesaugumo atveju, dalis vyresnės ir vidurinės kartos informantų sovietmetį siejo su didesne socialine ir ekonomine lygybe teigdami, jog tuo metu ekonominės gerovės perskirstymas visuomenėje garantavo lygias galimybes, jog tariamai nebuvo ekonominės diferenciacijos ir visi buvo „lygūs“, „nebuvo skirtumų“. Nors sovietmečiu buvo išsiuoksniajimas, kai nomenklatūra ir privilegijuotos klasės turėjo skirtingą statusą ir prieigą prie kokybiškų prekių bei paslaugų, šie skirtumai nebuvo pabrėžiami, netgi nebuvo gerai žinomi dėl segreguotos apgyvendinimo, aprūpinimo prekėmis ir paslaugų sektoriaus politikos (plg. Ramonaitė 2015). Žemdirbiai ir darbininkai pagal Komunistų partijos ideologiją buvo laikomi svarbiausia socialine klase (žr. Berdahl 1999b; Kideckel 2008). Daugelyje interviu vyriausiosios kartos atstovai piešdami sovietinės visuomenės paveikslą nemini egzistavusių socialinių ir ekonominių skirtumų. Pavyzdžiui, Marina Ivanovna, daugiau nei penkiasdešimties metų vilnietė, sovietmetį pateikė kaip laikotarpį, kai užimama socialinė padėtis ar turima darbo vieta tariamai neturėjo įtakos žmonių tarpusavio bendravimui ir nekūrė socialinių hierarchijų. Kaip neigiamą dabartinio nepriklausomos Lietuvos laikotarpio aspektą informantė matė ekonominį išsiuoksniajimą, skirstymą į turtingesnius ir ne tokius pasiturinčius, ką ypač išryškina vartojimas, apsipirkimo vietos, kurios susijusios su ekonominėmis galimybėmis ir sykiu su jų nulemtu socialiniu statusu visuomenėje.

Без проблемно было. Говорили по-разному, и никогда никто не смотрел, что ты какой там директор там или кто-то,

¹⁰ *Tai taip brangu. <...> Privatus... na, dantys. Va. Eini. Kol buvo ten pažįstama, kuri darė, na, prižiūrėjo, o dabar ji taip pat išėjo į pensiją. Viskas taip brangu.* (Valerija Prokofjevna, 77 metai, pensininkė, buvusi mokslininkė, Vilnius)

дочь <...> все было как-то, вот, ровно. Никто не говорил, что: «иди отсюда, ты вот там на нашего круга» там «мы богатые, а ты тут...». Такого как-то и не было. [I: А теперь? Как вы думаете, очень видна разница?] Очень видно. Очень видно. Они сразу смотрят какие на тебе сережки, какая одежда у тебя – из Гарюнай или из Гуманы, или с заграницы¹¹. (Marina Ivanovna, per 50 metų, bedarbė, Vilnius)

Socialinis statusas šiuolaikinėje visuomenėje informantų tiesiogiai siejamas su vartojimu, turintieji mažesnes pajamas patiria besiformuojančią socialinę atskirtį atlikdami kasdienes pasirinkimus: rinkdamiesi brangesnį, bet sveikesnį arba pigesnį maistą; diferencijuodami, ką valgyti patiems, o ką duoti vaikams ar anūkam; sprenddami, ar vesti vaikus į būrelius arba stovyklas, ar ne 77 metų vilnietis Ričardas manė, jog sovietmečiu buvo geriau vaikams, nes jie galėjo nemokamai lankyti būrelius. Jo žmona, buvusi mokytoja, prisiminė, jog mokinius vesdavo, net jei patys ir nenorėjo. Dabar viskas mokama, apgailestavo Ričardas:

Ну, ладно, платное, так платное, но это очень дорого. У людей нет таких доходов, чтобы часто ребенка где-то пустить. Дальше. Заболел – никаких проблем с лечением. Если там, ребенок заболел... вот с нашим, старшим сыном, с ним, да... у него с этими, с легкими... это бесплатное в Анапу путевка¹². (Ričardas, 77 metai, pensininkas, Vilnius)

¹¹ *Be problemų buvo [sovietmečiu]. Kalbėjome visi skirtingai ir niekada niekas nežiūrėjo, kad tu ten kažkoks direktorius ar kad kažkas, dukra <...> Viskas buvo kažkaip lygiai. Niekas nesakė, kad eik iš čia, tu ten ne mūsų rato, ten „mes turtingi, o tu čia“. Tokių dalykų kažkaip nebuvo <...> [Apklauskos atlikėjas: O dabar? Kaip jūs manote, ar labai matomi skirtumai?] Labai matomi. Labai matomi. Jie iš karto žiūri, kokie pas tave auskarai, kokie drabužiai, iš Gariūnų ar iš „Humanos“ [dėvėtų drabužių parduotuvė], ar iš užsienio.* (Marina Ivanovna, per 50 metų, bedarbė, Vilnius)

¹² *Na, gerai, mokama, tai mokama, bet tai labai brangu. Žmonės neturi tokių pajamų, kad dažnai vaiką kažkur leisti. Toliau. Susirgo, jokių problemų su gydymu. Jeigu ten vaikas susirgo... vat su mūsų vyriausiu sūnumi, su juo. Taip... Jam su tais su plaučiais... tad nemokamas kelialapis į Anapą.* (Ričardas, 77 metai, pensininkas, Vilnius)

Nadeždos Antonovos patirtys atspindėjo galias nuoskaudas dėl sunkaus gyvenimo ir ramybės neturėjimo net sulaukus vyresnio amžiaus. Kalbėdama apie menkas pensininkų pajamas ji savo socialinį statusą visuomenėje siejo su vartojimo galimybėmis: moteris taupo ir maistą stengiasi pirkti akcijų metu, o viešojoje erdvėje (reklamose, diskusijose) nuolat kalbama apie sveiką maistą ir tinkamą mitybą. Nadežda Antonova jaučiasi neturinti galimybių prisitaikyti prie šių propaguojamų vertybių ir todėl nustumta į visuomenės paraštes:

Литва такая маленькая. Никакой экономики и ничего не производит, одна торговля. Только торговля. Мы бегаем по этим магазинам с нашими зарплатами, где какая акция, а уже не смотрим ни на буквы „Е“, ни на это, а по телевизору только одно и то же. Одно и то же: «вы смотрите то, смотрите то, что правильно кушать, что неправильно кушать...». <...> Я вот уже и своему мужу сказала: «надо внукам получше», значит, получается, подороже питание, а сами мы можем, нам умирать, мы можем. Так вот, если такие мысли приходят человеку, то как жить? Вот так, вот так, чтобы... ну, как, дышать хорошо было. Уже себе отказываешь во многом. <...> меня знакомая говорит «ой, в Норфу теперь побегу». Там тоже в аптеке сделали, три берешь – 30 процентов будет даже скидка за лекарство. Очень сложно. Как раньше было выражение, когда дети росли – «покой нам только снится» – что надо заботиться о детях. А теперь и о себе также – «покой нам только снится». Все надо думать, думать¹³.

(Nadežda Antonova, 65 metai, pensininkė, Klaipėda)

¹³ Lietuva tokia maža. Nė jokios ekonomikos ir nieko, ir gamybos, viena prekyba. Vien tiktai prekyba. Mes bėgam po tas krautuves su savo atlyginimais, kur kokia akcija, o jau ir nebežiūrim į raides „E“, nė į tai, o per televizorių tikrai vienas ir tas pats. Vienas ir tas pats: „Jūs žiūrėkite tą, žiūrėkite tą, ką teisingai valgyti, ką neteisinga valgyti...“ <...> Aš jau ir savo vyrui pasakiau: „Reikia anūkams geriau. Štai ir išeina, kad

Panašiai kaip Nadežda Antonova (cituota pirmiau), aštuoniasdešimt penkerių metų vilnietė Elvyra, sovietmečiu dirbusi žurnaliste ir turėjusi aukštą statusą, dabartinį laikotarpį įvardijo kaip „pensininkų genocidą“. Tai reiškia oraus gyvenimo nebuvimą, pažeminimą, kurį aukštesnį statusą turėję informantai patiria posovietiniu laikotarpiu. Kita informantė Elena kalbėjo apie neįperkamus vaistus, brangų maistą, nebegalėjimą nueiti į teatrą ar mokamą renginį, išvažiuoti atostogų. Kitaip nei informantams, kurie pateikė sovietmetį kaip gerovės pavyzdį, šiai moteriai dabartinis „išgyvenimas“ – buvusio „išgyvenimo“ tęsinys, tik nebeatpiriant politinės nelaisvės. Elena, gimusi karo metais Vilniuje, kalbėjo ne tiek apie vaistus, kurių kiti pensininkai teigė negalį nusipirkti, bet apie maistą. Ji rašanti feljetonus ir su savo bendraamžėmis besijuokianti iš dabartinio pensininkų gyvenimo, pavyzdžiui, iš bėgančiųjų į parduotuves antradieniais, kai pensininkams būna nuolaidos:

Antradienis rytoj, tai aš va, pro langą žiūriu specialiai. Feljetonui medžiagą reikia rinkti. Pamatysiu, kad pensininkai po dvi „terbas“ didžiausias neša. Iš parduotuvės. <...> Nes pensininkų diena – antradienis. <...> Aš nežinau, bet krepšį... kuo senesnis žmogus, tuo didesnę krepšį [nešasi] (juokiasi). <...> Būna blogiau. Oi, kaip būna blogiau. Mes tai dar čia susibėgam, galim sueit. Pasijuokiam, kad ant stalo pas mus visko yra, ir vištienos atsirado, ir butelis vyno atsirado. Nu, klausyk, taigi mes pensininkai. <...> Jeigu turi vienintelį išteklių šitą pensiją, nu... Nuo pensijos iki pensijos. Aš tai, pavyzdžiui, neturiu nei jokio „lišno“ euro, aš tiktai pensiją, tiktai... <...> Sakau seserims [drau-

maitinimasis brangesnis. O mes patys galime, mums mirti, mes galime“. Taigi, jeigu tokios mintys žmogui kyla, tai kaip gyventi? Va taip va, kad... na, kad kvėpuoti lengviau būtų, jau sau nebeleidi daug ko. <...> Mano pažįstama sako: „Oi, į „Norfą“ dabar bėgu“. Ten taip pat vaistinėje dabar padarė, tris imi 30 proc. net nuolaida bus vaistams. Labai sunku. Kaip pas mane seniau buvo posakis, kai vaikai augo: „Ramybė mums tik sapnuojasi“, kad reikia rūpintis vaikais. O dabar ir apie save taip pat „ramybė mums tik sapnuojasi“. Vis reikia galvoti, galvoti. (Nadežda Antonova, 65 metai, pensininkė, Klaipėda)

gėms pensininkėms]: „Nepergyvenkit, žemėn įkiš“ (juokiasi).
(Elena, 75 metų, pensininkė, buvusi mokslininkė, Vilnius)

Cituoti informantai kalbėjo apie socialinę ir ekonominę nelygybę dabartinėje Lietuvos visuomenėje, patiriamą skurdą ir neatitikimą tarp savo ekonominių galimybių ir viešojoje erdvėje dominuojančių diskusijų apie vartojimą. Dauguma vyresnės kartos atstovų savo dabartinę situaciją lygino su ankstesniu laikotarpiu, sovietmečiu, kai jie dirbo ir todėl galėjo daugiau sau leisti; daugelis tą periodą prisimena kaip bendrai didesnės socialinės lygybės laiką (plg. Žilinskienė; Kranauskienė; Šutinienė 2016). Tačiau toks pozityvus tam tikrų sovietmečio visuomenės aspektų išryškėjimas anaipol nereiškia, jog informantai norėtų, jog ankstesnė santvarka sugrįžtų. Mokslininkai tokį praeities ir dabarties santykį sieja su kritika dabarčiai ir dabartinėje visuomenėje neišspręstais socialiniais, ekonominiais klausimais (Berdahl 1999a; Klumbytė 2004).

6.2.2. „Paprasti“ vs. „įtakingi“ piliečiai: visuomenės diferenciacija ir politinė atskirtis

Dalis skirtingos etninės priklausomybės ir skirtingų kartų informantų kalbėjo apie gilią ekonominę visuomenės diferenciaciją, kurią taip pat siejo su galimybe ginti savo ekonomines ir politines teises bei interesus. Arkadijus, vidurinės kartos atstovas, matė visuomenę kaip sudarytą iš tarpusavyje susijusių individų, kurie neįaučia tarpusavio bendrumo, o yra susiskirstę pagal finansinį pajėgumą. Jis nepriklausomos Lietuvos visuomenės ir ekonomikos sanklodą apibūdina kaip „laukinį kapitalizmą“, t. y. tokią santvarką, kai esant socialinei ekonominei diferenciacijai didesnį ekonominį pajėgumą turintys visuomenės nariai išnaudoja likusiuosius.

Ir jūs tą matot... ir visi. Gyvenam mes toj pačioj valstybėj, tam pačiam, sakau, ir Vilniuj... Algos pas jus irgi sumažėjo... ir jūs... ta perkamoji galia pas jus irgi sumažėjo. Nu, kaip... Aišku, yra tas laukinis kapitalizmas ir neaišku, kada jis pasibaigs, yra ir ta...

nu, kaip... ta praraja tarp turtingų, tie, kurie vaikšto ant žmonių galvų, kraujo... ir vidutinio sluoksnio. Bet tas vidutinis sluoksnis mažėja ir nežinau, kuom čia pasibaigs iš tikrųjų ta politinė situacija... Ir jūs tą matot, tą žinot... sakau, nu...

(Arkadijus, 46 metai, kvalifikuotas darbininkas, Kaunas)

Arkadijaus požiūriu, turtas susijęs su įtaka, o visuomenė susiskaldžiusi į „turtingus“ ir „nepasiturinčius“, „įtakingus“ ir „neturinčius įtakos, paprastus“ piliečius. Informanto teigimu, „paprastas“ pilietis yra socialiai neapsaugotas ir priklausomas nuo verslininkų interesų. „Turtingi“ visuomenės nariai dalies informantų apibūdinami kaip turintys įtakos, sugebantys apeiti įstatymus ir taip pritraukti sau dar didesnę turta. „Gebėjimas prieiti prie valdžios“ ir turtas Arkadijaus matomi kaip glaudžiai susiję. Vyras kalba apie savo šeimos patirtis siekiant susigrąžinti žemę ir pristato šį procesą kaip nesėkmingą ir neteisingą todėl, kad jo šeima neturėjusi „priėjimo prie valdžios“. Arkadijaus nuomone, jo šeimos patirtys yra tokios pačios kaip ir daugelio Lietuvos piliečių, nepaisant etninės priklausomybės:

Tai buvo grąžinamas turtas taip, kaip ir visiems čia piliečiams. Jeigu tu sugebi prieiti prie valdžios, tai tu gauni tą, ką reikia, o paprastas dalykas, aš nu, papasakosiu. Dieduko žemė ėjo toj pačioj vietoj, kur yra „via Baltica“. <...> Vilkinio iki nesąžoningų laikotarpių, o paskui tiesiai šviesiai iš tėvų pasakojimų amžiną atilsį... kad „jeigu nori, mes tau ten kažkur pelkėse duodam“... tada pas tėvą priklausė ten 6 ar 8 ha... pelkėse tau duos. Kitos laisvos žemės nėra. <...> Paprastas dalykas. Paskui paaiškėjo, kad ten, kur turėjo „via Baltica“, iš Kauno savivaldybės kažkoks jau tais laikais paėmė, todėl kad mes alia atsisakėm. Nu, buvo paprasčiau... arba va tą, ką jums duodama, arba laukite velniai žino kada... Tai paprastas dalykas. Iki šiol yra kiek... 30 ar 40 procentų žmonių, kuriems negrąžinta iki šiol žemės nuosavybė. Tai apie ką mes šnekam. <...> Ta pati neteisybė... Negaliu išskirti, kad tu lietuvis ar tu rusas. Buvo daugumoj nuskriausti visi ir

lygiai... aš skaitau. <...> Tie, kurie ir turto neturėjo, ir priėjimo prie valdžios. <...> Neturėjo tų svertų, neturėjo tų pažįstamų, neturėjo... todėl kad... nu, kaip... Ne veltui Lietuva vadinama pusbrolių kraštas.

(Arkadijus, 46 metai, kvalifikuotas darbininkas, Kaunas)

Dalis informantų visuomenę vertina ne kaip saistomą bendrumo, o kaip diferencijuotą pagal pajamas ir įtaką, arba „priėjimą prie valdžios“. „Paprastas“ visuomenės narys, t. y. dirbantis ir minimalias ar vidutines pajamas gaunantis pilietis, turi mažesnes ar ribotas galimybes gauti kokybiškas paslaugas sveikatos priežiūros, švietimo srityse, o kartu neturi pakankamai pajamų, įtakos savo teisėtiems interesams apginti. Daugelyje interviu pabrėžiamas nepasitikėjimas politinėmis institucijomis, valdžia ir pastarosios negebėjimas tinkamai atstovauti rinkėjams. „Paprastas“ žmogus matomas kaip neturintis įtakos politiniams procesams ir ši pozicija atskleidžia tam tikrą politinės atskirties jauseną:

Такие вещи, скандалы такие, которые просто стыдно. С этими ложками, теперь это телевидение. Про это дискуссии идут, там еще что... И потом я понимаю, что ничего не меняется. Публика, которую никто не знает. Я не знаю. <...> Я не знаю за кого голосовать. <...> Мне кажется, что все программы одинаковы... это, я, правда, особо не вникала так. Иногда встанут, там на стенке развешают, все. Мне кажется, они все одно и тоже говорят. Ничего абсолютно, и потом – они все мне неизвестны, эти люди. Потому что один-два человека, ну, конечно, Ландсбергис, знаю, что... Бразаускас. Т.е. были... Чесловас Юршенас. Я восхищалась этим человеком.»¹⁴

(Valerija Prokofjevna, 77 metai, pensininkė, buvusi mokslininkė, Vilnius)

¹⁴ *Tokie dalykai, skandalai tokie, kurie paprasčiausia gėda. Su tais šaukštais [kalbama apie plačiai nuskam-*

Martyna, jauna lietuvė iš Vilniaus, teigia, kad šiandieninėje Lietuvoje nevyksta pilietinė diskusija, o daugelis įstatymų be jokių pasitarimų ar argumentų „už“ ir „prieš“ yra „nuleidžiami iš viršaus“. Pasakodama apie savo dalyvavimą vienoje iš rinkimų kampanijų, ji teigė pasigedusi balso tų, kurie neturi tokios politinės įtakos kaip didžiosios partijos, o rinkimų kampanijos diskusijos, jos nuomone, buvo suplanuotos iš anksto, neįtraukiant visuomenei aktualių, bet ne tokių „patogių“ klausimų (pvz., apie šauktinius ir šalies gynybą). Politinę atstovavimo teisę ji mato kaip labai aiškiai ribojamą ekonominių galimybių, todėl prieinamą tik ekonomiškai stipriems visuomenės sluoksniams:

Bet tai yra tas dalykas, kad tu renki parašus, turi surinkt parašų skaičių ir tik tada tu gali eit dalyvaut, nes tu turi palaikančius žmones. Bet kai tu turi duot pinigus, kurie vadinasi užstatas, kurio tau negrąžina, tai nėra užstatas, tai tu moki, kad dalyvautum, tai vadinasi, turtuoliai gali... <...> Ir tu gali pirkt, nu, pavyzdžiui, aaa... partija, kuri dabar nugalėtoja, antroji partija. Tai ateina milijonierius ir investuoja savo pinigus, kaip, nu, kaip sako, kaip parašė, kaip krepšinio komandos savo iš Ispanijos žaist susipirkai, ir sudėjai ten tokį rinkinuką, o jei tu neturi pinigų, negali dalyvaut. Ir gerai, tu gauni eterio laiką nemokamai, bet aaa... susitikimai, medžiagos platinimas, jei tu esi normalus žmogus, turintis darbą. Ir tu, nu, neturi milijono, neturi net tūkstančio. <...> Ir jei tu niekam nežinomas, ką tu kviesi susitikt, niekam tu neįdomus, tavęs nieks nežino. Nu tai čia yra labai puikiai...

bėjusius Lietuvos kariuomenės viešuosius pirkimus], dabar ta televizija. Apie tai diskusijos eina, dar kažkas tai... Ir po to aš suprantu, kad niekas nesikeičia. Publika, kurios niekas nežino. Aš nežinau... <...> Aš nežinau, už ką balsuoti. <...> Man atrodo, kad visos programos vienodos... Tai aš, teisybė, labai nesįsigilinau. Kai kada ten ant sienos iškabina, viskas. Man atrodo, jie vis vieną ir tą patį kalba. Nieko absoliučiai, ir po to jie visi man nežinomi, šitie žmonės. Dėl to, kad vienas, du žmonės, na, žinoma, Landsbergis, žinau, kad... Brazauskas, t. y. buvo... Česlovas Juršėnas. Aš žavėjaisi šiuo žmogumi. (Valerija Prokofjevna, 77 metai, pensininkė, buvusi mokslininkė, Vilnius)

apsisaugo valdančiųjų elitas, tai susikūrė sau tokią sistemą, kad, nu, tu... nežinau, kuo tu turi būt.

(Martyna, 27 metai, lietuvi, Vilnius)

Nancy Fraser socialinį teisingumą apibrėžia kaip kompleksinį reiškinį, apimančią tiek ekonominio persikirstymo, tiek kultūrinio pripažinimo, tiek ir politinio atstovavimo dimensijas, kurios yra glaudžiai tarpusavyje susijusios (Fraser 1996, 2007). Cituotuose interviu reflektuojami ekonominiai ir politinio atstovavimo klausimai yra sujungiami: ekonominė atskirtis informantų siejama su politine atskirtimi, t. y. turitinė nelygybė dalies informantų matoma kaip lemianti ir skirtingas galimybes veikti politinius procesus ar siekti atstovavimo, todėl daranti tiesioginę įtaką demokratijos procesams.

6.3. Suirusios bendruomenės ir tarpusavio nepasitikėjimas

Socialinė įtrauktis susijusi su santykiu su visuomene ar jos grupėmis. Socialinį teisingumą apibrėžėme kaip socialinės įtraukties patirtis, atskleidžiančias individų santykių su visuomene ar jos grupėmis bei jų pačių socialinį ir ekonominį statusą šioje visuomenėje per įvairių socialinių, ekonominių ar politinių sričių, kuriose jie dalyvauja kaip piliečiai, vertinimą. Ankstesniuose poskyriuose informantai kalbėjo apie socialinių tinklų ar kontaktų praradimą, o tai didina ne tik jų pačių socialinę atskirtį, bet ir nepasitikėjimą visuomene ar jos grupėmis, kuriose turėtų jaustis esą lygia-verčiai piliečiai.

Vyresnės kartos informantai kalbėjo apie suirusias miesto bendruomenes ir prarastą tarpusavio pasitikėjimą. Klaipėdiečiai pasakojo apie išardytą miesto industriją, prarastus darbus. Vytautas, 76 metų pensininkas, buvęs jūrininkas inžinierius-mechanikas (kaip pats sako, nepatikimas sovietų valdžiai, todėl per visus plaukiojimo metus niekada neišleistas išlipti į kitą krantą), prisiminė, jog tuomet veikė įvairios gamyklos, „laivų buvo apie 300“, „žvejybos uostas tęsėsi gal 10 kilometrų“:

O darbuotojų buvo... gal jūrininkų dešimt tūkstančių, įsivaizduojat. <...> Kai atėjo iš Vilniaus devinta banga, tai visus gi tuos laivus, naujausius laivus, Vokietijoj pastatytus, kurie kainavo milijonus, – viską išvarė pro vartus, pardavė, o pinigėliai, žinot... išsidalijo. <...> ir visi be darbo liko žmonės tai tada... Nu, kiti, kiti, jau žinai, pasenę, į pensiją. <...> Laivininkystės nebėra. Nu, dar yra šita... dar yra koks ten keletą laivų... palyginus dar yra ten, ten dešimt laivų, ne daugiau. Nu, dar keltų yra, kur plaukioja, žinot, šita... į Vokietiją keltai yra tokie...<...> O tais laikais laivynas, tai žvejybos uostas tikrai klestėjo. Pilnos gatvės tų jūreivių baltom kepurėm. Va, dabar nepamatysi jūreivio. Tik per jūros šventę.

(Vytautas, 76 metai, pensininkas, buvęs jūrininkas, Klaipėda)

Ši bendruomenė buvo ne tik individų visuma, jūrininkai ar fabriko darbininkai buvo susiję tam tikrais pasitikėjimo santykiais, kurie egzistavo tam tikroje erdvėje: laivai ir uostas, naujos pastatytos Klaipėdos gamyklos ir jų infrastruktūra (darželiai, sanatorijos ir t. t.). Šios erdvės išnykimas po-sovietiniu laikotarpiu matomas ir kaip bendruomenės suirimas. Dažnai sovietinės industrijos išnykimas buvo laikomas neteisingos valdžios politikos išdava. Vytautas manė, jog ir tais, ir šiais laikais buvo įvairių dalykų, anksčiau valdžia viską drausdavo, šiais laivus išpardavė, „dabar perkam žuvį iš kitų, o galėtumėm savo turėti“.

Valentina iš Klaipėdos, 82 metų buvusi darželio auklėtoja, dabar pensininkė, buvo jūrininko žmona. Vyras išplaukdavo ilgam į jūrą, vaikų jie neturėjo. Kai aš pasakiau, kad jai reikėdavo ilgai laukti ant kranto, Valentina atsakė, „jog todėl darbą ir pasidariau savo gyvenimo tikslu“. Moteris pasakojo, jog ji labai daug dirbo, visada būdavo „už teisybę“, žinojo savo vertę ir buvo įsitikinusi savo veiksmų teisingumu. Jos pasakojime, kaip ir daugelio kitų vyresnės kartos informantų istorijose, daug dėmesio skiriama žmonių tarpusavio santykiams; šie buvo labai svarbūs jai siekiant savo tikslų ir

vėliau gaunant darbus ir dirbant. Valentina buvo labai pasipiktinusi, kad viskas buvo išardyta:

Uždarė, išdraskė mūsų darželį, <...> turėjom atiduoti viską, ką savo sutvėrėm. <...> Kas norėjo, tas tempė [iš darželio viską, kai privatizavo]. <...> Dabar viską nori privatizuot, <...> visur turi mokėt ir įprato žmonės būti nesąžiningi, žiūri, kad tiktai pinigų ištraukt, apgaudinėja.

(Valentina, 82 metai, pensininkė, buvusi darželio auklėtoja, Klaipėda)

Dalis vyriausiosios ir vidurinės kartos informantų minėjo abejingumo santykius. Marina Ivanovna, per penkiasdešimt metų amžiaus vilnietė, apie „abejingus“ santykius kalbėjo darbovietės kontekste, kai, jos nuomone, darbdavys nenori išsamiau sužinoti apie savo darbuotojų poreikius. Marina Ivanovna tai supriešino su sovietmečio situacija, kai, jos teigimu, buvo kokybiškai kitas vadovų ir darbuotojų santykis. Numanomas „kitas“ santykis darbo santykių kontekste reikštų tokį bendravimą, kai darbdavys domisi darbuotojų poreikiais, nuomonėmis:

Вот если хороший хозяин, как говорили раньше: «хороший генерал каждого солдата знает». А сейчас у нас так вот... в кабинете кто-то сидит, а кто у него там работает – вот он не интересуется. Ну, ты поинтересуйся, как людям работается. Ведь оттого, что если людям хорошо, они и работать лучше будут. Они будут заинтересованы, они будут «держаться» за это место¹⁵.

(Marina Ivanovna, per 50 metų, bedarbė, Vilnius)

¹⁵ *Vat jei geras šeimininkas, kaip sakydavo anksčiau, geras generolas žino kiekvieną kareivį. O dabar pas mus taip... Kabinete kažkas sėdi, o kas pas jį [vadovą] dirba, jam neįdomu. Na, tu pasidomėk, kaip žmonėms sekasi dirbti. Juk dėl to, jei žmonėms gerai, jie ir dirbs geriau. Jie bus suinteresuoti, jie saugos šią vietą.*
(Marina Ivanovna, per 50 metų, bedarbė, Vilnius)

Marina Ivanovna bendravimą šiandieniniuose darbo kolektyvuose mato kaip santykius tarp nesusijusių, vienas kitu nesidominčių individų ir vertina tai neigiamai. Tam tikra prasme tai atspindi įsivaizduojamo darbo kolektyvo sovietmečiu ilgesį, t. y. tokio, kurio nariai jaučia tarpusavio sąsajas, tapatinasi su kolektyvu ir sykiu tai garantuoja socialinį saugumą (Ashwin 1999; Dunn 2004), arba „sovietinio socialumo“, susijusio su prisimenamais „gerais žmonių santykiais“, nostalgiją (Leinartė *et al.* 2014: 213–215).

Susvetimėjimo, nepasitikėjimo kategorijos, apibūdinančios socialinius santykius šiandieninėje visuomenėje, buvo pasitelkiamos aptariant įvairias socialinių santykių sritis: tiek piliečio ir valdžios, tiek gydytojo ir paciento, tiek kitokius ryšius paslaugų sektoriuje. Darja Nikolajevna, gydytoja, kilusi iš gilių tradicijas turinčios sentikių šeimos, kalba apie ryšio tarp gydytojo ir paciento nebuvimą šiandieninėje medicinos sistemoje. Ji gydytojo ir paciento santykius apibūdina kaip „abipusę neapykantą“, t. y. visuomenės nariai matomi kaip palaikantys abipusės neapykantos santykius:

Jam nėra kada nei žiūrėti į pacientus, jie neapkenčia tų pacientų, jie nenori to srauto, jie... nes jiems yra tas pats. Jie vis tiek gaus savo pinigų. Suprantat. O krūviai begaliniai, nes tas srautas suprantat, visų... tas popierizmas. Dabar pridėtas milijonas... Jie ten viską, dieve, dieve... Nėra kada į pacientą žiūrėti. Aš daktarus pilnai suprantu. Atlyginimai nedideli, popierizmo darbas didžiulis, pacientų krūvos iš tikrųjų, ar ne. Visi nori gydytis nemokamai. Ir vieni kitų nekenčia. Vieni nekenčia, kad daug, kiti nekenčia, kad daktarai nieko neišmano ir iš to nieko nėra. (Darja Nikolajevna, 54 metai, gydytoja, Kaunas)

Kaip minėta ankstesniuose poskyriuose, interviu metu atsiskleidė piliečių nepasitikėjimas valdžia, politine sistema, išrinktais politikais. Taigi nepasitikėjimas ir abejingumas siejamas ne tik su horizontaliais vi-

suomenės narių ryšiais, tačiau ir su vertikaliais piliečių ir valdžios atstovų santykiais:

Aš matau, kad jie visiškai į kitą pusę, ir dažnai būna toks jausmas, kad ir čia ateina žmonės ne tam, kad spręsti miesto problemas, o tam, kad spręsti savo verslo problemas. Dėl to dažnai būna, kad matai, pas mus... Šiaip man atrodo, Lietuvoje taip yra, kad tarybos narys yra verslininkas. Jis turi kažkokį verslą ir reikiamus sprendimus priima sau. Kaip tai spręsti, aš neįsivaizduoju. Bet kartais atrodo, kad labai trūksta net to pažinimo, noro tų žmonių, kurie čia dirba, paskaityti kažką. Pvz., paskaityti Švedijos pavyzdžius, Olandijos, kaip ten kažkas yra daroma.
(Vladislavas, 31 metai, programuotojas, Visaginas)

Tai vat, ir šiaip iš sąrašo pasižiūri, žinai, į žmonių pavardes, ir ten vienoj partijoj ir po tris, ir keturis būna jau teisti, ir apriboti ten jų veiksmai. Galvoju, ooo... Mhm. Okei. Nei iš to, nei iš to kažko tai švaraus nelabai ir tikėkis.
(Vytautas, 31 metai, architektas, Vilnius)

Atskirtį patiriantys informantai visuomenę įvardija kaip susiskaldžiusią, nesiejamą bendrų interesų, atomizuotą; jie kalba apie abejingumą, nepasitikėjimą, naudos siekimą; taip pat nesijaučia šios visuomenės integralia dalimi. Kai kurių naujų tyrimų duomenimis, tradicinės valstybės progreso nuostatos, kurios pirmajame ir antrajame šio amžiaus dešimtmetyje buvo grindžiamos materialiniais ištekliais ir BVP augimu, turi būti performuluotos pabrėžiant bendruomenę ir priklausymą jai (angl. *belonging*) kaip pagrindinį gero gyvenimo matą (plačiau žr. Mintchev, Moore 2017). Šiame kontekste, mūsų tyrimas atskleidžia, kaip, net Lietuvoje augant BVP, kai kurie žmonės patiria socialinę atskirtį dėl įsivaizduojamos bendruomenės (su)irimo, santykių atomizacijos ir susijusio socialinio ir

ekonominio nesaugumo. Tokios santykio su visuomene patirtys ir jausenos tiesiogiai siejasi su gerovės ateities ir savirealizacijos galimybėmis, socialinės ir ekonominės nelygybės jausena; o jų vertinimai išreiškia socialinio teisingumo nuostatas.

Apibendrinimas

Šiame skyriuje socialinį teisingumą apibrėžėme kaip socialinės įtraukties patirtis, atskleidžiančias individų santykį su visuomene ar jos grupėmis bei jų pačių socialinį ir ekonominį statusą šioje visuomenėje per įvairių socialinių, ekonominių ar politinių sričių, kuriose jie dalyvauja kaip piliečiai, vertinimus. Siekėme parodyti, kaip skirtingos etninės priklausomybės ir skirtingų kartų informantai reflektuoja socialinio (ne)teisingumo patirtis. Apie pastarąsias interviu metu daugiausia kalbėjo mažas ar nestabilias pajamas gaunantys, vyresni informantai, tačiau pasakojimai apie neteisingumą nebuvo būdingi tik minėti informantų grupei. Interviu medžiaga atskleidžia tokią daugelio informantų savęs lokalizaciją visuomenėje, kuri apibūdintina nereikalingumo, netikrumo, neišsipildymo kategorijomis. Jie kalbėjo apie socialinį ir ekonominį nesaugumą, socialinių garantijų neturėjimą.

Dauguma informantų įsitikinę, kad valstybė yra atsakinga užtikrinti socialinį teisingumą ir sukurti gerovės visuomenę, t. y. teisingai paskirstyti išteklius, apsaugoti socialiai ir ekonomiškai pažeidžiamus piliečius ir sąžiningai bei atskaitingai (angl. *accountably*) valdyti. Kalbėdami apie tokius gerovės valstybės aspektus, kaip socialinis saugumas, mažesnė socialinė ir ekonominė diferenciacija, skirtingų kartų informantai pavyzdžių ieškojo skirtinguose kontekstuose. Kai kurie vyriausiosios ir vidurinės kartos informantai pasitelkdavo pavyzdžius iš vėlyvojo sovietmečio, kuris buvo siejamas su socialine įtrauktimi bei socialiniu teisingumu. Vidurinei ir jaunesnei kartai emigracija buvo atsakas į patiriamą socialinį neteisingumą bei atskirtį, taip pat jiems tai erdvė, kurioje jie tikėjosi save realizuoti.

IŠVADOS:
SOCIALINIO
IR ISTORINIO
TEISINGUMO
SAMPRATOS,
PATIRTYS IR
KONTEKSTAI

Monika Frėjutė-Rakauskienė

Neringa Klumbytė

Andrius Marcinkevičius

Kristina Šliavaitė

VII.

IŠVADOS: SOCIALINIO IR ISTORINIO TEISINGUMO SAMPRATOS, PATIRTYS IR KONTEKSTAI

*M. Frėjutė-Rakauskienė, N. Klumbytė,
A. Marcinkevičius, K. Šliavaite*

Kaip susiformuoja socialinio ar istorinio teisingumo ideologijos, kurios lemia individų kasdienį gyvenimą? Kaip šie individai dalyvauja socialinio ir istorinio teisingumo procesuose ir kokios yra su tuo susijusios jų patirtys ir sampratos? Kada istorinis ar socialinis teisingumas vienos grupės atžvilgiu tampa neteisybe kitai (plg. Hayden 2014)? Šioje monografijoje analizavome, kaip socialinis ir istorinis teisingumas yra patiriamas ir suprantamas skirtingo amžiaus, skirtingų etninių tapatybių Lietuvos gyventojų ir kaip šių reiškinių sampratos formuojamos skirtinguose socialiniuose kontekstuose, tokiuose kaip žiniasklaida, mokykla, savanoriška organizacija.

Mokslininkai įvairiai apibrėžia socialinio ir istorinio teisingumo sąvokas. Šioje monografijoje socialinį teisingumą siejame su socialine įtrauktimi ir lygiomis galimybėmis. Žvelgiant iš individualios perspektyvos socialinis teisingumas yra tokia socialinių situacijų patirtis, kai individas jaučiasi esąs lygiavertis platesnės visuomenės narys tiek ekonomine, tiek kultūrine, tiek politine prasme (plg. Fraser 1996, 2007). Apie socialinį

teisingumą galime kalbėti tuomet, kai skirtingų socialinių grupių nariai nesijaučia atsidūrę blogesnėje, papildomų iššūkių jų gerovei keliančioje ar galimybes ribojančioje padėtyje dėl etninių, socialinių, rasinių, kalbinių, lyties, amžiaus ar kitų kriterijų. Socialinio (ne)teisingumo sampratos ir patirtys atsiskleidžia ir per kasdienes galios santykius tarp skirtingų socialinių grupių, kai kažkurioms iš jų neleidžiama sėkmingai dalyvauti tam tikrose visuomenės srityse (Young 2004). Šioje monografijoje mums svarbios individualios sampratos ir patirtys, individo kaip visuomenės nario refleksija, jį pozicionuojanti kitų visuomenės narių, išteklių, vertybių ir ideologijų atžvilgiu.

Istorinis teisingumas kaip politikos ir tyrimų sritis tampa svarbus po Antrojo pasaulinio karo, po Niurnbergo karo nusikaltimų tribunolo, nu-teisusio žmogaus teisių pažeidėjus už nusikaltimus žmoniškumui. XX a. devintajame dešimtmetyje istorinio teisingumo paieškos persikelia į globalų lygmenį, kai daugelio šalių visuomenės grupės ar vyriausybės ima kelti istorinio teisingumo klausimus (plg. Sikkink 2011). Istorinis teisingumas dažnai suvokiamas kaip praeityje pažeistų žmogaus teisių atkūrimas visuomenėms ar jų grupėms, patyrusioms genocidą, rasizmą ar kitokią prievartą (žr. Stan, Nedelsky 2013). Į tam tikras visuomenes ar jų grupes nukreipta prievarta dažnai tęsiasi ilgą laikotarpį: rasizmas, genocidas ar okupacija apima ne vienus metus, kartais dešimtmečius. Atkuriant žmogaus teises dažnai peržiūrimi praeityje tam tikrą laiką trukę santykiai. Lietuvoje istorinio teisingumo atkūrimas susijęs su sovietinio ir nacių okupacinių režimų nusikaltimų identifikavimu, šių režimų padarytos žalos pripažinimu ir atlyginimu, švietimo apie okupacijas, pilietinių iniciatyvų ir atminties kultūros plėtojimu. Po 2014 m. Rusijos ir Ukrainos konflikto istorinio teisingumo politika vėl tampa aktuali; ji formuoja istorinės praeities, taip pat etninių tapatybių ideologijas.

Istorinio teisingumo diskursai spaudoje lietuvių ir rusų kalbomis

Atlikto Lietuvos spaudos lietuvių ir rusų kalba tyrimo duomenys leidžia konstatuoti, kad 2014–2016 m. interneto dienraštis DELFI ir laikraščiai abiem kalbomis („Lietuvos rytas“, „Mūsų Respublika“, „Klaipėda“, „Литовский курьер“, „Обзор“, „Клайпеда“) buvo svarbios istorinio teisingumo sampratas struktūrinančios priemonės.

Spaudoje lietuvių kalba kaip esminę istorinio teisingumo sampratos formavimo priemonę galima įvardyti nuolat plėtojamus pasakojimus apie Antrojo pasaulinio karo pralaidas, pirmosios sovietinės Lietuvos okupacijos ir pokario stalininio laikotarpio pasekmes bei apie įvykius, lėmusius išsilaisvinimą iš pusę amžiaus trukusios okupacijos Sąjūdžio laikotarpiu. Šie aspektai atsiskleidžia konstruojant diskursus, pabrėžiančius sovietmečio represijų ir trėmimų, pokario antisovietinės rezistencijos, Sausio 13-osios nakties ir Medininkų žudynių aukų reikšmę šiuolaikinės lietuvių visuomenės tapatybei ir priskiriančius sovietiniam okupaciniam režimui atsakomybę už Lietuvos gyventojų genocidą, karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui. Nušviečiant minėtus aspektus aktualizuojamos nuo sovietinio okupacinio režimo nukentėjusių aukų patirtys, pabrėžiama šio režimo ir okupacinės kariuomenės padaryta žala Lietuvos socialinei, ekonominei ir kultūrinei raidai, iš neigiamos perspektyvos pristatomi su sovietiniu režimu bendradarbiavę ir pasipriešinę šiam režimui slopinti padėję asmenys. Neteisybę patyrusių Lietuvos etninių mažumų grupių (žydų, romų, vokiečių) patirtys spaudoje lietuvių kalba atspindimos fragmentiškai. Kaip išimtį galima įvardyti tik aktyviai vykusius debatus dėl žydų Holokausto nacių okupacijos metu. Šiam klausimui skirtuose straipsniuose 2014–2016 m. buvo pristatoma Holokausto organizavimo ir vykdymo Lietuvoje istorija, jį išgyvenusių Lietuvos žydų ir jų palikuonių pasakojimai, svarstymai apie lietuvių teisinę ir moralinę atsakomybę už žydų kilmės bendrapiliečių likimą.

Kalbant apie spaudą rusų kalba, svarbu atkreipti dėmesį, kad istorinio teisingumo diskursai interneto dienraštyje DELFI konstruojami itin

skirtingai nei laikraščiuose. Pastaruosiuose kaip svarbiausias istorinio teisingumo sampratą struktūrinančias priemones galima įvardyti nuolat plėtojamus pasakojimus apie teigiamą SSRS ir Raudonosios armijos vaidmenį Antrajame pasauliniame kare išvaduojant Europą nuo fašizmo, o Lietuvą nuo nacių okupacinio režimo. Šiems pasakojimams skiriant išskirtinį dėmesį atliepiamos Rusijos Federacijoje vyraujančios istorijos politikos nuostatos, pabrėžiančios Raudonosios armijos karių herojiškumą, smerkiančios šių karių ir gyvų išlikusių karo veteranų vaidmens kare kvestionavimą ir tokius mėginimus siejančios su istorijos perrašymu. Nušviečiant minėtus dalykus laikraščiuose rusų kalba aktualizuojamos ne tik Raudonosios armijos karių, bet ir įvairių kitų karo dalyvių bei aukų (sovietinių partizanų, nacių koncentracijos stovyklų kalinių, Raudonajai armijai fronte talkinusių moterų) patirtys. Jos pristatomos pabrėžiant bendrą įvairių tautybių (įskaitant lietuvių) SSRS žmonių kančią ir susitelkimą priešinantį nacistinės Vokietijos kariuomenei. Atitinkamai laikraščiuose rusų kalba Lietuvos oficiali istorijos politika dažnai vertinama kaip neteisinga karo aukų ir jų atminimo įamžinimo atžvilgiu bei reiškiamas tikėjimas, kad laikas atsijos „tikrąsias“ vertybes ir didvyrius.

Interneto dienraštis DELFI rusų kalba yra informacinė alternatyva minėtiems laikraščiams, nes jame dažnai kuriamas arba retransliuojamas vyraujantis Lietuvos istorinis pasakojimas, įskaitant Antrojo pasaulinio karo, pokario stalininio ir Sąjūdžio laikotarpių tematikas. Kitas šio dienraščio bruožas – Rusijos informacijos šaltinių publikacijų, kuriose kritiškai atsiliepiama apie dabartinę Kremliaus vykdomą istorijos politiką, atrinkimas ir pristatymas Lietuvos auditorijai.

Spaudoje lietuvių kalba svarbūs istorinio teisingumo diskursų formuotojai nuomonių ir komentarų rubrikose yra Lietuvos politikai, politikos apžvalgininkai ir visuomenės veikėjai. Ideologiniu atžvilgiu plačiausiai atstovaujami dešinėsios Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų (TS-LKD) partijos atstovai. Laikraščiai rusų kalba išsiskiria kaip platforma, kurioje savo nuomonę istorijos klausimais gali išreikšti įvairių

tautybių Lietuvos visuomenės veikėjai, oponuojantys oficialiai istorijos politikai. O štai interneto dienraštis DELFI rusų kalba konstruoja auditorijos požiūrį į praeitį, atrinkdamas dažniausiai lietuvių žurnalistų, politikos apžvalgininkų ir visuomenės veikėjų tekstus, lietuviškų naujienų agentūrų (BNS, ELTA) ir lietuviškos portalo DELFI versijos pranešimus.

Iš vienos pusės – interneto dienraštyje DELFI ir laikraščiuose lietuvių kalba, iš kitos pusės – laikraščiuose rusų kalba dažniausiai pristatomos skirtingų visuomenės grupių (etninių, socialinių) nuomonės apie istorinius įvykius ir išgyvenimai, bet nutylimi neparankūs praeities fragmentai. Pavyzdžiui, į spaudos lietuvių kalba diskursą nepatenka asmenų, kovojusių Raudonosios armijos ir sovietinių partizanų pusėje ar besistengusių išlikti kovos tarp antisovietinės rezistencijos dalyvių ir sovietinių represinių institucijų nuošalėje, patirtys. Laikraščiuose rusų kalba nėra reflektuojami pokario lietuvių antisovietinės rezistencijos dalyvių pasakojimai. Istorinio teisingumo tematika spaudoje lietuvių ir rusų kalba siejama su šiuolaikiniais politiniais ir socialiniais kontekstais. Vienas iš ryškiausių pavyzdžių – Holokaustas, kuris interpretuojamas kaip vertinga patirtis reflektuojant ir stiprinant žmogaus teisių apsaugos diskursą Lietuvoje. Laikraščiuose rusų kalba Holokaustas minimas straipsniuose apie etninio nepakantumo apraiškas šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje (Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios nacionalistų eitynės Kaune ir Vilniuje) ir žmogaus teisių apsaugos principų pažeidimus, teigiant, kad šios apraiškos prisideda prie ribų tam tikroms visuomenės grupėms braižymo ir socialinės atskirties didinimo („vatnikai“, „penktoji kolona“ ir kt.)

Apibendrinant, 2014–2016 m. Lietuvos spauda lietuvių ir rusų kalba pristato skirtingomis interpretacijomis grįstą istorinio teisingumo diskursą, kuris yra svarbus dėl daugiaperspektyvio požiūrio į šalies praeitį plėtotės. Kita vertus, atskirose spaudos priemonėse (internetu dienraštyje DELFI abiem kalbomis, laikraščiuose lietuvių kalba ir laikraščiuose rusų kalba) formuojami selektyvūs požiūriai į etninių grupių patirtis per Antrąjį pasaulinį karą, pokario stalininio ir Sąjūdžio laikotarpius.

Vertinant iš istorinio teisingumo perspektyvos šie požiūriai labiau prisideda kuriant pilietiškai skiriančią negu įtraukiančią pasakojimą.

Istorinis teisingumas valstybės politikoje, viešojoje ir kasdieninėje erdvėje

Istorinis teisingumas mokslininkų apibrėžiamas kaip praecityje pažeistų žmogaus teisių atkūrimas visuomenėms ar jų grupėms, patyrusioms genocidą, rasizmą ar kitokią prievartą (žr. Stan, Nedelsky 2013). Lietuvoje istorinio teisingumo atkūrimas susijęs su sovietinio ir nacių okupacinių režimų nusikaltimų identifikavimu ir visuomenės švietimu apie šiuos nusikaltimus bei pasipriešinimo jiems praktikas, Lietuvos Respublikos įstatymais reglamentuojamu genocido įvertinimu ir SSRS okupacijos žalos pripažinimu ir atlyginimu, taip pat pilietinių iniciatyvų, kuriomis siekiama atpažinti ir atminti praecityje padarytus žmogaus teisių pažeidimus, plėtojimu. Istorijos politikos tyrinėtojai pastebi, jog istorinio teisingumo klausimai išskyla ir yra vėl užmirštami (žr. Neumann, Thompson 2015). Lietuvoje tremtinių ir politinių kalinių istorijos tapo reikšmingos atkuriant nepriklausomybę, į viešumą iškėlus stalininio laikotarpio nusikaltimus ir sovietmečio žmogaus teisių pažeidimus, nukreiptus į lietuvių tautą. Istorinis teisingumas vėl aktualizuojamas kilus Rusijos ir Ukrainos konfliktui 2014 m., Lietuvos Respublikos Nacionalinėje saugumo strategijoje įvardijus Rusijos Federaciją kaip karinę grėsmę. Istorinio teisingumo politika apibrėžia visuomenės politinę būtį bei teisę į suverenumą lokaliu ir tarptautiniu lygmeniu.

Rusijos Federacijos istorinio teisingumo politika, kuri daro įtaką rusų ir rusakalbių istorinio teisingumo perspektyvoms Lietuvoje, ypatingą reikšmę skiria Sovietų Sąjungos pergalei Antrajame pasauliniame kare. Šio karo patriotinė ideologija buvo vėl sureikšmintą pirmuoju Vladimiro Putino valdymo laikotarpiu (2000–2008 m.). Putino politikoje Antrasis pasaulinis karas tapo svarbus kuriant Rusijos tarptautinės galios įvaizdį,

formuojant SSRS ir Rusijos kaip taikdario, išgelbėjusio pasaulį nuo fašizmo, vaidmenį (Koposov 2017: 296; Koposov 2018). Rusijos istorinio teisingumo politika reikalauja pripažinti tokį įvaizdį, o jo neigimas laikomas istorijos klastojimu ir Antrojo pasaulinio karo aukų niekinimu. Rytų Europos ir Baltijos šalių dvigubo genocido (nacių ir sovietų) istorines interpretacijas rusų ideologai aiškina kaip nepriimtina istorinį revizionizmą, „istorijos perrašinėjimą“ ir „Antrojo pasaulinio karo rezultatų kvestionavimą“.

Lietuvos ir Rusijos istorinio teisingumo politika institucionalizuoja *istorinį teisingumą kaip neteisybę* (plg. Hayden 2014), t. y. tokį istorinį teisingumą, kuris formuoja politinę atskirtį tarp skirtingų tautybių, kai teisingumas vienai tautinei grupei pateikiamas kaip neteisybė kitos atžvilgiu. Tyrimo metu Klaipėdos viešojoje erdvėje per Antrojo pasaulinio karo minėjimus istorinio teisingumo kaip neteisybės diskursas buvo reiškiamas atvirai: skambėjo kaltinimai dėl istorijos perrašymo ir klastojimo, memorialų, skirtų Antrojo pasaulinio karo kariams, naikinimo, dėl veteranų vardo niekinimo ir išvadavimo iš nacių okupacijos nepripažinimo. Tačiau dauguma skirtingų tautybių informantų iš Klaipėdos, Vilniaus ir Kauno, pasakodami apie karą ir pokarį, kalbėjo „bendrų kančių“, „išlikimo“ ir „sugyvenimo“ temomis, kurdami alternatyvias skirtingų tautybių bendrystės ar apskritai visuomenės narių santykių ideologijas. *Teisingumas kaip neteisybė* formuoja politinę atskirtį tarp tautybių, o *teisingumas kaip bendrystė* yra reiškiny, kai siekiama jungti istorinių politinių, ekonominių ar socialinių procesų atskirtas grupes ar šių grupių, skirtingų tautybių narius.

Pirmu „bendrų kančių“ atveju informantai pabrėžė, jog skirtingų tautybių žmonės buvo istorijos dalyviai, kentėjo ir patyrė netektis, ir siekė ne kaltinti, bet pateisinti, kartais ir pasiteisinti; jie taip pat nepripažino išskirtinės tam tikrų individų ar tautybės kančios. Toks išskirtinumo nepripažinimas gali žecisti kitus, ypač kai nepripažįstantieji siejami su kančios kaltininkais. Antru atveju, kalbėdami apie Antrąjį pasaulinį karą ir pokarį, kai kurie informantai akcentavo „išlikimą“ ir pasitikėjimą tarp šeimos

narių ir kaimynų ar tarp skirtingų tautybių žmonių (nežuvo karo metu, nebuvo nužudyti ar ištremti). Šiuo atveju bendrystė buvo „išlikusiųjų“ per Antrąjį pasaulinį karą ir pokarį santykis, kur tautybė dažnai nebuvo svarbi. Savitarpio pagalba, pasitikėjimas ir saugumas apibrėžė „išlikimo“ ideologiją, kuri taip pat siejosi su informantų prisitaikymu prie sovietinės santvarkos sovietmečiu (nors ją nebūtinai rėmė). „Išlikimo“ bendrystės ideologija gali būti nepriimtina „neišlikusiųjų“ artimiesiems, tiems, kurie kovojo ir neprisitaikė prie sovietinės valdžios. Trečiu „sugyvenimo“ vėlyvuju sovietmečiu atveju, teigdami, jog tautybė nebuvo svarbi, o vyravo tarpusavio pasitikėjimas, pagalba ir darna tarp skirtingų tautybių ir apskritai visuomenės narių, informantai ignoravo faktą, jog šis „sugyvenimas“ egzistavo kartu su rusifikacija ir rusų tautybės privilegijavimu.

Istorinis teisingumas kaip neteisybė ir kaip bendrystė formuoja skirtingų tautybių atskirties ir bendrystės daugiatautėje visuomenėje santykių ideologijas. Istorinis teisingumas kaip neteisybė apibrėžia valstybės ir viešosios erdvės politiką, kuri išryškina politinę atskirtį tarp tautybių ir kuri yra atsakas į grėsmes, patiriamas Rusijos ir Ukrainos konflikto kontekste; istorinis teisingumas kaip bendrystė yra informantų kasdieninio gyvenimo bendrumo ideologija, kvestionuojanti istorinio teisingumo kaip neteisybės politiką ir pabrėžianti sugyvenimą ir darną tarp skirtingų tautybių ar kitų visuomenės narių daugiatautėje visuomenėje. Istorinio teisingumo kaip bendrystės ideologijos postuluoja tam tikrus galios santykius, kai praicitis nusikaltimai yra nutylimi ar užmirštami, o riba tarp aukų ir nusikaltėlių ištrinama; taip pat moralinius principus, kai pripažįstama bendrystė ir jungtys, ne konfliktas ir atskirtis.

Socialinio teisingumo sampratos švietimo sektoriuje: mokyklos rusų mokomąja kalba

Švietimo sektorius yra vienas iš esminių, kai kalbame apie lygias galimybes ir socialinę įtrauktį, tad šio sektoriaus procesų vertinimas žvelgiant iš mo-

kyklų rusų mokomąja kalba bendruomenių narių perspektyvos atskleidžia tautinių mažumų narių socialinio teisingumo sampratas, sąveikos su visuomenės etnine dauguma patirtis. Mokyklas rusų mokomąja kalba jų bendruomenių nariai dažniausiai matė kaip institucijas, kurios leidžia puoselėti tautinį identitetą ir įgyti išsilavinimą gimtąja kalba (plg. Lichačiova 2010; Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a). Kartu pabrėžiama lietuvių kalbos kompetencijų ir pilietiškumo ugdymo svarba. Mokyklose rusų mokomąja kalba atliktas tyrimas parodė, kad etninės (rusų) kultūros puoselėjimas, platesnės (rusakalbių) bendruomenės įtrauktis į Lietuvos visuomenę ir pilietiškumo ugdymas daugumos informantų buvo suvokiami kaip integralūs šių mokyklų veiklos ir tikslų aspektai. Valstybės joms skiriamas finansavimas vertinamas teigiamai, nes užtikrina visuomenės kultūrinę įvairovę ir skirtingų grupių galimybes gauti išsilavinimą gimtąja kalba.

Kita vertus, jei į procesus įvairiose visuomenės srityse, įskaitant švietimą, žvelgiame iš Iris Marion Young pasiūlytos „normalizacijos“ (Young 2006) ar Will'io Kymlicka'os „bendros visuomenės kultūros sklaidos“ (Kymlicka 2000) perspektyvos, tenka konstatuoti, kad Lietuvai atgavus nepriklausomybę lygiagrečiai vyksta lietuvių kalbos kaip svarbiausios darbo rinkoje, viešajame sektoriuje plėtros procesas. Nors tautinių mažumų mokykloms skiriamas finansavimas, jos matomos kaip svarbios puoselėjant kultūrinį identitetą ir Lietuvos visuomenės kultūrinę įvairovę, tačiau kartu LR valstybinės kalbos (LR Seimas 1995) ir kiti įstatymai įtvirtina lietuvių kalbos dominavimą darbo, valstybės valdymo ir kitose viešosiose srityse. 2011 m. priimtomis Švietimo įstatymo pataisomis numatoma suvienodinti lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino reikalavimus mokyklose lietuvių ir tautinių mažumų mokomosiomis kalbomis (LR Seimas 2011). Šis ugdymo procese išryškėjantis daugumos ir mažumos kalbų santykis neišvengiamai sukuria tam tikrą įtampą švietimo sektoriuje. Nors tyrimo metu informantai neabejojo lietuvių kalbos kompetencijų svarba, tačiau valstybinio brandos egzamino reikalavimų

suvienodinimas, lietuvių kalbos plėtra ugdymo procese mažinant gimtosios kalbos valandų skaičių dalies mokyklų bendruomenių narių siejama su socialiniu neteisingumu ir nelygiomis galimybėmis tautinių mažumų atstovams. Žvelgiant iš tautinių mažumų perspektyvos, kultūrinis ir kalbinis skirtumas švietimo procesuose iki galo neatpažįstamas.

Tam tikrais atvejais švietimo sektoriuje išryškėja ir istorinių pasakojimų pagrindu konstruojamos jungtys ir skirtys. Mokyklose rusų mokomąja kalba yra minimos Lietuvos valstybės istorinės datos (Vasario 16-oji, Kovo 11-oji, Sausio 13-oji ir kt.) ir per šiuos istorinės atminties renginius mokyklose konstruojamos jungtys su platesne visuomene. Tačiau, informantų teigimu, per pamokas klasėse gali susiklostyti ir tokių situacijų, kurios atspindi monografijoje aptartas istorijos konstrukto skirtis tautiniu pagrindu (žr. A. Marcinkevičiaus, N. Klumbytės skyrius šioje monografijoje). Oficiali Antrojo pasaulinio karo pabaigos data (gegužės 8 ar 9 d.) ir interpretacijos gali skirtis valstybės institucijų patvirtintoje mokyklos programoje ir šeimos pasakojimuose, o pamoka ir klasė gali tapti erdve, kurioje šios skirtingos interpretacijos aktualizuojamos. Mokytojų vaidmuo šiuose kontekstuose ypač svarbus užtikrinant dialogą ir diskusiją pamokose, ieškant sąlyčio taškų ir kartu neskatinant atskirties mikrokontekste (mokyklos klasėje).

Pirmiau aptarti aspektai, kurie išryškėjo atliekant interviu su mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenių nariais, atskleidžia kultūrinio skirtingumo pripažinimo (angl. *recognition*) svarbą švietimo procesuose siekiant kurti visuomenę pilietiškais pagrindais (plg. Fraser 1996, 2007). Kalbant apie švietimo sektorių ir konkrečias ugdymo proceso situacijas, svarbu atpažinti kultūrinę įvairovę, kuri siejama su gimtąja kalba, tradicijomis, istorijos pasakojimais, ir akcentuoti dialogą, o ne daugumos ir mažumos hierarchiniu santykiu grįstą bendrabūvį (taip pat žr. Tamošiūnas 2000; Saugėnienė 2003; Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010; Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015b).

Socialinio teisingumo sampratos pilietiniame sektoriuje

Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Visagine – miestuose, kuriuose atliktas šis tyrimas – veiklą vykdo pilietinės (nevyriausybinės) organizacijos ir dvi politinės partijos, kurios siekia atstovauti Lietuvos rusams. Daugelis tyrime dalyvavusių rusų savanoriškų organizacijų (ne politinių partijų) orientuojasi daugiausia į savo bendrataučių (vietos rusų arba rusakalbių), kartais į platesnę miesto, kuriame veikia organizacija, rečiau – į visos Lietuvos bendruomenę. Šios organizacijos paprastai jungia vidurinės ir vyriausiosios kartos žmones, kuriems ir skirta jų veikla. Kai kurių organizacijų, ypač susikūrusių prie mokyklų rusų mokomąja kalba, veikla ir renginiai nukreipti į šių mokyklų mokinius. Dauguma tirtų pilietinių organizacijų turi kultūrinę orientaciją (rengiami koncertai, spektakliai, poezijos vakarai, istorinių datų minėjimai, rusų kultūros veikėjams skirti renginiai). Be kultūrinių veiklų, jos vykdo savišalpos, labdaros renginius bei įvairius socialinius projektus, nebūtinai orientuotus į rusų tautybės žmones, bet ir į miesto, kuriame veikia organizacija, gyventojus. Tyrimu atskleista, kad ir rusų pilietinės organizacijos, ir politinės partijos kelia bendruomenės atstovavimo bei politinius tikslus. Tarpusavyje jos iš dalies susijusios tiek dėl lyderių, tiek dėl tam tikros veiklos, tačiau tik politinės partijos tampa kanalu, leidžiančiu rusų etninei grupei lygiavertiškai dalyvauti daugumos visuomenėje (dėl pripažinimo, valstybės išteklių persikirstymo) ir būti atstovaujamai politinėje arenoje. Pilietinių organizacijų veikla, susijusi su politika, taip pat tam tikrų veiklų finansavimas ir pagalba šioms organizacijoms (kaip tėvynainiams) iš Rusijos ambasados arba konsulato, pasak informantų, valstybės institucijų neretai matoma kaip galinti būti žalinga Lietuvos valstybės saugumui.

Tyrimo metu išsakytos pilietinių ir politinių rusų organizacijų lyderių refleksijos atskleidžia, kad rusų arba rusakalbių bendruomenės susiduria su įvairiomis ekonominėmis, socialinėmis problemomis, kurios yra būdingos ir kitoms visuomenės socialinėms ir etninėms grupėms (taip pat žr. Kasatkina, Leončikas, 2003; Beresnevičiūtė 2011), tačiau Lietuvos

tautinėms mažumoms taip pat aktualus kultūrinis tapatumo elementas (žr. Brazauskienė 2010; Lichačiova 2010; Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a: 12). Pilietinės organizacijos, pasak jų lyderių, savo veikla siekia išsaugoti rusų kalbą, kultūrą, istorijos (ypač Antrojo pasaulinio karo) pažinimą, gerinti blogėjančią mokyklų rusų mokomąją kalba situaciją. Politinės partijos savo programose kelia ne tik rusų tautybės gyventojams, bet ir visiems Lietuvos piliečiams svarbius ekonominius bei socialinius klausimus, tačiau sutampa pilietinių organizacijų ir politinių partijų akcentuojamos rusams aktualios realijos, tokios kaip švietimo tautinių mažumų kalba išsaugojimas ir prieinamumas, gimtosios kalbos puoselėjimas, taip pat Antrojo pasaulinio karo istorinės atminties išlaikymas.

Žvelgiant iš socialinio teisingumo teorijų perspektyvos, kultūrinės veiklos dominavimas ir deklaravimas gali būti susijęs su šios etninės grupės statuso visuomenėje nelygybe arba kultūrinių skirtumų (kalbinių – informantų nuomone, mažėja mokyklų rusų kalba, nebeliko privalomojo rusų kalbos brandos egzamino; taip pat tam tikrų istorijos įvykių traktavimo) nepakankamu pripažinimu. Kita vertus, kultūrinė pilietinių organizacijų orientacija nėra naujas reiškinys, jis vyravo ir anksčiau, ką parodo ir ankstesni Lietuvos rusų pilietinio sektoriaus tyrimai (žr. Lavrinec 2000; Коницкая 2003; Фрејуте-Ракаускаене 2007). Valstybės vykdoma tautinių mažumų integracijos politika ir mažumų nevyriausybių organizacijų finansavimo principai iš dalies skatina tokias kultūriškai orientuotas veiklas. Šio tyrimo duomenys atskleidžia ne tik iki šiol vyravusią, bet ir ypač po 2014 m. Rusijos ir Ukrainos konflikto sustiprėjusią tendenciją vykdant tautinių mažumų politiką atskirti politinius ir socialinius veiklos aspektus nuo kultūrinių. Pavyzdžiui, nuo 2010 iki 2015 m., kai Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas buvo uždarytas, ir nuo 2015 m., kai buvo įsteigtas Tautinių mažumų departamentas, vykdomos tautinių mažumų (išskyrus romų etninę grupę) integracijos programos neįtraukia socialinės integracijos priemonių (taip pat žr. Petrušauskaitė, Pilinkaitė Sotirovič 2015: 18; Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė 2016: 91), o tautinių mažu-

mų nevyriausybinių sektoriaus veiklą siekiama stiprinti daugiausia finansuojant kultūros projektus. Rusų nevyriausybiniis sektorius nematomas kaip lygiavertis dialogo su valstybės institucijomis partneris (plg. Agarin 2011; Kuczyńska-Zonik 2017), kuris gebėtų atstovauti tautinių mažumų grupių interesams (plg. Young 2000). Tokia politika, viena vertus, gali būti vertinama kaip atsakas į geopolitines grėsmes Lietuvos valstybei (Rusijos karinė agresija). Kita vertus, ji iš dalies skatina visuomenės nepasitikėjimą rusų etnine grupe ir šiai grupei atstovauti siekiančiomis organizacijomis, stereotipiškai sutapatinant Lietuvos rusus su Rusijoje vykdoma politika.

Saugumas, lygybė ir bendruomenė kaip socialinio teisingumo aspektai

Interviu metu skirtingų kartų ir skirtingos etninės tapatybės informantai kalbėjo apie tam tikras socialinio (ne)teisingumo patirtis skirtinguose kasdiniuose kontekstuose. Plačiausiai ir dažniausiai tokiomis patirtimis dalijosi mažas ar nestabilias pajamas gaunantys, vyresni informantai, tačiau šie pasakojimai apie neteisingumą nebuvo susiję tik su minėta grupe. Informantai kalbėjo apie socialinį ir ekonominį nesaugumą, socialinių garantijų neturėjimą. Dauguma apklaustų informantų valstybę matė kaip atsakingą užtikrinti socialinį teisingumą ir kurti gerovės valstybę, t. y. tinkamai perskirstyti išteklius, apsaugoti socialiai ir ekonomiškai pažeidžiamus piliečius ir sąžiningai bei atskaitingai (angl. *accountably*) valdyti. Kalbėdami apie gerovės valstybės aspektus, tokius kaip socialinis saugumas, mažesnė socialinė ir ekonominė diferenciacija, skirtingų kartų informantai pavyzdžių ieškojo skirtinguose istoriniuose ir socialiniuose kontekstuose. Kai kurie vyriausiosios ir vidurinės kartos informantai pasitelkdavo pavyzdžius iš vėlyvojo sovietmečio, kurį siejo su socialine įtrauktimi, socialine lygybe ir saugumu (plg. Ramonaitė 2013; Štutiniene 2013; Leinartė *et al.* 2014). O vidurinei ir jaunesnei kartai emigracija buvo atsakas į patiriamą socialinį neteisingumą bei atskirtį, taip pat erdvė, kurioje

jie tikėjosi realizuoti save. Nikolaj'aus Mintchev'o ir Henrietta'os Moore naujų tyrimų duomenimis, tradicinės valstybės progreso nuostatos, kurios pirmajame ir antrajame šio amžiaus dešimtmečiuose buvo grindžiamos materialiniais ištekliais ir BVP augimu, turi būti performuluotos pabrėžiant bendruomenę ir priklausymą jai (angl. *belonging*) kaip pagrindinį gero gyvenimo matą (plačiau žr. Mintchev, Moore 2017). Šiame kontekste mūsų tyrimas atskleidžia, kaip Lietuvoje, nors ir augant BVP, kai kurie žmonės išgyvena socialinę atskirtį dėl įsivaizduojamos bendruomenės (su) irimo bei santykių atomizacijos ir susijusių socialinio bei ekonominio nesaugumo patirčių.

SUMMARY

SOCIAL AND
HISTORICAL JUSTICE
IN MULTIETHNIC
LITHUANIA:
IDEAS, EXPERIENCES,
AND CONTEXTS

Monika Frėjutė-Rakauskienė

Neringa Klumbytė

Andrius Marcinkevičius

Kristina Šliavaitė

SUMMARY

SOCIAL AND HISTORICAL JUSTICE IN MULTIETHNIC LITHUANIA: IDEAS, EXPERIENCES, AND CONTEXTS

*M. Frėjutė-Rakauskienė, N. Klumbytė,
A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė*

In twentieth-century Europe, one of the biggest events that shaped modern projects of historical and social justice was the Second World War, in which modern methods for the destruction of life – the Holocaust and the nuclear weapon – were employed to kill millions of people. In order to prevent similar human catastrophes from being repeated in the future, the European states committed to implementing historical and social justice. In the wake of the war, Western European countries built welfare states, guaranteeing their people social, civil, and political rights. The welfare model became Europe's third way of preventing both communism and unregulated capitalism. Meanwhile, Lithuania, which had been incorporated into the Soviet Union in 1940, went through wartime and post-war terror, economic and social restructuring, and saw the civil and political rights of its citizens massively curtailed. In the late 1980s, during Mikhail Gorbachev's Perestroika to reform the USSR, the Sąjūdis, initially the reform movement of Lithuania, gained momentum and brought historical justice issues to the public. During the post-Soviet decades, historical justice came to be linked to social justice issues: restitution of property nationalized by the Soviets, redistribution of Soviet assets, restructuring of the Soviet social security system. Lithuania has been building a welfare state in the example of Western Europe, yet the support provided by the state is often inadequate for welfare of citizens who face social risk. Moreover, the development of the state in the post-Soviet era has been characterized by uneven modernization, which gives rise to social exclusion and the population's mistrust in government institutions (Gudžinskas 2014: 129).

Social and historical justice are analytical categories that allow us to look at the relationship between the society and the state, at ideologies shaping the wel-

fare society in the public sphere, and at experiences and sensibilities of individual members of the society. In this monograph, social justice is interconnected with the processes of social inclusion and equal opportunity.

Social justice prevails when members of different social groups do not feel disadvantaged or in a situation where they face greater challenges or have their opportunities restricted due to their ethnicity, social status, race, language, gender, or age. Perceptions and experiences of social (in)justice are shaped by power relations between social groups that may prevent certain groups from successfully participating in a particular society (Young 2004). In this volume, we discuss structural processes, such as policies and ideologies of social justice in the education sphere, the print and online media and the non-governmental sector, giving specific attention to relations between majority and minority as well as to generational differences. We also analyze individual ideas and experiences of justice, the reflexive experiences of individual members of society that position them in relation to other individuals, resources, values, and ideologies.

The concept of historical justice in this volume is closely related to the concept of social justice. Historical justice refers to experiences of social inclusion or exclusion in relation to past events that involve human rights violations. In Lithuania, restoring historical justice primarily means identifying the crimes of the Soviet and Nazi occupation, educating the public about these crimes and about modes of resistance to them, securing recognition of and compensation for the genocide and damage inflicted upon the country by the Soviet occupation, as specified in the laws of the Republic of Lithuania, and developing civic initiatives to identify and commemorate past human rights violations.

In our inquiry, we have identified several areas for analysis – historical justice politics, the print and online media, education, and NGO activities – through which we explore social and historical justice. We have analyzed state policy, legislature, and print and online media discourse. Our research has also involved semi-structured interviews with government, NGO, education and minority rights experts as well as qualitative semi-structured and in-depth biographical interviews with informants of different generation, gender, educational and ethnic background in Vilnius, Kaunas, Klaipėda, and Visaginas. The fieldwork was carried out between July 2016 and May 2018. In all, 228 interviews were conducted, including 138 interviews with residents of Vilnius, Kaunas, Klaipėda, and Visaginas and 90 interviews with experts.

In “Constructing Historical Justice Discourses in Lithuanian- and Russian-Language Media in Lithuania,” Andrius Marcinkevičius explores how notions of historical justice were constructed in the country’s print and online media between 2014 and 2016. The media is seen here not just as important source of information,

but also as a tool for structuring knowledge about Lithuania's historical past. The key issues of historical justice restoration presented and interpreted in the media relate to the Second World War, the post-war repression, and the Sąjūdis independence movement of 1988–1991. In most cases, the print and online media discussion centered around various aspects of the Soviet communist regime in Lithuania and the resistance to it.

In the Lithuanian-language media, perspectives on issues of historical justice were formulated in frequent narratives about preconditions of the Second World War, effects of the first Soviet occupation and anti-Soviet resistance, and events that led to the liberation from the half-century-long Soviet occupation. Lithuanian-language media underscored the significance of Soviet repressions and deportations, massacres at Vilnius TV tower (13 January 1991) and Medininkai border post (31 July 1991) to the identity of the modern Lithuanian society. It also emphasized the responsibility of the Soviet regime for a genocide against the Lithuanian population, for war crimes and crimes against humanity. Coverage of these topics in the Lithuanian-language media insisted on the relevance of suffering experienced by the victims of the Soviet regime as well as the damage inflicted by this regime and the occupying army on Lithuania's social, economic, and cultural development. It also condemned those who collaborated with the Soviet regime and helped suppress resistance to it. Meanwhile, in the Lithuanian-language media, the experiences of Lithuania's ethnic minorities (Jews, Roma, Germans) were treated in a rather fragmented manner. The only exception was an active debate on the Jewish Holocaust in Nazi-occupied Lithuania. Articles on the subject published between 2014 and 2016 described the history of how the Holocaust was organized and carried out in Lithuania; they also contained narratives by Holocaust survivors and their descendants, discussions on legal and moral responsibility of ethnic Lithuanians for the fate of their Jewish fellow citizens.

In the Russian-language media, notions of historical justice were constructed differently in the online daily DELFI and the print newspapers *Litovskij Kurjer* and *Obzor*. The latter included narratives about the positive role of the USSR and the Red Army in liberating Europe from fascism and Lithuania, specifically, from Nazi occupation. The coverage in the sampled Russian-language newspapers aligned well with the Russian Federation's overall historical politics that underscore the heroism of Red Army soldiers, censure any attempts to question the role of these soldiers and surviving veterans, and equate any such attempts with historical revisionism. This coverage recounts not just the experiences of Red Army soldiers, but those of other participants and victims of the war as well (Soviet partisans, inmates of Nazi concentration camps, women who aided the Red Army on the front). These experiences are narrated in ways that underscore the shared suffering of different Soviet

nations (including Lithuanians) and their mobilization in resisting the Nazi army. Correspondingly, Russian-language newspapers were critical of Lithuania's official historical politics, deeming it unfair to the memory of Second World War victims and expressing faith that time will reveal the true heroes and values.

The Russian-language section of an online daily newspaper, DELFI, subscribes to and often contributes to the country's dominant historical narratives, including on topics of the Second World War, the post-war repressions, and the Sajūdis movement of 1988–1991. This online daily newspaper also selects stories from the media within Russia that are critical of Russia's politics of history and presents them to the Lithuanian audience. In the Lithuanian-language newspapers, the key shapers of historical justice discourse in opinion and comment sections are Lithuanian politicians, columnists, and creative elites. Meanwhile, Russian-language newspapers provide a platform for public figures of different ethnic backgrounds who oppose Lithuania's official history narratives. By contrast, DELFI's Russian version shapes its readers' views about the past through pieces translated from DELFI's Lithuanian version. Thus, DELFI and Lithuanian language newspapers, as well as Russian language print media, each focus on selective experiences to build their narratives about the Second World War, the post-war repression and the Sajūdis independence movement and ignore facts that contradict these narratives. For instance, Lithuanian-language media outlets exclude from their discourse experiences of people who fought on the side of the Red Army and Soviet partisans. Meanwhile, Russian-language newspapers do not represent the experiences of Lithuanians in the post-war anti-Soviet resistance. Both, however, consider historical justice issues in light of today's political and social contexts. For example, the Jewish Holocaust is treated as an important experience for reconsidering and strengthening the human rights protection discourse.

In "Ideologies of Ethnic Exclusion and Coexistence in the Politics of Historical Justice, Public and Everyday Space", Neringa Klumbytė analyses how the politics of historical justice in Russia and Lithuania institutionalize historical justice as unfairness (cf. Hayden 2014), according to which historical justice for one nationality becomes unfairness to another. Russia's politics of historical justice, which impacts how ethnic Russians and Russian-speakers conceive of historical justice in Lithuania, has, since 2000, put particular emphasis on the Soviet Union's victory in the Second World War. Russia anticipates that the USSR/Russia will be acknowledged as the liberator of Europe from Nazism; whoever questions this role is accused of falsifying history and demeaning the memory of Second World War victims. Russian state ideologues argue that the "double genocide" (perpetrated by the Nazis and the Soviets) approach in Eastern Europe and the Baltic States is

unacceptable historical revisionism, “rewriting of history,” and “questioning the results of the Second World War”.

In Lithuania, restoring historical justice relates to identifying the crimes of the Soviet and Nazi regimes and educating the society about these crimes as well as the resistance to them. Historical justice has been codified into law and legitimated through civic initiatives to name and commemorate past human rights violations. In the wake of the 2014 Russian-Ukrainian conflict, which led Lithuania to identify the Russian Federation as a military threat, in 2017 codified as a major threat in its National Security Strategy, historical justice has been given particular urgency, especially insofar as it relates to Soviet occupation, as a defining factor for the nation’s political status and its right to sovereignty on the local and international levels. For the residents of Lithuania who invoke the Second World War in terms of victory rather than occupation, such practices constitute unfairness towards the victims of Second World War, their descendants, and even themselves (cf. Šutinienė 2011). This way, what one group regards as justice appears as unfairness to another group in the same society.

If justice as unfairness deepens difference between nationalities, justice as coexistence offers an alternative ideology of intergroup relations, one that unites individuals or members of different nationalities who were previously divided as a result of political, economic, or social processes. Many informants of different nationalities that were interviewed for this research, even if they did endorse the dominant politics of historical justice in Lithuania, spoke about the Second World War and its aftermath in terms of “shared suffering,” “survival,” and “coexistence,” and articulated alternative ideologies of coexistence among different nationalities or individuals in general.

In the case of “shared suffering,” the informants emphasized that everyone took part in the same history and suffered hardship and loss, irrespective of their nationality. In their stories, these informants sought to justify other people and themselves rather than to blame, and they were not willing to grant exceptional suffering to certain individuals or nationalities. This refusal to accord exceptional suffering can hurt others, especially when those refusing to do so are in some way linked to the perpetrators. Other informants, when talking about the Second World War and the post-war period, focused on “survival” and reliance among family members, neighbors, and other people. In this case, coexistence was the prevailing relation among the “survivors” of the Second World War and the post-war period; their nationality was deemphasized. Mutual help, trust, and security defined the ideology of “survival” and also related closely to the informants’ efforts to adapt to the Soviet system, without necessarily supporting it. The “survival” ideology of coexistence could be unacceptable to people whose family and relatives did not survive, who

actively resisted and refused to adapt to the Soviet regime. Under the third category of “coexistence” in the late Soviet period, informants claimed that nationality was not important, that mutual trust, assistance, and harmony prevailed among different nationalities and individuals, but neglected the fact that “coexistence” existed side-by-side with Russification and privileging of the Russian nationality.

The “shared suffering” and “survival” ideologies of coexistence, built on memories of experiences during and after the Second World War, question political exclusion of nationalities in the politics of historical justice that advance the view of justice as unfairness. It emphasizes instead contact and togetherness among individuals and members of different nationalities. The discourse of “coexistence” during the last decades of the Soviet regime presents a vision of a harmonious welfare society in which the informants saw themselves as respectable citizens enjoying social security, economic wellbeing, and civil rights. These informants also implicitly questioned Lithuania’s current politics of historical justice and, more importantly, social and economic policies in the post-Soviet period.

Notions of historical justice as unfairness and as coexistence shape ideologies of difference and commonality that govern relations among different nationalities in a multiethnic society. Historical justice as unfairness defines the state politics and the public sphere and entails political exclusion of Russian speakers. Historical justice as coexistence is an ideology of the informants’ everyday fellowship that questions the politics of historical justice as unfairness and prioritizes coexistence and harmony among different nationalities and individuals in a multiethnic society. The ideology of historical justice as coexistence posits certain relations of power whereby crimes of the past get silenced or forgotten, and the separating line between victims and perpetrators is almost erased; it also posits moral principles that accept commonality and togetherness, but not conflict or exclusion.

In “Language, History, and Constructed Links with Lithuania: Notions of Social Justice in Schools with Russian as the Language of Instruction,” Kristina Šliavaite explores how social justice in education is approached and engaged in schools in Lithuania with Russian as the language of instruction. The education sector is significant when it comes to equal opportunities and social inclusion, therefore the ways members of schools with instruction in a minority language present processes in the sector can give us a better understanding of social justice experienced by national minorities. The communities of these schools incorporate not only Russians, but different ethnic groups, e.g., Lithuanians, Ukrainians, Belarussians. The interviews were conducted mainly with members of school administration and teachers. The author also analyzed selected education policy documents.

The communities of the Russian-language schools mostly saw their schools as institutions that are important for maintaining Russian culture and ethnic identity

(cf. Lichačiova 2010; Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015a). They were also institutions that allow students to receive education in their native language. At the same time, the informants emphasized that schools with Russian as the language of instruction aim to educate loyal citizens of Lithuania who have a good command of the Lithuanian language. These schools were also seen as offering the possibility for the broader Russian-speaking population (Ukrainians, Belarusians, etc.) to gain an education in their family's language. State funding for schools instructing in national minority languages (Russian, Polish, Belarusian) is valued very positively by the informants, who see it as a means to secure society's cultural diversity and opportunities for different groups to receive education in their native tongues.

Some of the processes, which occurred after Lithuania regained independence in 1990, might be interpreted using Iris Marion Young's concept of "normalization" (Young 2006) or Will Kymlicka's "diffusion of single societal culture" (Kymlicka 2000). Even though the state readily funds national minority schools and they are seen as important institutions that foster cultural identity and cultural diversity of the Lithuanian society, at the same time the Law on State Language (LR Seimas 1995) and other legislation (LR Seimo kanceliarija 1992) promotes the dominant status of the Lithuanian language in the labor market, state administration, and public life. An amendment to the Law on Education, adopted in 2011 (LR Seimas 2011), projected uniform requirements for the state graduation exam on Lithuanian language and literature for graduates of all schools in the country, irrespective of their school's language of instruction. These amendments led to some tensions in the education sector. Even though the importance of good Lithuanian language command is never in doubt and Russian schools emphasize that their graduates acquire it, the move to unify the requirements of the state graduation exam of Lithuanian language and literature, and to expand the hours students are taught in Lithuanian at schools with the minority language of instruction, was seen by some of the informants from the schools with Russian as the language of instruction as socially unjust and as restricting equal opportunities for national minorities. In their perspective, the cultural and linguistic difference has not been sufficiently recognized in education.

National historical holidays that commemorate Lithuania's independence are celebrated in the Russian-language schools and these historical memory events do build connections between the school communities and the society at large. However, informants note that history lessons can reveal some different interpretations of certain historical events discussed elsewhere in this volume (see Marcinkevičius' and Klumbytė's chapters). The interpretations around the Second World War and its consequences in the official state-mandated school curriculum may differ from stories that circulate in students' families, and this may become evident in the class-

room. In such situations, the role of teachers is particularly important in maintaining dialogue and discussion in the classroom, and ensuring inclusion at the class level.

The aspects discussed above were brought up by the interviewed members of the Russian-language school communities; they illustrate the importance of recognizing cultural differences in educational processes in an effort to build a viable civil society (Fraser 1996, 2007). When it comes to education and particular situations in the process of instructing students, it is important to recognize cultural difference, that is, different languages, traditions, and historical narratives, and prioritize dialogue over hierarchical majority-minority relations (see Tamošiūnas 2000, Saugėnienė 2003; Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010; Lietuvos socialinių tyrimų centras 2015b).

In “Aspects of Social Justice and Russian Voluntary Organizations,” Monika Frėjutė-Rakauskienė analyses fieldwork data from the NGO sector and state policy towards national minority voluntary organizations. These organizations unite active members who articulate issues that are important and relevant to the Russian ethnic group; their stated aims and activities are analyzed through the framework of social justice.

There are two active political parties and a number of civil society (non-governmental) organizations that aim to represent Lithuania’s Russians in Vilnius, Kaunas, Klaipėda, and Visaginas, the cities where the research was carried out. Most of the Russian voluntary organizations (not political parties) usually focus their activities on the local Russian or Russian-speaking community, sometimes the larger city community, and in rare cases the Lithuanian society at large. Membership in these organizations predominantly consists of middle- and older-generation individuals who are also largely the target audience of their activities. The activities and events of organizations associated with schools with Russian as the language of instruction target the students of these schools. Most of the NGOs focus on cultural events (e.g., concerts, theatre performances, poetry readings, historical commemorations, events dedicated to Russian cultural figures). Besides culture, these NGOs organize social assistance, charity events, and various social projects that may not only be intended exclusively for Russians or Russian speakers, but also for larger communities of the cities where these organizations are based. The study shows that both civil society organizations as well as political parties seek to represent their community and set political goals. While there is a degree of overlap in terms of their activities and leadership, only political parties provide channels for members to seek equal participation for the Russian ethnic group in the majority’s society and representation in the political arena. According to the informants, state institutions sometimes perceive the political activities of Russian organizations and their funding sources from the Russian embassy and consulate under the compatriots

policy as suspicious and possibly threatening to the national security of Lithuania.

Issues raised by the leaders of Russian civil society and political organizations in the interviews suggest that Russian and Russian-speaking communities face diverse economic and social problems, most of which have little to do with ethnicity (see also Kasatkina, Leončikas, 2003; Beresnevičiūtė 2011). Still, protection of their cultural identity is also important for the national minority groups in Lithuania (see Lietuvoje gyvenančių tautinėms mažumoms priklausančių asmenų padėties tyrimas 2015: 12; Lichačiova 2010; Brazauskienė 2010). Civil society organizations, according to their leaders, seek to foster Russian language, culture, and historical memory (especially that of Second World War), and to improve the situation of schools with the Russian language of instruction, which is seen as deteriorating. In their platforms, national minority political parties raise economic and social issues of relevance to all citizens and not just to Lithuanian Russians. They also echo the NGOs' concerns about the preservation and accessibility of education in the Russian language, possibilities to foster native (Russian) language, and the preservation of the memory of Second World War.

Looking from the perspective of social justice approaches, the dominance of cultural aspects in the activities of these NGOs may be explained by the inequality of cultural status of the Russian members of society. For example, the informants would mention such aspects as the decreasing number of schools with Russian as the language of instruction, the abolition of the compulsory Russian language graduation exam, and differences in interpretations of certain historical events. On the other hand, the prevalence of cultural activities of civil society organizations is hardly a new trend, as has been noted in numerous earlier studies on Lithuania's Russian civil society (see Lavrinec 2000, Коницкая 2003, Фрејуте-Ракаускаене 2007). The national minorities integration policy embedded in the government funding strategies of the NGOs foster the culturally-oriented activities of the NGOs. Results of the study indicate that while the Lithuanian government's national minorities policy has always favored separating political and social aspects from cultural activities, this trend markedly intensified in the wake of the 2014 Russian-Ukrainian conflict. For instance, after dismantling the Department of National Minorities and Expatriates in 2010 and reestablishing it as the Department of National Minorities in 2015, the government's policies for the integration of national minorities (with an exception of the Roma ethnic group) have failed to include aspects of social integration (see also Petrušauskaitė, Pilinkaitė Sotirovič 2015: 18; Frėjūtė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaite 2016: 91). The efforts to strengthen national minorities' civil society are focused on funding cultural projects. Such policy does not treat the Russian civil society as an equal partner in a dialogue with the state institutions (cf. Agarín 2011, Kuczynska-Zonik 2017); in a

socially just situation national minority groups' perspectives would be included, their interests represented (cf. Young 2000) and they would be actively involved in the processes of redistribution and recognition (cf. Fraser 1996; 2007). The current policies could be seen as a response to geopolitical threats to the Lithuanian state, namely, Russia's potential military aggression. These state policies, oriented towards minority non-governmental organizations, partly contribute to a stereotypical identification of Lithuanian Russians with Russia's policies and promote society's mistrust of organizations that claim to represent Russians.

In "Ideas and Experiences of Social Justice: Security, Equality, and Trust," Monika Frėjutė-Rakauskienė, Neringa Klumbytė, and Kristina Šliaviatė explore how informants of different generations and ethnicities narrate their experiences of social (in)justice in present-day Lithuania. Social injustice experiences are articulated when the informants speak about social insecurity in their daily lives, uncertainty of their own or their family's future, and their inability to realize professional or other aspirations.

The informants of different ages and ethnic backgrounds invoked social (in)justice that they experienced in everyday situations. Such experiences were most widely and frequently shared by elder informants living on small and unstable income, although narratives about experienced injustices were not limited to this group. Many accounts represented relations among members of the society as imbued with indifference and mistrust. Most informants thought the state had the responsibility to ensure social justice and welfare, i.e., equitable redistribution of resources, protection of socially and economically vulnerable citizens, fair and accountable governance. While talking about the aspects of the welfare state, such as social security, social and economic equality, informants of different generations invoked examples from various historical and social contexts. Some older and middle-generation informants gave examples from the late Soviet period that they associated with social inclusion, social equality, and security (cf. Leinartė et al. 2014, etc.). For the middle and younger generations, a common response to experienced social injustice was emigration, which they also related to anticipated personal fulfilment.

Recent research by Nikolay Mintchev and Henrietta L. Moore (2017) suggests that our traditional indicators of progress, based on material resources and GDP growth, should be reformulated to include community and belonging as key measures of quality of life. In our study, we show that belonging to a community and individuals' relation to their communities and the state are important to imagining and experiencing a socially just society. In the case of Lithuania, the way people conceive of social and historical justice processes plays an important role in building an inclusive multi-ethnic welfare state.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Agarin, T. (2011). Civil Society Versus Nationalizing State? Advocacy of Minority Rights in the Post-socialist Baltic States. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 39(2), p. 181–203.
- Aidukaitė, J. (2010). Gerovės valstybių patirtis vertinant socialinio teisingumo principo įgyvendinimą švietime: Švedijos, Škotijos ir Vokietijos atvejai. *Viešoji politika ir administravimas*, 34, p. 47–60.
- Aidukaitė, J., Bogdanova, N., Guogis, A. (2012). *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras. Prieiga internete: http://lstc.lt/download/Geroves_valstybes_kurimas_visas.pdf [žiūrėta 2018-09-24].
- Allman, D. (2013). The sociology of social inclusion. *SAGE Open*, 3(1), p. 1–16.
- Annus, E. (2018). *Soviet Postcolonial Studies: A View from the Western Borderlands*. London, New York: Routledge.
- Anušauskas, A. (sud.). (2005). *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- Arlauskaitė Zakšauskienė, I., Černiauskas, N., Kulevičius, S., Jakubčionis, A. (2016). *Kariai. Betonas. Mitas: Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjungos karių palaidojimo vietas Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Ashwin, S. (1999). *Russian Workers: the Anatomy of Patience*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Auškalnienė, L. (2006). Etninis nepakantumas Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje: komentarai internete. *Etniškumo studijos*, 1, p. 45–58.
- Balžekienė, A., Lapienienė, A., Merkys, G., Telešienė, A. (2008). Daugiakultūrio ir daugiakalbio ugdymo prielaidos bei problemos etniškai mišriame regione. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 146–171.
- Barkan, E. (2016). Memories of Violence: Micro and Macro History and the Challenges to Peacebuilding in Colombia and Northern Ireland. *Irish Political Studies*, 31 (1), p. 6–28.
- Barth, F. (1969). Introduction. In: F. Barth (Ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*, p. 9–38. Bergen-Oslo: Universitets Forlaget, London: George Allen & Unwin.

- Berdahl, D. (1999a). '(N)Ostalgie' for the Present: Memory, Longing, and East German Things. *Ethnos: Journal of Anthropology*, 64(2), p. 192–211.
- Berdahl, D. (1999b). *Where the World Ended: Re-Unification and Identity in the German Borderland*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Beresnevičiūtė, V. (2005). Etninių grupių socialinės integracijos dimensijos šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje. Etniškumo studijos, Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Eugrimas.
- Beresnevičiūtė, V. (2006). Piliečių organizacijos: kiekybės ir kokybės santykis. In: R. Žiliukaitė, A. Ramonaitė, L. Nevinskaitė, I. Vinogradnaitė, *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*, p. 43–68. Pilietinės visuomenės institutas: Versus aureus.
- Beresnevičiūtė, V. (2011). Main Foundings of the ENRI-VIS Survey. In: A. Chvorostov, H. G. Heinrich (Eds.), *Contextual and Empirical Reports on Ethnic Minorities in Central and Eastern Europe. The Russian Minority in Lithuania*, EC, p. 27–44. European Research Area.
- Beresnevičiūtė, V., Frėjutė-Rakauskienė, M. (2006). Etninė tematika ir nepakantumas Lietuvos žiniasklaidoje: dienraščių analizė. *Etniškumo studijos*, 1, p. 19–44.
- Beresnevičiūtė, V., Nausėdienė, I. (1999). Trys Lietuvos dienraščiai („Lietuvos rytas“, „Respublika“, „Lietuvos aidas“) apie tautines mažumas Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1(3), p. 67–78.
- Beresniova, C. (2017). *Holocaust Education in Lithuania: Community, Conflict and the Making of Civil Society*. Lanham: Lexington Books.
- Berg, E., Ehin, P. (Eds.). (2013). *Identity and Foreign Policy: Baltic-Russian Relations and European Integration*. London, New York: Routledge.
- Bernhard, M., Kubik, J. (2014). *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*. Oxford: Oxford University Press.
- Bielskienė, J. (2016). „Profesionalaus“ pilietinio dalyvavimo įtaka demokratijos deficitui. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1(38), p. 51–63.
- Blacledge, A. (2006). The Magical Frontier between the Dominant and the Dominated: Sociolinguistics and Social Justice in a Multilingual World. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 27:1, p. 22–41.
- Bliūdžiuvienė, N. (red.). (2017). *Lietuvos spaudos statistika 2016*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Informacijos mokslų departamentas.
- Block, D. (2018). The Political Economy of Language Education Research (or the Lack Thereof): Nancy Fraser and the Case of Translanguaging. *Critical Inquiry in Language Studies*, 5(2), p. 1–21.
- Bochsler, D., Szocsik, E. (2013). Building inter-ethnic bridges or promoting ethno-territorial demarcation lines? Hungarian minority parties in competition. *Nationalities Papers*, 41:5, p. 761–779.
- Brazauskienė, J. (2010). Lietuvos miestų rusų diasporos portretas. In: M. Ramonienė (red.), *Miestai ir kalbos (kolektyvinė monografija)*, p. 107–125. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Brazauskienė, J. (2013). Lietuvos rusų kalbinės nuostatos. In: M. Ramonienė (red.), *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, p. 175–184. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brubaker, R. (2002). Ethnicity Without Groups. *European Journal of Sociology*, 43:2, p. 163–189.

- Brüggemann, K., Kasekamp, A. (2008). The Politics of History and the „War of Monuments“ in Estonia. *Nationalities Papers*, 36 (3), July 2008, p. 425–448.
- Budrytė, D. (2010). Experiences of Collective Trauma and Political Activism: A Study of Women ‘Agents of Memory’ in Post-Soviet Lithuania. *Journal of Baltic Studies*, 41 (3), p. 331–350.
- Burawoy, M., Verdery, K. (Eds.). (1999). *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, Inc.
- Cheskin, A. (2012). History, Conflicting Collective Memories, and National Identities: How Latvia’s Russian-speakers are Learning to Remember. *Nationalities Papers*, 40(4), p. 561–584.
- Cheskin, A. (2016). *Russian Speakers in Post-Soviet Latvia: Discursive Identity Strategies*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Clark, A. J. (2006). Social Justice, Education and Schooling: Some Philosophical Issues. *British Journal of Educational Studies*, 54 (3), p. 272–287.
- Conneely, E., Garret, P. M. (2015). Social Workers and Social Justice During a Period of Intensive Neoliberalization: A Preliminary Investigation from The Republic of Ireland. *Journal of Progressive Human Services*, 26, p. 126–147.
- Connell, R. W. (1992). Citizenship, Social Justice and Curriculum. *International Studies in Sociology of Education*, 2:2, p. 133–146.
- Craig, G. (2006). Social Justice. In: T. Fitzpatrick (Ed. in Chief), H.-J. Kwon, N. Manning, J. Midgley, G. Pascall (Eds.), *International Encyclopedia of Social Policy*, 3, p. 1265–1270. New York: Routledge.
- Čepaitienė, R. (2013). Nacionalinis pasakojimas versus lokalis istorijos: kultūrinės atminties raiška Lietuvos provincijoje. In: A. Nikžentaitis (red.), *Daugiasluoksniė atmintis: miestas, valstybė, regionas*, p. 229–266. Vilnius: LII leidykla.
- Davoliūtė, V., Balkelis, T. (2012). *Maps of Memory: Trauma, Identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States*. Vilnius: LLTI.
- De Urraza, M. J. (2015). Sociokultūrinės įvairovės patirtys, iššūkiai ir sprendimų paieška: daugiaetninės mokyklos Kaune atvejo analizė. Magistro darbas, apgintas VDU. Vadovė dr. Kristina Šliavaitė.
- Dunn, E. C. (2004). *Privatizing Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Duoblienė, L. (2010). Švietimo politika ir globalizacija: nacionaliniai ir supranacionaliniai ypatumai. *Acta pedagogica Vilnensia* 25, p. 69–84
- Dzenovska, D. (2018). *School of Europeanness: Tolerance and Other Lessons in Political Liberalism in Latvia*. Ithaca: Cornell University Press.
- Ehala, M. (2009). The Bronze Soldier: Identity Threat and Maintenance in Estonia. *Journal of Baltic Studies*, 40(1), March 2009, p. 139–158.
- Ekman, J., Amna, E. (2012). Political Participation and Civic Engagement: Towards a New Typology. *Human Affairs*, 22, p. 283–300.
- Fairclough, N. (2004). *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London and New York: Routledge.
- Fennema, M. (2004). The Concept and Measurement of Ethnic Community. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(3), p. 429–447.

- Folami, O. M. (2017). Ethnic-conflict and its Manifestations in the Politics of Recognition in a Multi-ethnic Niger Delta Region. *Cogent Social Sciences*, 3 (1358526), p. 1–17.
- Fraser, N. (1996). *Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation*. The Tanner Lectures on Human Values. Delivered at Stanford University, April 30–May 2, 1996. Prieiga internete: <http://www.intelligenceispower.com/Important%20E-mails%20Sent%20attachments/Social%20Justice%20in%20the%20Age%20of%20Identity%20Politics.pdf> [žiūrėta 2018-10-08].
- Fraser, N. (2007). Re-framing Justice in a Globalizing World. In: T. Lovell (Ed.). *(Mis)recognition, Social Inequality and Social Justice*. Nancy Fraser and Pierre Bourdieu, p. 17–35. London and New York: Routledge.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2009). *Etninis nepakantumas Lietuvos spaudoje* (Etniškumo studijos). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Eugrimas.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2011). Rusai Lietuvoje ir Latvijoje: europinio, regioninio ir lokalaus identitetų sąveika. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 80–110.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2012). Lietuvos spauda ir visuomenės nuostatos apie rusų, ukrainiečių ir baltarusių etnines grupes bei naujusius imigrantus. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 71–102.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2013a). Rusų kolektyvinės atminties ir tapatumo konstravimas Lietuvos spaudoje rusų kalba. In: G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius (sud.), *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, p. 317–349. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2013b). Rusų etninės grupės reprezentacija Lietuvos spaudoje. Negyjančios Antrojo pasaulinio karo žaizdos. In: G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius (sud.), *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, p. 351–386. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2015). Etninių grupių, imigrantų ir LGBT žmonių reprezentacija Lietuvos interneto dienraščiuose. In: *Nuomonės raiška Lietuvos internetinėje erdvėje: žmogaus teisės, etika ir teisminė praktika*, p. 39–51. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2016a). Etninių grupių pilietinė mobilizacija Pietryčių Lietuvoje: baltarusių, lenkų ir rusų savanoriškos organizacijos. *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 16 (25), p. 91–126.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2016b). Etninių grupių savanoriškos organizacijos Pietryčių Lietuvoje: kultūrinės, ekonominės ir politinės dimensijos. In: M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, I. Šutinienė, *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*, p. 125–148. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Frėjutė-Rakauskienė, M., Marcinkevičius, A., Šliavaitė, K. (2016). Etninių mažumų grupės Lietuvoje: demografinė kaita ir socialinės padėties aspektai. In: M. Taljūnaitė (sud.), *Lietuvos gyvenimų grupių socialinė kaita*, p. 85–108. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Frėjutė-Rakauskienė, M., Šliavaitė, K. (2012). Rusai, lenkai, baltarusiai Lietuvoje: lokalus, regioninio ir europinio identitetų sąsajos. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 126–144.
- Gabrielaitis, E. (2013). Kitataučių vaikų ugdymas Lietuvoje: N gimnazijos atvejis. In: I. Tandzėgolskienė, A. Rutkienė (sud.), *Aktualios ugdymo problemos akademinio jaunimo tyrimuose*, p. 102–108. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Gailius, B. (2011). Partizanų diktatūra. *Politologija*, 2, p. 74–93.

- Gewirtz, S. (1998). Conceptualizing Social Justice in Education: Mapping the Territory. *Journal of Education Policy*, 13(4), p. 469–484.
- Gewirtz S. (2006). Towards a Contextualized Analysis of Social Justice in Education. *Education-Philosophy and Theory*, 38 (1), p. 69–81.
- Gibson, M. A. (1984). Approaches to Multicultural Education in the United States: Some Concepts and Assumptions. *Anthropology & Education Quarterly*, 15 (1), p. 94–120.
- Golubeva, M. (2010). Different History, Different Citizenship? Competing Narratives and Diverging Civil Enculturation in Majority and Minority Schools in Estonia and Latvia. *Journal of Baltic Studies*, 41(3), p. 315–329.
- Golubeva, M., Austers, I. (2010). Alternative Civil Enculturation. *European Education*, 42:4, p. 49–68.
- Greene, S. A., Lipman, M., Ryabov, A. (2010). Engaging History: The Problems and Politics of Memory in Russia. In: S. A. Greene (Ed.), *Engaging History: The Problems and Politics of Memory in Russia and the Post-Socialist Space*. Moscow: Carnegie Moscow Center. Prieiga internete: https://www.files.ethz.ch/isn/137834/WP_2_2010_engaging.pdf. [žiūrėta 2008-10-09].
- Gudžinskas, L. (2014). Europeizacija ir gerovės valstybė Lietuvoje: institucinės sankirtos. *Politologija*, (4), p. 124–155.
- Hayden, R. M. (2002). Antagonistic Tolerance: Competitive Sharing of Religious Sites in South Asia and the Balkans. *Current Anthropology*, 43(2), p. 205–231.
- Hayden, R. M. (2014). Justice as Unfairness. *Perspectives on Europe*, 44(1), p. 16–23.
- Hayden, R. M., Tanyeri-Erdemir, T., Walker, T. D., Erdemir, A., Rangachari, D., Aguilar-Moreno, M., López-Hurtado, E., Bakić-Hayden, M. (2016). *Antagonistic Tolerance: Competitive Sharing of Religious Sites and Spaces*. London, New York: Routledge.
- Heitzmann, K., Hofbauer, J., Mackerle-Bixa, S., Strunk, G. (2009). Where There's a Will, There's a Way? Civic Participation and Social Inequality. *Journal of Civic Society*, 5(3), p. 283–301.
- Hosking, G. (2002). The Second World War and Russian National Consciousness. *Past & Present*, 175(1), p. 162–187.
- Ilkevičiūtė, J. (2015). Tautinių mažumų vaizdavimas interneto dienraščiuose svarstant Tautinių mažumų įstatymą. *Žurnalistikos tyrimai*, 9, p. 48–73.
- Yar, M. (2001). Beyond Nancy Fraser's 'perspectival dualism'. *Economy and Society*, 30:3, p. 288–303.
- Young, I. M. (2000). *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Young, I. M. (2004). Five faces of Oppression. In: L. Heldke, P. O'Connor (Eds.), *Oppression, Privilege, & Resistance. Theoretical perspectives on racism, sexism, and heterosexism*. New York: McGraw Hill, p. 37–63.
- Young, I. M. (2005). Structural Injustice and the Politics of Difference. Paper for the AHRC Centre for Law, Gender, and Sexuality, Intersectionality Workshop, 21/22 May 2005, Keele University, UK. Prieiga internete: <https://www.kent.ac.uk/search/?q=Structural+Injustice+and+the+Politics+of+Difference> [žiūrėta 2018-10-09].
- Young, I. M. (2006). Education in the Context of Structural Injustice: A symposium response. *Education Philosophy and Theory*, 38(1), p. 93–103.
- Yurchak, A. (2006). *Everything Was Forever, Until it Was No More: the Last Soviet Generation*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

- Jackson, M. (2006). *Politics of Storytelling: Violence, Transgression and Intersubjectivity*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen.
- Jakobson, V., Iljina, J. (2002). The Role of the Minority Press in the Process of Integration. In: M. Lauristin, M. Heidmets (Eds.), *The Challenge of the Russian Minority*, p. 295–304. Tartu: Tartu University Press.
- Jansen, S. (2011). Introduction: Media, Democracy, Human Rights and Social Justice. In: S. Jansen, J. Pooley, L. Taub-Pervizpour (Eds.), *Media and Social Justice*, p. 1–26. New York: Palgrave Macmillan US.
- Jansen, S., Pooley, J., Taub-Pervizpour, L. (Eds.). (2011). *Media and Social Justice*. New York: Palgrave Macmillan US.
- Kalnius, P. (1998). *Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antroje pusėje*. Vilnius: Žara.
- Kantar TNS (2017). *Žiniasklaidos tyrimų apžvalga 2017*. Prieiga internete: http://www.tns.lt/data/files/Metines_apzvalgos/Kantar_TNS_Metin%C4%97_%C5%BEiniasklaidos_tyrim%C5%B3_ap%C5%BEvalga_2017m.pdf [žiūrėta 2018-09-12].
- Kasatkina, N., Beresnevičiute, V. (2006). Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Lithuania. In: Y. Bangura (Ed.), *Ethnic Inequalities and Public Sector Governance*, p. 31–48. London: UNRISD, Palgrave Macmillan.
- Kasatkina, N., Leončikas, T. (2003). *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Eugrimas.
- Kazėnas, G., Jakubauskas, A., Gaižauskaitė, I., Kacevičius, R., Visockaitė, A. (2014). *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Kazlauskaitė-Gürbüz, R. (2013). Tarp tiesos ir vertybių: istorijos mokymas mokykloje ir istorinių naratyvų pluralizmas. In: A. Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, p. 89–110. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Keddie, A. (2012). Schooling and Social Justice through the Lenses of Nancy Fraser. *Critical Studies in Education*, 53(3), p. 263–279.
- Keddie, A. (2014). Political Justice, Schooling and Issues of Group Identity. *Educational Philosophy and Theory*, Vol. 46, No. 3, p. 311–323.
- Kelertas, V. (Ed.). (2006). *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam, New York: Rodopi.
- Kertzner, I. D. (1988). *Ritual, Politics and Power*. Yale: Yale University.
- Kideckel, D. A. (2008). *Getting by in Postsocialist Romania: Labour, the Body and Working-Class Culture*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- King, S. (2015). Political Capabilities for Democratisation in Uganda: Good Governance or Popular organization building? *Third World Quarterly*, 36 (4), p. 741–757.
- Kymlicka, W. (2000). Nation-building and Minority Rights: Comparing West and East. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26:2, p. 183–212.
- Klaipėdos miesto rinkimų komisija Nr. 20 (2015). *Informacinis leidinys*. Prieiga internete: <https://www.vrk.lt/documents/10180/558970/20.Klaip%C4%97dos+miestas.compressed.pdf/746d1051-5989-4a30-8fa2-1e9a2ed89dci> [žiūrėta 2018-10-05].
- Klaipėdos universiteto Socialinių pokyčių studijų centras (2016). *Tautinės bendrijos, žiniasklaidos priemonės ir pasitikėjimas*. Užsakovas: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Prieiga internete: <https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Ataskaita%20Minority%2BMedia.pdf> [žiūrėta 2018-09-30].

- Klumbytė, N. (2004). Dabarties istorijos paraščių žmonės: atsiminimai apie sovietmetį ir kasdienybės patirtys kaimo bendruomenėse. *Politiologija*, 3, p. 63–83.
- Klumbytė, N. (2008). Post-soviet Publics and Nostalgia for Soviet Times. In: I. W. Schröder, A. Vonderau (Eds.), *Changing Economies and Changing Identities in Postsocialist Eastern Europe*, p. 27–46. Münster: LIT Verlag.
- Klumbytė, N. (2017). Bipolinio istorinio teisingumo struktūros ir politinė atskirtis. Lietuvos rusakalbų prisiminimai apie Antrąjį pasaulinį karą Lietuvos ir Rusijos istorijos politikos kontekste. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2(41), p. 137–168.
- Klumbytė, N. (atiduota spaudai). Sovereign Uncertainty and the Dangers to Liberalism at the Baltic Frontier. *Slavic Review*.
- Koening, M. (2017). Exploring the Micro-politics of Recognition. *Ethnic and racial studies*, 40(8), p. 1261–1270.
- Koposov, N. (2017). Defending Stalinism by Means of Criminal Law: Russia, 1995–2014. In: U. Belavusau, A. Gliszczynska-Grabias (Eds.), *Law and Memory: Towards Legal Governance of History*, p. 293–309. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Koposov, N. (2018). *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Kraniauskienė, S. (2012). Tautinės bendruomenės posovietinėje Klaipėdoje: naujų tapatybių paieškos ir jų reprezentacijos žiniasklaidoje. In: L. Kraniauskas, A. Gedutis, A. Acus, S. Kraniauskienė, J. Viluckienė, E. Spiriajevas, *Klaipėdos diskursai 1990–2010 m.: sociologinė miesto tapatybių rekonstrukcija*, p. 111–174. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Kraniauskienė, S. (2017). Čia (ne)buvo Lietuva: Klaipėda po Antrojo pasaulinio karo – naujosios visuomenės prisiminimai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2(41), p. 169–198.
- Kuczyńska-Zonik, A. (2016). Antidiplomacy in Russia's Policies Regarding Russian-Speakers in the Baltic States. *Baltic Journal of Political Science*, 5, p. 89–104.
- Kuczyńska-Zonik, A. (2017). Russian-speaker NGOs in the Baltic States. *Yearbook of the Institute of East-Central Europe: Minorities, Diasporas, Refugees in Contemporary Europe*, 15(3), p. 165–185.
- Laanes, E. (2017). Multidirectionality and Traveling Memorial Forms in post-Soviet Estonian Narratives of the Gulag. In: A. Tippner, A. Artwinska (Eds.), *Narratives of Annihilation, Confinement and Survival: Camp Literature in a Comparative Perspective*. Berlin: De Gruyter.
- Lankauskas, G. (2007). Apie sensorinę socializmo atmintį. *Lietuvos etnologija*, 6(15), p. 47–72.
- Lavrincec, P. (2000). Rusų mažumos organizacijų ir daugumos sąveika. In: *Tautinės mažumos demokratinėje valstybėje*, p. 94–96. Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
- Lazutka, R., Šliužaitė, D. (2012). Socialinis teisingumas ir socialinių-ekonominių grupių reprezentavimas skirtingo prestižo studijų programose Lietuvoje. *Acta pedagogica Vilmensia*, 28, p. 9–22.
- Leinartė, D., Žilinskienė, L., Kraniauskienė, S., Šutinienė, I., Gečienė, I. (2014). *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Leončikas, T. (2007). *Asimiliacija šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje: švietimo sektoriaus pasirinkimas* (Etniškumos studijos). Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, Eugrimas.

- Levy, R., Hollan, D. W. (2000) Person-Centered Interviewing and Observation. In: B. H. Russell (ed.), *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Walnut Creek, Lanham, New York, Oxford: Altamira Press.
- Lichačiova, A. (2010). Vilniaus ir Klaipėdos rusų ir rusakalbių tapatybės savivokos ypatumai. In: M. Ramonienė (red.), *Miestai ir kalbos (kolektyvinė monografija)*, p. 125–151. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Lietuvos Respublikos kultūros ministerija (2017). *Žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo lygio nustatymo tyrimas*. Vykdytojai: SPRINTER tyrimai, EKT. Vilnius, 2017 m. lapkričio mėn.
- Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas (2017). *Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas*. Vilnius: Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas Prie krašto apsaugos ministerijos. Prieiga internete: <https://www.vsd.lt/wp-content/uploads/2017/03/2016-gr%C4%97smi%C5%B3-vertinimas.pdf> [žiūrėta 2018 11 12].
- Lietuvos socialinių tyrimų centras (2015a). *Lietuvoje gyvenančių tautinėms mažumoms priklausančių asmenų padėties tyrimų ir rezultatų analizės ataskaita A. Reprezentatyvios tautinių mažumų apklausos ataskaita*. (V. Petrušauskaitė, K. Šliavaitė, M. Frėjutė-Rakauskienė). Užsakovas: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Prieiga internete: https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/1_%20Tautini%C5%B3%20ma%C5%BEum%C5%B3%20apklausos%20ATASKAITA.pdf [žiūrėta 2018 09 30].
- Lietuvos socialinių tyrimų centras (2015b). *Lietuvoje gyvenančių tautinėms mažumoms priklausančių asmenų padėties tyrimų ir rezultatų analizės ataskaita D. Rekomendacijos* (V. Petrušauskaitė, K. Šliavaitė, M. Frėjutė-Rakauskienė). Užsakovas: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Prieiga internete: <https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rekomendacijos%20ir%20išvados.pdf> [žiūrėta 2018-09-30]
- Lietuvos statistikos departamentas (2013a). *Gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikybą*. Oficialiosios statistikos portalas. Prieiga internete: <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustu-surasymai> [žiūrėta 2018 11 12].
- Lietuvos statistikos departamentas (2013b). *Miestų gyventojai pagal tautybę 2011*. Oficialiosios statistikos portalas. Prieiga internete: <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustu-surasymai> [žiūrėta 2018 11 12].
- Lietuvos statistikos departamentas (2013c). *Gyventojai pagal tautybę savivaldybėse*. Oficialiosios statistikos portalas. Prieiga internete: <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustu-surasymai> [žiūrėta 2018 11 12].
- May, S. (2012). *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. New York and London: Routledge.
- Marcinkevičius, A. (2013). Rusų tapatumo sovietmečio Lietuvoje konstravimas: politika, gyventojų surašymai ir istorinė atmintis. In: G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius (sud.), *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, p. 183–229. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Merkys, G., Balčiūnas, S., Urbonaitė-Šlyžiuvienė, D., Kalinauskaitė, R., Merkienė, R. (2006). *Tęstinis tyrimas: mokinių vežiojimo pokyčiai pertvarkant mokyklų tinklą. Mokinių vežiojimas kaip švietimo stebėsenos objektas: rodiklių konstravimo tyrimas*. Kaunas, Šiauliai.

- Merkys, G., Urbonaitė-Šlyžiuviienė, D., Balčiūnas, S., Jonušaitė, S., Piščalkienė, V., Titkov, D. (2005). *Mokyklų tinklo pertvarkos socialinis poveikis. Bandomajame projekte dalyvavusiose savivaldybėse*. LR Švietimo ir mokslo ministerijos inicijuoto tyrimo ataskaita.
- Miller, A. (2010). Russia: Power and History. In: S. A. Greene (Ed.), *Engaging History: The Problems and Politics of Memory in Russia and the Post-Socialist Space*. Moscow: Carnegie Moscow Center. Prieiga internete: https://www.files.ethz.ch/isn/137834/WP_2_2010_engaging.pdf. [žiūrėta 2008-09-24].
- Miller, A. (2012). The Turns of Russian Historical Politics, from Perestroika to 2011. In: A. Miller, M. Lipman (Eds.), *The Convulsions of Historical Politics*. Budapest, New York: Central European University Press.
- Miller, D. (1991). Theories of Social Justice. *British Journal of Political Science*, 21(3), p.371–391.
- Mills, M., Mc Gregor, G., Baroutsis, A., Riele, T. K., Hyes, D. (2016). Alternative Education and Social Justice: Considering Issues of Affective and Contributive Justice. *Critical Studies in Education*, 57(1), p. 100–115.
- Mintchev, N., Moore, H. L. (2017). Community and Prosperity Beyond Social Capital: The Case of Newham, East London. *Critical Social Policy*, 37(4), p. 562–581.
- Morris, J. (2014). The Warm Home of Cacti and Other Soviet Memories: Russian Workers Reflect on the Socialist Period. *Central Europe*, 12(1), p. 16–31.
- Nacionalinis egzaminų centras (2017). *Skelbiami lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino rezultatai*. 2017-07-03. Prieiga internete: <http://www.nec.lt/naujienos/734/> [žiūrėta 2018-08-24].
- Neumann, K., Thompson, J. (Eds). (2015). *Historical Justice and Memory*. Madison and London: University of Wisconsin Press.
- Nikžentaitis, A. (2013). Atminties ir istorijos politika Lietuvoje. In: A. Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Nikžentaitis, A. (2017). Atminties kultūra ir istorijos politika šiandieninėje Rusijoje. *Kultūros barai*, 9, p. 73–83.
- Norris, S. M. (2007). Guiding Stars: the Comet-like Rise of the War Film in Putin's Russia: Recent World War II Films and Historical Memories. *Studies in Russian and Soviet Cinema*, 1(2), p. 163–189.
- Ohlström, M., Solinas, M., Voirol, M. (2011). *Nancy Fraser and Axel Honneth's Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. IRIS. *European Journal of Philosophy and Public Debate*, 3(5), p. 205–221.
- Onken, E. C. (2007). The Baltic States and Moscow's 9 May Commemoration: Analysing Memory politics in Europe. *Europe-Asia Studies*, 59 (1), p. 23–46.
- Osler, A. (2015). The Stories We Tell: Exploring Narrative in Education for Justice and Equality in Multicultural Contexts. *Multicultural Education Review*, 7(1–2), p. 12–25.
- Oushakine, S. A. (2013). Postcolonial Estrangements: Claiming a Space between Stalin and Hitler. In: J. Buckler, E. D. Johnson, *Rites of Place: Public Commemoration in Russia and Eastern Europe*, p. 285–315. Northwestern University Press.
- Palmberger, M. (2016). *How Generations Remember: Conflicting Histories and Shared Memories in Post-War Bosnia and Herzegovina*. London: Palgrave Macmillan.
- Petrauskienė, A. (2017). Lietuvos partizanų pogrindžio valstybės bruožai. *Tautosakos darbai*, 53, p. 155–174.

- Petrušauskaitė, V. (2014). *(Ne)lygios galimybės švietime: ankstyvo romų vaikų pasitraukimo iš ugdymo sistemos Vilniaus mieste analizė* (Etniško studijos). Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Petrušauskaitė, V., Pilinkaitė Sotirovič, V. (2012). Rusai Lietuvoje: etninės grupės raida ir socialinės integracijos iššūkiai 2001–2011 m. *Etniško studijos*, 1–2, p. 14–50.
- Pettai, E. C. (2015). Negotiating History for Reconciliation: A Comparative Evaluation of the Baltic Presidential Commissions. *Europe-Asia Studies*, 67(7), September 2015, p. 1079–1101.
- Pettai, E. C. (2017). Prosecuting Soviet Genocide: Comparing the Politics of Criminal Justice in the Baltic States. *European Politics and Society*, 18(1), p. 52–65.
- Pettai, E. C., Pettai, V. (2015). *Transitional and Retrospective Justice in the Baltic States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Potashenko, G. (2010). Russians of Lithuania (1990–2010): Integration in Civil Society. *Ethnicity: Russian Minorities in the Baltic States*, 3, p. 99–111.
- Potašenko, G. (2013). Rusai Lietuvoje 1944 m. liepą – 1953 m.: rusų migracijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos atmintis. In: G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius (sud.), *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, p. 73–182. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Power, S. (2012). From Redistribution to Recognition to Representation: Social Injustice and the Changing Politics of Education. *Globalisation, Societies and Education*, 10(4), p. 473–492.
- Purvaneckienė, G., Čiužaitė, G. (2010). Švietimo reformos ir teisingumas. *Acta pedagogica Vilnensia*, 25, p. 85–99.
- Ramonaitė, A. (2013). Kas ilgisi sovietmečio? Ekonominio statuso, socialinės aplinkos ir vertybinių nuostatų įtaką sovietinei – antisovietinei skirčiai Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2(33), p. 265–285.
- Ramonaitė, A. (red.). (2015). *Nematoma sovietmečio visuomenė*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.
- Reingardė, J., Vasiliauskaitė, N., Erentaitė, R. (2010). *Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose*. Vilnius, Kaunas: Tolerantiško jaunimo asociacija, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba.
- Rindzevičiūtė, E. (2015). The Overflow of Secrets. The Disclosure of Soviet Repression in Museums as an Excess. *Current Anthropology*, 56(S12), p. S276–S285.
- Robertson, S. L., Dale, R. (2013). The Social Justice Implications of Privatisation in Education Governance Frameworks: a Relational Account. *Oxford Review of Education*, 39(4), p. 426–445.
- Safronovas, V. (2009a). Klaipėdos užėmimo istorijos 1944–1945 metais kontroversijos. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, XVIII, p. 127–150.
- Safronovas, V. (2009b). Antrojo pasaulinio karo įvykiai Rytų Prūsijoje Klaipėdos krašto ir Kaliningrado srities atminimo kultūroje. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, XVIII, p. 87–108.
- Safronovas, V. (2011). *Praeitis kaip konflikto šaltinis: Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius: LII.
- Safronovas, V. (2014). Coming to Terms with the Dictatorial Past: Rising of Conservative Trend in Contemporary Lithuania. *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, IX, Supplement, p. 133–162.
- Saugėnienė, N. (2003). *Lietuvos tautinių mažumų švietimas multikultūriškumo vertybiniame kontekste*. Kaunas: Technologija.

- Saugėnienė, N., Jakavičius, V. (2000). Lietuviškoji mokykla multikultūriškumo akivaizdoje. *Socialiniai mokslai*, 3(24), p. 55–64.
- Scarlett, M. H. (2009). Imagining a World beyond Genocide: Teaching about Transitional Justice. *The Social Studies*, 100(4), p. 169–176.
- Schröder, I. W., Vonderau, A. (Eds.). (2008) *Changing Economies and Changing Identities in Post-socialist Eastern Europe*. Berlin: Lit Verlag.
- Selimović, M. (1966). *Derviš i smrt*. Belgrade: Zavod za udžbenike.
- Senn, A. E. (1990). *Lithuania Awakening*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- Sikkink, K. (2011). *The Justice Cascade: How Human Rights Prosecutions are Changing World Politics*. New York: W. W. Norton&Company, Inc.
- Sinha, J. W., Greenspan, I., Handy, F. (2011). Volunteering and Civic Participation among Immigrant Members of Ethnic Congregations: Complementary NOT Competitive. *Journal of Civil Society*, 7(1), p. 23–40.
- Šliavaite, K. (2005). *From Pioneers to Target Group: Social Change, Ethnicity and Memory in Lithuanian Nuclear Power Plant Community*. Lund: Lund University Press.
- Stan, L., Nedelsky, N. (2013). *Encyclopedia or Transitional Justice*, 1–3. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swanson, J. (2005). Recognition and Redistribution: Rethinking Culture and the Economic. *Theory, Culture & Society*, 22(4), p. 87–118.
- Šliavaite, K. (2010). Deindustrializacija, socialinis nesaugumas ir išgyvenimo strategijos posivietinėje erdvėje: Visagino atvejis. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 10(19), p. 93–116.
- Šliavaite, K. (2015a). Mokyklos valstybine arba mažumos mokomąja kalba pasirinkimo strategijos Pietryčių Lietuvoje: tarp etniškumo išlaikymo ir socialinio mobilumo galimybių? *Filosofija. Sociologija*, 26 (2), p. 135–145.
- Šliavaite, K. (2015b). Kalba, tapatumas ir tarpetniniai santykiai Pietryčių Lietuvoje: daugiakultūriškumo patirtys ir iššūkiai kasdieniniuose kontekstuose. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 15(24), p. 27–51.
- Šliavaite, K. (2016). Etniškumo, kalbos ir socialinio mobilumo sąveika mokyklų skirtingomis mokymo kalbomis bendruomenių narių požiūriu. In: M. Frėjūtė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaite, I. Šutinienė, *Etniškumas ir identitetai pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai, kontekstai*, p. 107–124. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Šulmane, I. (2010). The Media and Integration. In: N. Muižnieks (Ed.), *How Integrated is Latvian Society? An Audit of Achievements, Failures and Challenges*, p. 223–252. Riga: University of Latvia Press.
- Šutinienė, I. (2003). Lygių galimybių įgyti išsilavinimą sąlygos. In: T. Tamošiūnas, I. Šutinienė, I. Trinkūnienė, J. Bubelienė, *Mokykla etniškai mišriuose regionuose: socialinės-politinės-pedagoginės ugdymosi sąlygos*, p. 66–100. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Šutinienė, I. (2011). Daugiakultūrinio miesto istorija komunikacinėje tautinių grupių atmintyje: Klaipėdos ir Vilniaus atvejai. In: A. Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, p. 225–284. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

- Šutinienė, I. (2013). Sovietmečio atmintis šiuolaikinėje Lietuvoje: ambivalentiškumas ar nostalgija? *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1(32), p. 152–175.
- Šutinienė, I. (2015). Tautos istorijos pasakojimo raiška daugiakultūroje aplinkoje: Pietryčių Lietuvos lenkų etninės grupės atvejis. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2(37), p. 85–105.
- Šutinienė, I. (2017). Regioninis identitetas paribio teritorijose: Klaipėdos krašto atvejis. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2(41), p. 137–168.
- Švarplys, A. (2014). Piliečiai ar svetimšaliai? Lietuvos lenkai nacionaliniame viešajame diskurse 2011 metais. *Darbai ir dienos*, 61, p. 37–50.
- Tamm, M. (2013). In Search of Lost Time: Memory Politics in Estonia. *Nationality Papers*, 41(4), p. 651–674.
- Tamošiūnas, T. (2000). *Edukacinis kryptingumas įvairiatauteje aplinkoje*. Vilnius: UAB Biznio mašinų komp. sp.
- Tamošiūnas, T. (2001). Mokyklų atskirtumas pagal mokomąją kalbą: kaitos būtinybė. In: *Tautinių mažumų švietimas Lietuvoje: teoriniai ir praktiniai aspektai*, p. 21–28. Konferencijos medžiaga, 2000 m. gruodžio 19–20 d. Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
- Tamošiūnas, T. (2003). Švietimo politikos sąlygos ir problemos. In: T. Tamošiūnas, I. Šutinienė, I. Trinkūnienė, J. Bubelienė, *Mokykla etniškai mišriuose regionuose: socialinės-politinės-pedagoginės ugdymosi sąlygos*, p. 101–139. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Tamošiūnas, T., Bitlieriūtė, S. (2013). *Tarpkultūrinio švietimo teorija ir praktika. Mokytojo knyga*. Lietuvos konfliktų prevencijos asociacija, Council of Europe, Nacionalinis mokymų centras.
- Tautinių mažumų departamentas (2016). *Tautinių mažumų organizacijos*. Vilnius: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
- Tereškinas, A. (2015). Socialinės atskirties genealogijos: normatyvumas, pripažinimas, subjektyvi gerovė. In: A. Tereškinas, J. Bučaitė-Vilkė (sud.), *Socialinė atskirtis ir geras gyvenimas Lietuvoje*, p. 15–39. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Versus Aureus.
- Thyer, A. B. (2010). Social Justice: a Conservative Perspective. *Journal of Comparative Social Welfare*, 26(2–3), p. 261–274.
- Thompson, J. (2015). Reparative Claims and Theories of Justice. In: K. Neumann, J. Thompson (Eds.), *Historical Justice and Memory*, p. 45–62. University of Wisconsin Press.
- Tismaneanu, V., Iakob, B. (2015). *Remembrance, History and Justice. Coming to Terms with Traumatic Pasts in Democratic Societies*. Budapest: Central European University Press.
- Todorov, T. (2009). Memory as Remedy for Evil. *Journal of International Criminal Justice*, 7, p. 447–462.
- Todorova, M., Gille, Z. (Eds.). (2010). *Post-Communist Nostalgia*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Tonkin, E. (1995). *Narrating our Pasts: the Social Construction of Oral History*. New York: Cambridge University Press.
- Toro, T. (2018). Ethnicization or De-ethnicization? Hungarian Political Representation in the Romanian Parliament. *Nationalities Papers*, 46(2), p. 219–236.
- Trakšelis, K. (2015). Švietimo pricinamumas – visuomenės socialinio teisingumo rodiklis. *Socialinių mokslų studijos, Societal Studies*, 7(2), p. 232–246.

- Trimonienė, R. (2006). *Paminklai Lietuvos sovietinio genocido aukoms ir rezistencijos dalyviams atminti (1941–1953, 1988–2006m.)*. Magistrinis darbas. Vilniaus universitetas, istorijos fakultetas. Prieiga internete: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:2153128/> [žiūrėta 2018-09-24].
- Tumarkin, N. (1994). *The Living and the Dead: The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia*. New York: Basic Books.
- Tutu, D. (1999). *No Future Without Forgiveness*. New York: An Image Book.
- Vaiseta, T. (2016). Atmintis. In: I. Arlauskaitė Zakšauskienė, N. Černiauskas, S. Kulevičius, A. Jakubčionis, *Kariai. Betonai. Mitas: Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjungos karių palaidojimo vietos Lietuvoje*, p. 184–220. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Vaišnys, A., Kasčiūnas, L., Jastramskis, M., Keršanskas, V., Buinauskas, D., Kojala, L., Klimanskis, S., Garbačiauskaitė-Budrienė, M., Legatas, Š. (2017). *Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos*. Vilnius: Rytų Europos studijų centras.
- Van Deth, J. W. (2001). Studying Political Participation: Towards a Theory of Everything? Introductory paper prepared for delivery at the Joint Sessions of Workshops of the *European Consortium for Political Research*, Workshop „Electronic Democracy: Mobilisation, Organisation and Participation via new ICTs“, 6–11 April 2001, Grenoble.
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse and Society*, 4(2), p. 249–283.
- Velmet, A. (2011). Occupied Identities: National Narratives in Baltic Museums of Occupations. *Journal of Baltic Studies*, 42(2), p. 189–211.
- Verdery, K. (1999). *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press.
- Vihalemm, T., Jakobson, V. (2011). Representations of the Past in the Russian-language Press: „Own“ or Diaspora Memory? *Nationalities Papers*, 39(5), p. 705–731.
- Vincent, C. (2003a). Introduction. In: C. Vincent (Ed.), *Social Justice, Education and Identity*, p. 1–14. London and New York: Routledge.
- Vincent, C. (ed.) (2003b). *Social Justice, Education and Identity*. London and New York: Routledge.
- Vojtišková, V., Novotný, V., Schmid-Schmidfelden, H., Potapova, K. (2016). *The Bear in Sheep's Clothing. Russia's Government-Funded organizations in the EU*. Brussels: Wilfried Martens Centre for European Studies.
- Wampler, B. (2012). Participation, Representation, and Social Justice: Using Participatory Governance to Transform Representative Democracy. *Polity*, 44(4), p. 666–682.
- Wang, F. (2016). From Redistribution to Recognition: How School Principals Perceive Social Justice. *Leadership and Policy in Schools*, 15(3), p. 323–342.
- Weiner, A. (1996). The Making of a Dominant Myth: The Second World War and the Construction of Political Identities within the Soviet Polity. *The Russian Review*, 55 (4), p. 638–660.
- Weiner, A. (2001). *Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Wenzel, M. (2004). Social Identification as a Determinant of Concerns about Individual-, Group-, and Inclusive-level Justice. *Social Psychology Quarterly*, 67(1), p. 70–87.
- Wesel, K. (2016). The Unfinished Business of Perestroika: Latvia's Memory Politics and its Quest for Acknowledgment of Victimhood in Europe. *Nationalities Papers*, 44(4), p. 560–577.

- Wimmer, A. (2008). The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory. *AJS*, 113(4), p. 970–1022.
- Wolfe, T. C. (2006). Past as Present, Myth, or History? Discourses of Time and the Great Fatherland War. In: R. N. Lebow, W. Kansteiner, C. Fogu (Eds.), *The Politics of Memory in Postwar Europe*, p. 249–284. Durham: Duke University Press.
- Žalimas, D. (2006). SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas tarptautinės teisės normų kontekste. *Jurisprudencija*, 10(88), p. 22–32.
- Žalimienė, L., Lazutka, R., Skučienė, D., Aidukaitė, J., Kazakevičiūtė, J., Navickė, J., Ivaškaitė-Tamošiūnė, V. (2011). *Socialinis teisingumas švietime: teorinė samprata ir praktinis vertinimas*. Mokslo studija. Švietimo ir mokslo ministerija. Lietuvos socialinių tyrimų centras. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
- Žilinskas, J. (2001). *Genocidas – sąvokos traktuotė Lietuvoje ir užsienyje. Genocidas ir rezistencija*, 2, p. 109–115.
- Žilinskas, J. (2004). Lietuvos laisvės kovotojų statuso pagal tarptautinę teisę klausimai ir agentų smogikų bylos. *Genocidas ir rezistencija*, 2, p. 168–174.
- Žilinskas, J. (2012). Introduction of “Crime of Denial” In the Lithuanian Criminal Law and First Instances of Its Application. *Jurisprudencija*, 19(1), p. 315–329.
- Žilinskienė, L., Kraniauskienė, S., Šutinienė, I. (2016). *Gimę socializme: pirmoji sovietmečio karta*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Žiliukaitė, R., Ramonaitė, A., Nevinskaitė, L., Vinogradnaitė, I. (2006). *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas, Versus aureus.
- Žydžiūnaitė, V., Rupšienė, V., Kučinskienė, R., Katiliūtė, E., Saulėnienė, S., Jonušaitė, S. (2005). *Užsieniečių vaikų ugdymo organizavimas Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose. Tyrimas vykdytas LR ŠMM užsakymu*. Prieiga internete: https://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/galutinis_koreguot_SMM_uzsienvaik_ATASK_2006.pdf, [žiūrėta 2018-10-07].
- Фреюте-Ракаускене, М. (2007). Неправительственные организации русских Литвы: основные социальные характеристики. *Етніškumo studijos: Русские в Балтийском регионе: меньшинство и государство*, 2, с. 93–115. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas/Eugrimas.
- Коницкая, Е. (2003). Общественные организации как форма диалога (из опыта работы РКЦ). «Национальные меньшинства в период становления гражданского общества», Материалы международной конференции 19–20 июля 2003 года, с. 196–207. Вильнюс: Дом национальных общин.
- Магулионис, А., Фреюте-Ракаускене, М., Шлявайте, К. (2013). Между локальной и европейской идентичностью: анализ этнических групп (русские, поляки, белорусы) в Литве. *Вестник Социальных Наук*, 1(16), с. 18–42.
- Полющук, В. В. (2008). «Война памятников» в Эстонии: этнический аспект. *Этнографическое обозрение*, 3, с. 103–118.
- Сафронов, В. (2009). О тенденциях политики воспоминания в современной Литве. *Ab Imperio*, 3, с. 424–458.

Lietuvos Respublikos teisiniai dokumentai

- Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (2017). *Sprendimas dėl galimos diskriminacijos tautybės pagrindais 2017–2018 ir 2018–2019 mokslo metų pradinio ugdymo programos bendrojo ugdymo plane, patvirtintame Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2017 m. birželio 2 d. įsakymu Nr. 446 tyrimo*. Priimta 2017-11-30, Nr. (17)SN-187)SP-95. Prieiga internete: <http://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2018/01/sprendimas-nr.-95.pdf> [žiūrėta 2018-10-08].
- LR Aukščiausioji Taryba (1989). *Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymas*. Priimta 1989-11-23, Nr. XI-3412.
- LR Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas (1991). Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymo pakeitimo“. Priimta 1991-06-25, Nr. I-1489.
- LR Seimas (1994). *Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas*. Priimta 1994-07-07, Nr. I-532.
- LR Seimas (1995). *Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas*. Priimta 1995-01-31, Nr. I-779.
- LR Seimas (2011). *Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas*. Priimta 2011-03-17, Nr. XI-1281.
- LR Seimas (2018). *Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatymo Nr. IX-1871 pakeitimo įstatymas*. Priimta 2018-05-31, Nr. XIII-1224.
- LR Seimo kanceliarija (1992). Lietuvos Respublikos Konstitucija. Įsigaliojo 1992 m. lapkričio 2 d. Paskelbta: *Lietuvos Aidas*, 1992, Nr. 220 (1992-11-20); *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30).
- LR švietimo ir mokslo ministerija (2002). *Įsakymas „Dėl Tautinių mažumų švietimo nuostatų“*. Priimtas 2002-01-16, Nr. 56.
- LR Vyriausybė (2003). Nutarimas „Dėl valstybinės kalbos mokėjimo kategorijų patvirtinimo ir įgyvendinimo“. Priimta 2003-12-24, Nr. 1688.
- Tautinių mažumų departamentas prie LR Vyriausybės (2017). *Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (kodas 304065817) 2017–2019 metų strateginis veiklos planas*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2017 m. gegužės 10 d. įsakymu Nr. ĮV-642.
- Tautinių mažumų departamentas prie LR Vyriausybės (2018). *Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (asignavimo valdytojo kodas 304065817) 2018–2020 metų strateginis veiklos planas*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2018 m. kovo 22 d. įsakymu Nr. ĮV-313.

PRIEDAS

Tema / Spaudos priemonės pavadinimas	Iš viso	def.lt	Lietuvos rykas ^a	„Mūsų Respublika“	„Klaipėda“	ru.def.lt	„Atrocentai ekspoz“	„Ožop“	„Kamneai“
Antrojo pasaulinio karo pritaikdos ir pradžia	15	10	1	—	2	2	—	—	—
Pirmoji sovietinė Lietuvos okupacija	21	12	—	—	5	1	2	1	—
Nacių okupacija ir Holokaustas	38	12	2	—	4	2	3	12	3
Antrojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvoje	37	10	—	—	4	—	9	12	2
Antrojo pasaulinio karo pabaigos interpretacija	40	12	1	—	2	6	10	7	2
Sovietinių karių kapai ir memorialai Lietuvoje	13	—	—	—	—	2	5	3	3
Kita	43	3	1	—	4	2	12	13	8
Iš viso	207	59	5	—	21	15	41	48	18

1 lentelė. Antrojo pasaulinio karo tematikos straipsniai pagal pasiskirstymą Lietuvos spaudos priemonėse (2014 m.)

Tema / Spaudos priemonės pavadinimas	Iš viso	def.lt	Lietuvos rykas ^a	„Mūsų Respublika“	„Klaipėda“	ru.def.lt	„Atrocentai ekspoz“	„Ožop“	„Kamneai“
Antrojo pasaulinio karo pritaikdos ir pradžia	5	2	—	—	—	1	2	—	—
Pirmoji sovietinė Lietuvos okupacija	24	14	2	1	3	3	1	—	—
Nacių okupacija ir Holokaustas	46	17	6	—	4	5	4	8	2
Antrojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvoje	32	8	—	1	1	2	8	8	4
Antrojo pasaulinio karo pabaigos interpretacija	64	10	1	—	8	7	16	18	4
Sovietinių karių kapai ir memorialai Lietuvoje	14	2	1	—	—	—	4	6	1
Kita	47	2	—	—	2	5	18	15	8
Iš viso	232	55	10	2	18	20	53	55	19

2 lentelė. Antrojo pasaulinio karo tematikos straipsniai pagal pasiskirstymą Lietuvos spaudos priemonėse (2015 m.)

Tema / Spaudos priemonės pavadinimas	Iš viso	def.lt	Lietuvos rykas ^a	„Mūsų Respublika“	„Klaipėda“	ru.def.lt	„Atrocentai ekspoz“	„Ožop“	„Kamneai“
Antrojo pasaulinio karo pritaikdos ir pradžia	5	4	—	—	—	1	—	—	—
Pirmoji sovietinė Lietuvos okupacija	13	5	—	—	3	2	1	2	—
Nacių okupacija ir Holokaustas	151	73	4	1	4	29	20	15	5
Antrojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvoje	19	1	—	—	5	—	2	8	3
Antrojo pasaulinio karo pabaigos interpretacija	33	5	1	—	3	7	5	10	2
Sovietinių karių kapai ir memorialai Lietuvoje	15	2	—	—	—	4	4	5	—
Kita	54	3	1	—	1	2	8	31	8
Iš viso	290	93	6	1	16	45	40	71	18

3 lentelė. Antrojo pasaulinio karo tematikos straipsniai pagal pasiskirstymą Lietuvos spaudos priemonėse (2016 m.)

Tema / Spaudos priemonės pavadinimas	Iš viso	def/lt	Lietuvos rytas ⁴	„Mūsų Respublika“	„Klaipėda“	ru.def/lt	„Антоновский экспресс“	„Обзор“	„Кабинетас“
4 lentelė. Pokario stalininio laikotarpio tematikos straipsniai pagal pasiskirstymą Lietuvos spaudos priemonėse (2014 m.)									
Socialinė, ekonominė ir kultūrinė pokario Lietuvos raida	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Antisovietinė rezistencija: įvykiai ir žmonės	26	18	4	—	3	1	—	—	—
Lietuvos gyventojų trėmimai į atokius SSRS regionus	18	9	2	—	2	4	1	—	—
Asmenų, įtariamų dalyvavus genocide ir kaltinamų dėl nusikaltimų žmoniškumui, teismai	19	5	3	—	1	7	—	3	—
Pokario stalininio laikotarpio paminklai	42	18	—	—	1	13	3	7	—
Kita	9	5	1	—	3	—	—	—	—
Iš viso	144	55	10	—	10	25	4	10	—
5 lentelė. Pokario stalininio laikotarpio tematikos straipsniai pagal pasiskirstymą Lietuvos spaudos priemonėse (2015 m.)									
Socialinė, ekonominė ir kultūrinė pokario Lietuvos raida	3	3	—	—	—	—	—	—	—
Antisovietinė rezistencija: įvykiai ir žmonės	16	13	—	1	—	2	—	—	—
Lietuvos gyventojų trėmimai į atokius SSRS regionus	20	7	2	—	4	1	5	—	1
Asmenų, įtariamų dalyvavus genocide ir kaltinamų dėl nusikaltimų žmoniškumui, teismai	23	10	3	1	2	4	1	2	—
Pokario stalininio laikotarpio paminklai	102	28	7	6	7	31	12	11	—
Kita	3	1	—	1	1	—	—	—	—
Iš viso	167	62	12	9	14	38	18	13	1
6 lentelė. Pokario stalininio laikotarpio tematikos straipsniai pagal pasiskirstymą Lietuvos spaudos priemonėse (2016 m.)									
Socialinė, ekonominė ir kultūrinė pokario Lietuvos raida	4	—	—	—	3	—	—	—	1
Antisovietinė rezistencija: įvykiai ir žmonės	12	5	—	1	2	3	—	1	—
Lietuvos gyventojų trėmimai į atokius SSRS regionus	34	13	2	2	5	4	5	1	2
Asmenų, įtariamų dalyvavus genocide ir kaltinamų dėl nusikaltimų žmoniškumui, teismai	16	3	2	—	—	9	1	1	—
Pokario stalininio laikotarpio paminklai	14	2	2	—	1	2	3	3	1
Kita	3	1	—	1	—	1	—	—	—
Iš viso	83	24	6	4	11	19	9	6	4

7 lentelė. Sąjūdžio laikotarpio tematikos straipsniai pagal pasiskirstymą Lietuvos spaudos priemonėse (2014 m.)

Sąjūdžio istorija	53	19	7	—	19	6	1	1	—
Kovo 11-osios istorija ir minėjimai	16	10	1	—	4	2	1	1	—
Sausio 13-osios byla	55	25	5	—	4	17	4	4	—
Sausio 13-osios įvykiai ir minėjimai	43	12	6	—	10	—	—	5	—
Mediškinių žudynių byla	14	3	1	—	2	6	—	—	—
Kita	—	—	—	—	—	8	—	—	—
Iš viso	184	69	20	—	39	39	6	11	—

8 lentelė. Sąjūdžio laikotarpio tematikos straipsniai pagal pasiskirstymą Lietuvos spaudos priemonėse (2015 m.)

Sąjūdžio istorija	34	5	3	10	4	6	6	2	1
Kovo 11-osios istorija ir minėjimai	34	6	6	3	9	5	4	2	1
Sausio 13-osios byla	41	16	5	2	5	20	2	—	1
Sausio 13-osios įvykiai ir minėjimai	37	10	6	1	10	1	4	2	—
Mediškinių žudynių byla	9	1	—	—	—	5	2	—	—
Kita	2	1	—	—	—	—	—	1	—
Iš viso	157	39	20	16	28	26	18	7	3

9 lentelė. Sąjūdžio laikotarpio tematikos straipsniai pagal pasiskirstymą Lietuvos spaudos priemonėse (2016 m.)

Sąjūdžio istorija	26	11	1	1	4	6	3	—	—
Kovo 11-osios istorija ir minėjimai	27	12	1	5	4	5	2	1	—
Sausio 13-osios byla	103	34	25	1	7	20	7	2	7
Sausio 13-osios įvykiai ir minėjimai	41	17	7	4	8	1	3	1	—
Mediškinių žudynių byla	18	9	1	—	—	5	1	1	1
Kita	4	—	—	1	—	1	2	1	—
Iš viso	219	83	35	9	23	37	18	6	8

Socialinis ir istorinis teisingumas daugiaetninėje Lietuvos visuomenėje: sampratos, patirtys ir kontekstai

Monika Frejūtė-Rakauskienė, Neringa Klumbytė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaite
Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2018, 320 psl.

ISBN 978-609-8193-19-0 (spausdintinis)

ISBN 978-609-8193-21-3 (internetinis)

Monografijos autoriai analizuoja, kaip skirtingo amžiaus ir skirtingų etninių tapatybių Lietuvos gyventojai patiria ir suvokia socialinį bei istorinį teisingumą. Atskiruose skyriuose nagrinėjama, kaip istorinis ir socialinis teisingumas formuojamas žiniasklaidoje, švietime, atminties politikoje ir nevyriausybiniam sektoriuje. Pagrindiniai duomenys surinkti 2016–2018 m. vykdant kokybinį sociologinį ir antropologinį lauko tyrimą Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Visagine, taip pat analizuojant 2014–2016 m. Lietuvos spaudos lietuvių ir rusų kalba turinį.

Leidėjas Lietuvos socialinių tyrimų centras

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

Spausdino UAB „BALTO print“

Utenos g. 41B, LT-08217 Vilnius

Tiražas 150 egz. (spausdintinis)